

T.C.
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**HASAN SAKA’NIN HAYATI VE SİYASİ,
DİPLOMATİK, İKTİSADİ FAALİYETLERİ
(1885-1960)**

Doktora Tezi

Danışman
Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN

Sevcan ASLAN ÇETİNDAG

2025
Nevşehir

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

HASAN SAKA’NIN HAYATI VE SİYASİ,
DİPLOMATİK, İKTİSADİ FAALİYETLERİ
(1885-1960)

Doktora Tezi

Sevcan ASLAN ÇETİNDAG

Danışman

Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN

2025
Nevşehir

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Sevcan ASLAN ÇETİNDAG

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” adlı Doktora Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Sevcan ASLAN ÇETİNDAG

Danışman

Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN

Tarih Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN danışmanlığında Sevcan ASLAN ÇETİNDAG tarafından hazırlanan “Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

...../ /

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN

Üye : Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ

Üye : Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT

Üye : Doç. Dr. Murat KILIÇ

Üye : Doç. Dr. Erhan YOSKA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun /..... / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

...../..... /

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

“Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” isimli doktora tez çalışmamın başladığı ilk günden itibaren hep yanımda olan ve tezin bütün aşamalarında bana destek olan danışman hocam Doç. Dr. Haşim ERDOĞAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme komitesinde bulunarak özellikle Trabzon’a yaptığım araştırma gezisinde benden desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ’ye ve kaynak temini noktasında kütüphanesini benimle paylaşan Doç. Dr. Şamil YEŞİLYURT’a desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca tez konusunun belirlenmesinde fikirleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Erhan YOSKA’ya ve tez yazım sürecinde kütüphanesini bana açan Öğr. Gör. Dr. İbrahim BOZBIYIK’a teşekkür ederim. Trabzon’da saha araştırmalarımın yardımcı olan ve Hasan Saka’yla ilgili değerli bilgi ve belgeleri benimle paylaşan Cumhur SAKA’ya teşekkür ederim. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih bölümü hocalarıma doktora ders dönemimde göstermiş oldukları katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Tez yazım sürecinde benden desteklerini esirgemeyen, her zaman yanımda olan eşim Orhan Veli ÇETİNDAG’a ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sevcan ASLAN ÇETİNDAG

HASAN SAKA’NIN HAYATI VE SİYASİ, DİPLOMATİK, İKTİSADİ FAALİYETLERİ (1885-1960)

ÖZET

“Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” isimli çalışmada Hasan Saka’nın hayatı ve siyasi faaliyetleri incelenmiştir. 1885 yılında dünyaya gelen Hasan Saka, ilk ve orta öğrenimini Trabzon’da tamamlamıştır. Yükseköğrenimine İstanbul’da Mülkiye Mektebi’nde başlamış; daha sonra Paris’te Siyasi İlimler Fakültesi’nde 1912 yılına kadar öğrenimine devam etmiştir. Eğitimini tamamlamasının ardından 1912 yılında İstanbul’a dönen Hasan Saka, Maliye Bakanlığı’na bağlı kurumlarda çalışmış aynı zamanda Mülkiye Mektebi’nde maliye derslerine girmiştir. 1919 yılına kadar çeşitli görevlerde bulunan Hasan Saka, bu dönemde Trabzon Mebusu olarak Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne katılmıştır.

Hasan Saka İstanbul’un işgal edilmesi üzerine Ankara’da açılan TBMM’ye katılmış; Milli Mücadele Dönemi’nde Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmiştir. Bu dönemde TBMM’de Maliye, Ticaret ve İktisat Vekillikleri yapmıştır. Kurtuluş Savaşı’nın zor şartlarında ordunun finansmanını sağlamada önemli faaliyetlerde yer almıştır. Milli Mücadele zaferle sonuçlandıktan sonra Lozan Barış Konferansı’na delege olarak katılmış ve Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasında önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Atatürk Dönemi’nde Milletvekili, Bakanlık ve Meclis Başkanvekilliği görevlerinde bulunmuştur. Türkiye İş Bankası’nın kuruluşu, Balkan Konferansları, Parlamentolar Birliği Konferansı gibi önemli çalışmaların içerisinde yer almıştır. II. Dünya Savaşı’nın sonlarında Dışişleri Bakanı ve Başbakan olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde katılmış olduğu San Francisco Konferansı ile Türkiye’nin Birleşmiş Milletlere üye olmasında büyük katkı sağlamıştır. Türkiye’nin değişen iç ve dış politikalarında önemli bir rol üstlenmiştir. Hasan Saka’nın, atmış olduğu demokratik adımlarla Türkiye’nin çok partili hayata girmesinde katkıları olmuştur.

1950 seçimleriyle iktidar olan DP Dönemi’nde 1954 yılına kadar siyasetin içinde yer almıştır. Bilim adamı olarak Mülkiye, Ankara Hukuk Mektebi ve Siyasal Bilgiler Okulu’nda maliye dersleri vermiştir. Bilim dünyasına üç eserle katkıda bulunmuştur. 1960 yılında vefat eden Hasan Saka, Cumhuriyet’in ilk otuz yılında siyasi ve bilimsel faaliyetleriyle önemli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı, Birleşmiş Milletler, II. Dünya Savaşı.

HASAN SAKA’S LIFE AND POLITICAL, DIPLOMATIC, ECONOMIC ACTIVITIES (1885-1960)

ABSTRACT

The study titled “Hasan Saka’s Life and Political, Diplomatic, Economic Activities (1885-1960)”, examines the life and political activities of Hasan Saka. Hasan Saka, who was born in 1885, finished his primary and secondary education in Trabzon. He began his higher education at the Mülkiye School in Istanbul and later continued at the Faculty of Political Sciences in Paris until 1912. After completing his education, Hasan Saka returned to Istanbul in 1912. He worked in institutions affiliated with the Ministry of Finance and also taught finance courses at the Mülkiye School. Hasan Saka who held various positions until 1919, served as a member of the last Ottoman Parliament as a representative of Trabzon.

After the occupation of Istanbul, Hasan Saka joined the Grand National Assembly of Turkey in Ankara and collaborated with Mustafa Kemal Pasha during the National Struggle period. During this period, he served as the Minister of Finance, Commerce and Economics in the Grand National Assembly of Turkey. He played a significant role in securing the financing of the army during the challenging conditions of the War of Independence. After the success of the National Struggle, he participated as a delegate in the Lausanne Peace Conference and made significant contributions to the signing of the Treaty of Lausanne.

With the proclamation of the Republic, he held various positions during the Atatürk era, including Member of Parliament, Minister and Deputy Speaker of the Grand National Assembly. He was involved in significant initiatives such as the establishment of Turkey’s İş Bank, the Balkan Conferences, and the Inter-Parliamentary Union Conferences. Towards the end of World War II, he played a key role as the Minister of Foreign Affairs and Prime Minister. Additionally, during his tenure as Minister of Foreign Affairs, he made significant contributions to Turkey’s membership in the United Nations through his participation in the San Francisco Conference. He played a significant role in Turkey’s changing domestic and foreign policies. Hasan Saka contributed to Turkey’s transition to a multi-party system through the democratic steps he took.

He remained active in politics until 1954, during the period of the Democrat Party that came to power in the 1950 elections. As a scholar, he taught finance courses at the Mülkiye, Ankara Law School, and the School of Political Sciences. He made contributions to the scientific community with three works. Hasan Saka who passed away in 1960, was a statesman who made significant contributions through his political and scientific activities during the first thirty years of the Republic.

Keywords: Hasan Saka, Lausanne Peace Conference, United Nations, World War II.

KISALTMALAR

ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BCA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
BM	: Birleşmiş Milletler
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
D	: Devre/Dönem
DH. UMVM	: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü
DP	: Demokrat Parti
FO	: Foreign Office (Dışişleri Bakanlığı)
FRUS	: Foreign Relations of the United States
HP	: Hürriyet Partisi
HR. İD	: Hariciye Nezareti İdare
HR. İM	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
HSD. AFT	: Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
UNNRA	: Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDA	: Türk Diplomatik Arşivi
TEK	: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
TİDATA	: Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması
TNA	: The National Archives (İngiliz Ulusal Arşivi)
TTK	: Türk Tarih Kurumu

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ	xii
EKLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
HASAN SAKA’NIN BİYOGRAFİSİ	7
1.1. Hasan Hüsnü Saka’nın Ailesi, Çocukluğu ve Öğrenim Yılları.....	7
1.2. Hasan Saka’nın Vefatı	9
1.3. Hasan Saka’nın Siyasi Hayatı ve Kişiliğiyle İlgili Düşünceler.....	9
1.4. Hasan Saka ve Memleketi Trabzon	12
1.5. Hasan Saka’nın Siyasi Hayatında Karşılaştığı İddialar.....	14
1.6. Hasan Saka’nın Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri.....	19
1.7. Hasan Saka’nın Bilim Hayatı ve Eserleri	20
İKİNCİ BÖLÜM	23
HASAN SAKA’NIN ÇALIŞMA VE SİYASİ HAYATI (1912-1938)	23
2.1. Çalışma ve Siyasi Hayatı.....	23
2.1.1. Hasan Saka’nın 1912-1920 Yılları Arasındaki Faaliyetleri.....	23
2.1.2. Milli Mücadele Dönemi Faaliyetleri (1919-1922).....	27
2.2. Hasan Saka ve Lozan Barış Konferansı Süreci	34
2.2.1. Mudanya Konferansı (3-11 Ekim 1922).....	34
2.2.2. Lozan Barış Konferansı’na Gidecek Türk Heyetinin Belirlenmesi.....	36
2.2.3. Lozan Barış Konferansı’nın Birinci Bölümü (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)	
.....	40
2.2.3.1. Lozan Barış Konferansı’nın İlk Günleri	40

2.2.3.2. Hasan Saka ve Komisyonlarda Mali Meseleler	42
2.2.3.3. Hasan Saka'nın Ankara'ya Gidişi ve TBMM'de Yapılan Değerlendirmeler.....	45
2.2.3.4. Lozan Barış Konferansı'nı Bitirme Çabaları (12 Ocak-4 Şubat 1923)...	54
2.2.4. Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğradığı Dönem (4 Şubat-23 Nisan 1923).....	57
2.2.4.1. İsmet Paşa'nın 21 Şubat 1923 Tarihinde TBMM'deki Açıklamaları	61
2.2.4.2. 27 Şubat-6 Mart 1923 Tarihleri Arasında TBMM'de Yapılan Gizli Oturumlarda Lozan Barış Konferansı'nın Değerlendirilmesi.....	62
2.2.4.3. Hasan Saka'nın TBMM'de 3 Mart Tarihli Gizli Oturumda Yapmış Olduğu Açıklamalar	67
2.2.4.4. TBMM'de 4-6 Mart 1923 Tarihleri Arası Gizli Oturumlarda Yapılan Tartışmalar	74
2.2.4.5. Lozan Barış Konferansı'nın Yeniden Toplanması İçin Yapılan Girişimler	82
2.2.5. Lozan Barış Konferansı'nın İkinci Bölümü (23 Nisan-24 Temmuz 1923)...	87
2.2.5.1. Hasan Saka'nın Lozan Barış Konferansı'nın İkinci Bölümündeki Faaliyetleri.....	88
2.2.5.2. Lozan Barış Konferansı'nda Sona Doğru	98
2.2.6. Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanması	102
2.3. Hasan Saka'nın Erken Cumhuriyet Dönemi Faaliyetleri (1923-1925).....	104
2.4. Hasan Saka ve Türkiye İş Bankası	107
2.5. Hasan Saka'nın 1925-1929 Yılları Arası Faaliyetleri	111
2.6. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	114
2.7. 1930 Yılı Siyasi Gelişmeler ve Hasan Saka	116
2.8. Balkan Konferansları (1930-1934).....	118
2.8.1. I. Balkan Konferansı (5 Ekim 1930).....	118
2.8.2. II. Balkan Konferansı (20 Ekim 1931)	120
2.8.3. III. Balkan Konferansı (22 Ekim 1932)	121
2.8.4. IV. Balkan Konferansı (5 Kasım 1933)	122
2.9. 30. Parlamentolar Birliği Konferansı (24-29 Eylül 1934).....	124
2.10. Siyasi Müsteşarlık ve Devlet Bakanlığı Kurulmasında Hasan Saka'nın Rolü.	127
2.11. Mustafa Kemal Atatürk'ün Son Dönemi (1937-1938).....	129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	132
II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN İTİBAREN HASAN SAKA'NIN SİYASİ VE	
DİPLOMATİK HAYATI (1939-1950)	132
3.1. II. Dünya Savaşı Başlangıcında Yaşanan Olaylar ve Hasan Saka	132
3.2. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'ndeki Faaliyetleri (1944-1947) ...	138
3.2.1. Birinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1944-1946)	138
3.2.1.1. San Francisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler	143
3.2.1.2. Hasan Saka'nın Londra'daki Faaliyetleri (10 Temmuz 1945).....	155
3.2.1.3. Hasan Saka'nın Yurt Dışından Dönüşü ve Siyasi Gelişmeler	160
3.2.1.4. San Francisco Konferansı Sonrasında Sovyet Rusya Meselesinin Etkileri	161
3.2.1.5. Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısı (10 Ocak 1946) ve Hasan Saka	165
3.2.1.6. Hasan Saka'nın Birinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Sona Doğru .	169
3.2.2. İkinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1946-1947)	172
3.2.2.1. Hasan Saka'nın İkinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Sovyet Rusya Meselesi.....	172
3.2.2.2. Hasan Saka'nın İkinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri	175
3.2.2.3. Truman Doktrini.....	176
3.2.2.4. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler	180
3.2.2.5. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı'nın Son Günleri ve İç Gelişmeler	182
3.3. 1947-1949 Hasan Saka Hükümetleri.....	184
3.3.1. Birinci Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947-10 Haziran 1948)	184
3.3.1.1. CHP 7. Kurultayı (17 Kasım 1947-4 Aralık 1947).....	191
3.3.1.2. Birinci Hasan Saka Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasi-Ekonomik Gelişmeler	193
3.3.1.3. Birinci Hasan Saka Hükümeti'nde Atılan Demokratik Adımlar	196
3.3.1.4. Türk-Amerikan İlişkileri ve Marshall Planı	203
3.3.1.5. Birinci Hasan Saka Hükümeti'nde Sona Doğru.....	205
3.3.2. İkinci Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949)	208

3.3.2.1. İkinci Hasan Saka Hükümeti Dönemi'nde Yaşanan Siyasi-Ekonomik Gelişmeler ve Türk-Amerikan İlişkileri.....	217
3.3.2.2. Hasan Saka Döneminde Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Meselesi.....	220
3.3.2.3. İkinci Saka Hükümeti Dönemi Seçim Kanunu Düzenlemeleri ve 17 Ekim 1948 Ara Seçimleri	222
3.3.2.4. İkinci Hasan Saka Hükümeti Dönemi'nde Yaşanan Diğer Önemli Gelişmeler	229
3.3.2.5. İkinci Hasan Saka Hükümeti'nde Sona Doğru	240
3.4. Hasan Saka'nın 1949 Sonrası Siyasi Faaliyetleri.....	242
3.4.1. Demokrat Parti'nin İlk Dönemi (1950-1954) ve Hasan Saka.....	244
3.4.2. 1954-1957 Demokrat Parti Dönemi ve Hasan Saka	251
3.4.3. 1957-1960 Demokrat Parti Dönemi Sona Doğru	255
SONUÇ.....	260
KAYNAKÇA	266
EKLER.....	286
ÖZGEÇMİŞ.....	313

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 3.1.	Hasan Saka Tarafından Kurulan 16. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde Görev Alan Bakanların Listesi.	184
Tablo 3.2.	Hasan Saka Tarafından Kurulan 17. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde Görev Alan Bakanların Listesi.	208

EKLER LİSTESİ

Ek 1:	Hasan Hüsnü Saka'nın Soy Ağacı.....	286
Ek 2:	Son Osmanlı Mebusan Meclisi Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey'in Mazbatası.....	287
Ek 3:	Hasan Hüsnü Bey'in Birinci TBMM Milletvekili Mazbatası.	288
Ek 4:	25 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması ve Hasan Saka.	289
Ek 5:	1920'li yıllarda Hasan Hüsnü Bey.....	290
Ek 6:	Ankara Hukuk Mektebi hocaları ve Hasan Saka (Sol alt ikinci sıra).....	291
Ek 7:	Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hasan Saka.....	292
Ek 8:	CHP 6. Kurultay'ı ve Hasan Saka.	293
Ek 9:	Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı'na atanması.....	294
Ek 10:	San Francisco Konferansı ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka.	295
Ek 11:	Hasan Saka Londra Konferansı'nda.	296
Ek 12:	1940'lı yıllarda Hasan Saka Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte.....	297
Ek 13:	Dışişleri Bakanı Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.	298
Ek 14:	Hasan Saka Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalarken.	299
Ek 15:	Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Türk delegasyon.	300
Ek 16:	Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.	301
Ek 17:	Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.	302
Ek 18:	Hasan Saka'nın Başbakanlık Dönemi'ne ait bazı gazete haberleri.	303
Ek 19:	1948 yılı Başbakan Hasan Saka.....	304
Ek 20:	Hasan Saka'nın Birinci Başbakanlığı Dönemi sonları.	305
Ek 21:	Hasan Saka İkinci Hükümeti kurduktan sonra.	306
Ek 22:	Hasan Saka İkinci Başbakanlığı Dönemi.	307
Ek 23:	Hasan Saka'nın İlm-i Mali adlı eseri.	308
Ek 24:	Hasan Saka'nın Maliye Ders Notları adlı eseri.	309
Ek 25:	Hasan Saka'nın Dış Ticaret ve Gümrük Politikası adlı eseri.	310
Ek 26:	Hasan Saka'nın kütüphanesinin ailesi tarafından 10 Ağustos 1990 tarihinde Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'ne teslim edilmesi.	311
Ek 27:	Hasan Saka'nın vefatı.	312

GİRİŞ

“Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” adlı tez çalışmasının konusunu, Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahip olan Hasan Saka’nın doğumundan ölümüne kadar geçen süreçteki siyasi, diplomatik, iktisadi ve bilimsel faaliyetleri oluşturmaktadır. Ayrıca Türk siyasetinde oynamış olduğu rol ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Saka’nın hayatı, siyasi faaliyetleri, almış olduğu görevler ve Türk siyasi hayatına yapmış olduğu katkıların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın bir önemli amacı da Hasan Saka ile ilgili unutulmuş ya da üzerinde çok durulmayan konuların yeni bilgi ve belgelerle ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Hasan Saka’nın biyografisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hasan Hüsnü Saka’nın 1885 yılında Trabzon Akçaabat’ta dünyaya gelişi, Trabzon’daki eğitim faaliyetleri, daha sonra İstanbul ve Paris’te almış olduğu eğitim ve çalışma hayatı incelenmiştir. Hasan Saka’nın ölümü ve Türk siyasi hayatındaki yeri anlatılmaya çalışılmıştır. Saka’nın kişiliği, memleketi Trabzon’la olan bağı ve en önemlisi “Saka’nın siyasi hayatı boyunca karşılaştığı iddialar” ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümün sonunda, Hasan Saka’nın Mülkiye’den başlayan ve Ankara Hukuk Mektebi ile Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde devam eden akademik kariyeri ele alınmıştır. Bilim hayatında kaleme aldığı “İlm-i Mali”, “Maliye Ders Notları” ve “Dış Ticaret ve Gümrük Politikası” adlı eserleri incelenerek bilim dünyasına katkıları değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, Hasan Saka’nın 1912 yılından itibaren çalışma hayatı, Milli Mücadeleye katılımı, Birinci Meclis’teki rolü, Lozan Barış Konferansı ve Atatürk Dönemi faaliyetleri detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Milli Mücadele’nin zor şartlarında ekonomik kaynakların yönetilmesinde Hasan Saka’nın rolü değerlendirilmiştir. Özellikle Lozan Barış Konferansı sürecinde oluşturulan komite ve komisyonlarda Saka’nın faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Konferans devam ederken TBMM’de milletvekillerini konferansta yaşananlarla ilgili bilgilendirmek amacıyla İsmet Paşa tarafından Ankara’ya gönderilmesi gibi almış olduğu görevlerin ve bu süreçte oynadığı rolün belgelerle anlatılması

amaçlanmıştır. Saka'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi olan Lozan Barış Antlaşması'na göstermiş olduğu katkıları, detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Yine bu bölümde Hasan Saka'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki faaliyetleri, sorumlulukları ve katkılarının ortaya çıkarılıp belgeleriyle anlatılması amaçlanmıştır. Bu bölümde Hasan Saka'nın Cumhuriyetle birlikte değişen kurum, yasal düzenlemeler ve bunların gündelik yaşama yansımalarında oynamış olduğu rol incelenmeye çalışılmıştır. Hasan Saka'nın bu dönemde, yeni kanunların çıkarılması, yeni ekonomik anlayışların hayata geçirilmesi ve Lozan Barış Antlaşması'nın uygulandığı bu döneme yapmış olduğu katkılar araştırılmıştır. Bu amaçla Hasan Saka'nın Türkiye İş Bankası'nın kurulma sürecindeki rolü, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşundaki faaliyetleri incelenmiştir. Saka'nın 1930 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikasına katkıları detaylandırılmıştır. Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle Balkan Paketi'ne giden süreçte, 1930-1934 yılları arasında dört defa yapılan Balkan Konferanslarına olan katkılarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. TBMM'de milletvekili ve başkanvekili olarak çalışmaları, 1934 Parlamentolar Birliği Konferansı ve mecliste yapmış olduğu kanun teklifleri ile özellikle "Siyasi Müsteşarlık" ve "Devlet Bakanlığı" yapılarının kurulması sürecinde katkıları incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Hasan Saka'nın II. Dünya Savaşı'ndan itibaren almış olduğu görevler ve meclisteki faaliyetleri incelenerek II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı ayrıntılarıyla anlatılmıştır. II. Dünya Savaşı sonlarına doğru Türkiye'nin dış politika anlayışındaki değişim ve dış politik sorunların iç siyasete olan yansımaları, "Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi" merkeze alınarak Türkiye'nin bu dönemdeki siyasi değişimini anlatmak amaçlanmıştır. Özellikle Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde gerçekleşen "San Francisco Konferansı" ve "Birleşmiş Milletler"in kuruluş süreci, Türkiye'nin savaş sonrası rolünü belirlemesi açısından yaşanan gelişmeler ayrıntılarıyla anlatılmaya çalışılmıştır. Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde ortaya çıkan Sovyet Rusya meselesinin Türkiye'yi ABD politikalarına yaklaştırması ve bu meselenin Türkiye'nin iç politikasına yansımaları bu bölümde en çok üzerinde durulan konular olmuştur. Bu bölümde ayrıca Hasan Saka'nın Başbakanlığa gelişi ve 1948-1949 yılları arasında kurmuş olduğu iki hükümet ele alınarak bu dönemin siyasal, ekonomik ve dış politik açıdan önemi incelenmiştir. Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde yaşanan Türk-Amerikan ilişkileri ve Marshall Planı, Sovyet Rusya meselesi ve komşu ülkelerle yaşanan gelişmelerin Türk dış politikasında oluşturmuş olduğu

değişim açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde Seçim Kanunu'nda yapılan düzenlemelerin Türk demokrasi tarihi ve çok partili hayata geçiş açısından önemi ele alınarak bu süreçte Hasan Saka'nın rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Saka'nın Başbakanlığı Dönemi anlatılırken ülkenin yaşamış olduğu ekonomik sıkıntı, siyasi kavgalar ve iktidar ile Demokrat Parti arasındaki çekişmeler de farklı açılardan değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca, DP'nin iktidar oluş süreci ve bu süreçte yaşanan değişimlerle birlikte 14 Mayıs 1950 seçimleri ve sonrasında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. DP dönemi 1950-1954, 1954-1957 ve 1957-1960 olmak üzere üç dönemde incelenmiştir. DP döneminde yaşanan iktidar-muhalefet kavgası; ülkenin ekonomik, siyasi ve gündelik hayatta yaşamış olduğu gelişmeler, Hasan Saka merkeze alınarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ayrıca Kore Savaşı'ndan Amerikan yardımlarına ve Kıbrıs meselesine kadar önemli dış politik gelişmeler farklı açılardan değerlendirilmiştir.

“Hasan Saka'nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” adlı çalışmanın önemi değerlendirildiğinde bu çalışma ile Milli Mücadele Dönemi, Atatürk Dönemi, Milli Şef Dönemi ve Demokrat Parti Dönemlerinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Hasan Saka merkeze alınarak siyasi tarih yazımına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Tarih yazımında Hasan Saka'yla ilgili yapılan değerlendirmelerde Saka'dan ya çok kısa ya da eksik bahsedilmiştir. Hatta bazı eserlerde çoğu zaman da unutulmuş ve kendisinden hiç bahsedilmemiştir. Bu çalışmanın önemi Hasan Saka gibi önemli bir siyasi figürü tarih yazımında hak ettiği seviyeye getirmektir. Hasan Saka ile ilgili yapılan çalışmalar bütünsel olarak incelendiğinde parçaların eksik olduğu ya da gerekli önemin verilmediği görülmektedir. Bu çalışma ile bu boşluğu doldurmak hedeflenmektedir.

Hasan Saka ile ilgili şimdiye kadar dört adet yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bu tezlerden ilki, 2002 yılında Sadık Doğan tarafından hazırlanan “*Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş Sürecinde Hasan Saka Hükümetleri*” başlıklı çalışmadır. Diğer üç yüksek lisans tezi 2006 yılında tamamlanmıştır. Bunlar Sevil Tuna tarafından yapılan “*Siyasi Açından I. ve II. Hasan Saka Hükümetleri (1947-1949)*”, Fatih Öztürk tarafından yapılan “*Hasan Saka (1885-1960)*” ve son olarak Semra Bilgin tarafından yapılan “*Türk Siyasi Hayatında Hasan Saka*” adlı çalışmalardır. Yapılan bu tezler incelendiğinde Hasan Saka'nın hayatıyla ilgili kesitlerden bahsedildiği görülmüştür. Bu çalışmada ise, Hasan Saka'nın siyasi hayatı bütünsel olarak ele alınmış ve yüksek lisans tezlerindeki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Hasan Saka'yla ilgili şimdiye kadar yapılan yüksek lisans tezlerinin yanında en önemli çalışmalardan biri, Rahmi Kumaş tarafından 1998 yılında hazırlanan "*Hasan Saka'ya Armağan*" adlı kitaptır. Bu kitap "Birleşmiş Milletler Türk Derneği" tarafından yayınlanmıştır. Bu kitapta çeşitli yazarların Saka ile ilgili hatıraları, düşünceleri ve Saka'nın siyasi yaşamıyla ilgili değerlendirmeler yer almaktadır. Bir diğer önemli çalışma da Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde görev yapan Veysel Usta tarafından kaleme alınmıştır. Veysel Usta, eserlerinde Hasan Saka'ya ve o dönemin Trabzon şehrine dair önemli bilgiler vermiştir. Saka'yla ilgili en önemli eseri, 2016 yılında, Atilla Alp Bölükbaşı ile birlikte kaleme aldığı "*Akçaabatlı Bir Başbakan Hasan Hüsnü Saka*" adlı çalışmadır. Bu çalışma, Akçaabat Belediyesi tarafından basılmış ve çalışmada özellikle Hasan Saka'yla ilgili çok zengin bir fotoğraf arşivine yer verilmiştir. Bu eser, Saka'nın siyasi hayatı, kişiliği ve hatıralarıyla ilgili kısa bilgiler sunmaktadır.

Siyasi biyografi yazımı, tarih anlatımı ve yazımında önemli bir yere sahiptir. Hatıralar veya anı eserler, tarihçilerin başvurduğu önemli ikinci dereceden kaynaklardır. Bu çalışmada Hasan Saka'nın siyasi hayatı bir bütün olarak ele alınmış ve siyasi biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak şimdiye kadar Hasan Saka'nın hatıraları veya kendisinin kaleme aldığı bir otobiyografiye rastlanılmamıştır. Hasan Saka'nın vefatından sonra kütüphanesinde bulunan eserler, fotoğraflar, dergi ve gazeteler ailesi tarafından memleketi Akçaabat'a gönderilmiştir. Hasan Saka'nın Kütüphanesi akrabaları tarafından 1990 yılında Trabzon İl Halk Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Trabzon'a yapmış olduğumuz araştırma gezisinde Hasan Saka'nın akrabaları kendilerinde Saka'nın herhangi bir not defteri ya da bir hatıratının bulunmadığı bilgisini vermişlerdir. Bu çalışmada bu eksiklik; resmi yayınlar, arşiv belgeleri ve o dönemde yaşayan tarihi şahsiyetlerin hatıraları incelenerek giderilmeye çalışılmıştır. İsmet İnönü, Faik Ahmet Barutçu, Hilmi Uran, Dr. Rıza Nur, Feridun Cemal Erkin, Abdülhalik Renda ve Ahmet Emin Yalman gibi şahsiyetlerin kaleme aldıkları hatıralarıyla bu boşluk kapatılmak istenmiştir.

Çalışmada çeşitli araştırma modelleri kullanılmıştır. Bu çalışmada tarihi olaylar, kişiler ve tarihsel süreçler kronolojik bir sırayla ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin Milli Mücadele Dönemi'nden başlayarak çok partili hayata geçiş dönemine kadar olan süreçte yaşanan tarihi olaylarda Hasan Saka'nın katkısı ve rolü değerlendirilmiştir. Olaylardan bir bütüne gidilmiş; yani "tümevarım yöntemi" uygulanmış ve Hasan Saka'nın bu olaylar örgüsündeki rolü değerlendirilerek siyasi bir biyografi hazırlanmıştır. Ayrıca bu

çalışmada tarihsel olayları ya da bir durumu yaşandığı dönemdeki biçimiyle tanımlamayı amaçlayan ve bir araştırma yöntemi olan “tarama modeli” kullanılmıştır. Bu model uygulanarak çalışmanın konusu olan “Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” adlı doktora tezi, kronolojik sıra takip edilerek olaylar yaşandığı dönemin şartlarında olduğu gibi anlatılmaya çalışılmıştır. Olaylar ve bu olaylarda Hasan Saka’nın rolü, objektif bir şekilde değerlendirilerek tek bir kaynaktan değil, farklı kaynaklardan doğruluğu karşılaştırılarak yazılmıştır.

Çalışmada yer alan bilgi ve verilerin toplanmasında ilk olarak arşiv belgeleri taranmış ve belgeler incelenip tasnif edilmiştir. Araştırmanın içeriğine uygun olarak Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivi’nden elde edilen belgeler incelenmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı’na bağlı bulunan Osmanlı Arşivi, Cumhuriyet Arşivi ve Türk Diplomatik Arşivlerinden belge taraması yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda belgeler tasnif edilmiştir. Ayrıca İngiliz Ulusal Arşivi olan “The National Archives (TNA)” ve ABD arşiv kaynaklarından “Foreign Relations of the United States (FRUS)” incelenerek belgeler tespit edilip tasnifi yapılmıştır.

Arşiv taramaları yapılırken aynı zamanda TBMM Zabıt Cerideleri incelenmiş ve önemli olaylar ile Hasan Saka’nın Milletvekili, Bakan ve Başbakan olarak konuşmaları kronolojik olarak sıralanmıştır. Resmî Gazete ve Ayın Tarihi incelenerek Hasan Saka’yla ilgili konuların incelenmesi ve tasnifi yapılmıştır. Ayrıca Seha L. Meray tarafından hazırlanan Lozan Barış Konferansı tutanakları ele alınarak Hasan Saka’nın komisyon ve komitelerdeki konuşmaları incelenmiştir.

Röportaj, biyografi çalışmalarının en önemli yöntemlerinden biridir. Röportaj genelde biyografisi yapılan kişi, aile üyeleri ya da o kişiyi çok iyi tanıyanlarla yapılır. Hasan Saka’nın vefat etmiş olması ve aile üyelerinden birinci kuşaktan hayatta kalan kimsenin olmaması sebebiyle akrabaları ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Hasan Saka’nın baba tarafından ikinci dereceden kuzeni olan Cumhur Saka ile röportaj yapılmıştır. Cumhur Saka, çalışmada kullanılmak üzere Hasan Saka’nın bir adet fotoğrafını ve Hasan Saka kütüphanesinin teslimiyle ilgili 1990 yılına ait belgelerin fotoğraflarını tarafımıza teslim etmiştir.

Arşiv taramalarının yanında Ankara Milli Kütüphanede “Nadir eserler” bölümünde araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda Hasan Saka’nın “İlm-i Mali” adlı

eseri incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada kitap, hatırat, makale, dergi ve gazetelerin yanında kurumların çıkarmış olduğu kitap, rapor ve kitapçıklardan da faydalanılmıştır.

Çalışmada ulusal basın, yabancı gazeteler ve yerel gazeteler taranmıştır. Bu taramalarda farklı görüş ve tutum içerisinde yer alan gazeteler seçilerek dönemin farklı bakış açıları ve görüşleri yansıtılmaya çalışılmıştır. Gazete haberleri kullanılırken aynı tarihte çıkan farklı gazetelerde olayların nasıl anlatıldığı; kişi, yer ve zaman tutarlılığı incelenerek çalışmada kullanılmıştır. “Hâkimiyet-i Milliye, Ulus, Cumhuriyet, Akşam, Hergün, Tanin, Son Posta, Vakit, Vatan, Tasvir” gibi gazeteler incelenmiştir. Ayrıca dönemin siyasi ve mizah dergilerinden de yararlanılmıştır. “Millet, Mizah, Aydede, Büyük Doğu, Akis, Sebilürreşad” gibi dergiler incelenmiştir. Hasan Saka’nın memleketi Trabzon’da yayınlanan yerel gazetelerden “Halk” ve “Yeniyol” Gazeteleri de bu araştırmada kullanılmıştır.

“Hasan Saka’nın Hayatı ve Siyasi, Diplomatik, İktisadi Faaliyetleri (1885-1960)” başlıklı tez çalışması konu ve zaman açısından sınırlandırılmıştır. Konu olarak Hasan Saka’nın siyasi, diplomatik, iktisadi ve bilimsel faaliyetleri ile sınırlandırılırken, zaman bakımından ise Hasan Saka’nın hayatı ile sınırlı tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASAN SAKA’NIN BİYOGRAFİSİ

1.1. Hasan Hüsnü Saka’nın Ailesi, Çocukluğu ve Öğrenim Yılları

Hasan Hüsnü Saka 1885 (1301) yılında Trabzon’un Akçaabat kazası Zeytinlik Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Akçaabat Zeytinlik bölgesi günümüzde dört mahalleden oluşmaktadır. Doğduğu evin olduğu muhit şuan Akçakale Mahallesi olarak geçmektedir. Hasan Saka’nın babası Sakazâde Hafız Yunus Efendi ve annesi Emine Hanım, Trabzon ahalisinin önde gelen ailelerindendir. Hasan Saka’nın Kâniye isminde bir kız kardeşi ve Kemal isminde bir erkek kardeşi vardır.¹

Sakaoğulları ailesi uzun yıllar boyunca Trabzon Akçaabat ayânlığını yapmışlardır.² Sakaoğulları ailesine mensup olan Hasan Saka’nın çocukluk yılları ve gençliğinin belli bir dönemi Trabzon’da geçmiştir. İlköğrenimini Trabzon İbtidai Mektebi’nde³ ortaöğrenimini ise Trabzon Askeri Rüştîyesi’nde tamamladıktan sonra Trabzon İdadisi’ni birincilikle bitirmiştir.⁴ 1905 yılında sınav ile Mektebi Mülkiye-i Şahane’ye girmiştir. Mülkiye’deki öğrenim yıllarında İkinci Meşrutîyet’in düşünce ikliminden etkilenmiş ve ilerleyen yıllarda Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kadrolarını oluşturacak olan pek çok tarihi şahsiyetle birlikte eğitim görmüştür. Bunlardan biri olan milli şehidimiz 156 okul numaralı Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey sınıf arkadaşısıdır. Hasan Saka 204 okul numarasıyla 1908 yılında Mülkiye’den “Pekiye” derece ile mezun olmuştur.⁵ Saka daha sonra beraber çalışacağı birçok kişiyle Mülkiye’de birlikte eğitim görmüştür. Bunlardan biri olan Şükrü Saraçoğlu, kendisinden bir yıl sonra Mülkiye’den mezun olmuştur.⁶ Hasan Saka ve Şükrü Saraçoğlu’nun bir diğer ortak noktası da Paris’te bulunan Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde (Ecole de Sciences Politiques) eğitim görmeleridir.⁷ 1909 yılında Maarif Nezareti Hasan Saka’yı Paris’e göndermiştir.

¹ Cumhuriyet Saka, 1969 Trabzon doğumlu, lisans mezunu, Hasan Saka’nın ikinci dereceden kuzeni, 18 Haziran 2022 tarihinde Trabzon’da yapılan mülakat.

² Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Kalite Matbaası, Ankara 1975, s. XXXX.

³ Atilla Alp Bölükbaşı-Veysel Usta, *Akçaabatlı Bir Başbakan Hasan Hüsnü Saka*, Akçaabat İ Kültür Yayınları, Trabzon 2016, s. 11.

⁴ Sadi Irmak, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ellinci Yılı Dolayısıyla Atatürk ve Çevresi*, İstanbul Ü Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, Sermet Matbaası, İstanbul 1974, s. 125.

⁵ Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Hâl Tercümeleri 1860-1949*, 2. Cilt, M. M ve S. B. O. Mezunları, Ankara 1954, s. 601, 623.

⁶ Irmak, s. 121.

⁷ Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014, s. 41.

Saka, Paris Siyasi İlimler Okulu'nda maliye, ekonomi ve siyaset bilimi alanlarında eğitim görmüş ve 1912 yılında eğitimini tamamladıktan sonra memlekete dönüş yapmıştır.⁸

Hasan Saka, yurda dönüş yaptıktan sonra, Mülkiye'de iktisat hocalığı görevinde bulunmuş ve aynı zamanda Divan-ı Muhasebat'ta da çalışmıştır. 1915 yılında Maliye Vekâlet'inde görev almıştır. Bu süreçte Darülfünun'da Hukuk Mektebi'nde İktisat hocalığı görevinde bulunmuştur. 1916'da Eskişehir Bölge İktisat Müdürü olarak görev yapmıştır. 1919 yılına kadar Maliye Nezareti'nde çeşitli görevlerde bulunan Hasan Saka'nın siyasi hayatı, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon mebusu olarak seçilmesiyle 1920 yılında başlamıştır. İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Mebusan Meclisi'nin kapatılmasıyla birlikte Saka, Ankara'da açılan TBMM'ye katılmış ve Milli Mücadele yıllarında maliye, iktisat ve ticaret vekillikleri görevlerinde bulunmuştur. Saka, Milli Mücadele'nin sonunda Lozan Barış Konferansı'na delege olarak katılmıştır. Hasan Saka'nın milletvekilliği Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte devam etmiş; milletvekilliği görevi 1954 yılına kadar aralıksız devam etmiştir. 1921 ve 1927 yılları arasında Cumhuriyet hükümetlerinde görev almıştır. TBMM'de başkanvekilliği ve aynı zamanda Mülkiye ve Hukuk Mektebi'nde iktisat profesörlüğü görevlerinde bulunmuştur. Saka, 1944-1947 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı; 1947-1949 yılları arasında ise iki hükümet kurarak Başbakanlık görevinde bulunmuştur.⁹

Hasan Saka, iki evlilik gerçekleştirmiştir. İlk evliliğini, Zehra Hanım'la yapmış ve bu evliliğinden Osman Zeki ve Bekir Sami adlarında iki oğlu olmuştur.¹⁰ Zeki, Hukuk Fakültesi'nde öğrenci iken yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 1937 yılında vefat etmiştir.¹¹ Diğer oğlu Sami, Nesime hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Eser, Tülin ve Ayşegül adlarında üç kızları olmuştur. Hasan Saka, ikinci evliliğini Ankaralı tanınmış bir ailenin kızı olan Melahat Saka ile yapmış ve bu evlilikten Can adlı bir oğlu olmuştur. Can, önce Amerika'ya sonra Almanya'ya yerleşmiş ve 2000'li yılların başında vefat etmiştir.¹²

⁸ Çankaya, s. 623.

⁹ Bölükbaşı-Usta, s. 11-13; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları No.: 6, Ankara 1995, s. 931, 933.

¹⁰ Cumhur Saka ile yapılan mülakat; Bölükbaşı-Usta, s. 13.

¹¹ "Ölüm", *Akşam*, Sayı 6555, s. 4, İstanbul 16 Ocak 1937.

¹² Cumhur Saka ile yapılan mülakat.

1.2. Hasan Saka'nın Vefatı

Hasan Saka, 1954 yılına kadar siyasetin bütün kademelerinde yer almış, 2 Mayıs 1954 seçimleriyle birlikte aktif siyaseti bırakmıştır. 1954-1960 yılları arasında yaşanan siyasi gelişmelerde yer almamıştır. Bu dönemde İstanbul'da sakin bir hayat süren Saka, son yıllarda sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yakalandığı kanser hastalığından kurtulamayarak 29 Temmuz 1960 tarihinde vefat etmiştir.¹³

İstanbul Ayaspaşa'daki evinde vefat eden Hasan Saka'nın ölüm haberi büyük bir üzüntü uyandırmıştır. Saka vefat etmeden önce kendisini en son ziyaret eden kişilerden biri, İsmet İnönü'dür. Hasan Saka durumu ağırlaşmış olmasına rağmen İsmet İnönü'yü tanımış ve yatağının içinde doğrularak elini öpmüştür. Saka, İnönü'ye ziyaretinden çok memnun kaldığını belirterek *"Paşam, ben sizinle manen daima beraberim"* demiştir. Bu ziyaretten sonra Saka'nın rahatsızlığı daha da ağırlaşmış ve koma haline gelerek konuşamaz duruma gelmiştir. Gösterilen bütün özene rağmen kurtarılamamış ve hayata gözlerini yummuştur.¹⁴

Hasan Saka'nın cenazesi 30 Temmuz 1960 tarihinde Şişli Camii'nden askeri törenle kaldırılmış ve Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Cenaze törenine Saka'nın ailesi, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, İstanbul Valisi, sivil ve askerî erkân, eski Bakanlar, eski Valiler, parti mensupları, dostları, basın mensupları ve vatandaşlar katılmıştır.¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar günlüklerinde, Hasan Saka'nın cenazesine İstanbul'da bulunan bütün CHP'lilerin katıldığını, kendisinin cenazede İsmet Paşa'yı gördüğünü ve İnönü'nün çok üzgün olduğunu, hatta ağladığını kaleme almıştır.¹⁶ İsmet İnönü sadece CHP eski milletvekilini değil, aynı zamanda Milli Mücadele Dönemi'nden başlayan Lozan sürecinde devam eden ve bütün siyasi hayatı boyunca kendisiyle birlikte hareket eden yol arkadaşı Hasan Saka'yı kaybetmenin üzüntüsünü yaşamıştır.

1.3. Hasan Saka'nın Siyasi Hayatı ve Kişiliğiyle İlgili Düşünceler

Cumhuriyet Tarihi'nin önemli siyaset adamlarından biri olan Hasan Saka milletvekilliği, Bakanlığı ve Başbakanlığının yanında insan olarak dürüst, samimi, ahlaklı, esprili ve

¹³ "Hasan Saka vefat etti", *Yeni Sabah*, Sayı 7680, s. 1, İstanbul 30 Temmuz 1960.

¹⁴ "Hasan Saka'yı dün kaybettik", *Vatan*, Sayı 6900, s. 1, 5, İstanbul 30 Temmuz 1960.

¹⁵ "Hasan Saka'nın cenazesi kaldırıldı", *Ankara Telgraf*, Sayı 2832, s. 1, 5, Ankara 30 Temmuz 1960.

¹⁶ İnci Enginün-Zeynep Kerman, *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 196.

sakin bir yapıya sahiptir. Saka siyaset ve bilim adamlığı kimliğinin yanında sosyal faaliyetlerin ve sorumlulukların içerisinde yer alan, Atatürk'ün yolundan ayrılmayan, vatansever bir devlet adamıdır.¹⁷

Hasan Saka'nın kişiliği ile ilgili hatıralarda ve ölümünden sonra yayınlanan eserlerde birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Saka'nın yıllarca CHP çatısı altında birlikte çalıştığı Hilmi Uran, Saka'nın her daim olgun ve anlayışlı bir mizaca sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁸ Hasan Saka ile birlikte siyaset yapan ve hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevinde bulunan Faik Ahmet Barutçu hatıralarında, Hasan Saka'nın eşi Melahat Hanım'ın, Saka'yı çocuk ruhlu ve saf bir insan olarak gördüğünü anlatmıştır.¹⁹ Sadi Irmak Hasan Saka'yı *“göründüğünden fazla olan adamlardan birisidir”* diye tanımlamıştır. Irmak, Saka'nın genel kültürünün yüksek, İslam Tarihi'ni iyi bilen, sade, gösterişsiz, nükteci bir kimliği olan sempatik bir adam olarak tarif etmiştir. Hasan Saka'nın Maliye Bakanlığı Dönemi'nde bütçe açığı vermemek ve hazineyi korumak için büyük gayret gösterdiğini anlatmıştır. Bu sebeple birçok isteği kabul etmediği için Hasan Saka'nın lakabının *“olmaz olmaz Hasan Bey”* olduğunu belirtmiştir.²⁰

Hasan Saka'nın ölümünün ardından Vatan Gazetesi'nde Saka'nın kişiliği ile ilgili *“Hasan Saka, her manasıyla dürüst bir insan, samimi bir vatansever, kendini memlekete vakfeden, partililiği vatan hizmetinin ancak bir vasıtası sayan bir siyaset adamıydı”* ifadeleri kullanılmıştır. Yine aynı gazetede Saka ile ilgili *“kudret mevkileri hiçbir zaman başına vurmamış, sade, samimi bir insandı.”*²¹ ifadesi yer almıştır.

Vatan Gazetesi'nde A. N. Kırmacı tarafından Saka ile ilgili uzun bir yazı yayımlanmıştır. Kırmacı, Saka'yı en son 3 Temmuz 1960 tarihinde Büyükdada'da Anadolu Kulübü'nde gördüğünü, hasta olmasına rağmen canlı ve yüksek sesle konuştuğunu, günün olaylarının kritiğini yaptığını anlatmıştır. Kırmacı daha sonra Hasan Saka'nın kıymetli bir bilim insanı, büyük bir inkılapçı, Atatürk'e son derece bağlı ve İnönü'ye büyük değer verdiğini anlatmıştır. Kırmacı, Saka'ya ilgili *“Atatürk ve İnönü sevgisi ve bağlılığı, onda, yurt ve bayrak sevgisi ve bağlılığı kadar derindi.”* ifadesini kullanmıştır. Saka'nın ayrıca milletin ve memleketin daha ileriye gidebilmesi için daha çok çalışılması gerektiğini, Atatürk'ün

¹⁷ Bölükbaşı-Usta, s. 17.

¹⁸ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 424.

¹⁹ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye, 2. Cilt*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s. 907.

²⁰ Irmak, s. 124, 125.

²¹ “Hasan Saka'yı dün kaybettik”, *Vatan*, Sayı 6900, s. 1, İstanbul 30 Temmuz 1960.

ve İnönü'nün milletin ve memleketin kaderindeki gerçek yerinin anlaşılabilmesi için daha çok yılların geçmesi gerektiğini düşündüğünü anlatmıştır. Kırmacı, Saka'nın DP ile ilgili inkılap ve cumhuriyetin ve Türk istikbalinin katili olduğunu ve Celal Bayar'ı asla affetmeyeceğini belirttiğini söylemiştir. Hasan Saka'nın büyük bir vatanperver olduğunu belirten Kırmacı ayrıca Saka'nın özel hayatında sakin, abartısız ve mütevazı bir insan olduğunu; oturuşuyla yürüyüşüyle tam bir şahsiyet ve devlet adamı olduğunu belirtmiştir.²²

Hasan Saka'nın kişiliği ve karakteriyle ilgili hatıralarda olumsuz ifade kullanan tek kişi Dr. Rıza Nur'dur. Rıza Nur hatıralarında, Saka ile ilgili Lozan Barış Konferansı'na giderken İsmet İnönü'nün Hasan Saka'yı götürmek istemediği, Saka'nın mali konularda yetersiz olduğu, İsmet Paşa'nın Saka ile ilgili olumsuz ifadelerde bulunduğu ve O'nu yetersiz gördüğünü anlatmaktadır. Rıza Nur hatıralarında, Saka ile ilgili olumlu tek bir ifade bile kullanmamıştır.²³ Dr. Rıza Nur hatıralarında sadece Hasan Saka ile ilgili değil, aynı zamanda dönemin önde gelen devlet adamları hakkında da olumsuz ifadelerde bulunmuştur. Rıza Nur'un Saka ile ilgili yaptığı yorumlar gerçeği yansıtmamaktadır. İsmet İnönü, Hasan Saka'yı yetersiz, beceriksiz bulmuş olsaydı herhalde Saka ile bir daha hiç çalışmazdı. Hâlbuki Saka ile birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 1950'li yıllara kadar çalışmış, bu süreçte Saka Milletvekili, Bakan ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. Rıza Nur'un Lozan sürecinde de Saka ile ilgili sözleri gerçeği yansıtmamaktadır. O dönemdeki tutanaklar incelendiğinde özellikle mali meselelerde Hasan Saka'nın komisyonlarda ve komitelerde mali konulardaki uzmanlığı görülmektedir. Saka, Lozan'da İsmet İnönü'nün her daim yanında hareket etmiş ve İnönü güvendiği Saka'yı, Ankara'ya Meclis'i bilgilendirmesi için göndermiştir. Lozan Konferansı'nda Saka'nın yetersiz olduğuna dair bir ifade kullanılan başka bir kaynak bulunmamaktadır. Hasan Saka, verilen her görevi yapmış ve bu görevlerden ayrılırken bile nezaketini elden bırakmamış bir devlet adamıdır.

²² “Hasan Saka'nın arkasından”, *Vatan*, Sayı 6902, s. 2, İstanbul 1 Ağustos 1960.

²³ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım, Cilt III*, Altındağ Yayınları, Nu: Üç, Garanti Matbaası, İstanbul 1968, s. 964, 996.

1.4. Hasan Saka ve Memleketi Trabzon

Hasan Saka'nın hayatında Trabzon önemli bir yere sahiptir. 34 yıl boyunca Trabzon Milletvekilliği görevinde bulunan Saka, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Trabzon'un kalkınması için yapılan girişimlerde doğduğu kente katkıda bulunmuştur.

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığı Dönemi'nde birlikte çalıştığı Feridun Cemal Erkin, Saka'nın zeki ve iyi bir insan olduğunu aynı zamanda saf bir yanının da olduğunu söylemiştir. Erkin ayrıca Saka'nın Trabzon şehrine olan düşkünlüğünü de şu satırlarla belirtmiştir:

*"...Hasan Saka'nın, her hususta, manzara, kadın güzelliği, yurtseverlik vesaire konularında, Trabzon'un üstüne bir memleket tasavvur edilmeyeceği iddiası idi. Tabii biz bu çıkışlara alıştığımız için hep gülüp geçiyorduk. Halep'te trenin duruş süresinde, Başkonsolosumuz, Reşat Erhan bize özel surette hazırlattığı Halep kebabını tattırdı. Hepimiz çok beğendik ve bu hissimizi hararetle belirttik. Hasan Saka atıldı: "Bu bir şey mi, dedi, gelin Trabzon'a, ben size Halep kebabının nasıl nefis yapıldığını göstereyim." Falih Rıfkı dayanamadı: "Hasan Bey, dedi, biraz gayret etsen, Türkçenin de en güzel şive ile Trabzon'da konuşulduğunu iddia edeceksin." Hasan Bey tabii ne zannettin diye mukabele etti. Bu halleri ile Hasan Saka cidden çok sevimli idi."*²⁴

Mustafa Kemal Atatürk'ün en fazla ziyarette bulunduğu şehirlerden biri Trabzon'dur. Atatürk 1924, 1930 ve 1937'de olmak üzere üç defa Trabzon'u ziyaret etmiştir.²⁵ 1930 ve 1937 yılında yapmış olduğu ziyaretlerde Hasan Saka, Trabzon Milletvekili olarak Atatürk'e eşlik etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk ve eşi Latife Hanım, 15 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'a ilk seyahatini yapmıştır. Bu seyahatte kendisine Hamdullah Suphi Bey (İstanbul Milletvekili), Kılıç Ali Bey (Gaziantep Milletvekili), Rauf Bey (Rize Milletvekili) ve Salih Bey (Bozok Milletvekili) eşlik etmiştir.²⁶ Mustafa Kemal Atatürk ilk Trabzon ziyaretinde şehrin sorunlarıyla da ilgilenmiştir. Bunlardan biri tütün meselesidir. 1916-1918 yıllarında Trabzon Rus işgali altında iken çiftçiler tütünlerini Reji İdaresi'ne teslim

²⁴ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, I. Cilt*, TTK Basımevi, Ankara 1980, s. 171.

²⁵ Mesut Çapa-Veyssel Usta, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Derya Kitabevi Yayınları, Trabzon 1997, s. IX.

²⁶ Veyssel Usta, *Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar-Belgeler-Demeçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2011, s. 35, 36.

etmiş, ancak kendilerine herhangi bir ödeme yapılmamıştır. Ve büyük bir mağduriyet ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu sorunu derhal Başbakan İsmet Paşa'ya telgraf ile iletmiştir. İsmet Paşa da bu konuda Ticaret Vekili olan Hasan Saka'yı görevlendirmiştir. Saka bu konuyla ilgilenerek hemşerilerinin mağduriyetlerini gidermeye çalışmıştır.²⁷

Mustafa Kemal Atatürk, 27 Kasım 1930 tarihinde Ege Vapuru ile Trabzon'a ikinci defa ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretinde kendisine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Trabzon Milletvekili Hasan Saka ve bazı milletvekilleri eşlik etmiştir.²⁸ Atatürk yedi yılın ardından 10 Haziran 1937 tarihinde Trabzon'u son defa ziyaret etmiştir. Bu son ziyaretinde Trabzon halkı tarafından yine büyük bir coşku ve sevgiyle karşılanmıştır.²⁹

Atatürk'ün bu son Trabzon seyahatinde Trabzon Milletvekili Hasan Saka kendisine eşlik etmiştir. Atatürk, bu seyahatinde şehrin sorunlarıyla ilgili gelen şikâyetleri dinlemiştir. Özellikle şehirdeki elektrik ve su problemleri ile çözümleri hakkında Belediye Başkanı Cemal Turfan, Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Vali Sezai Uzay, Genel Müfettiş Tahsin Üzer tarafından bilgilendirilmiştir. Atatürk şehirdeki su sorununun derhal çözülmesi direktifini vermiştir. Böylece Trabzon'un bu problemlerinin çözüm süreci başlamıştır.³⁰

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Hasan Saka, ilk olarak Dışişleri Bakanı ve daha sonra da Başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. Yoğun gündemine rağmen Saka, Başbakanlığı Dönemi'nde seçim bölgesi ve doğduğu şehir olan Trabzon ile ilgili projeler gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunlardan biri, 11 Mart 1948 tarihinde ön hazırlığı yapılan "Trabzon-Gümüşhane-Erzurum Demir Yolu" projesidir. Trabzon'a demir yolunu kavuşturmaya yönelik olan bu projenin haritalandırılması ve ön hazırlığı, Saka döneminde yapılmıştır.³¹

Trabzon'un yıllardır devam eden liman meselesi Hasan Saka'nın da siyasi hayatında uğraştığı meselelerden biri olmuştur. Trabzon Limanı'nın temeli, 8 Temmuz 1946 tarihinde atılmıştır. Limanın temelini oluşturacak olan bloklar Hasan Saka'nın başkanlığında bir heyet tarafından denize bırakılmıştır.³² 8 Temmuz 1946 günü Trabzon için tarihi bir gün olmuştur. Limanın temel atma törenine on binin üzerinde insan katılmış

²⁷ Veysel Usta, *Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2005, s. 40, 41.

²⁸ Usta, Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar-Belgeler-Demeçler, s. 120-124.

²⁹ "Atatürk'e kavuştuk", *Halk*, Sayı 633, s. 1, Trabzon 10 Haziran 1937.

³⁰ Usta, Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar-Belgeler-Demeçler, s. 185, 186.

³¹ BCA, 30-1-0-0, 74-467-9, 11 Mart 1948.

³² Fatih Erol, *Arşivdeki Trabzon*, Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2022, s. 529, 530.

ve törenler büyük bir coşkuyla yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka bu törende liman temeline ilk taşı atan kişi olarak tarihe geçmiştir.³³ 1948 yılına gelindiğinde liman inşaatının çalışmalarının devam ettirilebilmesi için liman inşaatı bütçesinin artırılması yine Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde gerçekleşmiştir.³⁴

1.5. Hasan Saka'nın Siyasi Hayatında Karşılaştığı İddialar

Hasan Saka'nın isminin geçtiği en önemli olay 1929 yılından sonra ortaya çıkan ve o dönemin gündeminde yer alan “Barut İrtişası” olayıdır. Bu olay 1925 yılında barut ve patlayıcı madde tekelinin ihalesinin yapılmasıyla başlamıştır. Bu ihaleyi ilk olarak Babanzâde Fuat Bey'in şirketi Liknoza almıştır. Ancak ihalenin yapıldığı günden bir gün önce Lütfü Bey vereceği teklifte daha uygun koşullar önereceğini belirtmiştir. Bunun üzerine dönemin Maliye Vekili Hasan Saka, ihalede açık eksiltmeye gidilmesini uygun bulmuştur. Bu uygulamadan sonra Babanzâde Fuat Bey ihaleden çekilmiş ve ihaleyi Lütfü Bey ve ortakları kazanmıştır. Lütfü Bey ve ortakları 1929 yılına kadar kurmuş oldukları şirketle barut ve patlayıcı madde tekeli yönetmiş ancak daha sonra bu şirketi Paris'te bulunan Fransız bir şirkete satmışlardır. “Barut İrtişası” ismi verilen rüşvet olayı bu süreçte ortaklar arasında meydana gelen sorunlar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu olayın ortaya çıkması ile birlikte dönemin Maliye Vekili Hasan Saka'ya rüşvet olarak bir araba hediye edildiği ile ilgili haberler gazetelerde yer almıştır.³⁵ Hasan Saka ile ilgili iddialar 9 Haziran 1932 tarihinde TBMM'nin gündemine gelmiştir. Meclis Başkanı Kazım Paşa irtişa meselesiyle ilgili dosyanın encümenine havale edildiğini söylemiştir.³⁶ Bu olayla ilgili görüşmeler mecliste 11 Haziran 1932'de de devam etmiştir. Saka mecliste söz hakkı alarak hakkındaki incelemelerin bir an önce yapılmasını talep etmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Binaenaleyh suni bir davacı arayıp onunla burada bidayeten murafla olmaktansa benim talebimle, benim ricamla Tahkikat encümeninin gerek beni ve gerekse alakadar göreceği bütün adamları çağırıp isticvap etmek üzere işe başlamasını hassaten Büyük Meclisten rica ederim.”*³⁷

³³ “Trabzon dün tarihi bir gün yaşadı”, *Halk*, Sayı 1330, s. 1, Trabzon 9 Temmuz 1946.

³⁴ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 71, Ek, 14 Haziran 1948, s. 152.

³⁵ Şaduman Halıcı, “Bir Rüşvet Davası: “Barut İrtişası” Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 56, Ankara 2015, s. 35-37, 49.

³⁶ “İrtişa meselesi”, *Cumhuriyet*, Sayı 2906, s. 1, İstanbul 10 Haziran 1932.

³⁷ TBMMZC, D. 4, C. 9, Birleşim 62, Celse 1, 11 Haziran 1932, s. 111.

16 Haziran 1932 tarihinde TBMM barut tekeli meselesi ve Hasan Saka hakkında inceleme yapmak için 5 kişilik bir tetkik encümeni kurmuştur. Bu encümen, 27 Haziran 1932 tarihinde bu konuyla ilgili mazbatasını meclise sunmuştur. Bu mazbatada Hasan Saka'nın rüşvet almadığına karar verilmiştir. Daha önce tutuklanan Lütfü Bey ve ortağı Jül Fresko rüşvet konusuyla ilgili daha önce yalan söylediklerini, amaçlarının diğer ortakları aradan çıkarıp 7500 lirayı kendi aralarında paylaşmak olduğunu itiraf etmişlerdir. Encümen ayrıca barut meselesi ile ilgili diğer meselelerde usulsüz ve yasalara aykırı işlemler olabileceğini beyan etmiştir.³⁸ Encümen üyeleri bu süreçte Saka'nın rüşvet almadığı kanaatine ulaşmıştır. Ancak "barut ve patlayıcı madde tekeli" şirketi üzerinden usulsüzlük yapıldığını ve bu konuların incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Hasan Saka, TBMM'de yapmış olduğu konuşmada encümenin almış olduğu kararları dikkatle okuduğunu ve encümenin varmış olduğu sonuca tamamen katıldığını söylemiştir. Amacının, bu meselenin tamamen sonuçlanması olduğunu belirtmiş ve en ufak bir şüpheye dair yer kalmadan çözümlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Saka, siyasi hayatında ve devlet hizmetlerinde ahlaki kıymetlerin önemini bilen bir siyasetçi olduğunu, bu tip iftiralar ve şaibelerle hiçbir zaman işinin olmadığını vurgulamıştır. Ardından sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Ortaya atılan yegâne mesele olmak üzere 7500 liralık otomobil efsanesini uyduranlara Tahkikat encümeni huzurunda bunu bulduracağım. Mızrak çuvala sığar mı arkadaşlar? Otomobil evrak-ı nakdiye midir ki cebe girsin. Otomobil nerede ve kime verilmiştir, bunları sarahatle meydana koyacaklar ve göreceksiniz. Birtakım avans muamelâtı mevzubahistir. Müteahhitlere; teslim ettikleri malların bedeline mahsuben avans tediyesine başlayan; asıl mukaveleyi yapan daire mi, yoksa Maliye Vekâleti midir? Avansların teslim edilen eşyaya nispeti nedir? Buna dair vekile imza ettirilen müzekkerede bu avans muamelesinin akdedilmiş olan mukavele ahkâmına ne dereceye kadar muvafık olduğunu ve bu avansların ne kadarının vekilin emrine istinat edip, ne kadarından vekilin haberi olmadığını, bütün bu meselelerin sarahatle meydana çıkması, büyük encümenin, Tahkikat encümeninin işe vaziyet ederek meseleyi etraflı bir suretle tahkik etmesine ve huzurunuzda gelmesine mütevakkıftır. Orta yerde yine bir efsane olarak bir ithal vesikası mevzubahistir. Bunun da aslı faslı

³⁸ Halıcı, s. 52-54.

yoktur. Fakat bunlar hakkında izahat verebilmek için çok rica ederim bu meseleyi biran evvel Tahkikat encümenine tevdi ediniz.”³⁹

TBMM’de oluşturulan karma tahkikat encümeni Hasan Saka ile ilgili kararı ve konuyla ilgili mazbatayı 15 Aralık 1932 tarihinde meclise sunmuştur. İlk olarak Manisa Mebusu Refik Şevket Bey söz almıştır. Refik Şevket Bey, konuyla ilgili encümen kararının şüpheyi yer bırakmadığını ve Hasan Saka’nın masumiyetinin ortaya çıktığını belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ben Hasan Beyle birlikte çalışmış bir arkadaşınız olmak hasebiyle şahıslarını, ahlakını çok yakından tanırım. Mebus olmadığım zamanlarda kendisine isnat olunan şeylere karşı vicdanından gelen kuvvetli bir sada ile menfi bir cevap verdim. Fakat ne yapayım ki bir ferdin sesini ancak üç beş kişi duyabilir. Fakat şamil bir davayı ancak yine millet huzurunda bugün açık olarak söyleyebilmek bahtiyarlığını ve millet namusunu müdafaa eden meclisin adaletine tercüman olduğumu görerek kendi hesabıma saadet ve şeref duyuyorum.”

Refik Şevket Bey’in bu konuşmasının ardından Hasan Saka söz almış ve şu ifadelerde bulunmuştur:

“Arkadaşlar, hizmetlerinde temiz yürekle hareket etmiş masumlar, herhangi bir sebeple Büyük Millet Meclisi’nin huzuruna sevk edildikleri zaman orada ancak adaletin icabını göreceklerinden emindirler. Bu mesele etrafında bidayeti zuhurundan beri benimle alakadar olarak ortaya atılan dedikoduların mahiyetlerini, milli vicdanı en yüksek salâhiyetle temsil eden bu büyük meclisin tahkikat ve kararı kadar efkâr-ı umumiye anılacak başka bir hüccet tasavvur edemem.

Arkadaşlarım, kul kusursuz olamaz derler, kusurdan tecerrüt iddiası hatırımdan bile geçmez. Fakat sırf bir emniyet ve itimat mevzuu olarak tevdi edilen salâhiyeti menfaati uğrunda kullanmak nevinden bir fiil ve günah şimdiye kadar defteri amelimin hiçbir sahifesine yazılmamıştır. Hülâsa arkadaşlar, benim ziftlenmek huyum yoktur yok!”⁴⁰

³⁹ TBMMZC, D. 4, C. 9, Birleşim 72, Celse 1, 27 Haziran 1932, s. 371.

⁴⁰ TBMMZC, D. 4, C. 11, Birleşim 13, Celse 1, 15 Aralık 1932, s. 31, 32.

Hasan Saka'nın bu soruşturma neticesinde masumiyeti ortaya çıkmıştır. Mecliste bu soruşturmaya ilgili hazırlanan mazbatada Hasan Saka'yla ilgili bir soruşturma açılmamasına karar verilmiştir.⁴¹

Hasan Saka'nın siyasi hayatında uğradığı en büyük iftira “Barut İrtişası” olayı olmuştur. Saka, ilk günden itibaren hesap vermeye hazır olduğunu ve veremeyecek hesabı olmadığını ifade etmiştir. Mecliste ve kamuoyu önünde kendini bu olaydan aklamıştır. Saka'nın siyasi hayatı incelendiğinde mecliste açılan bu tip soruşturmalarda sadece dört defa isminin geçtiği görülmektedir. Bu soruşturmalardan diğer üçü doğrudan kendisiyle ilgili değil, diğer Bakanlara karşı açılmış olan soruşturmalardır.

Hasan Saka siyasi hayatında ve görev yaptığı makamlarda ciddi anlamda hiçbir iddia ile karşı karşıya kalmamıştır. Açıklamalarının bulunduğu meclis soruşturmalarından biri, “Bahriye Vekili İhsan (Eryavuz) Bey Davası (1927-1928)”dır. Bu mesele 1924 yılında Yavuz zırhlısının tamirâtı için yapılan ihaleler ve harcamalarla ilgilidir. Dönemin ilk Bahriye Vekili İhsan Bey, birtakım iddialarla karşı karşıya kalmış ve süreç 1928 yılına kadar devam etmiştir. Hasan Saka 1924 yılında Maliye Vekili olduğu için yapılan ödemeler ve harcamalarla ilgili mecliste bilgi vermiştir.⁴² Hasan Saka olayın yaşandığı dönemin Maliye Vekili olması sebebiyle doğrudan meseleyle ilgisi bulunmamasına rağmen bu konuda yapılan meclis soruşturmasına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde bir diğer yolsuzluk soruşturması olayı, “Ali Cenani Bey Davası”dır. Ali Cenani Bey Milli Mücadelede özellikle Antep savunmasında önemli hizmetlerde yer almış, 1925 yılında İsmet Paşa Hükümeti'nde Ticaret Vekilliği görevinde bulunmuştur. Vekillik yaptığı dönemde hububat alımı ile ilgili usulsüzlük iddialarıyla karşı karşıya kalmıştır. Mecliste yapılan soruşturmada dönemin Maliye Vekili olarak Hasan Saka, paranın İş Bankası'na yatırıldığını beyan etmiştir. Saka bu soruşturmada paranın nasıl ve nereye aktarıldığıyla ilgili bilgi vermiştir.⁴³

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde başlayan ve Başbakanlığı Dönemi'nde sonuçlanan bir başka olay da Ticaret Bakanı Atıf İnan'a hububat ithalatıyla ilgili açılan soruşturmadır. Bu mesele Saka'nın hem CHP Grubu'nda hem de mecliste karşısına çıkan

⁴¹ “Mazbata ittifakla kabul edildi”, *Cumhuriyet*, Sayı 3094, s. 4, İstanbul 16 Aralık 1932.

⁴² Erkan Avşar, *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*, Hiper Yayın, İstanbul 2021, s. 52, 53, 104.

⁴³ Avşar, s. 122, 124, 133.

önemli bir meseledir. Bu meseleyle ilgili soruşturma sürecini yönetmiş ve hem CHP'ye hem de muhalefete konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur.⁴⁴

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde kendisiyle ilgili önemli eleştirilerden biri de Niyazi Berkes tarafından yapılmıştır. Berkes, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun hatıralarına da gönderme yaparak kendisiyle birlikte üç DTCF hocasının “Komünizm propagandası” yapmak suçlamasıyla okuldan atılma süreçlerine kadar giden dönemde Hasan Saka'nın yanlarında durmadığı eleştirisinde bulunmuştur. Saka'yı hukuk hocalığı yapmış bir bilim insanı olmasına rağmen o günkü politikanın esiri olmakla suçlamıştır.⁴⁵

Arşiv kayıtları incelendiğinde DP döneminde 1950-1952 arasında Hasan Saka'yla ilgili sadece yeğeni Kâmuran Saka'nın 16 yıl İstanbul'da şeker fabrikasında çalıştığına ve Saka tarafından kollandığı ile ilgili belgeye rastlanmıştır. 1951 yılında Kâmuran Saka, İstanbul'dan Turhal Şeker Fabrikası'na atanmıştır. Bu belgenin devamında Kâmuran Saka'nın annesi, Hasan Saka'nın ablası Kâniye Saka, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir mektup yazarak oğlunun şeker idaresinde uzun yıllar görev yaptığını ve hakkının yenilmemesini istediğini belirtmiştir.⁴⁶ Hasan Saka bu konuya müdahil olmamış ve yeğeniyle ilgili bir girişimde bulunmamıştır.

DP döneminde Hasan Saka ile ilgili bir önemli iddia da Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde kendi evinin masraflarını bakanlık bütçesinden karşıladığına dair iddiadır. Mecliste yapılan incelemede böyle bir harcamanın olmadığı ortaya çıkmıştır. Saka, devlete ait bir kuruluş parayı bile kendi şahsına harcamadığını beyan etmiştir. Bu soru önergesinden Saka ile ilgili olumsuz bir sonuç çıkmamıştır.⁴⁷

Hasan Saka'nın 1920 Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nden başlayan siyasi hayatı 1954 yılına kadar milletvekili olarak aralıksız devam etmiştir. Saka maliye, iktisat ve ticaret vekillikleri ile Dışişleri ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuştur. Siyasi hayatı boyunca ailesi ve yakınlarıyla ilgili iltimas ettiğine dair herhangi bir haber ile gündeme gelmemiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi meclis soruşturmalarında da ismi nadiren geçmiştir. Saka siyasi hayatına başladığı günden itibaren siyasi ahlakını ve kendisine duyulan güveni son güne kadar korumuştur.

⁴⁴ BCA, 490-1-0-0, 555-2212-2, 8 Eylül 1947.

⁴⁵ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, (Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer), İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 443, 444.

⁴⁶ Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi, Yer No: 3/3-11, Fihrist No: 996-241, 7 Ağustos 1952; Yer No: 3/3-11, Fihrist No: 996-242, 24 Temmuz 1950.

⁴⁷ TBMMZC, D. 9, C. 2, Birleşim 10, Oturum 1, 24 Kasım 1950, s. 191-195.

1.6. Hasan Saka'nın Sosyal ve Kültürel Faaliyetleri

Hasan Saka siyaset ve bilim hayatının yanında çeşitli dernek ve sosyal kurumlarda faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlardan biri “Anadolu Kulübü”dür. Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifiyle 31 Ekim 1926 tarihinde Ankara'da “Anadolu Kulübü” kurulmuştur. Bu kulübün amacı, Ankara'da oturan Türk ve yabancı kulüp üyelerinin buluşmasını sağlamak ve sosyal ilişkilerini geliştirmektir.⁴⁸ Hasan Saka, Atatürk'ün büyük önem verdiği bu sosyal kuruluşun ilk üyelerinden biridir. 1929 yılından itibaren Hasan Saka bu kulübün ikinci başkanlığını yapmıştır. Saka ikinci başkan olarak uzun yıllar Anadolu Kulübü'nü yönetmiş ve 1937 yılında İstanbul'da bulunan Büyükdada'da ikinci şubenin açılmasında büyük bir çaba göstermiştir. Dışişleri Bakanlığı Dönemi'ne kadar bu kulübün ikinci başkanlığını yapan Saka, bu dönemden itibaren kulübün başkanlığına getirilmiştir. Anadolu Kulübü'nde en uzun soluklu görev yapan Saka'nın bu kulübün yaşamasında önemli katkıları olmuştur. Hasan Saka'nın eşi Emine Melahat Saka'ya ait olan Ankara İzmir Caddesi'nde bulunan ev, 1953 yılında Anadolu Kulübü'ne satılmıştır. Anadolu Kulübü böylelikle Ankara'daki yer problemini çözmüş ve yeni bir binaya sahip olmuştur.⁴⁹

Hasan Saka, II. Dünya Savaşı yıllarında TBMM ve CHP içerisinde hem Trabzon Milletvekili hem de CHP'nin 1943 Kurultay'ında Kurultay Başkanvekilliği görevini üstlenmiştir. Hasan Saka bu dönemde sosyal projeler içerisinde de yer almıştır. Bunlardan biri Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 15 Haziran 1944 tarihli kongresine başkanlık yapmasıdır.⁵⁰ Hasan Saka Başkanlığı'nda Çocuk Esirgeme Kurumu Kongresi aynı gün çalışmalarına başlamıştır. Kongrede kurumun gelirlerinin artırılması, yetim ve öksüz çocukların sorunlarının çözümlenmesi ve diğer hayır kurumlarıyla iş birliği yapılması ile ilgili kararlar alınmıştır.⁵¹

Hasan Saka'nın bu dönemde bir diğer faaliyeti de Türk Maarif Cemiyeti'nin Kongre Reisliğini yapmasıdır.⁵² Türk Maarif Cemiyeti, 31 Ocak 1928 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı eğitimin yaygınlaşmasını sağlamaktır. 1946 yılından itibaren Türk Eğitim Derneği adı altında Türk eğitiminin çağdaşlaşması ve yaygınlaşmasına yönelik faaliyetlerine devam etmektedir. Hasan Saka, 1928 yılından

⁴⁸ Mahmut Goloğlu, *Atatürk ve Anadolu Kulübü*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1981, s. 5-7.

⁴⁹ Goloğlu, *Atatürk ve Anadolu Kulübü*, s. 9, 10, 15, 20, 22.

⁵⁰ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7645-11, 15 Haziran 1944.

⁵¹ “Ç. Esirgeme Kurumu Kongresi dün toplandı”, *Ulus*, Sayı 8216, s. 1, Ankara 16 Haziran 1944.

⁵² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/3-12, Fihrist No: 688-80, 17 Haziran 1944.

itibaren bu cemiyette faaliyetlerini devam ettirmiş ve 1928 yılında cemiyetin kongresinde başkanlık görevine seçilmiştir. Saka bu tarihten itibaren Türk Maarif Cemiyeti'nin faaliyetlerinin içerisinde yer almıştır.⁵³

1.7. Hasan Saka'nın Bilim Hayatı ve Eserleri

Hasan Saka 1908 tarihinde Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Daha sonra 1909 yılında Maarif Nezareti'nin yapmış olduğu sınavı kazanarak Paris Siyasal Bilgiler Okulu'nda eğitim görmüş; 1912 yılında da bu okuldan mezun olmuştur. Saka bu dönemde Mülkiye'de "Ulûm-ı İktisadiye Muallim Muavini" olarak görev yapmıştır. Bu süreçte bir yıl kadar İstanbul Darülfünun Hukuk Mektebi'nde iktisat hocalığı yapmıştır.⁵⁴ Hasan Saka'nın bilim hayatı, 1918 yılından sonra Mülkiye Mektebi'nde iktisat dersleri vererek devam etmiştir. Saka, daha sonra Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus olarak girmiş, Mebusan Meclisi'nin kapanmasının ardından da TBMM'ye katılmıştır. Hasan Saka, 1920-1954 yılları arasında siyasette aktif bir şekilde yer almıştır. Saka siyasi hayatının yanında aynı zamanda 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi'nin açılmasıyla maliye profesörlüğüne atanmış ve 1941 yılına kadar bu okulda öğretim üyeliği devam etmiştir. Hukuk Mektebi'nde ders verirken ayrıca Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde de görev yapmıştır.⁵⁵ Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde 1936 yılından 1941 yılına kadar maliye profesörlüğü görevinde bulunmuştur.⁵⁶ 1941 yılında milletvekilliği ile öğretim üyeliğinin aynı anda yapılamayacağına dair alınan karar doğrultusunda Hasan Saka milletvekilliğini tercih edip, üniversite öğretim üyeliğinden ayrılmıştır.⁵⁷

Hasan Saka'nın maliye, ekonomi, dış ticaret ve gümrük politikası üzerine üç eseri vardır. Bunlardan birincisi, "İlm-i Mali" adlı eseridir. Bu eseri, Ankara Hukuk Mektebi Neşriyatı'ndan 1928 yılında yayınlanmıştır. Kitabın kapağında Profesör, Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü Bey yazmaktadır. Hâkimiyet-i Milliye Matbaası'nda Ankara'da basılan bu eser, maliye ilminin devlet yaşantısında yeri ve önemini anlatmaktadır. Eserde vergi ve mali kavramların tarihsel gelişimi anlatılmış ve özellikle Fransa ve diğer

⁵³ Mevlüt Çelebi, "Atatürk'ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, Aralık 2004, 35, 38, 39.

⁵⁴ Bölükbaşı-Usta, s. 20.

⁵⁵ Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1977, s. 263.

⁵⁶ Metin Heper, Duygu Öztürk Tunçel, Nur Bilge Criss, *Historical Dictionary of Turkey*, Rowman and Littlefield, USA 2018, s. 407.

⁵⁷ Mumcu, s. 165, 166.

lkelerdeki gelişmelerin Türkiye’de kullanılan mali yapı ve kavramlar üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Osmanlıdan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde mali yapıda ve vergi sisteminde yapılan düzenlemelerden bahsedilmektedir. Ayrıca dönemin yeni mali fikirlerinin anlatıldığı önemli bir eserdir.⁵⁸ Saka’nın ikinci eseri, “Maliye Ders Notları” kitabıdır. Bu kitap, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı’ndan 1936 yılında yayınlanmıştır. Eserin başlangıcında, maliye biliminin Osmanlıdan Cumhuriyet’e gelişimi, maliye biliminin batıdaki anlayışı ve ülkeye olan yansımaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.⁵⁹ Eserde, bütçe meselesinin tarifi, önemi ve Türkiye Cumhuriyeti’ndeki gelişmeler anlatılmıştır. Ayrıca Batı dünyasında Fransa, İngiltere, ABD gibi ülkelerde bütçenin hazırlanışı ve uygulanışı ile ilgili teknik bilgiler yer almaktadır. Saka bu eserinde, bütçe kavramının Batı dünyasından Osmanlıya ve daha sonra da Cumhuriyet’e hangi teknik ve usuller ile geçtiğini; bütçe hazırlama teknik ve şartlarını örneklerle anlatmaktadır.⁶⁰ Eserde bahsedilen bir başka konu da devletin gelir kaynakları ve bunların tarihsel gelişimidir. Vergi kavramının tarifi, hukuksal açıdan önemi ve gelişimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁶¹ Eserde mali olayların önemi, maliye biliminin doğuşu, tarihsel süreci, Türkiye’de mali teşkilat yapısı, devletin gelir kaynakları ve son dönem yaşanan mali meseleler anlatılmaktadır. Eserin son kısmında, Osmanlı İmparatorluğu Düyûn-ı Umûmiye tarihi özetlenerek anlatılmıştır. Saka, eserinde mali meselelerin dünyanın düzenini ve insanların yaşamını nasıl etkilediğini şu sözlerle ifade etmiştir:

*“...Bizim bildiğimiz bir şey varsa o da her alanda, tabiatın her köşesinde msavatsızlıkların mevcut olduğuudur. Müsavat tabiatın mahsulü değildir. Beşerin fikri temayül ve emellerinden doğmuş bir istektir...”*⁶²

Hasan Saka’nın üçüncü eseri ise, “Dış Ticaret ve Gümrük Politikası” adlı kitabıdır. Bu kitap, Milli Eğitim Bakanlığu tarafından Ankara’da 1945 yılında yayınlanmıştır. Saka, bu eserinde uluslararası ticaret, gümrük tarifleri, Türkiye’nin dış ticaret sahasındaki yeri ve takip ettiğu siyasetle ilgili bilgiler vermiştir. Uluslararası ticaretin tarihsel süreci, İngiltere, Fransa gibi devletlerde dış ticaretin usulleri anlatılmaktadır. Ayrıca liberal ekonomide

⁵⁸ Hasan Hüsnü Bey, *İlm-i Mali*, Hukuk Mektebi Neşriyatı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1928, s. 1-4.

⁵⁹ Hasan Saka, *Maliye Ders Notları*, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Ankara 1936, s. 3-10.

⁶⁰ Saka, s. 77-85.

⁶¹ Saka, s. 276-287.

⁶² Saka, s. 30.

gümrük tarifelerinin esaslarının nasıl oluştuğuyla ilgili ayrıntılı anlatımlar yapılmaktadır.⁶³ Eserde, gümrük tarife sistemlerinin oluşumu ve tarifelerin oluşturulmasının usulleriyle ilgili bilgi verilmektedir. Eserde, Türkiye'nin gümrük tarifesi ve kurallarında 1929 yılından itibaren Türkiye'nin lehine gelişmeler yaşandığı; yapılan düzenlemeler ve kanuni değişikliklerle gümrük tarifelerinde Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkeler ile eşitliğinin sağlandığı anlatılmaktadır.⁶⁴ Hasan Saka ayrıca eserinde, Türkiye'nin ekonomi ve mali meselelerinde Lozan'ın bir dönüm noktası olduğunu şu sözlerle anlatmıştır:

*“...Burada esas mevzumuz Türkiye'nin Lozan'da her türlü iktisadi ve mali kapitülasyonların tesirinden, hükümlerinden kurtulduktan sonra bütün dünyaya şamil şartlar içerisinde takip ettiği iktisadi ve siyasi münasebetlerin ana hatlarını tebarüz ettirmekten ibarettir...”*⁶⁵

Hasan Saka'nın bilim hayatı boyunca yazmış olduğu eserlerin yanında, zengin bir kütüphaneye de sahip olduğu bilinmektedir. Yerli ve yabancı kitaplar, dergiler, gazeteler ve fotoğraflar kütüphanesini oluşturmaktadır. Hasan Saka'nın vefatından sonra İstanbul'da bulunan kütüphanesi, ailesi tarafından memleketi Akçaabat'a gönderilmiştir. Bu kütüphanede bulunan eserler, uzun yıllar Akçaabat'ta bulunan akrabalarında korunmuştur. Hasan Saka'nın kütüphanesinde bulunan eserler, varisleri tarafından alınan kararla 10 Ağustos 1990 tarihinde, Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir. Teslim edilen eserlerin içeriğinde 27 kalem eski Türkçe eser, 8 sayfalık listede yeni harflerle yazılı sayısı belirtilmemiş kitap ve 56 adet çerçeveli fotoğraf bulunmaktadır.⁶⁶

Hasan Saka siyasi hayatıyla, bilim adamlığıyla ve sosyal faaliyetleriyle dolu dolu bir ömür geçirmiştir. Saka, 75 yıllık ömrünü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve Türk Milleti'ne adanmış bir devlet adamıdır.

⁶³ Hasan Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945, Dış Ticaret ve Gümrük Politikası, s. 1-5.

⁶⁴ Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, s. 80.

⁶⁵ Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, s. 95.

⁶⁶ Bkz. Ek 26: Hasan Saka'nın varisleri tarafından Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'ne bağışlanan kitapların listesi. (Bu belge Cumhuriyet Saka'dan edinilmiştir).

İKİNCİ BÖLÜM

HASAN SAKA'NIN ÇALIŞMA VE SİYASİ HAYATI (1912-1938)

2.1. Çalışma ve Siyasi Hayatı

2.1.1. Hasan Saka'nın 1912-1920 Yılları Arasındaki Faaliyetleri

Hasan Saka, 1912 yılında Paris'te eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönmesinin ardından Mülkiye Mektebi'nde⁶⁷ (Ulûm-ı İktisadiye) Muallim Muavinliği'ne tayin olmuştur. Bu görevi devam ederken 1913'te Divan-ı Muhasebat Mülazımlığı'nda; 1915'te ise Hazine-i Maliye Varidat Umum Müdürlüğü Temettü Vergisi Temyiz Komisyonu'nda çalışmıştır. Aynı yıl Hukuk Fakültesi İktisat Müderris Muavinliği'ne ve 1916'da Eskişehir Mıntika Umur-u İktisadiye Müdürlüğü'ne atanmıştır.⁶⁸ 1916 yılında Eskişehir'deki görevine başlamadan önce kısa bir süre Avrupa'da görev yapmıştır.⁶⁹ Eskişehir Umur-ı İktisadiye Müdürü Hasan Saka ve Islahat-ı Maliye Komisyonu Mütercimi Hikmet İbrahim Bey; Almanya ve Avusturya'ya teknik inceleme yapmak üzere görevlendirilmişlerdir.⁷⁰ Daha sonra Eskişehir'deki bu görevinde bir yıla yakın süre kaldıktan sonra 1917'de Maliye Nezareti'ndeki eski görevine geri dönmüştür.⁷¹ Hasan Saka, I. Dünya Savaşı boyunca İstanbul ve Eskişehir'de maliye ile ilgili devlet görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri nedeniyle savaşta cephede görev almamış ve alınan seferberlik kararından muaf tutulmuştur.⁷² TBMM'de bulunan sicil dosyasında kendi anlatımıyla memuriyetten istifa ettiğini; ardından Mülkiye Mektebi'nde iktisat ve maliye hocalığına devam ettiğini belirtmiştir.⁷³

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona ermiştir. Savaşın bitiminin ardından devlet yönetiminde İttihat ve Terakki Dönemi de böylelikle son bulmuştur. Savaşın bütün

⁶⁷ Mülkiye Mektebi: İdare memuru yetiştirmek için Tanzimat'tan sonra İkinci Abdülhamit'in saltanatının ilk senelerinde açılan ve şimdi "Siyasal Bilgiler Okulu" adını taşıyan mektebe de bu isim verilmiştir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 613.

⁶⁸ Çankaya, s. 623.

⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)*, 4470-335248, 20 Mayıs 1917.

⁷⁰ BOA, *Hariciye Nezareti İdare (HR. İD)*, 69-16, 13 Mayıs 1916.

⁷¹ Çankaya, s. 623.

⁷² BOA, *Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM)*, 136-43, 26 Şubat 1916.

⁷³ Rahmi Kumaş, "Bir Başkaydı Hasan Saka", *Hasan Saka'ya Armağan*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Net Ofset, Ankara 1998, s. 13.

sorumluluğunun İttihat ve Terakki'ye yıkılması Mebusan Meclisi'nin de sonu olmuştur. 21 Aralık 1918 tarihinde Mebusan Meclisi kapatılmıştır.⁷⁴ Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri Anadolu'yu yarı sömürge durumuna getirme siyasetini izlemiş ve bu amaçla işgalleri başlatmışlardır. Bu süreçte halk, Anadolu'da işgallere karşı Müdafaa-i Hukuk Hareketi etrafında örgütlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla birlikte başlayan süreçte, Havza ve Amasya Genelgeleri, Erzurum ve Sivas Kongreleri, halkın örgütlenmesi ve milli iradenin hâkim kılınması yolunda padişaha ve hükümete baskıyı artırmıştır. Kongrelerin sonucunda yaşanan hükümet değişimiyle birlikte İstanbul'da Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur. Daha sonra Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'daki görüşmeleri sonucunda tekrar seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisi'nin yeniden açılmasına karar verilmiştir.⁷⁵

1919 yılı son ayları, İstanbul'da açılacak olan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin milletvekili seçimlerinin yapılmasıyla geçmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi seçimleri, bütün yurttaki olduğu gibi Trabzon Sancağı'nda da zor şartlar altında gerçekleşmiştir. Trabzon Sancağı'nda seçimler, 17 Aralık 1919 tarihinde tamamlanmıştır.⁷⁶ Trabzon Vilayeti'nden Ali Şükrü Bey, Ali Şefik Bey, Eşref Bey, Hüsrev Bey, İsmail Bey, Hasan Hüsnü Bey ve Muhtar Bey milletvekili seçilmişlerdir.⁷⁷ Hasan Hüsnü Bey, 305 oy ile diğer mebuslara göre en çok oyu alarak Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne katılmıştır.⁷⁸ Ülke genelinde yapılan seçimler sonucunda seçilen 168 mebusan, ancak 72 mebus İstanbul'a gelebilmiş ve 12 Ocak 1920 tarihinde saat 14.00'te Son Osmanlı Mebusan Meclisi toplanmıştır.⁷⁹

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 9 Şubat 1920 tarihli oturumunda, Trabzon Mebuslarının mazbataları görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Hasan Saka'nın "mazbata-i

⁷⁴ İhsan Güneş, *Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 3.

⁷⁵ Rıdvan Akin, *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 41, 42.

⁷⁶ Aslıhan Kılınç, "Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, Sonbahar 2020, s. 558.

⁷⁷ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, TTK Yayınları, Ankara 2004, s. 296.

⁷⁸ Muzaffer Başkaya, "Trabzonlu Başbakan: Hasan Hüsnü Saka" *Trabzon'un Kültürel Yüzü 100 Biyografi Birinci Kitap*, (Editörler: M. Muhsin Kalkışım vd.), Buhara Yayınları, İstanbul 2020, s. 191. Hasan Bey'in (Saka) bazı kaynaklarda 260 oy alarak diğer mebuslardan daha çok oy aldığı belirtilmiştir. Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 1. Cilt, s. 250, 251.

⁷⁹ Yenal Ünal, "Milli Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, (Editör: Nurgün Koç), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 135.

intihabiye”si de bu oturumda kabul edilmiştir.⁸⁰ Hasan Saka, Trabzon Mebusu olarak İstanbul’a gelip IV. dönem Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin çalışmalarına böylelikle katılmış⁸¹ ve Felah-ı Vatan Grubu içinde yer almıştır.⁸² Felah-ı Vatan Grubu, Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ndeki milliyetçi ve vatansever grubun adı olmuştur.⁸³ 28 Ocak 1920 tarihinde, Mebusan Meclisi’nde “Ahd-ı Milli (Misak-ı Milli) Beyannamesi” kabul edilmiştir. Daha sonra Edirne Mebusu Şeref Bey’in vermiş olduğu teklif, 17 Şubat 1920 tarihinde yine Mebusan Meclisi’nde kabul edilmiştir. Şeref Bey’in vermiş olduğu teklif şu ifadeleri içermektedir: “*Ahd-ı Millinin parlamentolara ve umum matbuata tebliğ edilmesini ve tercihan müzakeresini teklif eylerim.*”⁸⁴ Alınan bu karar ile Hasan Saka’nın da içinde yer aldığı Son Osmanlı Mebusan Meclisi, “Misak-ı Milli Kararları”nı bütün dünyaya ilan etmiştir.

Hasan Saka, Son Osmanlı Mebusan Meclisi oturumlarına katılmış ve mecliste çıkan tartışmalara iştirak etmiştir. Bu tartışmalardan biri Mebusan Meclisi’nin 23 Şubat 1920 tarihli toplantısında yaşanmıştır. Bu oturumda Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, “Dâhiliye Nizamnâmesi”ne eklenmesi için mebusların Mebusan Meclisi’ndeki toplantılara katılmalarını sağlamak amacıyla bir teklif vermiştir. Buna göre Başkanlık Divanı, meclise devam etmeyen mebuslardan her gün için 400 kuruş kesilmesini uygun görmüş ve bu önerinin Lâyiha Komisyonu’na gönderilmesi teklif edilmiştir. Edirne Mebusu Galip Bahtiyar, önerinin encümene havale edilmeden kabul edilmesini teklif etmiştir. Bu teklifin görüşülmesi sırasında Trabzon Mebusu Hasan Saka itiraz etmiş ve yüksek sesle “*Mektep mi açıyoruz?*” demiştir.⁸⁵ Hasan Saka, bu itiraz ile Mebusan Meclisi’ne o günün şartlarında katılmanın zorluğuna dikkat çekmiştir. Aynı gün yapılan oturumda, Adana’dan seçilen mebusların Mebusan Meclisi’ne katılamamalarının sebepleri de görüşülmüştür. Sonuç olarak Adana mebusları, Anadolu’daki işgal şartları sebebiyle Mebusan Meclisi’ne katılamamışlardır.⁸⁶ Bu dönemde seçilen milletvekilleri, Anadolu’nun işgal şartlarından kaynaklanan zorluklarla mücadele etmişlerdir. İstanbul’a ulaşmaları ve meclise katılmaları zor olmuştur. Hasan Saka, bu sebeple meclise

⁸⁰ Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İnikad 8, Celse 1, 9 Şubat 1920, s. 67.

⁸¹ Bkz. Ek 2: Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Hasan Bey Trabzon Mebusluğu Mazbatası.

⁸² Erol Zihni Gürsoy, “Hasan Saka: Cumhuriyet Hizmetinde Bir Ömür”, *Hasan Saka’ya Armağan*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Net Ofset, Ankara 1998, s. 149.

⁸³ Taha Akyol, *1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s. 235.

⁸⁴ Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İnikad 11, Celse 2, 17 Şubat 1920, s. 143-145.

⁸⁵ Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İnikad 13, Celse 1, 23 Şubat 1920, s. 192.

⁸⁶ Mahmut Goloğlu, *Milli Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 117, 118.

katılamayan milletvekillerinin bir de katılmadıkları gün için ceza ödemeleriyle ilgili alınan bu kararı eleştirmiştir.

11 Mart 1920 tarihinde, Mebusan Meclisi'nde, mebus maaşlarının artırılmasıyla ilgili kanun teklifi görüşülmüştür. Bu kanun teklifi, Saruhan Mebusu Muvaffak (Menemencioğlu) Bey tarafından hazırlanmıştır. Bu kanun teklifinin verilmesinin gerekçesi olarak mebusların İstanbul'da artan fiyatların yüksekliği ve geçinemedikleri gösterilmiştir. Birçok mebusun desteklediği bu kanun tasarısına karşı, Canik Mebusu Emin Bey, Kayseri Mebusu Ahmed Rıfat Bey, Kayseri Mebusu Fuad Bey, Sinop Mebusu Zeki Bey ve Trabzon Mebusu Hasan Saka muhalefet etmişlerdir. Muhalefet etmelerinin sebepleri olarak böyle bir zammın veya tazminatın Kanun-i Esasi'ye aykırı olması, halkın fakirlik içerisinde yaşarken böyle bir zammın gelmesinin vicdanları rahatsız etmesi ve mebus seçilirken alınacak olan maaşın bilinerek mebusluğa aday olunduğu gibi gerekçeler gösterilmiştir. Bu teklif, Hasan Saka'nın da içinde olduğu 16 mebusun muhalefetine rağmen 13 çekimser, 69 kabul oyu ile İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeden önce kabul edilmiştir.⁸⁷

İstanbul, 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir. Son Osmanlı Mebusan Meclisi, 18 Mart 1920 tarihinde son defa toplanmış ve Mebusan Meclisi'nin basılarak mebusların tutuklanmasını protesto etmiştir. Sinop Mebusu Rıza Nur, bu durumu şöyle ifade etmiştir: *"Bu devlet ve millet bu zamana kadar böyle büyük bir musibete duçar olmamıştır. Payitahtı Osmani ve Darülhilafet-i İslamiyye bugün ecnebi devletlerin işgal-i müsellahı altına geçmiş bulunuyor. Bunu mucib hiçbir hal mevcut değildir. Meclis-i Mebusan-i Osmani tecavüze uğradı. Mebus arkadaşlarımızdan Rauf, Vasıf, Faik ve Şeref Beyler ve Numan Efendi Meclis-i Mebusandan kuvve-i işgaliye tarafından cebren alınıp tevkif edildi..."*⁸⁸

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Hasan Saka, İaşe Umum Müdürlüğü'nde Teftiş Heyeti Müdürü olmuştur.⁸⁹ Fakat bu görevinden 3 ay sonra istifa etmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Paşa, Mebusan Meclisi'nin kapanması sebebiyle Mebusan Meclisi mebuslarını Ankara'da açılacak olan Büyük Millet Meclisi'ne davet

⁸⁷ İsmail Sezer, *Canik Mebusu Mehmet Emin (Geveci) Bey'in Siyasi Faaliyetleri*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2023, s. 33-37.

⁸⁸ Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İnikad 24, Celse 1, 18 Mart 1920, s. 496.

⁸⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2014*, (Hazırlayan: İbrahim Karaer vd.), Yayın Nu: 25, Ankara 2014, s. 69.

etmiştir. Hasan Saka, bu süreçte hemen Ankara'ya gidememiştir. Bu sebeple mebusluğu kabul edilmemiştir.⁹⁰

Hasan Saka Ankara'ya geldikten sonra tekrar milletvekili olma süreci başlamıştır. Trabzon Mebusu Ahmed Faik (Aybay) Bey, 18 Ağustos 1920'de Temyiz Azalığına (Yargıtay üyeliği) atanması sebebiyle 4 Ekim 1920'de milletvekilliğinden istifa etmiş sayıldı.⁹¹ Bunun sebebi Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun 5 Eylül 1920 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmesidir. Bu kanunla milletvekilliği ile memurluğun bir kişi üzerinde bulunması yasaklanmıştır.⁹² Trabzon Mebusu Ahmed Faik Bey, bu sebeple istifa etmiştir.⁹³ Trabzon Mebusu İzzet Bey ve Gümüşhane Mebusu Rıza Bey, TBMM'ye katılmak üzere Ankara'ya giderken yolda eşkıyalar tarafından öldürülmüşlerdir. Bu gibi sebeplerle mecliste boş kalan vekillikler için ara seçim yapılmıştır. Yapılan ara seçimlerde Trabzon'dan Hafız Mehmed Bey, Celaleddin Bey, Hamdi Bey ve Hasan Saka milletvekili seçilmişlerdir.⁹⁴ Hasan Saka, Trabzon Milletvekili⁹⁵ olarak 28 Kasım 1920 tarihinde TBMM'ye katılmıştır.⁹⁶

2.1.2. Milli Mücadele Dönemi Faaliyetleri (1919-1922)

Hasan Saka, TBMM'de 1921 yılı itibariyle özellikle mali konularda yapılan çalışmaların içerisinde yer almıştır. Birinci TBMM'de Bütçe Komisyonu'nda görev alarak 5 Mart 1921 tarihinde komisyon sözcüsü olarak seçilmiştir.⁹⁷ TBMM bu dönemde mali sıkıntılar içerisinde kısıtlı olan gelir kaynaklarını yönetmeye çalışmaktadır. Bu dönemde kısıtlı imkân ve gelirlerle mecliste bütçe oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma sırasında mecliste Maliye Komisyonu'na diğer komisyonlardan ikişer kişinin atanması kararının alınması, Maliye Komisyonu'nun istifa etmesine sebep olmuştur. Bu istifaların görüşüldüğü 16 Mayıs 1921 tarihinde mecliste yapılan oturumda Hasan Saka, Maliye Komisyonu'nun istifa edişini haklı bulduğunu ve bu durumu komisyonun kendisine karşı

⁹⁰ Bölükbaşı-Usta, s. 11, 31.

⁹¹ Çoker, s. 931, 932.

⁹² Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 183, 184.

⁹³ TBMM, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, No: 1, Ankara 1994, s. 46.

⁹⁴ Başkaya, s. 192.

⁹⁵ Bkz. Ek 3: Birinci TBMM, Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü Bey'in mazbatası.

⁹⁶ Hasan Cicioğlu-Erol Ülgen, *Milli Tarihimizde Bir Safha, (TBMM'nin İlk Üyeleri)*, Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2018, s. 183.

⁹⁷ Çoker, s. 932.

âdem-i itimat (güvensizlik) olarak gördüğünü belirtmiştir.⁹⁸ Bütçe Komisyonu'nun istifa etmesinin sebebi, mali durumun çok kötü olması ve Fevzi Paşa Hükümeti'nin 58 milyonluk gelir olmasına rağmen gider bütçesini 108 milyona çıkarmasıdır. Komisyon, bu bütçenin ülkenin menfaatlerine ve gelir gider dengesine uymadığı kararındadır.⁹⁹

Mecliste tartışmalar büyümüş ve Fevzi Paşa, İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak meclis makamına istifasını vermiştir. Meclis başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, bunun üzerine Fevzi Paşa'dan İcra Vekilleri Heyeti'nden istifa edenlerin yerlerine adayların belirlenmesini istemiştir. Daha sonra 19 Mayıs 1921 tarihli meclis toplantısında İcra Vekilleri Heyeti adayları, mecliste bulunan 212 milletvekilinin oylamasına sunulmuş ve Hasan Saka, 142 oy alarak Maliye Vekâleti'ne seçilmiştir.¹⁰⁰ Hasan Saka, başkanlığını Fevzi Paşa'nın (Çakmak) yaptığı III. İcra Vekilleri Heyeti'nde (19 Mayıs 1921-09 Temmuz 1922) önce Maliye Vekili olarak daha sonra da İktisat Vekili olarak görev yapmıştır.¹⁰¹ (İlk Maliye Vekili olarak seçilen Hakkı Behiç Bey, TBMM'de 127 üyeden 74'ünün; İkinci Maliye Vekili seçilen Ferid Bey ise 126 üyeden 109'unun oyunu alarak görev başına getirilmiştir).¹⁰²

Milli Mücadele Dönemi'nde görev yapan Maliye Vekilleri, zor şartlar altında büyük bir özveri ile çalışmışlardır. Bu süreçte bütçeyi denkleştirebilmek için zaten kısıtlı olan para kaynaklarının hesabını ve harcamalarını yaparken büyük sıkıntılar yaşamışlardır.¹⁰³ Hasan Saka, Milli Mücadele Dönemi'nin en kritik zamanlarında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için büyük çaba sarf etmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde düzenli ordunun kurulmasıyla Batı cephesinde gerçekleşen Birinci İnönü, İkinci İnönü, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri, Sakarya ve Başkomutan Meydan Muharebeleri yıllarında Maliye Bakanlığı ve İktisat Vekilliği görevlerinde bulunmuştur.¹⁰⁴

⁹⁸ TBMMZC, D. 1, C. 10, Birleşim 34, Celse 2, 16 Mayıs 1921, s. 301, 302.

⁹⁹ Cihan Duru-Kemal Turan-Abdurrahman Öngeoğlu, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, I. Kitap, Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Tisa Matbaacılık, Ankara 1982, s. 305.

¹⁰⁰ Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak Askeri, Siyasi, Hususi Hayatı*, Yeni Asır Matbaası, İzmir 1946, s. 163-165.

¹⁰¹ T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, (Yayına Hazırlayan: Mükremin Kocataşkın), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1998, s. 46, 47.

¹⁰² Akın, s. 134.

¹⁰³ İhsan Güneş, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1985, s. 238.

¹⁰⁴ Filiz Çolak-Banu Yücel, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk İktisat Bakanı Hasan Saka ve TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1926)", *Yeni Fikir Dergisi*, Cilt 13, Sayı 26, 2021, s. 6, 7.

Hasan Saka, Milli Mücadele Dönemi'nde çağdaş maliye ilkelerinin yerleşmesinde öncülük etmiş,¹⁰⁵ Birinci TBMM döneminde modern anlamda bütçe esaslarını ilk kez hazırlamaya çalışmıştır.¹⁰⁶ Ancak 1919-1922 yılları arasında savaş şartları nedeniyle modern anlamda bütçe hazırlanamamış ve harcamalar, TBMM'den parça parça alınan ödeneklerle karşılanmıştır.¹⁰⁷ TBMM'de bütçe ve harcamalarla ilgili kararlar, milletvekillerinin görüş ve düşüncelerini aktardıkları oturumlarda yoğun tartışmalarla alınmıştır.

Hasan Saka, TBMM'de kendinden önceki Maliye Vekili Ferid Bey'e yapılan eleştirileri de dikkate alarak hazırladığı bütçeyi, önce meclisteki Müdafaa-i Hukuk Grubu'na daha sonra da TBMM'ye sunmuştur. Maliye Vekili Hasan Saka, 1921 yılı bütçesini 1920 yılı bütçesine nazaran modern bütçe tekniklerine uygun bir şekilde hazırlamaya gayret etmiştir. Harcamaların % 60'ını kapsayan "Müdafaa-i Milliye Vekâleti" bütçesi, 1921 yılı başlarında görüşülerek onaylanmıştır. Diğer Vekâletlerin harcamaları ise 18 Haziran 1921 tarihinde alınan kararlara göre yapılmıştır.¹⁰⁸ Hasan Saka, 3 Ağustos 1921 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmada, kendinden önceki Maliye Vekili Ferid Bey'den devraldığı bütçeyi, 91 milyondan 85 milyona indirebildiğini ve 30 milyonluk bir bütçe açığının olduğunu izah etmiştir. Hasan Saka, içinde bulunulan zor şartlar altında ordunun iâşesi ve maaşların ödenmesi konusunda ne tür zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir. Ayrıca tasarruf tedbirlerinden yeni kanunların çıkarılması gerektiği konusunda da önerilerde bulunmuştur.¹⁰⁹

TBMM'de, 5 Ağustos 1921 günü yapılan gizli oturumda yoğun tartışmalar yaşanmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süre ile Başkomutanlık yetki ve sorumluluğunun verildiği kanun onaylanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Başkomutanlık yetkisini aldıktan sonra ordunun ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde "Milli Vergiler" emri olan ve on maddeden oluşan Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayınlamıştır.¹¹⁰ Sakarya Meydan Muharebesi arifesinde, 22 Ağustos 1921 tarihinde Maliye Vekili Hasan Saka, TBMM'de meclisin Kayseri'ye taşınması durumunda ve bu durumun hazırlıklarının

¹⁰⁵ Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2014, s. 69.

¹⁰⁶ Rahmi Kumaş, "Hasan Saka'yı Anımsayalım", *Hasan Saka'ya Armağan*, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Net Ofset, Ankara 1998, s. 15.

¹⁰⁷ Mustafa A. Aysan, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü", *Atatürk Yolu*, (Koordinatör: Turhan Feyzioğlu), TTK Basımevi, Ankara 1995, s. 88.

¹⁰⁸ Güneş, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923), s. 243.

¹⁰⁹ TBMMGCZ, D. 1, C. 2, Birleşim 60, Celse 3, 3 Ağustos 1921, s. 146-150.

¹¹⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 414-418.

yapılması sırasında harcırahların ve masrafların bütçeye olan yükünü milletvekillerine ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹¹¹ Milli Mücadele'nin en kritik safhalarından biri olan Sakarya Meydan Muharebesi öncesi TBMM'nin Kayseri'ye taşınması fikri ortaya çıkmıştır. TBMM'deki bazı muhalif milletvekilleri, memleketin içinde bulunduğu durumdan ötürü Mustafa Kemal Paşa ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı sorumlu tutmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu kritik süreci Başkomutanlık yetkisi ile başarıyla atlatmış ve Sakarya Meydan Muharebesi zaferini Milli Mücadele'nin temel taşı haline getirmiştir. TBMM'deki kargaşayı önlemiş ve kendini meclise ispat etmiştir.¹¹² TBMM, Sakarya Zaferi sonrası Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazilik" ve "Müşirlik" unvanlarını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu zafer ile liderliğini pekiştirmiş ve üstünlüğü eline almıştır.¹¹³

1921 yılının Ekim ayında Maliye Vekili Hasan Saka'nın mecliste karşısına çıkan meselelerden biri, Sovyet Rusya'dan gelen altın rublelerin kullanılmasıyla ilgilidir. Bu altınlar genelde silah ve cephane alımında kullanılmıştır. Ancak 1921 yılında gelen altınların bir kısmı bütçe harcamalarında da kullanılmıştır. Mecliste tartışılan mesele; Saka'nın bir Rus altınını önce 615 kuruş, daha sonra 750 kuruş üzerinden işleme koymasının hazineyi zarara uğratıp uğratmadığıyla ilgilidir.¹¹⁴ Hasan Saka, 8 Ekim 1921 tarihinde TBMM'de altın meselesiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Saka, bu altınlarla birtakım borçların ödendiğini, ödeme yapıldıktan sonra piyasaya giren altının yükselmesinin maliyeyi zarar ettirmediğini belirterek şu sözleri söylemiştir: "*Hazinenin eşyasından kilosu 20 kuruşa tütün satarım. Yirmi gün sonra kilosu 80 kuruşa çıkarsa, eyvah hazine şu kadar zarar mı etti? Dersiniz. Bendeniz bir kuvvei kutsiyeye malik değilim.*" Daha sonra Saka'yla ilgili mecliste "itimat takriri" (güven oylaması) oya sunulmuştur. Sonuç olarak meclis, Maliye Vekili Hasan Saka'ya 24 ret ve 14 çekimser oya karşı 130 kabul oyuyla itimat olunduğuna karar vermiştir.¹¹⁵

Büyük Taarruz için hazırlıkların yapıldığı dönemde büyük mali sıkıntılar yaşanmıştır. 29 Ekim 1921 tarihinde TBMM'de Lazistan Mebusu Osman Bey; Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa ve Maliye Vekili Hasan Saka'dan ordunun kıyafet ve iaşesi hakkında açıklama istemiştir. Refet Paşa milletvekillerine yapmış olduğu açıklamada, Mart 1921'den

¹¹¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 2, Birleşim 65, Celse 2, 22 Ağustos 1921, s. 220-224.

¹¹² Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2013, s. 344-347.

¹¹³ Akın, s. 369.

¹¹⁴ Duru-Turan-Öngeoğlu, s. 351.

¹¹⁵ TBMMZC, D. 1, C. 13, Birleşim 89, Celse 1, 3, 8 Ekim 1921, s. 125-127.

Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar ordunun imkânsızlıklar içerisinde mücadele ettiğini, Hasan Saka'nın ordunun iâşe ve ihtiyaçlarının karşılanması noktasında elinden geleni fazlasıyla yaptığını, ancak şartların çok zor olduğunu ifade etmiştir. Hasan Saka, ordunun ihtiyaçlarını sağlamak için mali olarak ellerinden geleni yaptıklarını, özellikle ordunun ihtiyacı olan kıyafet temini için her türlü kaynağın seferber edildiğini belirtmiştir. Hatta İtalya'dan bile sipariş verildiğini, parasının da hazırlandığını ancak yeterli malın olmadığını, bu konuda da İngilizlerin kıyafet teminine engel olmaya çalıştığını milletvekillerine anlatmıştır.¹¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılmasıyla birlikte meclisin üstünde hiçbir kuvvet olmayacağını bütün inancıyla dile getirmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM olağanüstü şartlarda görev yapmıştır. TBMM tutanakları incelendiğinde meclisin sadece yasama değil aynı zamanda yürütme ve denetleme görevlerine de sahip olduğu ortadadır.¹¹⁷ 28 Ocak 1922 tarihinde TBMM'de Müdafaa-i Milliye Vekilliği'nin avans talebi görüşülmüştür. Milletvekilleri görüşlerini aktardıktan sonra Maliye Vekili Hasan Saka, avansın verilmesi ve Müdafaa-i Milliye Vekâletinin bütçesi ile ilgili bilgi vermiş ve avansın verilmesi meselesini TBMM'nin onayına sunmuştur. Nitekim TBMM, yürütme ve denetleme yetkisini hiçbir zaman bırakmamış, en ufak harcamaları bile mecliste görüşerek ve denetleyerek gerçekleştirmiştir.¹¹⁸

Maliye Vekâleti, bu dönemde vilayet konağının alt katında küçük bir odada hizmet vermekteydi.¹¹⁹ Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Büyük Taarruz için ordunun ihtiyaçlarının sağlanması, Maliye Vekilliğinin en önemli görevlerinden biri haline gelmiştir. Maliye Vekili Hasan Saka, 11 Nisan 1922 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmalarda mali sıkıntılardan memleket ekonomisinin zorluklarına ve işleyişine dair birçok konuya değinmiş ve ordunun ihtiyaçlarının sağlanmasının hassas bir mesele olduğunu belirtmiştir. Türk ordusunun günlük ihtiyaçlarının günden güne arttığını, ancak gelirlerin artırılmasında zorluklar yaşandığını, buna da sebep olarak memleketin sadece ziraat ülkesi olduğunu, bu yüzden de ticaretinden sanayisine, maliyesine kadar her meselenin memleketin çiftçisine dayandığını belirtmektedir. Hasan Saka, meclisteki konuşmalarında dış ülkelerden yardım almanın zorluklarından da bahsetmiştir. Fransa'nın mali açıdan zor durumda olduğunu ve ABD'den borç aldığını, İtalya'nın zaten

¹¹⁶ TBMMGCZ, D. 1, C. 2, Birleşim 101, Celse 1, 29 Ekim 1921, s. 396-400.

¹¹⁷ Celal Bayar, *Atatürk'ten Hatıralar*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 51, 52.

¹¹⁸ TBMMGCZ, D. 1, C. 2, Birleşim 151, Celse 3, 28 Ocak 1922, s. 668, 669.

¹¹⁹ Uran, s. 135.

sermaye bakımından fakir olduğunu ve İngiltere’den yardım beklemenin içinde bulunduğumuz durum nedeniyle saflık olduğunu, Doğu ülkelerinin ise çok fazla yardımda bulunabilecek mali yapılarının olmadığını ifade etmiştir. Hasan Saka, mali olarak işin yine Türk milletine düştüğünü belirterek şu ifadelerde bulunmuştur:

*“Yani efendiler; daha açıkçası heyet-i umumiyenin muhtelif vesait ile istifade etmek istediği ve heyet-i umumiyesini daima tekrar ettiği bir kanaat var ki yani hayatını kurtarmak için millet gömleğini dahi satıp vermeye razıdır, esirgemeyecektir. Bendeniz bu anın hulul ettiğine kaniyim.”*¹²⁰

TBMM ve hükümet, vatanın kurtuluşunu sağlayacak Büyük Taarruz için gerekli maddi olanakları bulamamanın zorluğunu yaşamaktadır.¹²¹ Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra belirsizliğin uzaması üzerine Mustafa Kemal Paşa’nın taarruz hazırlıklarını gizlilik içinde yürütmek istemesi, TBMM içinde bazı milletvekilleri tarafından ağır eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur.¹²² Bu eleştirilerden Maliye Vekili olarak Hasan Saka da nasibini almıştır. 13 Nisan 1922 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu konuşmada, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için istenen yetkinin bir türlü verilmemesi üzerine mecliste muhalefet eden milletvekillerine karşı sert ifadeler kullanmıştır. Ordunun ihtiyaçlarını temin etmek için doğrudan harekete geçeceğini ve ihtiyaçlarını doğrudan doğruya kimseye sormadan alacağını ifade etmiştir. Hasan Saka meclisteki konuşmasında, *“Aç ordu durmaz; ihtiyacını kendi kendine temin eder”* ve *“Ordu nasihat istemez para ister”* ifadelerini kullanmıştır. Yaptığı bu açıklamalardan sonra TBMM, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için Hasan Saka’ya harcama yetkisi vermiştir.¹²³

İçinde bulunulan mali zorluklar, o dönemde İtilaf Devletleri’nin barış teklifini gündeme getirmiştir. Bu dönemde Hasan Saka’nın da aralarında bulunduğu bazı Bakanların, Sovyet Rusya yardımlarının artırılmasını sağlama düşüncesinde olduğu ve bu amaçla barış teklifinin kabul edilmesi yönünde konuşmalar yaptıkları göze çarpmaktadır.¹²⁴ Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri’nin barış teklifi meselesini, Rus Büyükelçisi Aralov’un da bulunduğu çalışma odasında İcra Vekilleriyle görüşmüştür. Maliye Vekili

¹²⁰ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 24, Celse 3, 11 Nisan 1922, s. 198-201.

¹²¹ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 438-441.

¹²² Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 168.

¹²³ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 26, Celse 2, 13 Nisan 1922, s. 313-315.

¹²⁴ Müderrisoğlu, s. 440, 441.

Hasan Saka, bu görüşmede Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır şartlar nedeniyle, İtilaf Devletleri'nin tekliflerini kabul etmek yönündeki düşüncesini anlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Büyükelçisi'nin yanında, Hasan Saka'nın bu konudaki düşüncelerine itiraz ederek emperyalizme boyun eğilmeyeceğini belirtmiştir.¹²⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın bu dönemde takip ettiği politika, Milli Mücadele'nin zor şartlarında çareler üretebilmektir. Mustafa Kemal Paşa, 1917 Sovyet Devrimi sonrasında Avrupa'nın Sovyet Rusya'ya olumsuz yaklaşımını kullanarak, Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlamış ve hatta Milli Mücadeleye düşman konumunda olan Fransa'nın durumunu da büyük bir hünelerle yönetmiştir.¹²⁶

1922 yılının Mart ayında, İtilaf Devletleri'nin barış girişimlerine karşı Mustafa Kemal Paşa, barışın ancak tam bir zafer ile elde edileceğini; yarım hazırlıkla taarruza geçmektense, geçmemenin daha iyi olduğunu ve Türk ordusunun hazır olduğunda tam taarruza geçeceğini ifade etmiştir.¹²⁷ Bu dönemde, Maliye Vekili Hasan Saka hem Tekâlîf-i Milliye Emirlerinin uygulanması hem de 1921 ve 1922 bütçe harcamalarını denkleştirebilmek için önlemler almıştır. Bu bağlamda, TBMM tarafından 15 Nisan-18 Nisan 1922 tarihleri arasında, 3 gün içinde 9 adet vergi kanunu çıkarılmış, bunlardan 7'si ile var olan vergilere zam yapılmış, 2 vergi kanunu ile yeni vergiler konulmuştur. Büyük Taarruzu gerçekleştirebilmek için mali kaynakların son bir defa daha zorlanması gerektiği görülmüştür.¹²⁸ Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesinde, Maliye Vekili Hasan Saka'nın yaptığı mali kolaylıklardan ve Maliye Vekâletinin tutumundan büyük bir memnuniyet duymuştur.¹²⁹ TBMM ve Maliye Vekilliği, Milli Mücadele'nin askeri boyutunda ordunun ihtiyaçlarını sağlayabilmek için gece gündüz çalışmalarına devam etmişlerdir.

Milli Mücadele Dönemi'nin askeri safhası sona erdikten sonra, diplomatik mücadele başlamıştır. TBMM, 2 Kasım 1922 tarihinde başdelege olarak İsmet Paşa'yı ikinci ve üçüncü delegeler olarak da sırasıyla Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur ile Maliye Bakanı Hasan Saka'yı seçmiştir.¹³⁰ Lozan Barış Konferansı sürecinde Hasan Saka, iktisadi meselelerde

¹²⁵ Semyon İvanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, (Çeviren: Hasan Âli Ediz), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 84.

¹²⁶ İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Can Yayınları, İstanbul 1999, s. 260.

¹²⁷ Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 557, 558.

¹²⁸ Müderrisoğlu, s. 444.

¹²⁹ Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Hatıraları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 154.

¹³⁰ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 295.

komisyon çalışmaları içerisinde bulunarak antlaşmanın imzalanmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

2.2. Hasan Saka ve Lozan Barış Konferansı Süreci

2.2.1. Mudanya Konferansı (3-11 Ekim 1922)

Milli Mücadele'nin askeri safhası, "Başkomutan Meydan Savaşı" ile son bulmuştur. 26 Ağustos 1922 sabahı Afyon Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz sonucunda, Yunan ordusu ağır bir yenilgi almış; Türk ordusu 9 Eylül'de İzmir'i, daha sonra da Bursa'yı kurtarmıştır. Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusunun yeni hedefi, İstanbul ve Trakya bölgesini düşmandan kurtarmaktır. İngiliz Başbakanı Lloyd George, bu beklenmedik gelişmeye karşı, Fransa, İtalya, Yunanistan ve diğer müttefiklerine Boğazların korunması için kuvvet göndermelerini istemiştir. Bu isteğe sadece Avusturalya ve Yeni Zelanda olumlu karşılık verirken, Fransa ve İtalya ise bu isteği reddettiklerini bildiren bir nota yayınlamışlardır.¹³¹ 23 Eylül'de İtilaf Devletleri'nce gönderilen Mudanya'da konferans yapma çağrısı kabul edilmiştir. 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya'da başlayan konferansta, TBMM'yi İsmet Paşa temsil etmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, bu konferansa Mustafa Kemal Paşa'nın katılacağını düşünmüştür. Ancak Mustafa Kemal Paşa, general düzeyindeki bir konferansa TBMM Başkanı ve Başkomutan olduğu için katılmamış, bu konferansa İsmet Paşa'yı ve yanında heyet olarak Fevzi Paşa, General Asım, Yarbay Tevfik ve Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamit Bey'i görevlendirmiştir. İngiltere'yi Tümgeneral Sir Charles Harington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı General Mombelli temsil ederken, Yunan heyeti Mudanya Konferansı'na katılmaya karşı çıkmış ve görüşmeleri İtilaf Devletleri generalleri aracılığıyla takip etmişlerdir.¹³² Konferans dokuz gün boyunca yoğun tartışmalarla geçmiştir. Türkiye'nin amacı sadece silahların bırakılması değil, aynı zamanda Doğu Trakya'yı kazanmaktır. Yunan ordusu, Anadolu'da ağır bir yenilgi almış olmasına rağmen İtilaf Devletleri Türkiye'nin bu üstünlüğünü tanımamak için büyük gayret göstermişlerdir. İsmet Paşa ise büyük bir inat ve ısrarla Türkiye'nin görüşlerini savunmuştur.¹³³

¹³¹ Aptülahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, AYK, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 126.

¹³² Sonyel, s. 280-282.

¹³³ S. Akşin, s. 172.

11 Ekim 1922 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır.¹³⁴ Mudanya Mütarekesi maddeleri incelendiğinde bu antlaşmanın sadece bir ateşkes antlaşması değil aynı zamanda Doğu Trakya topraklarının kazanıldığı stratejik bir belge olduğu görülmektedir.¹³⁵

İtilaf Devletleri'yle yapılan Mudanya Mütarekesi'ne göre askeri olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki çatışmalara son verilmiş ve Yunan kuvvetleri, Meriç Nehri'nin sol tarafına çekilmiştir. Meriç Nehri'nin sağ tarafı ise İtilaf Devletleri'nin kontrolüne bırakılmıştır. Buna göre Doğu Trakya'nın boşaltılmasına Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesi ile başlanması ve bu sürecin 15 gün içinde tamamlanmasına karar verilmiştir.¹³⁶ Yunan birliklerinin boşaltacağı bölgeler İtilaf Devletleri tarafından teslim alınacak, daha sonra ise 30 gün içinde Türk yetkililere devredilecektir. İtilaf Devletleri ve Türkiye, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarını kapsayan bölgede askeri faaliyetlerde bulunmayacaklarını kabul etmişlerdir. Mütarekenin imzalanmasının ardından 19 Ekim'de Refet Paşa, Doğu Trakya'ya vali olarak atanmış, böylece Misak-ı Milli'de tespit edilmiş olan sınırlar, TBMM kontrolüne alınmıştır. Mudanya Mütarekesi İngilizler açısından ağır bir yenilgi olmuş ve İngiliz Başbakanı Lloyd George ve kabinesi görevinden istifa etmiştir.¹³⁷

İsmet Paşa, mütarekenin imzalanmasının ardından Ankara'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermiş; Mustafa Kemal Paşa da savaşı sona erdiren bu sonuçtan duyduğu memnuniyeti bildirmiştir.¹³⁸ İsmet Paşa'nın Mudanya Mütarekesi'ndeki başarısıyla Yunanistan'ın ve Sevr'i gerçekleştirmek isteyen Batı dünyasının da hayalleri son bulmuştur. O dönemdeki Fransız gazeteleri Mudanya başarısını, İngiltere ile Yunanistan'ın izlediği ortak siyasetin sona ermesi olarak değerlendirmişlerdir.¹³⁹

Başkomutan Meydan Muharebesi'nin kazanılması ve Mudanya Mütarekesi'nin İtilaf Devletleri ile imzalanması bütün yurttaki gibi, İstanbul'da da büyük bir coşkuyla

¹³⁴ “Mudanya Konferansı'nda Akdedilmiş Olan Mukavele-i Askeriye Metni”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 632, s. 1, Ankara 12 Ekim 1922.

¹³⁵ BOA, *Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)*, 6-121, 2 Ekim 1922.

¹³⁶ BOA, *Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS)*, 2306-19, 11 Ekim 1922.

¹³⁷ Mehmet Gönlübol-Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 46.

¹³⁸ İsmet İnönü, *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 47, 48.

¹³⁹ Mustafa Balcıoğlu, “Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AYK, ATAM, Ankara 2002, s. 325.

karşılanmıştır. Bu durum, İtilaf Devletleri'ni bir kurtarıcı olarak karşılayan Ermeni ve Rum azınlığı büyük bir hüsrana uğratmış ve kaygıya itmiştir.¹⁴⁰

2.2.2. Lozan Barış Konferansı'na Gidecek Türk Heyetinin Belirlenmesi

Mudanya Mütarekesi'nden sonra barış konferansının nerede yapılacağı ile ilgili bir süre anlaşma sağlanamamıştır. Bu dönemde TBMM'de yapılan oturumlarda milletvekillerinin ve İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemini, konferansın nerede yapılacağı ve bu konferansa kimlerin katılacağı ile ilgili görüşmeler oluşturmaktadır. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf Bey, mecliste barış görüşmelerinin Türkiye'de yapılması gerektiğini; ancak böylelikle barışın tam anlamıyla sağlanabileceğini beyan etmiş ve barış görüşmelerinde amacın Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğunu açıklamıştır. Rauf Bey ayrıca milletvekillerine, İtilaf Devletleri'nden konferansın nerede yapılacağıyla ilgili resmi bir teklif geldikten sonra, mecliste konferansa katılacak olan delegeler ve izlenecek yol ile ilgili görüşmelerin yapılmasının daha doğru olacağı görüşünde olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹

Türkiye, Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu'da yaşanan Yunan mezalimini, gözler önüne serebilmek için konferansın İzmir'de yapılmasını istemiş; ancak özellikle İngiltere bu isteği kabul etmemiştir. İngilizler, konferansın İzmir'de ya da Türk topraklarında herhangi bir yerde yapılırsa Türklerin konferansa üstün başlayacaklarını düşünmüş ve bu nedenle İzmir yerine önerilen İstanbul, Büyükağa gibi teklifleri dahi reddetmişlerdir. Daha sonra İtilaf Devletleri, barış konferansının İsviçre'nin Lozan şehrinde, kasım ayının ilk haftasında yapılması kararını almışlardır. Devletlerin konferansta nasıl temsil edilecekleri her ülkeden bir Kabine Bakanı olmak şartıyla, iki temsilcinin çağrılması esasına göre belirlenmiştir. İtilaf Devletleri, Bulgaristan, Sovyet Rusya, Ukrayna gibi bazı devletlerin konferansa tam üye olarak katılmalarını değil, sadece ülkeleri ile ilgili meselelerin görüşülmesi sırasında hazır bulunmalarını istemiştir. Özellikle İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, TBMM yönetimiyle birlikte İstanbul Hükümeti'nin de barış konferansına çağrılması görüşünde olduğundan, İtilaf Devletleri 27 Ekim 1922 tarihinde hem Ankara hem de İstanbul Hükümetlerini konferansa çağırılmışlardır. Bunun üzerine Tefik Paşa Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'ya konferansa ortak bir heyet gönderme teklifinde bulunmuş, ancak Mustafa Kemal Paşa bu teklifi,

¹⁴⁰ Hüseyin Kalemli, "İstanbul'un İdaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Yönetimine Geçiş Sürecinde Azınlıklar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Sayı Mütareke, 2018, s. 252.

¹⁴¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 121, Celse 3, 18 Ekim 1922, s. 977.

Türkiye'nin ancak TBMM tarafından temsil edilebileceğini belirterek reddetmiştir. Bu durum, TBMM'de yoğun tartışmalara ve tepkilere sebep olmuştur. Sağlık Bakanı Doktor Rıza Nur, meclise bir önerge vermiştir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey ve diğer milletvekilleri tarafından desteklenen bu önerge sonucunda, saltanatın kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi hazırlanmıştır. TBMM'de, 1 Kasım 1922 tarihinde oy birliğiyle saltanatın kaldırılmasına karar verilmiştir.¹⁴² Son sadrazam Tevfik Paşa Hükümeti'nin bu son hatasıyla yaratmış olduğu ikilik, hem padişahın hem de İstanbul Hükümeti'nin yok olmasına, milletin kayıtsız şartsız kendi egemenliğini ilan etmesine sebep olmuştur. Türk milletinin İstanbul Hükümeti'nden tek isteği, millet iradesi doğrultusunda karar alması olmuştur.¹⁴³ Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti resmen son bulmuş ve TBMM, Lozan Barış Konferansı'na milletin tek temsilcisi olarak katılmıştır.¹⁴⁴

Lozan Barış Konferansı öncesinde en önemli meselelerden biri, konferansa kimlerin katılacağı meselesi iken bir diğer mesele de bu konferansta nasıl bir tutum sergileneceğinin belirlenmesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu konferans için; *“Lozan Barış masasında ele alınan meseleler yalnız üç dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesabı görülüüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık ve bu kadar kirlı hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı.”* demiştir.¹⁴⁵ İtilaf Devletleri'nin bu konferansa katılacak olan tecrübeli diplomatlarına karşı, bu devletlerle baş edebilecek bir heyet oluşturabilmek son derece önemli olmuştur. TBMM içerisinde Lozan Barış Konferansı'na kimlerin katılacağı, milletvekillerinin en önemli gündemini oluşturmuştur. Mecliste, Başvekil Rauf (Orbay), Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Sıhhiye Vekili Dr. Rıza Nur'un isimleri ön plana çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelede başarılı olan İsmet Paşa ve Fevzi Paşa'nın bu görev için daha uygun olduğunu düşünmüştür. Lozan'a gidecek heyeti belirleme zamanı gelince Mustafa Kemal Paşa önce Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'le, sonra da Vekiller Heyeti ile konferansa kimin gideceği meselesini görüşmüştür. Bu görüşmelerde, Rauf Bey, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur'un isimleri önerilmiş ve bu isimlere askeri danışman

¹⁴² Sonyel, s. 291, 292.

¹⁴³ Ali Naci Karacan, *Lozan*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 40, 41.

¹⁴⁴ Yaşar Akbıyık, “Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AYK, ATAM, Ankara 2002, s. 371.

¹⁴⁵ Atatürk, s. 475.

olarak da Kazım Karabekir veya İsmet Paşa düşünülmüşse de bir sonuca varılamamıştır.¹⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey başkanlığında kurulacak Lozan heyetinin, konferansta başarı kazanabileceğinden emin olamamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu dönemde Ankara'dan Bursa'ya geçerek Bursa'da Mudanya Mütarekesi'nin İsmet Paşa ile değerlendirmesini yapmış ve İsmet Paşa'nın Lozan heyeti başkanı olabilmesi için Dışişleri Bakanı olmasını uygun görmüştür. Bunun için, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e gizli ve şifreli bir telgraf göndererek Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini istemiştir. Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa Ankara'dan Bursa'ya hareket etmeden önce, Lozan heyeti başkanlığı için İsmet Paşa'nın uygun adaylardan biri olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷ Daha sonra İsmet Paşa, Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve Lozan Barış Konferansı'na başdelege olarak seçilmiştir. TBMM'de yapılan seçimlere göre, Maliye Vekili Hasan Saka milletvekillerinden 152 kabul oyu, 30 ret ve 6 çekimser oy alırken; Dr. Rıza Nur ise 122 kabul oyu, 54 ret ve 13 çekimser oy alarak Lozan Barış Konferansı'na görevlendirilmişlerdir.¹⁴⁸

İsmet Paşa'nın Lozan heyeti başkanlığına seçilmesi, Ali Fuat (Cebesoy), Kazım (Karabekir) ve Refet (Bele) Paşaları rahatsız etmişti. Bu paşalar, İsmet Paşa'nın Milli Mücadeleye geç katıldığı, hatta İstanbul'da kalmasının mümkün olmadığı bir dönemde Anadolu'ya geçtiği şeklinde eleştirilerde bulunmuşlardır. Rauf Bey'in de muhtemelen bu düşüncelere hak verdiği ve bu paşaları desteklediği biliniyordu.¹⁴⁹ Bu dönemde, heyet başkanı İsmet Paşa ve delegeler Hasan Saka ile Dr. Rıza Nur, bazı çevrelerin eleştirilerine maruz kalmışlardır.

TBMM, 1 Kasım 1922 tarihinde saltanatı kaldırarak konferansta Osmanlı Devleti tarafından değil, yeni Türk Devleti tarafından temsil edildiğini dünyaya ilan etmiştir. Bu sebeple Lozan Barış Konferansı'nda Osmanlı diplomatlarını kullanması, uygun görülmemiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde yapmış olduğu görevlerle iyi bir maliyeci olduğunu ispat eden Hasan Saka delege olarak; Cavit Bey, Ferit Bey, Şefik Bey ve

¹⁴⁶ Nurer Uğurlu, *Gizli Belgelerle Rauf Orbay/İsmet İnönü Kavgası 1. Perde 1922*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2005, s. 7-9.

¹⁴⁷ Atatürk, s. 462.

¹⁴⁸ Taha Akyol-Sefa Kaplan, *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları: TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 130, 131.

¹⁴⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 148.

Mahmud Celal Bey ise mali danışman olarak Lozan Barış Konferansı'na görevlendirilmişlerdir.¹⁵⁰

Askerlik görevinden ayrılan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı olarak mecliste Lozan Barış Konferansı'nda nasıl çalışacaklarını anlatmış ve Barış Antlaşması'nı imzalayabilmeleri için yetki, TBMM tarafından başdelege İsmet Paşa ve delegeler Dr. Rıza Nur ile Hasan Saka'ya verilmiştir. Ayrıca heyette yer alacak olan milletvekillerinin izinli sayılmalarına karar verilmiştir.¹⁵¹ TBMM, Lozan heyetinin masrafları için 150.000 lira ödenek verilmesini kabul etmiştir.¹⁵² Lozan heyetinde delegelerin yanında askeri, mali, hukuki müşavirler ve kâtipler de bulunmuştur. Bunlarla birlikte heyette bulunanların sayısı 20 kişiyi geçmiştir. Ardından Lozan heyeti, Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir.¹⁵³

İstanbul'a gelen heyeti, Haydarpaşa Garı'nda geniş bir halk kitlesi karşılamıştır. Heyet, İstanbul'da kalacağı iki gün içinde birçok gazeteye beyanat vermiştir. Lozan heyeti İstanbul'dayken 8 Kasım 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Lozan Barış Konferansı'nın ertelendiğini ve İsmet Paşadan Lozan'a hareket etmemesini istemiştir. Bu isteye rağmen heyet, 9 Kasım'da Lozan'a hareket etmiştir.¹⁵⁴ İstanbul'dan demir yolu ile İsviçre'ye hareket eden heyet, 11 Kasım 1922 tarihinde Lozan şehrine ulaşmıştır. Lozan Barış Konferansı'nın 13 Kasım 1922'de toplanması beklense de Türk heyeti Lozan'a ulaştığında, İtilaf Devletleri'nin hiçbir heyeti Lozan'a henüz gelmemiştir.¹⁵⁵ Bunun üzerine İsmet Paşa TBMM'ye gönderdiği telgrafta, Türk heyetinin, Lozan'a zamanında ulaştığını, ancak diğer heyetlerin henüz gelmediğini ve barışın gecikmesinin istenmeyen sonuçlar doğuracağını söylemiştir.¹⁵⁶

Konferansın planlanan tarihten bir hafta sonraya ertelenmesinin sebebi, İngiltere ve İtalya'da yapılan seçimler ve bu seçimlerin sonucunda İngiltere'de Lloyd George Hükümeti'nin yerine Bonar Law Hükümeti'nin kurulması ile İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelmesidir. Türk heyeti Lozan'da iken Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Ferit (Tek) Bey, Fransa Başbakanı Poincare'in, İsmet Paşa ve Lozan heyetini Paris'e davet ettiği

¹⁵⁰ Ahmet Hür, *Her Açıdan Lozan Konferansı*, Puslu Yayıncılık, İstanbul 2018, s. 32.

¹⁵¹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2014, s. 11.

¹⁵² TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 131, Celse 3, 2 Kasım 1922, s. 1006.

¹⁵³ M. Cemil Bilsel, *Lozan, II. Cilt*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998, s. 11.

¹⁵⁴ Hür, s. 25.

¹⁵⁵ Ersin Müezzinoğlu, "Lozan Barış Antlaşması", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)*, (Editör: Nurgün Koç), İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 190.

¹⁵⁶ Akyol-Kaplan, s. 206, 207.

bilgisini vermiştir.¹⁵⁷ İsmet Paşa bu durum karşısında Lozan'da beklememiş, Paris'e giderek Fransa Başbakanı Poincare ve Fransız devlet adamları ile Lozan Barış Konferansı'nda muhtemel ele alınacak konularla ilgili görüşmeler yapmıştır.¹⁵⁸ İsmet Paşa 16 Kasım 1922 tarihinde Tercümân-ı Hakikat Gazetesi'ne vermiş olduğu beyanatta, Paris'te yapmış olduğu görüşmeleri ve bu görüşmelerde Türk milletinin amacının Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek olduğunu anlatmıştır.¹⁵⁹

Fransa'nın, Türk heyetini Lozan'dan Paris'e çağırması İngilizleri harekete geçirmiştir. İngiltere hükümeti, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u Paris'e göndermiş ve Fransızlardan Lozan Barış Konferansı'nda ortak hareket edeceklerine dair onay almak istemiştir.¹⁶⁰ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un amacı, görüşmeler başlamadan önce Misak-ı Milli'ye uymayan bir muhtıra hazırlayarak, barış konferansında Türkiye'ye karşı Fransa ve İtalya'ya bunu kabul ettirip, ortak bir tavır oluşturmak istemesidir. Bu şartlar altında Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922 tarihinde açılmıştır.¹⁶¹

2.2.3. Lozan Barış Konferansı'nın Birinci Bölümü (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)

2.2.3.1. Lozan Barış Konferansı'nın İlk Günleri

İsviçre Konfederasyon Başkanı M. Haab'ın 20 Kasım 1922 tarihinde yaptığı açılış konuşmasıyla Lozan Barış Konferansı başlamıştır.¹⁶² İsmet Paşa'nın anlatımıyla, Lozan Barış Konferansı başlamadan önce ilk gelen haber, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın açılış konuşması yapacağı olmuş; ancak daha sonra müttefiklerden birinin de konuşma yapacağı haberi gelmiştir. İsmet Paşa, bu haber üzerine müttefiklerden birinin konuşma yapması durumunda, kendisinin de bir konuşma yapacağını belirtmiştir. Konferansın açılış töreni başladıktan sonra, İsviçre Cumhurbaşkanı'nın ardından İngiliz Delegasyon Başkanı Lord Curzon, barışın bütün milletler için önemli olduğuna dair bir konuşma yapmıştır. Ardından kürsüye çıkan İsmet Paşa, barış için bu konferansa geldiğini ve Türklerin çok haksızlık yaşadığını belirterek, barışın bütün konferansa hâkim olması ve adalet içinde barışın yapılması dileğiyle konuşmasını tamamlamıştır. Konferansın ilk

¹⁵⁷ Hür, s. 26.

¹⁵⁸ Müezzinoğlu, s. 190.

¹⁵⁹ "İsmet Paşa'nın Beyanatı", *Tercümân-ı Hakikat*, Sayı 14941, s. 1, İstanbul 16 Kasım 1922.

¹⁶⁰ Hür, s. 27.

¹⁶¹ Müezzinoğlu, s. 191.

¹⁶² İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 77.

toplantısında içtüzük meseleleri tartışılırken İsmet Paşa, bunların eşitlik şartlarına uygun bir şekilde hazırlanmasını ve konferansın resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızcaya Türkçenin de eklenmesini istemiştir. İnönü, ayrıca komisyon başkanlıklarının İngiltere, Fransa ve İtalya arasında paylaştırılmasına itiraz etmiş ve Türkiye'nin de bir komisyona başkanlık yapması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁶³ Konferans başlangıcında İsmet Paşa'nın bu istekleri yerine gelmemiştir. Lozan Barış Konferansı sekreterliğine Fransız diplomat Massigly getirilirken yazı işleri komitesine de Türkiye adına Reşit Saffet Bey (Atabinen) getirilmiştir. Lozan Barış Konferansı tutanakları, Fransızca kaleme alınıp imzalanmıştır. Konferans çalışmaları üç ana komisyon tarafından yapılmış; bu üç komisyona İngiltere, Fransa ve İtalya başkanlık etmiştir. Bu komisyonlar sınırlar, azınlıklar, boğazlar ve askeri meselelerden oluşan birinci komisyon; Türkiye'de yabancılara uygulanacak olan yargı yetkisi, ayrıcalıklar vb. konulardan oluşan ikinci komisyon; mali meseleler ve Osmanlı Devleti'nin dış borçlar meselesiyle ilgilenecek olan üçüncü komisyondan oluşmuştur.¹⁶⁴

Lozan Barış Konferansı başlamadan önce İtilaf Devletleri'nin temsilcileri, konferansın iki hafta kadar süreceğini ve sonunda da bir barış antlaşmasının imzalanacağını düşünmüşlerdir. Ancak İsmet Paşa'nın konferanstaki tutumu ve Türkiye'nin menfaatlerini sonuna kadar savunması, konferansın uzamasına sebep olmuştur.¹⁶⁵ Türk heyeti, Lozan'ın ilk gününden son gününe kadar bu tutumunu devam ettirmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye, eşitlik çerçevesi dâhilinde davranılmasına diğer devletlerden daha çok önem göstermiştir. Konferansta İsmet Paşa ve diğer delegeler eşitlik prensibini uygulamak için mücadele etmişlerdir.¹⁶⁶

Konferansın 21 Kasım 1922 Salı günü Ouchy Şatosu'nda yapılan birinci oturumu, Lord Curzon geçici başkanlığında toplanmıştır. Yapılan konuşmalarda, İsmet Paşa, TBMM'nin konferansa tam yetkili üç temsilci atamış olduğunu (İsmet Paşa, Hasan Saka, Dr. Rıza Nur) ve İtilaf Devletleri'nin iki temsilciyle sınırlandırma kararına Türkiye'nin katılmadığını bildirmiştir. Lord Curzon, bu meselenin konferansta sıkıntı yaratmayacağını ve tam yetkili iki temsilcinin yanlarına her zaman bir teknik danışman alabileceğini söylese de İsmet Paşa buna karşı çıkarak üç Türk temsilcinin de tam yetkili

¹⁶³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. IX, X.

¹⁶⁴ Soysal, s. 79.

¹⁶⁵ Ali Güler, *Bin Yıllık Hesaplaşma Lozan*, Halk Kitabevi, İstanbul 2017, s. 29.

¹⁶⁶ Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015, s. 96.

bulunduklarını beyan etmiştir.¹⁶⁷ Konferansın bu oturumunda iç tüzük tartışmaları, komisyonların oluşturulması gibi konular görüşülmüştür.

22 Kasım 1922 tarihinde konferans, İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon başkanlığında toplanmıştır. Toprak ve askeri meselelerinin görüşüleceği komisyon toplantısında gündemin Musul meselesiyle başlaması beklenirken, Lord Curzon görüşmelere Trakya sınırının tartışmasıyla başlamıştır. Daha sonra müzakereler devam etmiş ve Curzon 26 Kasım'da İsmet Paşa ile yapmış olduğu özel görüşmede, Musul meselesinin konferans dışında ele alınması konusunda anlaşmaya çalışmıştır. Bu konuda İsmet Paşa'yı ikna eden Lord Curzon'un amacı, tartışmalı meseleleri özel görüşmelerle çözmeye çalışarak, barış konferansında daha iyi bir sonuç elde etmektir. Lord Curzon müttefikler ile Balkan Devletlerini bir araya getirerek Trakya meselesini ön plana çıkarmayı ve böylelikle Türk tarafının hassas noktalarının üstüne gitmeyi amaçlamıştır.¹⁶⁸

Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde yapılan görüşmelerde Trakya meselesi bir çözüme bağlanamamıştır. Lord Curzon, bundan sonraki süreçte konferansın en çok sorunlara yol açan meselelerinden biri olan Musul meselesini gündeme getirmiştir. Lord Curzon, Türkiye-Suriye sınırı, Türkiye-Sovyet Rusya ve Kafkas Devletleriyle daha önce çözülmüş olan doğu ve güney sınırlarını gündeme getirmeyerek Türkiye-Irak sınırı ve Musul sorunu üzerine görüşmeler gerçekleştirmiştir.¹⁶⁹ Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde en çok tartışma ve anlaşmazlık İngiltere ile yaşanmıştır. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nın sonunda güçlü bir konumda olması, konferansta sesinin daha çok çıkmasına sebep olmuştur. Musul meselesi, İngilizlerin taviz vermeden çözmek istedikleri bir meseleydi. İngiliz donanmasının İstanbul'da, diğer İngiliz kuvvetlerinin de Musul'da bulunması, Türkiye'nin güvenliği açısından sorun oluşturmaktaydı. Bu nedenle konferansın ilk bölümünde İngiltere ile ilgili meseleler üzerinde durulmuştur.¹⁷⁰

2.2.3.2. Hasan Saka ve Komisyonlarda Mali Meseleler

29 Kasım 1922 tarihinde "Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt-Komisyonu", Hasan Saka'nın başkanlığında toplanmış ve Türkiye'de ticaret rejimi meselesi görüşülmüştür. Hasan Saka yapmış olduğu konuşmada, Türk hükümetinin "ticaret özgürlüğünün", Türkiye'nin

¹⁶⁷ Meray, s. 7.

¹⁶⁸ Demirci, s. 109.

¹⁶⁹ Sonyel, s. 306.

¹⁷⁰ Gönlübol-Sar, s. 50.

olmazsa olmazlarından olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hasan Saka, kapitülasyonlara son vermenin öneminden ve Türkiye'nin gümrük tarifelerinde tam bir özgürlükten yararlanmasından bahsetmiştir. Hasan Saka'nın bu konuşmasına diğer delegeler çekincelerini sunmuş ve oturum son bulmuştur.¹⁷¹

Lozan Barış Konferansı'nın 30 Kasım 1922 tarihli sabah oturumunda, maliye sorunları alt komisyonunda görüşülen Osmanlı devlet borcunun bölüştürülmesi meselesinde Hasan Saka, bu konunun çözümlenebilmesi için iki sorunun halledilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti'nden ayrılan devletlere borcun bölüştürülmesi, ikincisi ise her devlete yükletilecek olan borç miktarının hesaplanmasında izlenecek olan yöntemin ne olacağı sorunudur. Hasan Saka, konuşmasında bu meselenin alt komisyonun işi olmadığını ve Osmanlı İmparatorluğu vilayetlerinin hepsinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bütçenin genel olarak bütün vilayetlerin kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlamaya hiçbir zaman yetmediğini, bu sebeple Osmanlıdaki bütün vilayetlerin yoksul ya da varlıklı ayrımı yapılmaksızın bu borçlanmadan doğan borç yüküne katlanmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple Hasan Saka, bu sorunun komisyonun genel oturumunda görüşülmesini istemiştir. Yunan heyet başkanı Eleftherios Venizelos'un borçların pay edilmesi ile ilgili zaman aşımı görüşüne karşı, Hasan Saka, zaman aşımı meselesinin ancak özel kişiler arasında geçerli olabileceğini ve devletler bakımından uygulanacak olanın süreklilik ilkesi olduğunu belirterek, zaman aşımı ilkesinin öne sürülemeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷² Hasan Saka'nın Osmanlı Devleti'nin borçlarının paylaştırılmasıyla ilgili oluşturulan bütün komisyonlarda, bu sorunun çözümü ile ilgili temel politikası, karşılıklı eşitlik ilkesi olmuştur. Bütün borcun Türkiye'ye kalmasını engellemek ve diğer devletlerin de bu borçtan paylarını alabilmesi için komisyonlarda mücadele etmiştir.

30 Kasım 1922 tarihinde öğleden sonra Hasan Saka başkanlığında toplanan Gümrük ve Ticaret Rejimi Alt-Komisyonu'nda, ticari meseleler ve dış ticaret meseleleri görüşülmüştür. Hasan Saka, Türkiye'nin dış ticarete ilişkin konularda tek taraflı olarak bir yükün altına girmeye razı olmadığını vurgulamıştır. Hasan Saka'nın konuşmasına cevaben Fransız temsilci M. Serruys, ticari sözleşmelerin birden bire kaldırılamayacağını, bu sebeple bir geçiş sürecinin olması gerektiğini söylemiştir.¹⁷³ Alt komisyonlarda

¹⁷¹ Meray, Cilt 4, s. 285, 286.

¹⁷² Meray, Cilt 4, s. 162-165.

¹⁷³ Meray, Cilt 4, s. 287.

yapılan görüşmelerde, Hasan Saka Türkiye'nin iktisadi ve mali meselelerdeki tavrını, yani kapitülasyonların kabul edilmeyeceğini ve ekonomik bağımsızlık için gümrük tarifelerinin önemini vurgulamıştır. 30 Kasım 1922 tarihinde Hasan Saka, sabah oturumunda Osmanlı borçlarının paylaştırılmasıyla ilgili komisyonda söz almış; öğleden sonra da yine başka bir alt komisyonda gümrük ve ticaret meselelerini görüşmüştür. Buradan anlaşıldığı üzere Lozan Barış Konferansı'nda delegelerin yoğun bir görüşme mesaisi içerisinde olduğu görülmektedir.

Lozan Barış Konferansı'nın bu bölümünde Hasan Saka, komisyonlarda mali konularla ilgili teknik ve açıklayıcı konuşmalar yapmıştır. 11 Aralık 1922 tarihli oturumda, savaşın meydana getirdiği zararların onarılması ile ilgili konunun görüşülmesinde taviz vermeyen tutumuna devam etmiştir. İtilaf Devletleri, Dünya Savaşı'ndan doğan zararların giderilmesini isterken, Hasan Saka da Milli Mücadele Dönemi'nde Yunanların Türkiye'yi uğrattığı zararın tespitini ve bu zararın ödenmesini istemiştir. Yunan delege Venizelos, Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumların bakımının ve giderlerinin çok olduğunu, bu sebeple karşılıklı olarak Türkiye ile isteklerden vazgeçilmesini teklif etmiştir. Hasan Saka bunun üzerine bu teklifin kabul edilemeyeceğini, hiç kimsenin zorla Yunanistan'a gönderilmediğini ve sadece isteyenlerin gittiğini vurgulamıştır. Bu konu, Lozan Barış Konferansı'nın bu döneminde çözüme ulaştırılamamıştır.¹⁷⁴

Lozan Barış Konferansı'nın 19 Aralık 1922 tarihinde yapılan komisyon toplantılarının tutanaklarında, işgal giderlerinin ödenmesi ve savaş zararları konuları yer almıştır. Hasan Saka, Türkiye'nin Osmanlıdan ayrılan topraklarda oluşan zararları ödemekle yükümlü olmadığı görüşündedir. Ayrıca Hasan Saka daha önce de söylediği gibi, İtilaf Devletleri'nin ülkemize vermiş olduğu zararların ödenmesi talebini tekrar hatırlatmıştır. Tutanaklara göre Hasan Saka, "Muharrem Kararnamesinden"¹⁷⁵ nerede söz edilirse, bunun metinden çıkarılması isteğini dile getirmiştir. Saka, Türkiye'nin sadece bu kararname dışındaki borçlanmalar için yeni gelirler oluşturmak zorunda olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁶ Hasan Saka'nın "Muharrem Kararnamesi" ifadesini metinlerden çıkartmak istemesinin sebebi, Türkiye'nin bunu kabul etmesi halinde, 1881 itibariyle Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarının Türkiye'ye kalmasına engel olmaktır. Lozan Barış

¹⁷⁴ Meray, Cilt 4, s. 207-210.

¹⁷⁵ Muharrem Kararnamesi: Osmanlı Hükümeti'nin Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'yle yaptığı mali anlaşmalardan biri hakkında kullanılan bir tabirdir. Buna "Tevhid-i Düyûn Kararnamesi" de denilir. Bu anlaşma Muharrem ayında yapıldığı için bu adı almıştır. Pakalın, s. 567.

¹⁷⁶ Meray, Cilt 4, s. 220-224.

Konferansı'nın ilk bölümünde İttifak Devletleri ve Balkan Devletleri, bu stratejiyi izleyerek bütün borcu Türkiye'nin ödemesine yönelik bir politika sergilemişlerdir.

Lozan Barış Konferansı'nın başlangıcından itibaren, görüşmeler oldukça hararetli ve yoğun tartışmalarla geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı'nı bir süre Ankara'dan takip etmiş ve İtilaf Devletleri'nin Lozan'daki Türk heyetine olan tavrını, olumsuz yaklaşımlarını normal karşılamıştır. Çözümün basit ve kolay olmayacağını, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ni esir eden kapitülasyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini söylemiştir. Buna rağmen Türk milletinin, bağımsızlığı ve hâkimiyeti için mücadelesine sonuna kadar devam edeceğini belirtmiş ve İtilaf Devletleri'nin zorlayıcı tavırlarına rağmen olumlu bir sonuç alınacağı düşüncesiyle konferans sürecini takip etmiştir.¹⁷⁷

2.2.3.3. Hasan Saka'nın Ankara'ya Gidişi ve TBMM'de Yapılan Değerlendirmeler

Konferansın ilk günlerinde görüşmeler kadar Ankara ile olan yazışmalar da çok yoğun geçmiştir. Ankara'yla olan iletişim, o dönemde sadece telgrafla sağlanmış ve çekilen telgraflar birden başlayarak numaralandırılmıştır. Konferansın birinci döneminde, İsmet Paşa'dan Ankara'ya 320; Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den de İsmet Paşa'ya 388 telgraf çekilmiş olup, toplamda Ankara ile Lozan arasında 750'ye yakın telgraf çekilmiştir. Lozan ile Ankara arasındaki telgraf yazışmaları zor şartlar altında gerçekleşmiş; gecikmeler ve aksaklıklar yaşanmıştır. Lozan Barış Konferansı sürecinde yaşanan bu haberleşme zorluğu, Başbakan Rauf Bey ile başdelege İsmet Paşa arasında gerginliklere de sebep olmuştur. Telgraf hatlarından kaynaklanan bu sorunlar, İsmet Paşa ve Lozan heyetini konferans sürecinde zor duruma düşürmüştür.¹⁷⁸

Lozan Barış Konferansı'nda oluşturulan komisyonlarda yapılan görüşmelerde hiçbir sonuca varılamamış, bundan dolayı savaş ihtimali belirmiş ve İsmet Paşa, Ankara'ya çekmiş olduğu bir telgrafta savaş olasılığından dahi bahsetmiştir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Atatürk, s. 475, 476.

¹⁷⁸ PTT Genel Müdürlüğü, *İstiklal Harbimizde PTT*, (Komisyon Koordinatörü: Yaşar Türedi), Ankara 2009, s. 329-337.

¹⁷⁹ Mustafa Budak, *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s. 325.

Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde yapılan oturumlarda, İsmet Paşa, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur bu iletişimsizlikten dolayı zorlu tartışmaların içerisinde yer almışlardır. Özellikle mali konularda, Lozan heyetinin Ankara'yla yapmış olduğu telgraf görüşmeleri, sorunları çözmede yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine İsmet Paşa, Lozan'da yaşananları aktarmak ve Ankara'nın taleplerini ayrıntılı bir şekilde öğrenebilmek için Lozan delegelerinden Hasan Saka'yı Ankara'ya göndermek istediğini aşağıda yer alan telgraflar ile Rauf Bey'e iletmiştir.

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa tel, 22.12.1922

“ Maliye ve iktisat sorunları hakkında son gelen görüşleri ve talimatlarıyla burada müzakereleri ilerletmeye imkân yoktur. Bu sorunlar hakkında verilen ilk talimat şöyle özetlenebilir: Önce Osmanlı Borçları (Düyunu Umumiye) idaresini kaldırmak, kalacak borçları tamirat bedeli ile mahsup etmek, olmazsa taksimden sonra yirmi yıl ertelemek. Son gelen emirde erteleme süresinin yüz yıla çıkarılması bildiriliyor... Şurası muhakkaktır ki, maliye ve iktisat sorunları hakkında uzun ve ayrıntılı talimat elde olmadıkça müzakere yapılmasına zemin kalmamıştır... Gereği gibi aydınlatmak zarureti karşısındayız. Haberleşme ile anlaşmanın mümkün olamayacağı kanısı oluştu. Bir taraftan da bu sorunları sonuçlandırmak için baskı vardır. En iyi hal çaresini Hasan (Saka) Bey'i bunun için acele Ankara'ya göndermekte görüyorum. Buradaki durumu ve müzakerelerin bütün ayrıntılarını arz eder. Ona göre gereğini düşünür, gerekli uzun ve ayrıntılı talimatı verirsiniz... Hasan Bey'in yokluğunda Ferit (Tek)Bey maliye işlerine bakar...”

İsmet Paşa'dan Başbakanlığa ikinci tel, 22.12.1922

“Zata mahsustur.

Maliye işlerimiz iyi değildir. Düşmanın talepleri çoktur. Adamları son derece güçlü uzmanlardır, ısrarlıdırlar, ikna edicidirler. Hükümetten aldığımız talimat da uzmanların söylendiğine göre uygulanabilir (mümkünü'l icra) değildir. Ben memleketin bütün maliyecilerini etrafıma topladım: Hasan Bey (Saka), Ferit Bey (Tek), Cavit Bey, Şefik Bey (Başman), aralarında fikir birliği olmuyor. Bu ahval altında Hasan Bey, durumu bir defa Ankara'ya şahsen anlatmayı gerekli görüyor. Müşarüniyleh Hasan Bey, çok zorluk karşısında kendisini kuvvetli görmüyor. Kendisi delege olduğundan kendisini doğrudan göndermek yetkim içinde değildir. Önce Hükümetten izin istedim. Ferit Bey delege (murahhas) olarak görevlendiriliyor. Hasan Bey gidip gelinceye kadar iki delege ile

yetinilebilir. Zaten herkesin iki delege si vardır. Bir defa Ankara 'ya gitmek Hasan Bey'in kendisinin de istediği bir tedbir olduğundan bunun uygun görülmesini (tervicini) rica ederim”

Başbakan Hüseyin Rauf Bey'den İsmet Paşa'ya tel, 22.12.1922

“Telgrafınıza göre Hasan Bey'in gönderilmesi ve dönüşüne kadar Ferit Bey'in maliye işlerine bakması ve başkanlık etmesi uygundur. Borçların ertelenmesi şifrenin çözümünde yanlışlıkla yüz sene diye anlaşıldığını sanıyorum. Bizim telgrafımızda yirmi senedir.”¹⁸⁰

Telgraf görüşmelerinden anlaşılacağı üzere, mali konularda sıkışan Lozan heyetinin bu sorunları, Ankara ile telgraf görüşmeleri yoluyla çözemeyeceği ortadadır. Bu sebeple Lozan delege si Hasan Saka da kendi isteğiyle Ankara ile doğrudan iletişime geçebilmek ve Lozan'da yaşananları aktarabilmek için görevlendirilmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda özellikle İngiliz temsilci Lord Curzon, barış antlaşması sürecini Noel tatiline kadar sonuçlandırmayı planlamıştır. Ancak aralık ayının sonuna gelinmesi ve Avrupa'da Noel tatilinin başlamasına rağmen durumu neticeye vardıramamış ve görüşmeler tıkanmıştır. 24 Aralık 1922 tarihinde Hasan Saka, Ankara'ya gitmek için hareket etmiştir.¹⁸¹

Hasan Saka, Ankara'ya ulaştıktan sonra Lozan'da meydana gelen gelişmeler hakkında TBMM'ye detaylı bir şekilde bilgi vermiştir. Milletvekilleri, Lozan'da sonuç alınamadığı için Lozan heyetine ve hükümete ağır eleştirilerde bulunmuşlardır.¹⁸²

Hasan Saka, 1 Ocak 1923 tarihinde, TBMM'de yapılan gizli oturumda yoğun tartışmalar ve eleştiriler altında milletvekillerini, Lozan Barış Konferansı'nın başlangıcından itibaren yaşananlar hakkında bilgilendirmiştir. Hasan Saka, konferansın bir hafta geç başlamasının sebebi olarak, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Fransa ve İtalya ile ortak bir tutum oluşturabilmek ve Türk heyetine karşı birlikte hareket etmek için çalıştığını anlatmıştır. Konferansın başlangıcından itibaren Türk heyetinin İngiliz, Fransız ve İtalyan delegasyonlarına karşı tek başına kaldığını izah etmiştir. Hasan Saka milletvekillerine yaptığı açıklamalarda, Lozan Barış Konferansı'nın ilk oturumlarında barış görüşmelerinin üç kısma ayrıldığını belirtmiş; birinci kısmın sınırlar ve arazi

¹⁸⁰ Şimşir, s. 302-304.

¹⁸¹ Şimşir, s. 308.

¹⁸² Sonyel, s. 319.

meseleleri; ikinci kısmın mali ve iktisadi meseleler; üçüncü kısmın da yabancıların memleketimizdeki durumu ve azınlıklar meselesi olduğunu ifade etmiştir. Konferansın ilk olarak arazi ve sınırlar meselesi ile başladığını ve bu komisyona Lord Curzon'un başkanlık ettiğini; mali ve iktisadi komisyonun Fransız delege Mösyö Parer sorumluluğunda olduğunu; yabancılar ve azınlıklar ile ilgili komisyondan da İtalyan delegelerden Garoniye'nin sorumlu olduğunu belirtmiştir. Bu komisyonların, konferansın ilerleyen sürecinde alt komisyonlara da ayrıldığını ve müzakerelerin bu komisyonlarda gerçekleştiğini anlatmıştır.¹⁸³

Konferansın sınırlar ve arazi komisyonunun, Lord Curzon'un başkanlığında toplandığını ve ilk olarak Trakya sınırlarının gündeme getirildiğini belirtmiş ve özellikle Batı Trakya sınırı müzakere edildiğinde, Misak-ı Milli'nin esas alındığını ve yapılan görüşmelerden kesin bir sonuca varılamadığını ilave etmiştir. Batı Trakya sınırıyla ilgili olarak İtilaf Devletleri'nin, Karaağaç yerine Edirne'ye daha yakın bir yerde istasyon yapılarak buraya 20-30 km. mesafeli askersiz bir alan oluşturulması ve tren hattının bütün devletler tarafından oluşturulacak bir komisyon tarafından idare edilmesinin teklif edildiğini anlatmıştır. Hasan Saka, bu teklife karşı, 1915 yılında Bulgarlara verilen ancak meclisin kabul ve tasdik etmediği araziye de içeren sınırı istediklerini ve bunun yanında Misak-ı Milli'de yer alan Batı Trakya için halkoylaması talebinden vazgeçilmediğini milletvekillerine izah etmiştir. Trakya meselesinde, İtilaf Devletleri'nin yanında Sırp ve Bulgarların da muhalefet ettiğini ve sonuç itibarıyla komisyonda gerçekleşen görüşmelerden netice alınamadığını anlatmıştır.¹⁸⁴

Hasan Saka, mecliste yaptığı konuşmada Lozan'da Boğazlar meselesinin Rusların davet ve katılımıyla birçok oturumda gündeme geldiğini ve Türk heyetinin savunduğu Misak-ı Milli'ye uygun görüşlerin kabul ettirilmeye çalışıldığını anlatmıştır. Boğazlarla ilgili oluşturulan komisyonda ayrıntılı görüşmeler gerçekleştiğini belirtmiştir. Bu görüşmelerde, Boğazların askeri, ticari ve güvenlik açısından Boğazlar komisyonu kurulması teklifinin gündeme geldiğini söylemiştir. Kendilerinin Misak-ı Milli ile kabul edilen serbest geçiş gibi meseleler ile ilgili uzlaşılabilirliğini; ancak meselenin çok ayrıntısının bulunduğunu anlatmıştır. Şimdiye kadar olan görüşmelerde Misak-ı Milli'den ödün verilmediğinin de altını çizmiştir. Hasan Saka, daha sonra konuşmasına

¹⁸³ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1169, 1170.

¹⁸⁴ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1170, 1171.

Musul meselesi ile ilgili açıklamalarda bulunarak devam etmiştir. İngilizlerin Musul'un Irak'ın bir parçası olduğunu, Irak'ta kalması gerektiğini savunduklarını anlatmıştır. İngilizlerin bu görüşüne karşı, İsmet Paşa'nın Lord Curzon'a bir muhtıra verdiğini ve Musul'un Türkiye'nin egemenliğinde kalması gerektiğini kesin olarak bildirdiğini belirtmiştir. Hasan Saka, bu süreçte Ankara'ya hareket ettiğinden bu konudaki resmi oturumlara katılamadığını; ancak İngilizlerin Musul'u Türkiye'ye vermeden Suriye sınırına kadar güvenli bir alan oluşturmak istediklerini düşündüğünü belirtmiştir.¹⁸⁵

Lozan'da azınlıklar meselesinin önemli bir gündemi oluşturduğunu belirterek konuşmasına devam eden Hasan Saka, İtilaf Devletleri'nin azınlık kavramıyla ırk, dil gibi ayrımlara girdiğini; ancak kendilerinin azınlık kavramıyla gayrimüslimleri kabul ettiklerini anlatmıştır. Diğer azınlık tanımlarının Türkiye'de mevcut olmadığını, Misak-ı Milli'de ve tarihsel süreçte azınlıkların "gayrimüslimler" olarak kabul edildiğini, Lozan'daki komisyon görüşmelerinde beyan ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca Hasan Saka, azınlıklar meselesi ile ilgili Türkiye'de bulunan Rumlar ile diğer memleketlerde bulunan Müslümanların mübadelesi teklifinin, konferansın açılışından önce kendileri tarafından geldiğini belirtmiştir. Venizelos'la yapılan görüşmelerde, mübadeleden vazgeçmenin mümkün olmadığını ve mübadelenin zorunlu olduğunun kendisine iletildiğini anlatmıştır. Ayrıca Venizelos'un İstanbul'daki Rumların mübadeleye dâhil olmamasını istediğini de belirtmiştir. Hasan Saka, bu konuyla Dr. Rıza Nur'un ilgilendiğini meclise anlatmıştır. Yozgat Milletvekili Feyyaz Ali Bey'in Patrikhane ile ilgili sorusu üzerine Hasan Saka, Patrikhanenin Türkiye'den çıkarılması konusunda epeyce zorluk yaşanacağını belirtmiştir. Patrikhane meselesinde Lozan'da azınlık meselesinden daha çok, eski Patrikhaneleri yerinde muhafaza etme fikrini ileri sürdüklerini ve bu suretle Patrikhanenin İstanbul'da kalması durumunda bile, eski teşkilat özellikleriyle değil, sembolik olarak kalabileceğini anlatmıştır. Ayrıca Lozan'da, Patrik'in İstanbul'da kalmasına söz verilmediğini belirtmiştir. Lozan'da gündeme gelen meselelerden birinin de azınlıkların askerlik meselesi olduğunu ve Ermeni ve Rumların askerlik hizmetinden bedel ödeyerek muaf tutulmalarının istendiğini anlatmıştır. Kendisinin bunu sonuna kadar reddettiğini, çünkü para ile de olsa muafiyet vermenin imtiyaz anlamına geleceğini milletvekillerine izah etmiştir. Hasan Saka konuşmasına azınlık meselesiyle ilgili Ermeni sorunu ile devam etmiştir. Öncelikle gayrimüslimler tarafından sayıları 95 bin ile 105 bin

¹⁸⁵ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1171, 1172.

arasında değişen Müslüman çocukların, Ermeni çocuklar diye alınması meselesinin (Mezon Nötr) gündeme getirildiğini, bunlardan isimleri bilinenlerin müracaat eden ailelerine iade edilmesini istediklerini anlatmıştır. Ermenilere bir yurt verilmesinin teklif edildiğini, bu teklifte özellikle Amerika delegasyonunun etkisinin büyük olduğunu, bu tekliflere gereken cevapların verildiğini izah etmiştir. Açıklamasında bugün Ermenistan ismiyle bir memleketin mevcut olduğunu ve müstakil Ermenistan'ı ilk defa tanıyan devletin Türkiye olduğunu, bugün Ermenistan ile komşuluk ilişkilerinde barış olduğunu, Türkiye'de hiçbir Müslüman ve Türkün bir yerden kaldırılıp da Ermenilere yurt verilmeyeceğini, bu tekliflerin katıyetle reddedildiğini belirtmiştir. Lozan'daki komisyon toplantısına eski Osmanlı Hariciye Nazırlarından Gabriel Noradonkiyan'ın katıldığını; ama Türk delegasyonunun komisyonu terk edip kendisini dinlemediklerini anlatmıştır.¹⁸⁶

İsmet Paşa hatıralarında, Noradonkiyan'ın Lozan Palas Oteli'nde iken yanında ihtilalcı bir Ermeni ile ziyarete geldiğini ve kendisiyle görüştüğünü anlatmıştır. Noradonkiyan, kendisinden Ermenilere Anadolu'da bir yurt verilmesini istemiştir. İsmet Paşa sert bir dille böyle bir durumun kesinlikle mümkün olmadığını ve olamayacağını anlatmıştır.¹⁸⁷

Hasan Saka'nın meclisteki konuşmasında altını çizdiği önemli meselelerden biri de, İtilaf Devletleri'nin adli kapitülasyonları devam ettirmek istemeleridir. Hasan Saka Türk heyetinin bu istekleri kabul etmediğini meclise anlatmıştır. İtilaf Devletleri'nin mali kapitülasyon konusunda ise istekleri, yabancıların her türlü mali konuda Türklerle eşit kabul edilmesi, yabancı devletlere özel vergilerin getirilmemesi ve eski mali ayrıcalıkların devam etmesidir. Hasan Saka meclise yaptığı açıklamalarda, yabancılara ayrı vergi uygulamasının dünyada da örneğinin olmadığını, vergi konusunda ilerleme sağlanabileceğini ve bunun Türkiye'nin bağımsızlığına etki edecek mahiyette olmadığını anlatmıştır. Hasan Saka, konuşmasına Lozan'da maliyeyle ilgili görüşmelerin sancılı ve çetrefilli geçtiğini, özellikle Düyûn-ı Umûmiye meselesi, savaş tazminatı ve tamirat bedelleri ile ilgili görüşmelerin zorlu geçtiğini anlatarak devam etmiştir. Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borçların Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nden ayrılan milletlere paylaştırılması ve Türkiye'nin payına düşeni ödemesi ile ilgili, meclise ayrıntılı bir şekilde bilgi vermiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁶ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1172-1174.

¹⁸⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar, 2. Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 79, 80.

¹⁸⁸ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1175, 1176.

Lozan heyeti delegelerinden Dr. Rıza Nur hatıralarında, Lozan Barış Konferansı sırasında İsmet Paşa'nın Hasan Saka'ya kızdığını, hatta hakaret ettiğini; Hasan Saka'nın mali konulardan anlamadığını, borçlar konusunda hesaplamaları tam olarak yapamadığını ve görüşmelerde yetersiz kaldığını anlatmaktadır.¹⁸⁹ Ancak Hasan Saka'nın meclisteki konuşmasında özellikle mali ve iktisadi konularda ayrıntılı bir şekilde bilgi vermesi, soru soran milletvekillerinin hepsine bu konuda açıklamalar yapıp farklı hesaplamaları anlatması, bu durumun gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Dr. Rıza Nur'un hatıralarında, hemen hemen herkese, hatta Atatürk'e bile hakarete varan ifadeler kullandığı görülmektedir. Hasan Saka için kullandığı ifadelerin Lozan süreci göz önünde tutulduğunda, gerçeği yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Hasan Saka, mali ve ekonomik meselelerde hem Lozan sürecinde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında İsmet Paşa'nın yanında görev almıştır.

Hasan Saka, borçlar meselesinde Türkiye'nin payına düşen borcu, kendi para birimiyle ödemeyi teklif ettiklerini söylemiştir. Ancak komisyonda yer alan diğer ülkelerin bunu kabul etmek istemediklerini ve kendi para birimlerinden ödeme yapılmasını istediklerini belirtmiştir. Fakat Türk heyetinin bunu kabul etmediğini ve bu konuda uzun hesaplamaların yapılması ve ödeme yöntemi ile ilgili taviz verilmemesi gerektiğini milletvekillerine anlatmıştır. Ayrıca Hasan Saka, Mondros sürecindeki işgal masraflarını Türkiye'den istediklerini anlatmıştır. İtilaf Devletleri, ilk önce 60 milyon altın isteyip daha sonra bu miktarı 30 milyon altına indirmeyi teklif etmişlerdir. Bu durumu kesinlikle reddettiklerini, aksine tahribata uğrayan tarafın Türkiye olduğunu; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye ödeme yapması gerektiğini, komisyonlarda dile getirdiklerini ve bu konularda taviz verilmeyeceğini milletvekillerine izah etmiştir. Savaş tazminatı ve tamirat meselesi ile ilgili, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin 1914 sınırına göre tazminat istediklerini ancak Lozan'da kendilerinin bunu kabul etmediklerini anlatmıştır. Hatta Yunanlardan ve Anadolu'da yıkıma sebep olan devletlerden tazminat istendiğini, komisyonlardaki hararetli tartışmalara rağmen bu konuda sonuç alınamadığını ve tartışmaların devam ettiğini belirtmiştir. Özellikle Yunanlardan istenilen tamirat bedeline karşı, müttefiklerin komisyonda "Türkler Yunanlardan bir şey istemesin, Yunanlar da Türklerden bir şey istemesin" teklifinin geldiğini; ancak Türk heyetinin bunu reddettiğini ve Yunanlardan 4 milyar altın frank, yani 176 milyon altın lira istekte bulunulduğunu

¹⁸⁹ Nur, s. 1117.

belirtmiştir. Talep edilen para verilmezse, Avrupa borçlarının ödenmeyeceğinin komisyona ileildiğini söyleyen Hasan Saka, bu durumun hukuken pek mümkün olmadığını; ancak maddi bir netice almak için bu şekilde söylenmesi gerektiğini milletvekillerine açıklamıştır.¹⁹⁰

Hasan Saka, vekillere gümrük meselesini izah ederken bu meselenin en zor ve ayrıntılı meselelerden biri olduğunu belirtmiştir. Kapitülasyonların gümrük ile ilişkili olan kısmının kaldırılmasının birinci öncelik olduğunu söylemiştir. Yabancı devletlere ve şirketlere gümrüklerde verilen ayrıcalıkların kaldırılmasıyla nasıl bir sürecin yaşanacağını ve ne tür uygulamaların olacağını, meclisteki konuşmasında anlatmıştır. Hasan Saka, kabotaj¹⁹¹ hakkının müttefiklerden istendiğini ve bunu kabul ettirmenin denizler ve limanlardaki bağımsızlığın sağlanması için önemli olduğunu, milletvekillerine izah etmiştir. Bunların yanında, Hasan Saka, telif meselesi, demir yolu şirketlerinin durumu ve İngiltere’den I. Dünya Savaşı öncesi satın alınan gemilerin bedelinin istenmesi ile ilgili meselelerde, Lozan Barış Konferansı’nda sergilenecek tutumla ilgili meclise bilgiler vermiştir. Hasan Saka, mecliste özellikle demir yolu meselesini anlatırken sadece ülkelerin değil İtalyan, Fransız, Alman, İngiliz şirketlerinin de işin içine girdiğini ve bu yüzden bu meseleleri çözmenin zaman alacağını beyan etmiştir. Hasan Saka, konferansta geçen kırk günü özetlerken kapitülasyonların, mali meselelerin ve Düyûn-ı Umûmiye meselesinin komisyonlarda görüşüldüğünü, Musul meselesinin henüz halledilemediğini ve bu meselenin İngilizlerle en büyük meselelerden biri olduğunu meclise anlatmıştır.¹⁹² Hasan Saka, meclisteki konuşmasının son kısmında Lozan Barış Konferansı’ndaki meseleleri özetledikten sonra, meclisteki tartışmaların ve bazı ihtilafların büyütülerek Lozan Barış Konferansı’na aksettirildiğini; bu durumun da Lozan’daki heyeti zor duruma düşürdüğünü ve heyetin zaten zor şartlarda çalıştığını belirtmiştir. Meclisin istikrarlı bir şekilde tam desteğinin sağlanmasının, Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyetinin işini kolaylaştıracağını da sözlerine ilave etmiştir. Hasan Saka konuşmasını bitirdikten sonra, mecliste vekiller arasında hararetli tartışmalar yaşanmıştır.¹⁹³ Hasan Saka’nın Lozan Barış Konferansı’nın en hararetli döneminde zor bir yolculukla Ankara’ya gelerek hükümeti ve meclisi bilgilendirmesi, Lozan Barış

¹⁹⁰ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1178-1180.

¹⁹¹ Kabotaj: Bir devletin kıyılarındaki limanlar arasında yapılan deniz taşımacılığı hakkının yalnız kendi bayrağını taşıyan gemilere tanınması hakkı. Erhan Arda, *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul 2003, s. 313.

¹⁹² TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1180-1185.

¹⁹³ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1185, 1186.

Konferansı'nın gidişatını etkileyen bir unsur olmuştur. Çünkü Lozan Barış Konferansı'nın bu ilk aşamasında, Lozan heyetiyle hükümet arasında yaşanan iletişim sorunlarının sebebi, telgraf görüşmelerinde yaşanan aksaklıklar ve yanlış anlaşılmalardır. Hasan Saka'nın Ankara'ya gelişi, hem Lozan heyetinin hem de Rauf Bey başkanlığındaki hükümetin sıkıntısı olan telgraf görüşmelerindeki aksaklıklar ve yanlış anlaşılmaları azaltması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda Hasan Saka'nın Ankara'dan alacağı bilgi ve talimatlar, Saka'nın Lozan heyetini sağlıklı bir şekilde yönlendirmesi açısından da önemlidir.

Hasan Saka, İtilaf Devletleri'nin kendi şartlarını Türkiye'ye kabul ettirmeye çalıştığını, bu durumun da görüşmelerin sonuca varamamasına sebep olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka'nın TBMM'de düzenlenen gizli oturumlarda yapmış olduğu konuşmalar, mecliste milletvekillerinin Misak-ı Milli'ye olan bağlılıklarını dile getirmelerine de sebep olmuştur.¹⁹⁴ Bunun sebebi, Hasan Saka'nın mecliste yaptığı açıklamalarda, Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin büyük baskısına rağmen Misak-ı Milli'den ödün verilmediğini anlatmasıdır.

Hasan Saka'nın konuşmasından sonra Heyet-i Vekiliye Reisi Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Lozan'da görüşülen adli meselelerle ilgili telgrafını meclisin gündemine getirmiştir. İsmet Paşa, İtilaf Devletleri'nin isteklerinden biri olan Türk mahkemelerinde yabancı hâkim bulundurulması hususuna karşı olduğunu, bu teklifi reddettiklerini beyan etmiş ve meclisin bilgisine sunmuştur. Meclisteki tartışmaların sonucunda, yabancı hâkimlerin kabul edilemeyeceğine dair karar alınmıştır. Bu karar, Rauf Bey tarafından telgrafla İsmet Paşa'ya bildirilmiştir.¹⁹⁵

Hasan Saka, TBMM'yi ve hükümeti bilgilendirip gerekli talimatları alarak Lozan'a hareket etmek için ilk önce Ankara'dan İstanbul'a geçmiştir.¹⁹⁶ 5 Ocak 1923 tarihinde İstanbul'dan Lozan'a gitmek üzere hareket etmiştir. Hasan Saka'nın yola çıktığını, Rauf Bey İsmet Paşa'ya telgraf yoluyla haber vermiştir. Bir hafta boyunca Ankara'da kalan Hasan Saka'nın faaliyetleri, basın tarafından yakından izlenmiş olup; bu süre zarfında Hasan Saka ile ilgili basında haberler çıkmıştır. Hasan Saka'nın bu seyahatinden sonra,

¹⁹⁴ Budak, s. 363.

¹⁹⁵ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923, s. 1188-1195.

¹⁹⁶ BOA, *Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM.)*, 65-6, 2 Ocak 1923.

Lozan’da bulunan Türk delegasyonunun tutumunda bir değişiklik olup olmayacağı merak edilmiş ve Türkiye’nin tutumunda bir yumuşama olacağı beklentisine girilmiştir.¹⁹⁷

İsmet Paşa, Başbakanlığa gönderdiği 12 Ocak 1923 tarihli telgrafta, Hasan Saka’nın 11 Ocak günü Lozan’a geldiğini, sağlık ve kuvvet haberleri getirdiğini belirtmiştir.¹⁹⁸

Hasan Saka Lozan’a döndükten sonra, İsmet Paşa ve Türk heyetini, Ankara’daki gelişmeler hakkında bilgilendirmiştir. Ancak Lozan’da ocak ayı, çetin ve sert tartışmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Özellikle İngiliz temsilci Lord Curzon’un baskısı ve Lozan Konferansı’nı bir an önce sonuçlandırmak istemesi görüşmeleri çıkmaza sürüklemiştir.

2.2.3.4. Lozan Barış Konferansı’nı Bitirme Çabaları (12 Ocak-4 Şubat 1923)

Lozan Barış Konferansı’nda ocak ayında yapılan oturumlarda, mali ve iktisadi meseleler gündeme gelmiştir. Özellikle 13 Ocak Cumartesi günü yapılan oturumda, Osmanlı Devleti’nin borçlarının bölüşülmesi konusu görüşülmüştür. Lozan delegelerinden Hasan Saka, borçların paylaşılması konusunda Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan milletlerin payına düşen miktarların hesaplanmasıyla ilgili, komisyonda şu açıklamayı yapmıştır:

“Dünya savaşı sonucunda Türkiye’den ayrılmış olan ülkelerin, Balkan devletlerinin kendilerine kattıkları ülkeler gibi kendilerine düşen yıllık taksitleri, Antlaşmanın imzalanması tarihinden başlayarak üstlenmeleri gerekeceği kabul edilirse, bu ülkelerin, Barış Antlaşmasının yapılmasına kadar geçen süre içinde girilmiş bütün borçlanmalardan ve bütün yükümlerden bir pay almaları gerekeceğini de kabul etmek zorunlu olacaktır. Böyle bir anlayışa göre, ayrılmış olan ülkelerin durumu hafifletilmek şöyle dursun, tersine, ağırlaştırılmış olacaktır. Türk Temsilci Heyeti, ayrılmış ülkelerin ‘de facto’ ayrılışının, Türkiye ile bu ülkeler arasında hakların ve yükümlerin ayrılmasını da yeter ölçüde haklı gösterebileceğini düşünerek, bu ülkelerle Türkiye arasında bölüşürülecek borcun tutarının saptanma tarihini 30 Ekim 1918 olarak kabul etmeye razı

¹⁹⁷ Bilâl, N. Şimşir, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 331.

¹⁹⁸ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 341.

olmuştur. Buna karşılık, söz konusu ülkelere yükletilecek payların ödenmesi, onlar için, bu tarihten başlayarak zorunlu sayılacaktır.”¹⁹⁹

Hasan Saka'nın bu konuşmasının ardından Fransız delege ve aynı zamanda oturum başkanı olan M. Bompard, Türkiye'den ayrılmış olan ülkelerin, barış sırasında değil savaş sonucu ayrıldıklarını ve Hasan Saka'nın bu durumu görmezlikten geldiğini belirtmiştir. Hasan Saka da bunun üzerine cevap olarak bütün borçların ödenmesi gibi ağır bir yükü Türkiye'ye yükletmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu sebeple borcun şimdiye kadar gelirlerden yararlanan devletlerce ödenmesi gerektiğini, bu borcun tamamını Türkiye'nin ödemesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır. İsmet Paşa, Türkiye'nin sekiz yıldır savaşların içinde olduğunu, öteki devletlerden çok daha büyük acılar yaşadığını borçların bu nedenle hakça dağıtılması gerektiğini vurgulayarak Hasan Saka'nın sözlerine katılmıştır.²⁰⁰ Hasan Saka borçların paylaşılması meselesinde, özellikle Misak-ı Milli'yi esas alarak, borçların Türkiye'nin payına düşen kısmını ödemeyi kabul etmeye yönelik bir politika sergilemiştir.

Lozan Barış Konferansı'nda 15 Ocak günü, Osmanlı devlet borçlarının Osmanlıdan ayrılan ülkeler arasında nasıl pay edileceği konusu görüşülmüştür. Ayrıca demir yolu borçlanmalarının bölüştürülmesi ile emekli maaşları gibi meseleler de görüşülmüştür. Bu oturumda söz alan Hasan Saka, Türkiye'de farklı uyruğa sahip olan kişilerin emeklilik maaşı talebinde bulunma hakları olmadığını hatırlatmıştır. Hasan Saka konuşmasına, Türkiye'de emeklilik sandığı bulunmadığını söyleyerek devam etmiştir. Türkiye'nin bütçesi incelendiğinde asker ve sivil emeklilerinin maaşlarının özel bir sandığın paralarından değil, bütçe gelirlerinden ödenmekte olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka'nın bu sözlerine itiraz eden Arnavutluk temsilcisi M. Frasheri, Balkan Savaşlarına kadar emeklilik sandığının var olduğunu söylemiştir. Hasan Saka bunun üzerine Osmanlıda uygulanan sistemin bir bölüştürme sistemi olduğunu ve 1909'dan itibaren emeklilik sandığının kaldırıldığını belirtmiştir.²⁰¹ Lozan Barış Konferansı'nda Hasan Saka sadece büyük mali meselelerle ilgilenmemiş; Osmanlıdan ayrılan Arnavutluk, Yunanistan, Bulgaristan gibi milletlerin emekli maaşı gibi meselelerini de Lozan'da Türkiye'nin menfaatlerine uygun bir şekilde savunmuştur. Lozan Barış Konferansı'nın bu ilk

¹⁹⁹ Meray, Cilt 4, s. 34.

²⁰⁰ Meray, Cilt 4, s. 34, 35.

²⁰¹ Meray, Cilt 4, s. 279-281.

bölümünde bütün devletler, özellikle mali ve iktisadi meselelerde, Türkiye'nin karşısında bir blok olarak yer almışlardır.

Lozan Barış Konferansı'nın 31 Ocak 1923 tarihinde yapılan oturumunda Lord Curzon, on haftayı aşan çalışmaların sonuna gelindiğini, konferansa katılan üyelere barış antlaşmasının metnini verdiklerini belirtmiştir. Ayrıca konferansa katılan devletleri, bu antlaşma metnini imzalamaları için davet etmiştir. Bu antlaşma taslağı, 160 madde ve birtakım sözleşme ve bildirilerden oluşmuştur. Lord Curzon, bu antlaşmanın amacının, sekiz yılı aşkın bir süredir Doğu Avrupa'nın ve Asya'nın büyük kesimini büyük acılara boğmuş olan bir savaşa son vermek olduğunu belirtmiştir. İlâveten bütün ülke ordularının evlerine dönmesinin sağlanmasının istendiğini anlatmıştır. Ayrıca, müttefiklere karşı I. Dünya Savaşı'nda yenilen, fakat sonunda Yunanistan'a karşı büyük bir zafer kazanan Türk devletinin, güçlü bir devlet olarak Avrupa'da da yerini yeniden almasını sağlamak olduğunu anlatmıştır.²⁰²

Lord Curzon, konuşmasına antlaşma metnini açıklayarak devam etmiş ve konuşmasını İsmet Paşa'ya uyarılarda bulunarak tamamlamıştır. Lord Curzon;

“Öte yandan, İsmet Paşa, cevabını vermezden önce, tekliflerimizi tümüyle incelemek için biraz daha süre isterse, kendi hesabıma, böyle bir isteği reddetmekte güçlük çekerdim. Fakat umarım ki, Ekselânsları, bütün işlemlere yeniden başlamakla hazır olduğumuzu, yeni pazarlıklar ve itirazlarla son üç aydır elde edilenleri bozarak, burada ya da başka bir yerde yeni bir konferans toplamağı başarabileceklerini düşünmezler. Böyle bir konferansa, hiç olmazsa ben katılacak değilim. Bizler, burada ölünceye kadar pazarlığı süregötürmek için değil, bir çözüme, bir sonuca varmak için bulunuyoruz. Burada bir halı alım-satımı işi için bir Doğu Pazarında bulunmuyoruz, fakat ulusların kaderleri ve insanlarla uğraşıyoruz. İsmet Paşa incelemesini tamamladıktan sonra, buraya yeniden gelmemi ve bu Antlaşmayı imzalamamı isterse, bunu seve seve yapacağım; meslektaşlarımın da, katlanmaları gereken yol ne kadar uzun olursa olsun, aynı şeyi yapacaklarına inanmaktayım. Akıllı bir kimsenin şöyle tanımlandığını işitmiştim: ‘Yararlı bir teklifi hiç bir zaman reddetmeyen bir insan.’ Bu çok güzel sözleri Türk temsilci heyetinin dikkatine sunarak, konuşmama son veriyorum.” demiştir.²⁰³

²⁰² Meray, Cilt 2, s. 33.

²⁰³ Meray, Cilt 2, s. 40.

Daha sonra konuşma yapan İtalyan Delege Marki Garroni, barışın İsmet Paşa'nın elinde olduğunu ve artık amacın savaş değil, savaş yüzünden on yıldır bitkin düşmüş yurdun kalkındırılması olması gerektiğini söyleyerek, barışı sonuca bağlama görevinin İsmet Paşa'ya düştüğünü belirtmiştir. Daha sonra, Amerikan temsilci M. Child, Japon temsilci Baron Hayashi, Romanya temsilcisi M. Diamandy ardından da Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı temsilcisi M. Rakitch konuşma yaparak, İsmet Paşa'yı teklif edilen barış tasarısını kabul etmeye çağırmışlardır. İsmet Paşa konuşmasında, Türkiye'nin barış isterken bunu yalnız kendisi için değil, dünyanın bütün milletlerinin senelerdir çektikleri acılara bir son verilmesi ve bütün dünyanın huzura kavuşturulması için istemekte olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa, bu barış teklifini değerlendirmek için sekiz günlük bir süre istemiştir. Bunun üzerine Lord Curzon, İsmet Paşa'nın bu isteğini değerlendirirken antlaşma metninin kendisine zaten 29 Ocak sabahı verildiğini, bu antlaşmayı değerlendirecek iki üç günlük bir zamanının olduğunu, kendisinin ve heyetinin 4 Şubat gününe kadar bekleyip Londra'ya döneceğini söylemiştir. Bu tarihi daha fazla uzatamayacağını belirten Lord Curzon, İsmet Paşa ve heyetinin 4 Şubat gününe kadar kararlarını açıklamalarını istemiştir.²⁰⁴

31 Ocak'ta teklif edilen barış tasarısı; özellikle müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde elde ettikleri kapitülasyonların devamını sağlamak istemeleri, Boğazlar meselesi, Musul meselesi ve Osmanlı borçlarının halledilememesi gibi sebeplerle 4 Şubat 1923 tarihinde İsmet Paşa tarafından reddedilmiştir. Böylelikle konferans yarım kalmış ve İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti Lozan'dan ayrılmıştır.²⁰⁵

2.2.4. Lozan Barış Konferansı'nın Kesintiye Uğradığı Dönem (4 Şubat-23 Nisan 1923)

31 Ocak-4 Şubat 1923 tarihleri arası, Lozan Barış Konferansı'nda geçen en büyük kriz dönemi olmuştur. Konferansın bu döneminde Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya antlaşma metnini dayatması, bundan sonraki süreçte Lozan Barış Konferansı'nda yapılan görüşmelerin çıkmaza girmesine sebep olmuştur.²⁰⁶

²⁰⁴ Meray, Cilt 2, s. 41-52.

²⁰⁵ Gönlübol-Sar, s. 52, 53.

²⁰⁶ Karacan, s. 233.

4 Şubat 1923 günü İngiliz başdelegesi Lord Curzon, İsmet Paşa tarafından barış teklifi reddedildiği için Lozan'dan ayrılarak Londra'ya hareket etmiştir.²⁰⁷ Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa ve diğer delegeler Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur, bunun üzerine Ankara'ya dönerek hükümetle görüşme kararı almışlardır. İsmet Paşa basına yapmış olduğu açıklamada, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin sona ermediğini ancak görüşmelere bir süre ara verildiğini belirtmiştir.²⁰⁸

Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğraması üzerine İsmet Paşa, gazetecilere 5 Şubat 1923 tarihinde şu demeci vermiştir.

“Efendiler, sulh akdetmek için 11 ikinciteşrinde Lozan'a herkesten evvel geldik. Bütün konferans esnasında en büyük fedakârlıkları yaptık. Dünya efkârı bunları tasdik edecektir. Müttefiklerin tekliflerine karşı cevabi tekliflerimizi bildirdik. Bunlara yazıyla cevap almadık. Bugün görüyorum ki bütün murahhaslar payitahtlarına gitmişlerdir. Konferansın inkıtına dair hiçbir taraftan tebligat almadım. Bilakis, konferans umumi kâtibi, konferansın kesilmiş sayılmadığını, yalnız başka zamana bırakıldığını söylüyor. Bu vaziyet karşısında ben de konferansı inkıta uğramış telakki etmiyorum. Yalnız fırsattan istifade ederek, diğer murahhasların yaptığı gibi, bütün murahhaslardan sonra, Ankara'ya gidiyorum. Diğerleri gibi ben de hükümetimle görüşmek ihtiyacındayım. Vaziyet bundan ibarettir.”²⁰⁹

Lozan Barış Konferansı'na katılan diğer delegelerin de konferansı terk etmesi üzerine, İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti de Lozan'dan 6-7 Şubat sabahı ayrılmışlardır.²¹⁰ İsmet Paşa, Lozan'dan hareket ederken basına yaptığı açıklamalarda konferansın tatil edildiğini, diğer delegelerin ülkelerine döndüğünü, kendisinin de Ankara'ya gideceğini ve belki tekrar geri döneceğini söylemiştir.²¹¹ İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, önce demir yolu ile Bükreş-Köstence hattını, daha sonra da deniz yolunu kullanarak Gülcemal vapuru ile 16 Şubat gecesi İstanbul'a gelmişlerdir. İsmet Paşa İstanbul'a gelir gelmez basına konferansla ilgili, bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. İsmet Paşa, Lozan'da çok mücadele ettiklerini, konferansın kesintiye uğramadığını, Mösyö Bompard'ın konferansın başka bir zamana ertelendiğini söylediğini ve konferans genel

²⁰⁷ “Kurzon Pazar Günü Lozan'dan Gidiyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 731, s. 1, Ankara 5 Şubat 1923.

²⁰⁸ Akyol-Kaplan, s. 338.

²⁰⁹ İlhan Turan, *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*, AYK, ATAM, Ankara 2010, s. 51.

²¹⁰ Karacan, s. 251.

²¹¹ “İsmet Paşa Lozan'dan Hareket Ederken”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 734, s. 1, Ankara 8 Şubat 1923.

sekreterinin de Lozan’da kaldığını belirtmiştir. Ayrıca İsmet Paşa, mali ve iktisadi meselelerin halledilemediğini, mali meselelerin çok olduğunu, İtilaf Devletleri’nin vermiş oldukları antlaşma metnine iktisadi meselelere dair konferansta hiç görüşülmemiş maddeler eklediklerini belirtmiştir. Kendisinin iktisadi meselelerde kesin tavır gösterdiğini ve iktisadi bakımdan başka devletlere bağımlı olunamayacağını beyan ettiğini anlatmıştır. İsmet Paşa sözlerine, kendilerinin barış için her türlü fedakârlığı yaptıklarını, ancak sadece İngiltere değil diğer ülkelerin de kendi çıkarlarına göre barış istedikleri için barışı gerçekleştiremediklerini belirterek devam etmiştir.²¹²

Lozan Barış Konferansı’nın 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğramasından sonra, İtilaf Devletleri ile olan gerilim artmıştır. Bu durumun sebeplerinden biri, TBMM Hükümeti’nin İstanbul’da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine vermiş olduğu notadır. Bu nota, İzmir Limanı ve İzmit Körfezi’nin İtilaf Devletleri’ne ait 1000 tondan daha ağır savaş gemilerinin geçişine izin verilmemesi ile ilgilidir. Bu durum, Lozan’ın kesintiye uğradığı süreçte, İtilaf Devletleri ile Ankara arasında gerilimi artıran bir etken olmuştur.²¹³

Lozan Barış Konferansı’nın kesintiye uğraması, TBMM’de yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Milletvekillerinin çoğu, konferansın kesintiye uğramasına değil; İtilaf Devletleri’nin barış teklifine cevaben İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin vermiş olduğu teklife itiraz etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ise milletvekillerinin bu yaklaşımından ziyade İtilaf Devletleri’nin Türkiye’yi küçümseyici bakış açısına karşı çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri’nin Türkiye’yi tanıyıp kabul edecekleri bir anlayışa ulaşamadıklarını düşünmektedir. 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, Lozan Barış Konferansı ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir. Konuşmasında İtilaf Devletleri’nin Lozan Barış Konferansı’nda sadece savaş meselelerini değil, yüz yıllardır devam eden sorunları ortaya koyduklarını belirterek Osmanlı Devleti’nin yıkıldığını, yeni bir Türk Devleti’nin kurulduğunu kabul etmek istemediklerini anlatmıştır.²¹⁴

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk’ta Lozan Barış Konferansı’nın kesintiye uğraması ile ilgili;

²¹² Karacan, s. 251-254.

²¹³ Asaf Özkan-Hüseyin Kalemli, “Lozan Konferansı Sürecinde İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Hadisesi”/“İzmir Port and İzmit Gulf Issues in the Period of Lozan Conference”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, Erzurum 2014, s. 8, 9.

²¹⁴ Budak, s. 373.

Efendiler, yine Lozan Konferansı'na temas edeceğim. Konferans 4 Şubat 1923 tarihinde kesildi. İki aya yakın bir süre devam eden görüşmelerin özeti olmak üzere, İtilaf Devletleri temsilcileri, delegeler heyetimize bir barış tasarısı verdiler. Bu tasarı anlam ve öz bakımından istiklalimize zarar veren şartları içine alıyordu. Özellikle, adli, mali ve iktisadi konularla ilgili maddeleri çok ağırdı. Bunun için, bu tasarıyı kesinlikle reddetmek zorundaydık. Delegeler heyetimiz, bu tasarıya karşılık bir mektup verdi. Bu mektupta özet olarak şunlar yer alıyordu: "üzerinde anlaştığımız noktaları imza ederek barış yapalım." Gerçekten de, konferansta görüşme konusu olan birçok meseleden bizce kabul edilebilecek durumda olanları vardı. Mektupta: "İkinci, üçüncü derecede olan konuları ayrıca inceleriz. İtilaf Devletleri, bu teklifimizi kabul etmeyecek olursa, tekliflerimiz hiç yapılmamış sayılacaktır." da denilmiştir. Delegeler heyetimizin teklifi dikkate alınmadı. Yalnız konferansın yarıda kesilmesi, görüşmelerin ertelenmesi gibi gösterildi. Her devletin temsilcileri memleketlerine döndüğü gibi bizim delegeler heyetimiz de geri geldi.²¹⁵

Eskişehir'de bir araya gelen İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, 20 Şubat günü Ankara'ya ulaşmışlardır.²¹⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa ile Eskişehir'de buluşmasının amacı, doğrudan İsmet Paşa'dan barış görüşmeleri hakkında bilgi alıp, barış ihtimalinin olup olmadığını anlamaya çalışmasıdır. İsmet Paşa'yla yapmış olduğu görüşmeden barış ihtimalinin olduğunu anlamış ve böylece Mustafa Kemal Paşa, mecliste ortak bir politika oluşturmayı amaçlamıştır.²¹⁷

İsmet Paşa hatıralarında, Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir'de yaptığı görüşmede Fevzi Paşa'nın da bulunduğunu ve konferansın şimdiye kadar olan kısmında İngilizlerle mücadele edildiğini belirtmiştir. İngilizlerle olan meselelerin halledilmesi durumunda, başta Fransa ve İtalya olmak üzere, diğer devletlerle olan sorunların savaşa sebep olmadan çözülebileceğini anlatmıştır.²¹⁸

Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın Ankara'ya birlikte gelişi, meclisteki muhalif milletvekillerinin tepkisini çekmiştir. Muhalif milletvekilleri, İsmet Paşa ve delegelere düşmanca bir tavır takınmışlardır. Onlara göre, barışın sağlanmasını İsmet Paşa istemeyip geri dönmüş ve Lozan heyeti hükümetin talimatlarına uymamıştır. Bu sebeple İsmet Paşa

²¹⁵ Atatürk, s. 487.

²¹⁶ "Ankara'da Müzakerata Başlandı", *Vakit*, Sayı 1867, s. 1, İstanbul 21 Şubat 1923.

²¹⁷ Budak, s. 375.

²¹⁸ İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 95, 96.

başkanlığındaki Lozan heyetine yapılan yoğun eleştiri ve saldırılar, TBMM’de 27 Şubat 1923 tarihindeki gizli oturumla başlamış ve 6 Mart 1923 tarihine kadar artarak devam etmiştir.²¹⁹ Meclisteki muhalefet, Lozan heyetini vatana ihanetle suçlamıştır. Mecliste ikinci grup diye adlandırılan muhalif milletvekilleri Hüseyin Avni Bey, Vasıf Bey, Ali Şükrü Bey, Durak Bey gibi isimler, Lozan heyetinin yenilenmesi gerektiğini hatta bu heyetin resmi bir sıfatının kalmadığını öne sürmüşlerdir.²²⁰

2.2.4.1. İsmet Paşa’nın 21 Şubat 1923 Tarihinde TBMM’deki Açıklamaları

İsmet Paşa, 21 Şubat 1923 tarihinde TBMM’de yapılan ikinci gizli oturuma katılarak konferans ile ilgili geniş açıklamalarda bulunmuştur. Konuşmasında, İsmet Paşa konferansta yaşadıklarını ve İtilaf Devletleri’nin tutum ve stratejilerini meclise anlatmıştır. İlk olarak Lozan’da İtilaf Devletleri’nin meseleleri üç gruba ayırarak komisyona taşıdığını belirtmiştir. Birinci grupta, sınırlar, arazi ve boğazlar meselesi; ikinci grupta mali ve iktisadi meseleler; son olarak da üçüncü grupta, idari ve adli kapitülasyonlar meselesinin görüşüldüğünü anlatmıştır. İsmet Paşa sınırlar konusunda, özellikle Batı Trakya ve Musul meseleleri üzerinde durmuştur. Batı Trakya meselesinde, 1913 sınırlarının savunulduğunu; ancak başta Yunanistan olmak üzere, Balkan Devletlerine bunu kabul ettirmenin güç olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Musul meselesinin zorluklarını anlatmış, İngilizlerin bu konuda taviz vermediğini ve sorunun çözülemediğini sözlerine eklemiştir. Sınırlar meselesini anlatırken Gelibolu’da İngilizlerin asker bulundurmak istediğini, ancak kendilerinin buna karşı çıktıklarını belirtmiştir. Ayrıca, İtalyanlarla On İki Adalar meselesinin gündeme gelmediğini, İtilaf Devletleri’nin Adalar, Suriye sınırı ve Musul gibi meseleleri blok halinde kabul ettirmeye çalıştıklarını, ancak kendilerinin bunu kabul etmediğini meclise izah etmiştir.²²¹

İsmet Paşa, konuşmasına mali meseleleri açıklayarak devam etmiştir. İlk olarak borçların paylaştırılması konusunun gündeme geldiğini; kendilerinin borçların 1878 Berlin Antlaşması’nda Osmanlıdan ayrılan memleketler arasında pay edilmesini savunduklarını anlatmıştır. Ayrıca Dünya Savaşı’ndan sonra, ülke topraklarından ayrılan Suriye ve Irak’a pay edilmesini teklif ettiklerini ancak faiz ve anapara hesaplamaları gibi konularda anlaşmaya varamadıklarını belirtmiştir. Yine mali meselelerde tadilat meselesinin

²¹⁹ Atatürk, s. 487.

²²⁰ Rıdvan Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 226.

²²¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 196, Celse 2, 21 Şubat 1923, s. 1291-1293.

gündeme geldiğini, kendilerinin özellikle Yunanistan'ın yaratmış olduğu tahribatı gidermek için tadilat parası istediklerini, İtilaf Devletleri'nin ise Dünya Harbi'nin hesabını Türkiye'den çıkartmak istediklerini, meclise anlatmıştır. Ayrıca, yabancı şirketler meselesinin konferansın mali konularında önemli bir gündemi oluşturduğunu, yabancı şirketlerin Osmanlıdan kalma ayrıcalıklarına devam etmek istediklerini, zararlarını Türkiye'ye yıkmak istediklerini ancak bunların kabul edilmediğini meclise ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin adli kapitülasyonlarla ilgili Türk mahkemelerinde önce hâkim bulundurmak istediklerini, sonra bundan vazgeçerek adli müşavir bulundurmak istediklerini belirtmiş ancak bu konuda da kesin bir sonuca varılamadığını milletvekillerine anlatmıştır.²²²

Lozan Barış Konferansı'nda bu sürece kadar yapılan görüşmelerin sonunda konferansa katılan devletler, sınırlar ve kapitülasyonlar konuları ile iktisadi ve mali meselelerde ayrı ayrı sonuçlara varmışlardır. Ancak bu sürece kadar varılan sonuçlar kesinliğe ulaşmamıştır. Fakat İtilaf Devletleri'nin, konferansta konuşulan bütün çözüm önerilerini bir antlaşma metni olarak konferansın sonunda teklif ettiklerini, İsmet Paşa meclisteki konuşmasında anlatmıştır. Ayrıca İsmet Paşa, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını vurgulayan açıklamalarda bulunmuştur.²²³

İsmet Paşa, hatıralarında Lozan Barış Konferansı'nın kesintiye uğramasının bütün ülkede büyük bir mesele haline geldiğini, Türk milletinin barış olmazsa tekrar savaşın olup olmayacağını veya barış olursa barışın ne şartlarda olacağını merak ettiğini; bu sebeple mecliste yapılan müzakerelerin önemli hale geldiğini anlatmıştır. Ayrıca İsmet Paşa, meclisteki asıl müzakerelerin 28 Şubat 1923 tarihinde başladığını ve kendisinin Mustafa Kemal Paşa ve hükümet ile özellikle Rauf Bey ile aynı görüşte olduğunu; meclisteki müzakereler boyunca görüş ayrılığının olmadığını vurgulamıştır.²²⁴

2.2.4.2. 27 Şubat-6 Mart 1923 Tarihleri Arasında TBMM'de Yapılan Gizli Oturumlarda Lozan Barış Konferansı'nın Değerlendirilmesi

TBMM'de Lozan Barış Konferansı ile ilgili müzakere ve tartışmalar, 27 Şubat'ta başlamış ve 6 Mart'a kadar devam etmiştir. Mecliste yapılan gizli oturumlarda, muhalif

²²² TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 196, Celse 2, 21 Şubat 1923, s. 1293-1298.

²²³ Budak, s. 379, 380.

²²⁴ İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 98.

milletvekillerinin yoğun eleştirileriyle İtilaf Devletleri'nin Lozan'da sunmuş oldukları barış teklifi, en ince ayrıntısına kadar tartışılmıştır. Daha sonra Türk heyetinin barış önerisi ele alınmış; başta İsmet Paşa olmak üzere Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur, yapılan yoğun eleştirilere cevap vermişlerdir. Meclisteki bu tartışmalarda, Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa da eleştirilerden nasiplerini almışlardır. Meclisteki muhalif milletvekillerine göre, Lozan Barış Konferansı sürecinde hem hükümet hem de Lozan heyeti, Misak-ı Milli'yi unutmuşlardır. Mecliste, Misak-ı Milli tartışmalarıyla Lozan süreci değerlendirilmeye çalışılmıştır.²²⁵ Mustafa Kemal Paşa, 27 Şubat-6 Mart 1923 tarihleri arasında mecliste yapılan gizli oturumlarda bizzat yer alarak yapmış olduğu konuşmalarla Lozan heyetinin görüşlerini desteklemiş ve heyeti savunmuştur.²²⁶

TBMM'de, 27 Şubat 1923 tarihinde yapılan gizli oturumda İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin önerdiği barış teklifine karşı, sınırların tespiti ve konferansın tekrar açılması halinde, Türk heyetinin takip edeceği stratejilerin belirlenmesine dair önemli açıklamalarda bulunmuştur. İsmet Paşa, sınırlarla ilgili meselede Batı sınırıyla ilgili Lozan Barış Konferansı'nda ilk önce 1913 sınırlarını önerdiklerini; ancak bunun kabul görmediğini, daha sonra Karaağaç bölgesini içeren bir bölge önerdiklerini anlatmıştır. İsmet Paşa, Karaağaç'ın ve Karaağaç'ta bulunan tren istasyonunun stratejik bir konumda olduğunu belirtmiştir. İsmet Paşa İtilaf Devletleri'nin tekliflerine karşı, kendi düşüncelerinin Batı sınırının Meriç Nehri'ne kadar olan bölgeyi kapsaması gerektiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, daha sonra Doğu sınırlarıyla ilgili Musul'a kadar olan bölgeyi önereceklerini belirtmiştir. Bu konuda İsmet Paşa, Musul meselesinin Türkiye için hayati bir mesele olduğunu söylemiştir. İtilaf Devletleri'nin teklifi olan bu meselenin daha sonraya bırakılarak çözülemediği takdirde, Cemiyet-i Akvam'ın devreye gireceği önerisinin değerlendirilmesini meclise sunmuştur. Ayrıca güney sınırı ile ilgili, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nın Suriye sınırını belirlemede esas olduğunu anlatmıştır. İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nda Boğazlar, gümrük, mali, iktisadi ve adli kapitülasyonların daha önemli olduğunu belirtmiştir. Sınırlar meselesini Misak-ı Milliye yakın bir şekilde çözmek gerektiğini, diğer konuların ise özellikle mali meselelerin tam olarak çözülmesinin bağımsızlık açısından önemini izah etmiştir. Mecliste yapmış olduğu konuşmasında şöyle demiştir:

²²⁵ Budak, s. 380.

²²⁶ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 227.

*“Şahsen düşündük ki temin edeceğimiz herhangi bir vatanda, hududu daha büyük ve daha geniş her ne halde olursa olsun, hayatımızı müemmen bir hale koymuyor. Onun için esaslı bir mesele Türk vatani neresi olacaksa onun dâhilinde her millet gibi yaşamaktır. Bu esas üzerinde yürüdük ve müttefiklere dedik ki mesail-i araziye Misak-ı Milli ile kabili telif bir şekli hal bularak, müttefikleri tatmin edecek bir vaziyet alalım.”*²²⁷

İsmet Paşa, İtilaf Devletleri’nin barış teklifinin tamamen kabulünün Türkiye açısından mümkün olmadığı; ancak söz konusu barış teklifinin tamamen reddedilmesinin de savaşa sebebiyet vereceği düşüncesindedir. İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı’nın bundan sonraki sürecinde, Misak-ı Milli’yi esas alarak uzlaşmacı bir politikayla hareket etme düşüncesini savunmuştur.²²⁸

İsmet Paşa, hatıralarında bu dönemde mecliste yaşananları ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Mecliste ikinci grup diye tabir edilen milletvekillerinin, özellikle arazi meselelerini tartışırken ağır eleştirilerde bulunduklarını, Musul meselesi gibi meselelerde çok yoğun tartışmaların yaşandığını, sadece kendisinin değil Mustafa Kemal Paşa ve hükümetin de ağır eleştirilere maruz kaldığını anlatmıştır.²²⁹

TBMM’de, 27 Şubat 1923 tarihinde yapılan gizli oturumda, İsmet Paşa’nın konuşması sırasında ve sonrasında milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey (Erzurum), Yusuf Ziya Bey (Mersin), Rasih Efendi (Antalya), Sırrı Bey (İzmit), Emin Bey (Eskişehir), Yahya Galip Bey (Kırşehir), Hulusi Bey (Karahisarısahip), Hafız Mehmed Bey (Trabzon), Operatör Emin Bey (Bursa), M. Durak Bey (Erzurum), Osman Bey (Lazistan) gibi milletvekilleri ağır eleştirilerde bulunmuş ve tartışmaların içerisinde yer almışlardır. Özellikle milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey, Yahya Galip Bey ve Operatör Emin Bey, Musul meselesini gündeme getirerek İsmet Paşa’nın sözlerinden Musul’un verileceği sonucunu çıkarmışlardır. Operatör Emin Bey’in “Efendiler, yalnız Musul ile kalmaz, Musul’u verdiğimiz gün hudut Erzurum’dur.” şeklindeki açıklamaları, meclisteki gerilimi daha da artırmıştır. Bu milletvekilleri yaptıkları eleştirilerde, Lozan’da İsmet Paşa başkanlığındaki heyetin İtilaf Devletleri’ne taviz verdiğini, Misak-ı Milli’den uzaklaştıklarını belirtmişlerdir. Milletvekilleri, özellikle Musul meselesinde taviz verilemeyeceğini vurgulamışlardır. Yaşanan yoğun tartışmalar sırasında, mecliste

²²⁷ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 200, Celse 1, 27 Şubat 1923, s. 1304, 1305.

²²⁸ Budak, s. 381.

²²⁹ İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 100.

bulunan Mustafa Kemal Paşa ve hükümet adına söz alan Rauf Bey, milletvekillerine cevap vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa'nın ve Lozan heyetinin arkasında durmuş ve özellikle Misak-ı Milli özelinde yapılan tartışmalarda milletvekillerinin sert üslubuna karşılık Lozan heyetini savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında;

“Efendim gazeteler şunu yazmış, bunu yazmış, heyeti murahhasamızın karşınızdadır. Reis karşınızdadır. Heyeti murahhasamızın taahhüt ettiği hiçbir nokta yoktur. Yalnız en son vaziyette bir mecmua verilmiştir, onların o mecmuayı dahi kabul etmeyeceğine kani olarak. Fakat kendilerini vasi bir sahada bırakmamak için bunu kabul eder misiniz, demiştir. Yoksa şunu ve bunu kabul etmişle buraya gelmiş vaziyette değildir. Heyeti murahhasamıza ne yapmak lazım gelirse ne yapacak isek yeniden düşünülüp kendisine yaptırırız.”

ifadelerini kullanmıştır.²³⁰ Lozan Konferansı boyunca ve TBMM'deki Lozan tartışmalarında en önemli meselelerden biri, Musul meselesi olmuştur. Bu mesele, hem iç politikanın hem de dış politikanın sorunu olmuştur. Musul meselesi, hem Türkiye için hem de İngiltere için konferans boyunca çözülmesi en zor mesele haline gelmiştir.²³¹

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, İsmet Paşa ve Lozan heyetinin arkasında durarak meclisteki yoğun tartışmalara nokta koymaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa, kabul edilen bir anlaşma olmadığını; ancak karşı tarafın tekliflerine karşı bir teklif hazırlamanın önemini anlatmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, bundan sonraki süreçte barış konferansı devam ederse nasıl bir strateji izleneceğini belirlemeye çalışmışlardır.

2-6 Mart 1923 tarihleri arasında TBMM'de yapılan gizli oturumlarda, Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin verdiği teklifler ile İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetinin bu teklife karşı sunduğu öneriler, yoğun ve hararetli bir şekilde tartışılmaya devam etmiştir. Bu tarihler arasında mecliste yapılan oturumlarda, sadece İsmet Paşa değil; Lozan heyetinin diğer delegeleri Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur da tartışmaların içerisinde yer almışlardır.

²³⁰ TBMMGCZ, D. 1, C. 3, Birleşim 200, Celse 1, 27 Şubat 1923 s. 1306-1319.

²³¹ Hazal Papuççular, *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 24.

2 Mart günü mecliste yapılan gizli oturumda, Dr. Rıza Nur konuşma yapmış ve açıklamalarda bulunmuştur. Lozan'da zor şartlarda milletin menfaatlerini savunduklarını belirtmiş ve özellikle kendisinin azınlıklar, sıhhiye, rehineler, Yunanların savaş sırasında Anadolu'dan götürdüğü akıbeti bilinmeyen esirler, yine Yunanların elinde bulunan askeri esirler ve adli kapitülasyonlar meseleleriyle ilgilendiğini belirtmiştir. Lozan Barış Konferansı'nda bütün dünyayı karşılarında bulduklarını, sadece Avrupa devletleri değil; Amerika, Japonya gibi devletlerin de karşılarında olduğunu, Ermeni, Keldani ve Asurilerin de bu devletlere katıldıklarını anlatmıştır.²³²

Süryani-Keldaniler için Lozan Barış Konferansı'ndan önce lobi faaliyetleri başlamıştır. Özellikle Süryani Milli Komitesi'nin başkanı Aga Petros, ABD'den Anadolu'da bir Süryani Devleti kurulmasını istemiştir. Bu sebeple İngiliz temsilci Lord Curzon, Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde başta Ermeniler olmak üzere Rumlar, Yahudiler, Süryaniler, Keldaniler ve Nasturiler ile ilgili isteklerde bulunmuştur. Bu istekler içerisinde, genel af, azınlıklarla ilgili kısıtlamaların son bulması, azınlıkların askerlikten muaf olmaları yer almıştır.²³³

Dr. Rıza Nur, meclisteki açıklamalarında ayrıca Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde Sevr Antlaşması'ndan daha ağır şartların önlerine konulduğunu; ancak bütün devletlerin bunları kabul etmeyeceklerini anladığını, mecliste milletvekillerine izah etmiştir. Dr. Rıza Nur, Türkiye'nin müstakil bir millet ve müstakil bir devlet olarak yaşayacağını, Lozan'a katılan devletlere anlattıklarını belirtmiştir. Dr. Rıza Nur, özellikle azınlıklar meselesinin Lozan'daki en zor meselelerden biri olduğunu belirtmiştir. Konuşması sırasında Sırrı Bey, Ali Şükrü Bey, Mehmed Şükrü Bey gibi muhalif milletvekilleri tarafından yapılan eleştirilere maruz kalmıştır.²³⁴

Dr. Rıza Nur, hatıralarında meclisteki ikinci grubun Ankara'ya döndüklerinde kendilerini düşman gibi karşıladıklarından bahsetmiştir. Böyle önemli bir dış meselenin hükümeti devirmek için araç olarak kullanılmasının yanlış bir yol olduğunu, Lozan meselesinin şahsi bir mesele değil, milletin meselesi olduğunu belirtmiştir. Dr. Rıza Nur, Lozan'a gitmeden önce kendilerine hükümet tarafından verilen 12 maddelik basit bir

²³² TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 2, Celse 3, 2 Mart 1923, s. 4, 5.

²³³ Haşim Erdoğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süryaniler*, Kimlik Yayınları, Kayseri 2021, s. 134, 135.

²³⁴ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 2, Celse 3, 2 Mart 1923, s. 5-9.

talimatnameye aykırı davranmadıklarını, mecliste yapılan gizli oturumda milletvekillerine anlatmıştır.²³⁵

2.2.4.3. Hasan Saka'nın TBMM'de 3 Mart Tarihli Gizli Oturumda Yapmış Olduğu Açıklamalar

3 Mart 1923 günü TBMM'de yapılan gizli oturumda, Lozan Barış Konferansı'nda izlenilecek olan iktisadi ve mali meseleler tartışılmıştır.²³⁶ 27 Şubat-6 Mart tarihleri arasında TBMM'de yapılan gizli oturumlarda, Lozan delegeleri konferans boyunca uzmanlaştıkları meseleler hakkında milletvekillerinin sorularına cevap vermiş ve konferans ile ilgili ayrıntılı açıklamalarda bulunmuşlardır. İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nı genel hatlarıyla savunmuş; Dr. Rıza Nur, özellikle azınlıklar meselesi ile ilgili bilgilendirme yapmıştır. Lozan delegelerinden Hasan Saka ise, 3 Mart 1923 tarihinde TBMM'de milletvekillerini mali ve iktisadi meseleler ile ilgili bilgilendirmiş ve tartışmaların içerisinde yer almıştır.

Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin Türk heyetine sundukları barış antlaşması tasarısının ikinci bölümünde, mali hükümler içerisinde, “Osmanlı devlet borcu”, “onarımlar”, “çeşitli hükümler”, “ekonomik hükümler”, “sözleşmeler”, “süre aşımaları” ve “mahkeme kararları”, “imtiyazlar”, “borçlar”, “endüstri”, “edebiyat ya da sanat yapıtları mülkiyetleri” ve “antlaşmalar” başlıkları yer almaktadır. Önerilen antlaşma tasarısında, 45. maddeden 117. maddeye kadar mali meseleler bulunmaktadır.²³⁷ Hasan Saka, TBMM'de yapmış olduğu konuşmada, maddeleri açıklayarak Lozan'da Türk heyetinin önerilerinin neler olduğunu milletvekillerine ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Hasan Saka, mecliste yaptığı konuşmada, İtilaf Devletleri'nin vermiş olduğu barış teklifinin 45'nci maddesiyle mali ve iktisadi meselelerin başladığını ve mali meselelerin özellikle Osmanlı Devleti'nin Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borçlarının paylaştırılması meselesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka, Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borçların paylaştırılmasıyla ilgili, iki önemli tarih üzerinde durmuştur. Birincisi 1877-78 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlıdan ayrılan Balkan milletlerinin payları, ikincisi ise 1912 Balkan Harbi sonrasında ayrılan milletlerin paylarıdır. Hasan Saka,

²³⁵ Rıza Nur-Joseph C. Grew, *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2013, s. 247.

²³⁶ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 30.

²³⁷ Meray, Cilt 2, s. 63-93.

konusmasında 1877-78 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlının mali iflasını yaşadığını, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin daha sonra kurulduğunu, Balkan Devletlerinin Lozan'da 45 yıl geriye gitmek istemediklerini ve bu borca ortak olmak istemediklerini, yine 1912 Balkan Harbi'nden sonra ayrılan Balkan Devletlerinin de Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borçlara pay ödemek istemediklerini anlatmıştır. Buna karşı, Türk heyetinin Lozan'da borcun paylaşılması noktasında ısrar ettiğini belirtmiştir. Hasan Saka, bu konuşmasına şöyle devam etmiştir:

Yalnız düyunu Osmaniye'nin sermayei itibârîsini teşkil için bu taksim edildiği gibi bunun eşkâlini terviç için behemehâl bir komisyonun toplanması ve bu komisyon mevkii meriyete konduktan üç ay sonra nihayet bir sene sonra vazifesini fûilen ikmal etmesi ve ikmal etmediği takdirde Türkiye'nin deyn için resen ve müstekillen yeni esham ve tahvilât çıkarmak salâhiyetini haiz bulunduğunu ihtiva eder madde koymak şartıyla bu şekildeki maddeyi de tashih ediyoruz. Alelumum düyun mesailinde nokta-i nazar ve davamız şudur. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun mabadi değildir. Temadimi değildir.

Hasan Saka'nın bu sözlerinden sonra, Mersin Milletvekili Selahaddin Bey'in itirazı üzerine Hasan Saka, Osmanlı İmparatorluğunun bir devamı olmadığını, dağılmış bir imparatorluğun haleflerinden biri olduğumuzu belirtmiştir. Bunun üzerine Selahaddin Bey'in "Babamızı niye inkâr ediyorsunuz?" sorusu üzerine, Hasan Saka da şu cevabı vermiştir:

*"İnkâr etmiyoruz. Babamız olduğuna nazaran yalnız oğlu biz değiliz. Bizden başka evlâtları da vardır. Binaenaleyh vefat etmiş ve birçok evlâtlar bırakmış bir babanın emlâki hakkında tesviyei düyunu karşısındayız. Gerek deyni ve gerek alacağı. Şunu arz edeyim ki bu tez muhasımlarımız tarafından kabul edilmiş değildir. Onlar bizi daha ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun yegâne vârisi ve onun temadisi şeklinde görmek istemektedir ve teklifleri de daima o şekil dairesinde yapmışlardır."*²³⁸

Hasan Saka'nın Lozan Barış Konferansı sürecinde borçlar meselesindeki tavrı, Türkiye'nin payına düşen borcu ödemesi şeklinde olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nden ayrılan milletler ve İtilaf Devletleri, bütün borcu Türkiye'ye yüklemeye

²³⁸ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Celse 1, Birleşim 3, 3 Mart 1923, s. 41, 42.

yönelik politikalar izlemişlerdir. Saka, konferans boyunca bu politikalara karşı çıkmış ve mali bağımsızlığın kazanılmasına yönelik siyasette ısrarcı bir tavır sergilemiştir.

Hasan Saka, konuşmasında milletvekillerinin İtilaf Devletleri'nin barış teklifindeki mali meselelerle ilgili maddeleri tek tek sorması üzerine, maddeleri ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir. Osmanlı borçlarının paylaşımı, nasıl ödeneceği ve hangi para birimiyle ödeme yapılacağıyla ilgili, hem İtilaf Devletleri'nin önerilerini hem de Türk heyetinin önerilerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Hasan Saka, Osmanlı borçlarının ödenmesi ile ilgili bilgi verirken özellikle Türkiye'nin payına düşen borçların hangi para birimi ile ödeneceği ile ilgili olarak bu konunun sonraya bırakılmasının gerektiğini şu sözlerle savunmuştur:

“Siz de burada düyun-u umumiye namına bakiyei deyninizi istikraz şeraiti hilâfına olarak şu veya bu para ile tediye edebilirsiniz diye bir taahhüt alamayız. Binaenaleyh bu meseleyi ayrıca hal etmek mecburiyetindeyiz. Bunu muarız hal edebilmek için elimiz ayağımız serbest olmalıdır. Binaenaleyh şimdi buna bir taahhüt alacak olursak ileride bir (okunamadı) geleceğiz ileride birinci lahika merbut onu kabul edecek olursak bunu kabul etmiş oluruz. Bunları çıkarıyoruz ki bu pazarlığı tarafeynin menafî üzere serbestçe hal edebilelim.”²³⁹

Hasan Saka, milletvekillerinin İtilaf Devletleri'nin barış teklifinin maddeleriyle ilgili ayrıntılı sorular sorması üzerine, milletvekillerine maddeleri noktasına, virgülüne kadar açıkladığını şöyle ifade etmiştir:

Aynen ibareler. Bendeniz zan ediyorum ki hükûmet mukabil ne vermek istiyorsa matbaaya verip tevzi etmek lâzım gelir. Burada ibare okumakla bir şey çıkmaz. Bunun izahatını böyle veririm. Fakat mademki izahatın ibarenin tashihiyle vavına, mimine kadar izahatım teferruatıyla vakanın künhüne varıncaya kadar burada arzına lüzum kalmıştır.”²⁴⁰

Hasan Saka, konuşmasına devam ederek Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki borçlarıyla ilgili meclise şu bilgileri vermiştir:

“Evrakı nakdiye Osmanlı İmparatorluğu içerisinde harp ihtiyacı için çıkarılmış 158 küsur milyon evrakı nakdiye çıkardık. Biz diyoruz ki devlet borcudur. Yani babamızın borcudur. Taksim edeceğiz. Onlar da diyorlar ki harp düyununu hiçbir

²³⁹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 44.

²⁴⁰ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 44.

memlekete taksim edemeyiz. Harp düyunu harp eden memlekette kalır. Dediğiniz doğrudur. Ama sizinle taksim mevzubahis olsa söylediğiniz doğru. Fakat biz bizimle beraber harp eden, yani başımızda harp eden memleketlere bundan hisse ayırmak istiyoruz. Bunlar harp düyunu da olsa harpte bizimle aynı derecede mesul olan aksamı memleketin hisselerini af etmeye sebep olamaz. Onların da bizim gibi iştiraki lâzım gelir diyoruz ve hukuken de kuvvetliyiz. Siz kendiniz taksim ediyor musunuz bu borcu, ediyoruz. Ne malum bu kâğıtları tediye edecek misiniz diyorlar. Biz diyoruz ki ne karışsınız biz tediye ederiz etmeyiz. Biz borcumuzu vereceğiz vermeyeceğiz. O bizimle hamilleri arasında olacak bir şeydir. Yağma yok. Mademki bir borç veriliyor. Mademki bir borç verilmesi mevzubahis oluyor, harp düyunu ayrılan memlekete taksimi. Çünkü onları siz zorla harbe sürüklemişsiniz diyorlar. Onun için hakiki bir taksim mevzubahis ise siz de bu kâğıtları tediye etmelisiniz ki bu kâğıtların hamilleri de bu kâğıtların bedelini istemeye hakkınız olsun. Siz bana kâğıtların mukabilini tediye etmiyorsunuz. Kalacağı malum değildir. İhtimal ki hiç temin edilmeyecektir. Çünkü dünyada hiçbir memleket yoktur ki evrakı nakdiyesini mübadele etmek için altın ile mukabele etmek taahhüdünü alabilsin. Bunun ne elli senede ne de altmış senede imkânı yoktur. Şimdi diyorsunuz ki bu ayrılmış memleketler borçlarını tediye etsinler. Binaenaleyh mesele şayanı kabul değildir diyorlar. Binaenaleyh tetkikatı itibariyle Suriye'den şuradan buradan para istemenizin ihtimali, imkânı yoktur. Çünkü bir kere ödemiyorsunuz.²⁴¹

Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'nda ve İtilaf Devletleri'nin barış önerilerinde herkesin kendi menfaatlerine göre hareket ettiğini; kendilerinin de Türkiye'nin menfaatine göre borçlar noktasında tavır sergilediklerini, milletvekillerine anlatmıştır. Hasan Saka sözlerine şu ifadelerle devam etmiş ve ardından oturuma ara verilmiştir.

Herkes kendi davasını kendi delaili ile okur, müdafaa eder. Binaenaleyh biz teklifimizde biz diyoruz ki Türkiye mademki Türkiye'nin zimmetine kalıyor ve Türkiye bu borcu kabul ediyor. Türkiye ne vakit imha ederse kısmen veya tamamen imha ettikçe diğer ayrılan memleketler de bu imha ameliyesine iştirak etsinler bu hisse meselelerine diye bir teklif yapıyoruz. Görülüyor ki cevapları saçma değildir. Müşterek bir borcu vermezken öbürü verir olmaz. Hepsi birden vermesi lâzım gelir. Binaenaleyh şöyle bir teklif ediyoruz. 49'uncu madde yerine Osmanlı İmparatorluğunca tedavüle çıkarılan evrakı nakdiye kısmen veya tamamen imha edilmedikçe imhasına karar verilen kısma işbu muahede

²⁴¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 44, 45.

mucibince lehlerine arazi terk edilen devletler 49'uncu maddede muharrer nispet dairesinde iştirak eyleyeceklerdir. 49'uncu maddede muaharrer demişiz ama belki numara değişir. 1918 düyunu içerisinde dâhil olan aksamından düyunu mebhusenin hiç muahedeye girmeksizin bir faslı bir taksimi vardır. Biz ancak Türkiye memalikinde kalan ve orada yapılan tekâlif harbiye vesaireden yapılan tekâlif harbiye vesaireden dolayı kendimizi mesul ad ederiz. Onları da vereceğimize ayrılan memleketlerde kalan tekâlif harbiyenin bizim tarafımızdan tediye mevzubahis değildir. Binaenaleyh düyunu umumiyenin düyunu mütemevvice meselesinde ayrıca ahkâm vücuda getirmeye hiçbir sebep yoktur. Fiilî bir taksim vardır ve bunu bir mesele haline sokmayı istemedik. Meskût bırakılmıştır. Bu şekil de böyledir. Biz sizinkini tediye ettik fakat siz bizimkini tediye etmediniz. İstikrazî dâhiliye gelince biz antlaşma zemini olmak üzere biz şöyle teklif ediyoruz. Yani istikrazatı dahilîden bu memleket hissesine isabet eden 3,5 milyon lira kâğıt meselesi vardır. Bunu kabul etmedikleri için aramızda ihtilâf meselesi, yani aramıyoruz, hissemize üç milyon kâğıt isabet eder.²⁴²

Hasan Saka, 3 Mart 1923 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturumda, milletvekillerine açıklamalarda bulunarak milletvekillerinin sorularına ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar meselesiyle ilgili milletvekillerinin kafalarındaki soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır.

Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'nda en çok uğraştığı meselenin Düyûn-ı Umûmiye'ye olan borçlar meselesi olduğunu söylemiştir. Lozan Barış Konferansı'nda bu meselenin halledilmesi için iki önemli nokta olduğunu belirtmiştir. Birincisi, Osmanlı borçlarının imparatorluktan ayrılan topraklarda yaşayan memleketlere paylaştırılması meselesi; ikincisi ise, paylaştırılacak olan borçlardan yeni Türk Devleti'ne yani Türkiye'ye düşecek olan miktarın nasıl, ne şekilde ve hangi para ile ödeneceği meselesidir.²⁴³

3 Mart 1923 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturumda Hasan Saka, mali ve iktisadi meselelerde milletvekillerinin sorularına cevap vermeye devam etmiştir. Hasan Saka, konuşmasında Lozan Barış Konferansı'ndaki bütün meselelerde Lozan heyetiyle ortak hareket ettiklerini belirtmiştir. İzmit Milletvekili Sırrı Bey'in konferans kesildikten sonra Fransızlara borçlar meselesi ile ilgili söz verip vermediği sorusu üzerine, böyle bir

²⁴² TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 45.

²⁴³ Saka, Maliye Ders Notları, s. 547.

durumun söz konusu olmadığını milletvekillerine izah etmiştir. Hasan Saka, daha sonra borçlar meselesini anlatırken borçların bölünmesi meselesi ile borçların faizlerinin verilip verilmemesi durumuna değinmiş ve savaş sırasında alınan borçların, devletin borcu olduğunu belirtmiştir. Kendilerinin bu borçların, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ayrılan memleketlere de paylaştırılmasını istediklerini anlatmıştır. Konuşmasında borçlar meselesini Düyûn-ı Umûmiye'nin kabul etmeme anlayışında olduğunu, Düyûn-ı Umûmiye meselesinin halledilmesi gerektiğini anlatmıştır. Daha sonra Mersin Milletvekili Salahaddin Bey, toplam borcun ne kadar olduğunu ve bu borcun ne kadar düşürüldüğünü sormuştur. Hasan Saka, cevap olarak toplam borcun yüz elli dokuz milyon kûsur lira olduğunu, borçların paylaştırılmasıyla Balkan milletlerine bu miktarın % 19'unun; Irak, Suriye gibi savaş sonrası Osmanlıdan ayrılan milletlere ise yaklaşık olarak % 22,5 düştüğünü belirtmiştir. Sonuç olarak toplam borcun aşağı yukarı % 60'ının bizde kalacağını; % 40'ının ise diğer milletlere paylaştırılacağını anlatmıştır. Hasan Saka, yüz elli dokuz milyon borcun altın olarak istendiğini, faizini de vermemek için çabaladıklarını belirtmiştir. Milletvekillerinin, Hasan Saka'ya soruları devam etmiş ve Erzincan Milletvekili Fevzi Efendi, Hicaz Demir Yolu'nun durumunu sormuştur. Bunun üzerine Hasan Saka bu konuyla ilgili bu hattın dini bir hat olduğunu, Müslümanların yardımıyla yapıldığını, Müslümanların hac görevi için tahsis edildiğini, bunun için Hicaz Demir Yolu'nun doğrudan doğruya hilafete ait olduğunu, bu durumu konferansta İtilaf Devletleri'ne izah ettiklerini belirtmiştir. Onların bu hattın dini bir mahiyet taşıdığını kabul ettiklerini; ancak yapımında Müslüman ahali kadar Osmanlı tabiiyetinde bulunan gayrimüslim ahalinin de hakkının olduğunu, iddia ettiklerini söylemiştir. Milletvekillerinden Operatör Emin Bey'in, Türkiye'nin Yunanlardan tazminat ya da tamirat bedeli alıp almayacağını sorması üzerine Hasan Saka, Yunanların Türkiye'ye yapmış oldukları barbarlığın ve tahribatın en ince teferruatıyla incelendiğini, hesaplandığını ve hatta bunların kitap haline getirildiğini, bunu da Yunanlara ilettiklerini vurgulamıştır. Yunanlardan dört milyon altın frank istendiğini, ancak Yunanların kendilerinin de tahribata uğradığını ve Anadolu'dan Yunanistan'a Rum tebaanın sürüldüğünü iddia ederek Türk heyetinin karşısına geldiklerini anlatmıştır. Fakat Türk heyetinin taleplerinden vazgeçmediğini ve bunları kabul ettirmek amacıyla olduğunu sözlerine ilave etmiştir. Hasan Saka, Yunanlarla yaşanan tazminat meselesini milletvekillerine izah ederken, "*Elküfrü milletin vahide*" sözünü kullanarak Müslüman olmayan milletlerin Yunanları himaye ettiğini; heyet olarak kendilerinin ise tamirat ve

tazminat meselesinde ellerinden geleni yaptıklarını anlatmıştır. Hasan Saka, milletvekillerinin bu konuda konferansta yeterince üzerinde durulmadığı eleştirisi üzerine, konferans zabıtlarını okuyunca kendilerinin bu meseleyi nasıl savunduklarını öğreneceklerini belirtmiştir.²⁴⁴

Hasan Saka'nın mecliste yaptığı açıklamalardan mali meselelerin karışıklığı ve zorluğu anlaşılmaktadır. Lozan Barış Konferansı'na katılan devletlerin, Osmanlı coğrafyası üzerinde olan mali ve iktisadi çıkarlarından vazgeçmek istemedikleri ortadadır. Hasan Saka'nın Lozan Barış Konferansı'nda bir maliyeci olarak borçlar, kapitülasyonlar ve gümrük meselelerinin görüşüldüğü komisyonlarda çıkan yoğun tartışmaların içerisinde yer aldığı görülmektedir. Hasan Saka, bu meseleleri tam olarak Türkiye'nin isteklerine göre çözmenin zor olduğu düşüncesindedir. Mali meselelerin sürece yayılarak çözülebileceğini; çünkü bu meselelerin tarihsel süreçlerinin uzun ve ayrıntılı olduğunu düşünmektedir.

Hasan Saka'ya göre, Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na kadar iktisadi bakımdan Avrupa devletlerine birçok taviz vermiştir. Ülkede faaliyette bulunan yabancı kurum ile sermayelerin ve yatırımcıların kapitülasyonlarla mali ve iktisadi açıdan ayrıcalıklı vaziyetleri, devletin ekonomik bağımsızlığının tam olarak sağlanamamasına sebep olmuştur. Ülkelerin bağımsız bir iktisat ve dış ticaret politikası takip edebilmesi için tek yolun gümrük tarifesi olduğunu vurgulamıştır. Ancak Türkiye'nin özellikle uluslararası ticarete gümrük mevzuatında serbest olmamasının ekonomik bağımsızlığı etkilediğini düşünmüştür. Hasan Saka, I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin savaşa girmesinin mali ve iktisadi kapitülasyonların kaldırılmasına zemin hazırladığını belirterek, o zamanki hükümetin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını söylemiştir. Hasan Saka'ya göre burada tuhaf olan, bu tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırılması kararına ilk itiraz eden devletin müttefik Almanya olduğunu belirterek, Batılı devletlerin kapitülasyonlardan kolay kolay vazgeçmeyeceklerini vurgulamıştır. Büyük devletler tarafından kapitülasyonların korunması durumunun, genel bir siyaset meselesi olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'na bu ekonomik şartlar altında gittiklerini ve Türkiye'nin barıştan sonra serbest bir ekonomi politikası uygulayabilmesi için ilk olarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yabancı devletlere tanınmış olan kapitülasyonların kaldırılmasının şart olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka kapitülasyonları

²⁴⁴ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 3, 3 Mart 1923, s. 59-65.

ikiye ayırmıştır: Birincisi, adli kapitülasyonlar (bunlar mahkemelerin bağımsız şekilde karar vermelerine karşı konulmuş engellerdir); ikincisi ise, mali ve iktisadi kapitülasyonlardır. Bunların bir bütün olarak kaldırılmasının bağımsızlığın elde edilmesinin en önemli şartı olarak görmüştür.²⁴⁵

Hasan Saka'nın 3 Mart 1923 tarihinde TBMM'de mali ve iktisadi konularda yapmış olduğu kapsamlı açıklamalardan sonra, Hariciye Vekili ve aynı zamanda Lozan başdelegesi olan İsmet Paşa da, meclise bilgi vermiştir. İsmet Paşa, İtilaf Devletleri tarafından önerilen barış tasarısının arazi, siyaset ve askeriye ile ilgili maddeleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Konuşmasında, askeri esirlerin karşılıklı olarak iadesi meselesi ve savaş sırasında oluşan mezarlıkların durumu ile ilgili bilgi vermiştir. Türk heyetinin özellikle Gelibolu yarımadasındaki mezarlıkları olduğu gibi kabul ettiğini, yine Arıburnu bölgesinde de arazi vermeyi kabul ettiğini belirterek bu arazilerin mezarlık amacı dışında kullanılamayacağını ifade etmiştir. Daha sonra İsmet Paşa, Boğazlar meselesine değinmiş ve bu meselenin bütün dünyayı ilgilendiren bir konu olduğunu belirterek savaşta ve barışta ticari seferlerin yapılmasını kabul ettiklerini sözlerine eklemiştir. Ancak Boğazlarla ilgili serbest geçiş meselesinin askeri anlamda çözüme bağlanmadığını, özellikle Rusya'nın Boğazların askeri gemilere kapalı olmasını istediğini; İngiltere, Fransa ve diğer devletlerin ise açık olmasını istediklerini anlatmıştır. İsmet Paşa, kendilerinin Misak-ı Milli'ye göre Boğazların dünya ticaretine açık olması gerektiğini kabul ettiklerini belirtmiştir. İsmet Paşa, Boğazlar meselesinde İtilaf Devletleri'nin, İstanbul'da on iki bin kişilik bir kuvvet bulundurulması, Adalar'da hiçbir askeri birlik, sabit silahlar, askeri uçaklar bulundurulmaması gibi önerilerinin olduğunu; ancak bunların kabul edilmediğini belirtmiştir. İsmet Paşa, konuşmasında İtilaf Devletleri'nin Adalar ile ilgili tekliflerini anlatmış ve 3 Mart tarihindeki oturum son bulmuştur.²⁴⁶

2.2.4.4. TBMM'de 4-6 Mart 1923 Tarihleri Arası Gizli Oturumlarda Yapılan Tartışmalar

4 Mart 1923 tarihinde TBMM'de devam eden oturumlarda, milletvekillerinin sert bir şekilde muhalefet etmelerine rağmen İsmet Paşa ve Rauf Bey, sabırla ve ayrıntılı bir şekilde Lozan'da teklif edilen barış antlaşması tasarısını anlatarak kendi tavırlarının nasıl

²⁴⁵ Saka, Dış Ticaret ve Gümrük Politikası, s. 89-91.

²⁴⁶ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 3, 3 Mart 1923, s. 65-71.

olduğunu izah etmişlerdir. İsmet Paşa; Boğazlar, Adalar, Mübadele ve Musul meselesi gibi sınırlarla ilgili meselelerde milletvekillerine görüşlerini anlatmıştır. İsmet Paşa ve Rauf Bey karşılıklı uyum içerisinde meseleleri izah etmişlerdir. Rauf Bey, Musul meselesi ile ilgili konuşmasında şöyle demiştir:

“Musul deyince ekseriyeti kahiresi Türk ve Kürt olan, dinen hatta aslen bir olan ve bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan ve bu iki ırkla meskün olan muntıkayı murat ediyorum. Bu muntika mutlak ve mutlak Türkiye halkını teşkil etmeli ve hududa dâhil olmalıdır. Bugün heyeti murahhasınızın aylardan beri mesaisi, münakaşa ve intibaatının kendilerine verdiği bir kanaat ki katidir, budur; bu ise mutlak Musul üzerinde behemehâl alacağız fikrinde ısrar edersek, mutlaka ordu ile almak imkânı vardır. Çünkü bunun siyaseten almak imkânı olmadığına heyeti murahhasımız kani olmuştur ve bize izah edince biz de kani olmuşuzdur. Eğer bir sene tehir edersek ve bu bir sene zarfında kuvvetle çalışırsak hakiki teşebbüsatta bulunursak vaziyetimizi idare edebileceğiz ve Musul’u siyaseten bizim tarafa geçirmek imkânı mevcut olacaktır.”²⁴⁷

Rauf Bey’in bu konuşmasından anlaşılacağı üzere hükümetin amacı, Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyetine verilmiş olan barış teklifinin düzeltilip TBMM tarafından kabul edilmesini sağlamaktır. Ayrıca, Musul, Karaağaç ve diğer meselelerde meclisi ikna etmektir.²⁴⁸

TBMM’de yapılan gizli oturumlarda Lozan Barış Konferansı ile ilgili, sadece Lozan delegeleri İsmet Paşa, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur değil; Lozan’a müşavir olarak giden Zülfi Bey gibi görevliler de milletvekillerinin sorularına yanıt vermişlerdir. Zülfi Bey, 4 Mart 1923 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu konuşmada, Musul meselesinin neden halledilemediğini ve İtilaf Devletleri’nin, özellikle İngiltere başdelegesi Lord Curzon’un, bu konudaki tavrını milletvekillerine anlatmıştır. Musul meselesi ile ilgili şahsi görüşlerini de meclise izah etmiştir. Musul’un, Türkiye’nin bağımsızlığı ile adli ve mali meseleler için hayati bir önem arz ettiğini belirtmiştir.²⁴⁹ TBMM’de Lozan delegeleri dışında Zülfi Bey gibi müşavirlerin de konuşma yapmalarının sebebi, 3 Mart günü mecliste yapılan oturumda, Mehmet Şükrü Bey gibi milletvekillerinin, Lozan Barış

²⁴⁷ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 4, Celse 1, 4 Mart 1923, s. 74-86.

²⁴⁸ Budak, s. 401.

²⁴⁹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 4, Celse 2, 4 Mart 1923, s. 89-91.

Konferansı'nda alt komisyonlarda toplantılara katılan müşavirlerin de bu toplantılarla ilgili bilgi vermelerini istemeleridir.²⁵⁰

TBMM'de 4 Mart 1923 tarihinde yapılan gizli oturum, meclisteki muhalif milletvekillerinin çok sert konuşmalarıyla ve eleştirileriyle devam etmiştir. Özellikle milletvekillerinden Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Trabzon Milletvekili Hafız Mehmet Bey ve Edirne Milletvekili Şeref Bey, konuşmalarında sadece Lozan heyetini değil; Rauf Bey'i hatta Mustafa Kemal Paşa'yı hedef almışlardır. Konuşmalarında başta İsmet Paşa olmak üzere Lozan heyetini başarısızlıkla suçlamışlardır. Hatta Lozan'da İtilaf Devletleri tarafından sunulan barış teklifini kabul etmeyi, ihanet olarak görmüşlerdir. Özellikle Musul, Karaağaç ve Boğazlar meselesini hayati meseleler olarak görmüş; Lozan heyetini ve hükümeti, Misak-ı Milli'ye aykırı davranmakla suçlamışlardır.²⁵¹ Milletvekillerinden Hüseyin Avni Bey, konuşmasında şu ifadelerde bulunmuştur:

*“Hayır, efendim, hayır. Noksan sulh ile yanlış zihniyetle yapılacak harekât hüsrarla neticelenir, İsmet Paşa hazretlerinden son ricam: Avrupa'yı gezdiler dolaştılar. Görsünler ki kendisini dinleyen daha böyle bir muzafferiyet kimseye nasip olmamıştır, İnönü Zaferi o kadar büyüktür ki başındaki kalpağı ile elini arkasına koyarak gitti. Efendiler bu hangi sayede, bu hangi kuvvetle? İnönü sayesinde, Sakarya sayesinde, İzmir sayesinde gittiğini unutmasın ve onunla iftihar etsin. Yine o büyüklüklerin ipkasına çalışsınlar. Aksi takdirde Avrupa bize karşı başka suretle tesir gösterebilir. Avrupa'ya muzaffer giden insan, gittiği gibi dönemeyen zat. Çok iyi gitti, fakat iyi dönemedi.”*²⁵²

4 Mart günü yapılan oturum, milletvekillerinin Lozan Barış Konferansı'nda sunulan barış teklifine karşı ağır eleştirileriyle son bulmuştur. 5 Mart günü meclis, çalışmalarına milletvekillerinin konuşmaları ve eleştirileriyle devam etmiştir.

TBMM'de yapılan gizli oturum, İzmit Milletvekili Sırrı Bey'in konuşmalarıyla başlamıştır. Sırrı Bey, görüşmelerin neden gizli olarak yapıldığını, buna gerek olmadığını, gazetelerin meclisteki tartışmaları ve görüşmeleri yazdığını belirterek, millettten saklanacak gizli saklı bir durumun olmaması gerektiğini vurgulamıştır. İzmir Milletvekili

²⁵⁰ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923, s. 34-36.

²⁵¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 4, Celse 2, 4 Mart 1923, s. 92-104.

²⁵² TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 4, Celse 2, 4 Mart 1923, s. 95.

Tahsin Bey'in, Gazeteci Hüseyin Cahit Bey'in de öyle yazdığını hatırlatması üzerine, Sırrı Bey de bunu onaylamıştır.²⁵³

Lozan Barış Konferansı sürecini takip eden gazetelerden biri de, Tanin Gazetesi'dir. Tanin Gazetesi adına Lozan Barış Konferansı'nı takip eden gazeteci, Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'dir. Hüseyin Cahit Bey, İsmet Paşa'yı eleştiren ve Lozan sürecini başarısızlıkla suçlayan yazılar kaleme almıştır. Gazeteci M. Zekeriya Sertel'e göre, Hüseyin Cahit Bey'in İsmet Paşa'ya olan öfkesinin ve muhalefet etmesinin sebebi, Cahit Bey'in Lozan'da bulunduğu süre içerisinde masraflarını Türk heyetinden istemesi; ancak İsmet Paşa'nın bu isteği reddetmesidir. Sertel, Türk heyetinin Cahit Bey'in masraflarını karşılamaması ve bu teklifi reddetmesi üzerine bu durumun, Hüseyin Cahit Bey'in İsmet Paşa'ya düşmanca davranmasına sebep olduğunu iddia etmiştir.²⁵⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, hatıralarında Lozan'da resmi yardım almamasının sebebi olarak paranın az olduğunu ve otel masraflarını ödemeye bile yetmediğini belirtmiştir.²⁵⁵ Hüseyin Cahit Bey ve Tanin Gazetesi'nin Mustafa Kemal Paşa ve Ankara'ya olan tavrı, Milli Mücadele Dönemi'nden başlayarak temkinli ve mesafeli olmuştur. Özellikle Hüseyin Cahit Bey ve İttihat ve Terakki tartışmaları, hem Milli Mücadele Dönemi'nde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında devam etmiştir.²⁵⁶ Hüseyin Cahit Bey, Tanin Gazetesi'nde yazdığı "Siyaset" köşesinde, Lozan Barış Konferansı'nın bu sürecini çeşitli yazılarıyla değerlendirmiştir.²⁵⁷ Muhalif tavrını ortaya koymuş ve meclisteki muhalif milletvekillerinin de takip ettiği bir gazeteci olmuştur.

Sırrı Bey'in TBMM'de yapmış olduğu uzun ve eleştirel konuşması, özellikle muhalif milletvekillerinin desteğini almıştır. Sırrı Bey, Lozan Barış Konferansı sürecini ve İtilaf Devletleri'nin sunduğu barış teklifini, Misak-ı Milli açısından değerlendirerek özellikle İsmet Paşa'ya ve Lozan heyetine karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur. Bu eleştirilerden hükümet adına Rauf Bey de nasibini almıştır. Özellikle Rauf Bey'i Musul meselesinde taviz vermekle suçlamış ve diğer meselelerde de teslim olmanın Misak-ı Milli'yi ortadan kaldıracığını dile getirmiştir. 5 Mart 1923 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturumun birinci celsesinde, Sırrı Bey'in kullandığı sert ifadeler üzerine tartışmalara meclisteki

²⁵³ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 5, Celse 1, 5 Mart 1923, s. 106.

²⁵⁴ M. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1968, s. 105.

²⁵⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 366.

²⁵⁶ Ayşe Azman, *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Bölümü, İstanbul 1994, s. 84, 85.

²⁵⁷ "Siyaset, Müzakerat ve Mukadderat", *Tanin*, Sayı 148, s. 1, İstanbul 10 Mart 1923.

diğer milletvekilleri de müdahil olmuştur. Ali Şükrü Bey, Hamdullah Suphi Bey, Hafız Hamdi Bey, Yusuf Ziya Bey, Lütfü Bey, Tunalı Hilmi Bey gibi milletvekillerinin tartışmaya katılmasına ve bu durum, tartışmaların büyümesine sebep olmuştur. Bunun üzerine oturuma ara verilmiştir.²⁵⁸ 5 Mart 1923 tarihinde meclisteki görüşmeler devam etmiştir. Sırrı Bey, diğer celselerde de konuşmalar yaparak Musul meselesi, Batı Trakya sorunu, Boğazlar, İstanbul'un güvenliği ve Gelibolu'da İngilizlere bırakılacak olan mezarlara kadar birçok konuda sert eleştiriler yapmış ve tartışmalar içerisinde yer almıştır. Rauf Bey, hükümet adına ve şahsı adına meclisteki muhalif milletvekillerine cevap vermiştir. Özellikle Hüseyin Avni Bey ve Sırrı Bey'in konuşmalarına değinerek milletvekillerinin eleştirilerini yanıtlamıştır. Rauf Bey, günlerdir sabırla meclisteki görüşmeleri takip ettiklerini, hatta hükümet işlerini bile bir kenara bıraktıklarını, bu sebeple artık bu tartışmaların neticelenmesi gerektiğini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Milletin yaptığı fedakârlıklar neticesinde gösterdiği... Muğlak zamanlarda, daha tehlikeli ve daima korkunç vaziyetlerde kaybettiğimiz hiçbir şey yoktur. Katiyet göstermek, leh ve aleyhte bir karar vermek işe başlamak hükûmeti atmak daha iyi yapacakları koymak zamanı gelmiştir ve geçiyor bile efendiler, Hükûmetiniz beş gündür umuru devletle iştigalle vakit bulamıyor. (Mâni mi oluyoruz sadası) Hayır efendim, vazife mühim vazifedir. Hepimizin müşterek vazifesidir. Fakat bu iş ile meşgul olunca diğer işlerde yürüyor değildir, bunu da bilesiniz. Bundan başka dün de bilvesile arz ettiğim gibi, düşmanlarımız daha başka muamelaatın cereyan ettiği mahsustur. Hülâsa kararsızlıkla geçecek zaman, her an, bugünden ifade edemeyeceğim tehlikeli vaziyetler ihdas etmeye müsaittir. Ben sizin bildiğinizi bilmekle herkes kadar iftikâr edecek bir arkadaşınızım. Ölüm de olsa saadette olsa, bir ferdiniz olarak, itaat edeyim ve iftiharla kabul ederim. Fakat buna bir hüküm veriniz.”²⁵⁹

Mecliste Lozan Barış Konferansı sürecini ve hükümeti eleştiren milletvekillerine karşı Rauf Bey ve Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey, cevap vermişlerdir. Hükümete yapılan ağır eleştirilere karşı Rauf Bey, bu eleştirileri yapanların sorumluluk sahibi olmadıklarını ve mevcut siyasi vaziyeti de bilmedikleri için rahat bir şekilde konuşabildiklerini belirterek, sorumluluk sahibi olmaları durumunda bu kadar ağır ifadeler kullanmayacakları düşüncesindedir. Rauf Bey, konuşmalarında bazı konularda

²⁵⁸ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 5, Celse 1, 5 Mart 1923, s. 106-111.

²⁵⁹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 5, Celse 3, 5 Mart 1923, s. 112-126.

milletvekillerinin kaygılarına katıldığını anlatırken Lozan Barış Konferansı'nın sonuçsuz kalması durumunda savaş seçeneğinin devreye girebileceğini belirtmiştir.²⁶⁰

5 Mart 1923 tarihinde yapılan oturumun dördüncü celsesinde milletvekillerinin konuşmaları devam etmiştir. Mecliste bulunan muhalif milletvekillerinden biri olan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, konuşmalarında hükümetin kendilerini tehdit ettiğini, “ya harp ya sulh” diyerek Lozan'daki meseleleri dayatmaya çalıştığını söylemiştir. Konuşmasına Musul meselesi ile devam etmiş ve Musul'u bir sene sonraya bırakmanın Girit gibi, Mısır gibi Musul'un da kaybedilmesi anlamına geldiğini vurgulamıştır. Kendisinin Musul'da hiç bulunmadığını, o coğrafyayı bilmediğini; fakat okuduğu üzere oralarda Süleymaniye, Kerkük, Zaho gibi yerlerin olduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, buraların durumunun Lozan Barış Konferansı'nın tali komisyonlarda görüşüldüğünü ve Türkiye'ye bırakıldığını, bunu İngiliz murahhaslarının kabul ettiğini söylemiştir. Ancak şimdi Türk heyetinin Musul meselesini bir yıl sonraya ertelemeyi sunduklarını söyleyerek eleştirilerde bulunmuştur. Ali Şükrü Bey bu konu hakkında görüşlerini ifade ederken Lozan delegelerinden Hasan Saka araya girerek düzeltmelerde bulunmuştur. Musul meselesinin tali komisyonda görüşülmediğini ve bu konuyu Lord Curzon'un hususi görüştüğünü belirten Hasan Saka şu açıklamalarda bulunmuştur:

*“Efendim Musul meselesinde Lort Gürzon ile İsmet Paşa arasında sureti hususiyede muhtıra teati edilmiştir. Tali komisyonda değil.”*²⁶¹

Meclisteki muhalif milletvekillerinin yaptıkları konuşmalar değerlendirildiğinde bilgi eksikliklerinin olduğu ve bazı konularda yanlış bilgiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Lozan delegeleri ve hükümet, sadece Lozan'da görüşülen maddeleri değil aynı zamanda bu eksik ve yanlış bilgileri de düzeltmeye çalışmışlardır.

6 Mart 1923 tarihinde TBMM'de yapılan gizli oturum, milletvekillerinin konuşmalarıyla başlamıştır. Özellikle Durak Bey, Hüseyin Avni Bey ve Yusuf Ziya Bey, uzun açıklamalar ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu oturumda dikkat çeken konuşmalardan birini de Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey yapmıştır. Ali Cenani Bey, konuşmasında sadece Lozan Barış Konferansı sürecinde sunulan barış tasarısının mali ve iktisadi konularını değerlendirmiştir. Ali Cenani Bey, Lozan heyetinden Hasan Saka'nın daha önce meclise yapmış olduğu açıklamaları da değerlendirmiştir. Ali Cenani Bey, mali

²⁶⁰ Budak, s. 415.

²⁶¹ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 5, Celse 4, 5 Mart 1923, s. 130-133.

konulardan özellikle borçların taksimi meselesine değinmiştir. Borçların Balkan milletlerine ve savaş sonrası Osmanlıdan ayrılan Suriye, Irak gibi devletlere teklif edilenden daha fazla pay edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ali Cenani Bey, Hasan Saka ile bu konuda tek farklarının bu olduğunu söyleyerek, Hasan Saka ile istihzaratı sulh komisyonunda üç ay birlikte çalıştıklarını anlatmıştır. Ali Cenani Bey, kapitülasyonlar meselesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılan Yunanistan, Sırbistan gibi devletlerin hep kârlı çıktığını, kapitülasyonlardan kurtulduklarını, Türkiye'nin ise hep Osmanlının varisi gibi görüldüğü için bu meselenin hayati bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Ali Cenani Bey, Lozan heyetinin özellikle Hasan Saka'nın mali konulardaki kazanımlarına da dikkat çekmiş ve diğer mali konularla ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Özellikle gümrük meselesi ile ilgili açıklamalarda bulunurken mali kapitülasyonların en önemlilerinden birinin gümrük tarifeleri olduğunu ve şu anda kullanılan gümrük tarifesinin bir İngiliz vatandaşı olan Krafort'un²⁶² hazırladığını belirtmiştir.²⁶³ Ali Cenani Bey'in Lozan Barış Konferansı'nda görüşülen mali ve iktisadi konulara dair değerlendirmeleri, mecliste yapılan en kapsamlı değerlendirmelerden biri olmuştur. Genellikle meclisin bu döneminde yapılan oturumlarda muhalif milletvekilleri sınırlar, Boğazlar gibi meseleleri değerlendirmiş ve tartışmışlardır. Ali Cenani Bey ise mali ve iktisadi konularda katıldığı ve katılmadığı noktaları en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Ali Cenani Bey'in konuşmasından sonra meclis, oturuma ara vermiştir.

6 Mart günü meclisin üçüncü celsesinde Mustafa Kemal Paşa yapmış olduğu konuşma ile mecliste Lozan Barış Konferansı'nda sunulan barış teklifine dair görüşmelere ve tartışmalara nokta koymuştur. Mecliste ikinci grup diye tabir edilen muhalif milletvekilleri meseleleri uzatarak günlerce tartışmış ve tekrar tekrar aynı meseleleri meclis kürsüsüne taşımışlardır. Bu durum, hem Mustafa Kemal Paşa'yı hem de Rauf Bey başkanlığındaki hükümeti, bu tartışmalara son vermeye mecbur kılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, mecliste yapmış olduğu konuşmada, altı gün boyunca tartışılan barış teklifinin bu haliyle tam olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını; ancak bu antlaşma metninin doğrudan reddi durumunda tek çarenin savaş olduğunu

²⁶² Hasan Saka Dış Ticaret ve Gümrük Politikası adlı eserinde serbest dış ticaret politikasına ait ilk bilimsel ve sistematik gümrük tarifesinin I. Dünya Savaşı'na denk geldiğini, bu amaçla o dönemki hükümetin gümrük tarifelerinde düzenlemeler yapmak için bu konuda uzman bir İngiliz müşavirini Sir Grawford'u ülkeye getirdiğini ve ilk serbest tarifenin Sir Grawford tarafından hazırlandığını yazmıştır. Hatta buna gümrük dilimizde Grawford tarifesine de denildiğini belirtmiştir. Saka, Dış Ticaret ve Gümrük Politikası, s. 90.

²⁶³ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 6, Celse 2, 6 Mart 1923, s. 156-172.

milletvekilllerine izah etmiştir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, antlaşmayı doğrudan reddetme yerine, müzakerelere devam edip Musul meselesi gibi meseleleri, sonraya bırakma eğilimindedir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında şöyle demiştir:

*“Binaenaleyh bilâtereddüt müttefikan hepimiz söyleriz ki, bu projeyi biz kabul edemeyiz, sureti katiyede ret ederiz. Eğer İtilaf devletleri bize projeyi kabul ettirmekte musir olurlarsa o halde milletimiz için hükûmet ve Meclisimiz için harb şekli zaruretinde tecelli etmiş olur. Yapılacak başka bir şey yoktur. Yani o zaman harb ederiz. Fakat bu son noktaya vasıl olmazdan evvel mevcut ise diğer tedabire tevessül ederek mümkün olduğu kadar harbden ictinab etmek ve esasat hayatiyemizi mahfuz bulundurabilecek şerait tahtında sulh yolunda çalışmayı tercih etmeyen hiçbir arkadaşınız yoktur.”*²⁶⁴

Mustafa Kemal Paşa Lozan Barış Konferansı’nın yarım kalmasını bir kesilme olarak değil, konferansa kısa bir ara verilmesi olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur’dan oluşan Lozan delegasyonunun milleti başarıyla temsil ettiğini ve görevlerine devam etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa 6 Mart günü mecliste yapmış olduğu konuşma sırasında, meclisteki muhalif milletvekillerinden yapılan eleştirilere karşı Lozan heyetini şu sözlerle savunmuştur:

“Heyeti murahhasamız makul ve akıl ve feraset dâhilinde hareket ettiğinden dolayı, müzakeratı kat etmediğinden dolayı ve memleketi harbe sürüklediğinden dolayı mı heyeti murahhasayı tenkit edeceğiz? Böyle mi memleketi idare edeceğiz Ali beyefendi?”

Ali Şükrü Bey gibi muhalif milletvekillerine bir haftadır konuştuklarını ve memlekete zarar verdiklerini söylemiştir.²⁶⁶ Mustafa Kemal Paşa konuşmalarına devam etmiş ve artık meclisteki tartışmaların sonlanması hususunda tavır sergilemiştir. Tartışmaların uzaması çözüm üretmekten daha çok hükûmeti ve Lozan heyetini yıpratmaya yönelik olmuştur.

6 Mart günü meclisteki tartışmalara verilen şu teklifle nokta konmuştur. Saruhan Mebusu Reşat Bey tarafından meclise verilen ve oylamaya sunulan iki maddelik öneri şöyledir:

²⁶⁴ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 6, Celse 3, 6 Mart 1923, s. 173.

²⁶⁵ Budak, s. 430.

²⁶⁶ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 6, Celse 3, 6 Mart 1923, s. 176.

Birincisi, İtilaf Devletleri'nin Lozan Barış Konferansı'nın sonucu olarak Türk heyetine sundukları barış projesi, Türkiye'nin bağımsızlığına karşı olduğu için kabul olunamaz. İtilaf Devletleri bu tekliflerinde ısrar ederlerse antlaşma katiyen reddedilecek ve savaş zorunlu bir hal alacaktır. İkincisi, Musul meselesi ve Türkiye'nin Avrupa sınırlarını tespit etmek için Türk heyetinin ve Heyet-i Vekilemizin açıklamalarından haberdar olduğunu, mali, iktisadi ve idari meselelerde milletin bağımsızlığını tam olarak sağlayabilmek için bu esaslar dâhilinde barış görüşmelerine devam edilmesi ve Heyet-i Vekilenin Lozan heyetine görev ve talimat vermesi teklif edilmiştir.²⁶⁷ Bu teklifin TBMM'de kabul edilmesi, hem Rauf Bey başkanlığındaki hükümete hem de Lozan heyetine güç kazandırmıştır. Bundan sonraki süreçte Lozan heyeti ve hükümet, konferansın tekrar başlaması için çalışmalar içerisinde bulunmuştur.

TBMM tarafından bütün tartışmalara ve meclisteki muhalif milletvekillerinin yoğun baskılarına rağmen alınan bu kararlar, İsmet Paşa'nın başarısını ortaya koymuştur. Çünkü TBMM'de konferans sırasında Lozan heyetinin kabul ettiği bütün esaslar onaylanırken kabul edilmeyen maddeler de reddedilmiştir.²⁶⁸ TBMM'nin 6 Mart günü yapılan oturumunda Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmaları ve muhalif milletvekillerine vermiş olduğu cevaplar, hem Lozan heyetini hem de Rauf Bey başkanlığındaki hükümeti rahatlatmıştır. Mecliste alınan kararlardan sonra tartışmalar ve söylentiler böylelikle son bulmuştur.²⁶⁹ Ayrıca meclisteki ikinci grup olarak tabir edilen muhalif milletvekilleri hem hükümeti hem de Lozan heyetini görevden almayı başaramamıştır. Böylelikle Lozan Barış Görüşmelerinde bütün güç Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey başkanlığındaki hükümet ve meclisteki birinci grubun ellerinde kalmıştır.²⁷⁰

2.2.4.5. Lozan Barış Konferansı'nın Yeniden Toplanması İçin Yapılan Girişimler

Meclisteki gizli oturumlardan sonra hükümet ve İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan heyeti, konferansın yeniden başlaması için girişimlerde bulunabilmek amacıyla hazırlıklara başlamıştır. Lozan Barış Konferansı'nın yeniden toplanabilmesi için İsmet Paşa'nın ilk girişimi 7 Mart 1923 tarihinde Paris Büyükelçiliği'ne çekmiş olduğu telgraf

²⁶⁷ TBMMGCZ, D. 1, C. 4, Birleşim 6, Celse 3, 6 Mart 1923, s. 181.

²⁶⁸ Karacan, s. 258, 259.

²⁶⁹ Soyak, s. 159.

²⁷⁰ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 228.

ile başlamıştır. Bu telgrafta İsmet Paşa TBMM'nin Lozan heyeti ve hükümete müzakereleri devam ettirebilmek için vermiş olduğu yetki ve talimattan bahsetmiştir. Ayrıca TBMM'nin konferansın devam edebilmesi için iki maddeden oluşan şartları belirtilmiştir. İsmet Paşa tarafından çekilen bu telgraf, 8 Mart günü Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği tarafından Fransız basınına duyurulmuştur.²⁷¹

7 Mart 1923 tarihinde toplanan hükümet İtilaf Devletleri'ne gönderilmek üzere bir nota hazırlamıştır. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin 31 Ocak 1923 tarihli barış teklifine karşı, Türk heyetinin barış önerilerini içeren yaklaşık yüz sayfayı bulan bir anlaşma metni hazırlanmıştır. Bu hazırlanan metin, İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerine Dr. Adnan (Adivar) Bey tarafından ulaştırılmıştır.²⁷² Bu antlaşma metni "Lozan Sulh Muahedenamesi" ismiyle Fransızca olarak hazırlanmıştır.²⁷³ İsmet Paşa tarafından İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanlarına 8 Mart 1923 tarihli barış tasarısı ve on beş sayfalık cevabi nota gönderilmiştir. İsmet Paşa gönderdiği uzun mektupta ilk olarak 31 Ocak 1923'te İtilaf Devletleri tarafından Türk heyetine verilen barış teklifinin üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. İsmet Paşa bu antlaşma önerisinin kendilerine verilmesinin ardından sekiz günlük bir süre istediğini, ancak İngiliz temsilcinin 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmaya karar vermesinin konferansı zora soktuğunu ifade etmiştir. Ayrıca, kendilerinin hazırladığı 31 Ocak 1923 tarihli barış teklifine karşı Türk heyetinin tekliflerini bile dinlemeden Lozan'dan ayrılmasının karşılıklı eşitlik prensibine uymadığını belirtmiştir. İtilaf Devletleri'nin hazırlamış olduğu tasarıyı olduğu gibi kabul ettirmeye yönelik direktmeleri konferansın yarım kalmasında etkili olmuştur. İsmet Paşa konferansın yarım kalma sebeplerinden biri olarak da Türk heyetinin istemiş olduğu kısa sürenin verilmemiş olmasını işaret etmiştir. İsmet Paşa 4 Şubat'tan beri savaşa yeniden başlanmamasının sebebinin ise Türk halkı ve Türk Hükümeti'nin gösterdiği güçlü barış isteğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. İsmet Paşa daha sonra mektubuna Türk barış projesi teklifindeki unsurları açıklayarak devam etmiştir. Ayrıca İsmet Paşa mektubunda barış görüşmelerinin tekrar başlaması gerektiğini, konferansın öncelikli olarak İstanbul ya da Avrupa'nın herhangi bir kentinde toplanmasını istediğini belirtmiştir.²⁷⁴

²⁷¹ Bilâl N. Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 150, 151.

²⁷² Sonyel, s. 336.

²⁷³ BOA. HR. İM., 11-2, 8 Mart 1923.

²⁷⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları II*, s. 163-171.

İsmet Paşa'nın İtilaf Devletleri Dışışleri Bakanlarına gönderdiği mektubun ardından İtilaf Devletleri antlaşma maddelerini Londra'da kendi aralarında görüşüp 28 Mart 1923 tarihli bir nota ile Türk hükümetine cevap vermişlerdir.²⁷⁵ Vermiş oldukları cevap İngiltere, Fransa, İtalya Dışışleri Bakanlarının ve Japonya temsilcisinin ortak mesajlarını içermektedir. Bu mesajlarda İsmet Paşa'nın göndermiş olduğu mektup ve antlaşma tasarısına çekincelerini sunduktan sonra, İsmet Paşa'nın barış görüşmelerini tekrar başlatma isteğine olumlu yaklaşmışlar ve bir an önce Lozan'da görüşmelerin yeniden başlamasını istediklerini bildirmişlerdir.²⁷⁶

İngiltere, Fransa, İtalya Dışışleri Bakanları ve Japonya temsilcisinin ortak kaleme aldıkları bu cevap, 1 Nisan gecesi Ankara Hükümeti'ne ulaşmıştır. İtilaf Devletleri'nin bu mektubu hakkında İsmet Paşa TBMM'yi bilgilendirerek Türk heyetinin göndermiş olduğu antlaşma metnine çekince koymalarını eleştirmiştir.²⁷⁷ TBMM'de Lozan tartışmalarının yaşandığı sırada Mustafa Kemal Paşa ile tartışmaya giren meclisteki muhalif milletvekillerinden Ali Şükrü Bey'in²⁷⁸ öldürülmesi, meclisteki gerilimi artırmıştır. Özellikle ikinci grup diye tabir edilen muhalif milletvekilleri, Ali Şükrü Bey cinayetini kullanarak siyasi gerilimi tırmandırmışlardır. Bu durum, TBMM'nin bu şartlar altında seçimlerin yenilenmesi kararını almasına sebep olmuştur.²⁷⁹ Mecliste yapılan toplantıda yalnızca Saruhan Mebusu Reşad (Kayalı) Bey, Ali Şükrü Bey cinayetinin tam olarak açıklığa kavuşmadan seçime gidilmesini doğru bulmamış ve itirazda bulunmuştur. İkinci Grup üyesi Adliye Vekili Rıfat (Çalık) seçimlerin yenilenmesi kararını onaylamıştır.²⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu dönemi anlatırken I. TBMM'nin görev yapamayacak bir duruma geldiğini ve meclisin yenilenmesinin zaruri olduğunu belirtmiştir. Millet'in ve memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerinin olduğunu söyleyerek, 1 Nisan 1923

²⁷⁵ Karacan, s. 262.

²⁷⁶ Meray, Cilt 5, s. 63-65.

²⁷⁷ Budak, s. 444.

²⁷⁸ Ali Şükrü Bey: 1884 yılında Trabzon'da doğmuştur. 13 Haziran 1914 tarihinde askerlik görevinden istifa etmiştir. İttihat ve Terakki Partisine karşı muhalif bir yazar ve politikacı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon milletvekili olarak seçilmiştir. Bu mecliste Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinde katkısı olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasından sonra 23 Nisan 1920 tarihinde açılan TBMM'de yer almıştır. Mecliste çeşitli komisyonlarda çalışmış, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasından sonra muhalefet grubu olan ikinci grupta yer almıştır. Mecliste muhalif milletvekilleri Hüseyin Avni Bey, Abdülkadir Kemali Bey gibi milletvekilleriyle hareket etmiştir. 37'si gizli oturumlarda toplam 183 konuşma yaparak ve 6 soru önergesi vererek mecliste önde gelen muhalif milletvekillerinden biri olmuştur. Çoker, s. 923, 924.

²⁷⁹ Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), s. 133.

²⁸⁰ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 514.

tarihinde seçimlerin yeniden yapılması için karar alındığını açıklamıştır.²⁸¹ Aydın Mebusu Esat Efendi ve yüz yirmi milletvekilinin ortak kararıyla seçimlerin yenilenebilmesi için Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun "madde-i münferide"²⁸² yani ek maddesinin kaldırılması için meclise önerge verilmiştir. Meclisteki görüşmelerde İsmet Paşa, Lozan Barış Görüşmelerinin tekrar başlayacağını ve orada alınacak sonucun meclisin onayına getirileceğini söylemiştir. Bu sebeple seçimlerin yapılmasının zaruri olacağını belirtmiştir. İkinci grup milletvekillerinin de seçime gidilmesini onaylamaları üzerine TBMM 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır.²⁸³ Seçimlerin yenilenmesinde Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayının da etkisi vardır. İsmet Paşa hatıralarında Ali Şükrü Bey'in meclisin en sert üyelerinden biri olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ağır eleştirilerde bulunan bir milletvekili olduğunu anlatmaktadır. Ali Şükrü Bey'in bir gün ansızın kaybolduğunu, birkaç gün sonra da cesedinin bulunduğunu söylemiştir. İsmet Paşa, Rauf Bey başkanlığındaki hükümetin bu konuda geniş çaplı araştırmalar yaptığını belirtmiştir. Yapılan tahkikatta Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinde, Mustafa Kemal Paşa'yı korumakla görevli başında Topal Osman'ın bulunduğu muhafız alayının parmağı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu konuda hükümetin Mustafa Kemal Paşa'yı bilgilendirdiğini anlatmaktadır. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa bu olayı aydınlığa kavuşturması için bütün muhafız kıtalarının komutanı olan İsmail Hakkı Bey'i görevlendirmiştir. İsmail Hakkı Bey, Topal Osman ve adamlarıyla çatışmaya girerek Topal Osman'ı ağır yaralı, adamlarını ise ölü olarak ele geçirmiştir. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı ve sert bir şekilde suçluları cezalandırdığını anlatmıştır.²⁸⁴ Daha sonra 2 Nisan 1923 tarihinde TBMM'de Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi olayı detaylı bir şekilde görüşülmüştür.²⁸⁵

TBMM'nin seçim kararı almasının ardından bu dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de, 8 Nisan 1923 tarihinde İsmet Paşa'nın İtilaf Devletleri'nin 28 Mart tarihli mektubuna vermiş olduğu karşılıktır. İsmet Paşa yazmış olduğu mektupta, Lozan Barış

²⁸¹ Atatürk, s. 491, 492.

²⁸² Madde-i Münferide: Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve madde-i münferide (ayrı madde) den oluşan kısa ve bir geçiş dönemi anayasası niteliğindedir. Tanör, s. 193. TEK'te yer alan madde-i münferide yani ek madde öngörülen amacın gerçekleştiğine karar vermek anlamına gelir. Bunun için bu ek madde de öngörüldüğü gibi TBMM'de milletvekillerinin üçte ikisinin olumlu oy vermesi gerekmekteydi. Bu sebeple madde-i münferide de düzenleme yapılarak seçim kararı alınmıştır. Tanör, s. 215.

²⁸³ Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), s. 135, 136.

²⁸⁴ İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 103, 104.

²⁸⁵ TBMMZC, D. 1, C. 28, Birleşim 16, Celse 1, 2 Nisan 1923, s. 305-310.

Konferansı'nın yeniden toplanmasına yönelik çağrıya olumlu cevap vermiştir. Lozan Barış Konferansı'nın 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlayacağını İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetlerine bildirmiştir.²⁸⁶ İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri 15 Nisan'da vermiş oldukları cevapla 23 Nisan 1923 tarihinde delegelerin hazır bulunacağını bildirmişlerdir.²⁸⁷

Lozan Barış Konferansı ikinci döneminin başlamasından önce alınan seçimlerin yenilenmesi kararı, İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'a göre Mustafa Kemal Paşa'nın etkisini artıracak ve İsmet Paşa'ya da Lozan'daki görüşmelerde serbest hareket edebilme imkânı tanıyacaktır.²⁸⁸

TBMM, 15 Nisan 1923 tarihinde son toplantısını gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Hıyanet-i Vataniye Kanun'unda da düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeyle 1-2 Kasım 1922 tarihinde alınan saltanatın kaldırılmasıyla ilgili karara her türlü muhalefeti, vatana ihanet suçları kapsamı içerisine almıştır. Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa seçim çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa grubu adına milletvekili adaylarını belirlemiş ve haziran-temmuz aylarında yapılan seçimleri çoğunlukla belirlemiş olduğu adaylar kazanmıştır. Bunun sebebi, Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan Barış Konferansı'nda barışın sağlanması yönünde sergilediği duruşu ve muhalefetin buna karşı etkili politikalar üretememesidir.²⁸⁹

Bu arada hazırlıklarını yapan İsmet Paşa başkanlığındaki Lozan heyeti, İstanbul'a gelmiştir.²⁹⁰ Türk heyeti, 18 Nisan Çarşamba günü İstanbul'dan Lozan'a gitmek üzere hareket etmiştir.²⁹¹ Şark Ekspresi ile Lozan'a hareket eden Türk heyeti, 21 Nisan akşamı Lozan'a ulaşmış ve büyük bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. İngiliz ve Fransız delegeleri Sir Horace Rumbold ve General Pelle, Türk heyetinden bir gün sonra 22 Nisan akşamı Lozan'a gelmişlerdir. İngiliz ve Fransız delegelerini karşılayan heyetler arasında Türk heyeti adına Lozan delegelerinden Hasan Saka ile Miralay Tevfik Bey bulunmuşlardır. Bütün delegeler tamamlanınca Lozan Barış Konferansı'nın ikinci bölümü 23 Nisan Pazartesi günü başlamıştır.

²⁸⁶ Meray, Cilt 5, s. 66, 67.

²⁸⁷ BOA. HR. İM., 18-39, 15 Nisan 1923.

²⁸⁸ Sonyel, s. 340.

²⁸⁹ Tanör, s. 215, 216.

²⁹⁰ "İsmet Paşa bugün hareket edecektir", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 794, s. 1, Ankara 19 Nisan 1923.

²⁹¹ BOA. HR. İM., 18-45, 18 Nisan 1923.

2.2.5. Lozan Barış Konferansı'nın İkinci Bölümü (23 Nisan-24 Temmuz 1923)

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci aşaması, 23 Nisan Pazartesi günü saat 17:00'de Ouchy'de, Şato Otelinde başlamıştır. Birinci konferansın devamı olduğu için açılış töreni düzenlenmemiştir. Sadece konferans başlamadan önce başdelegeler bir araya gelerek konferansın çalışma şeklini belirlemişlerdir. Lozan Barış Konferansı'nın ikinci bölümünde komisyon yerine komite kelimesi kullanılmıştır. Bu konferansta daha önce olduğu gibi üç komite kurulmasına karar verilmiştir.²⁹² Birinci komitenin İngiliz temsilci Sir Horace Rumbold, ikinci komitenin Fransız temsilci General Pelle ve üçüncü komitenin de İtalyan temsilci M. Montagna başkanlığında toplanmasına karar verilmiştir.²⁹³

Lozan delegelerinden Dr. Rıza Nur hatıralarında, İtilaf Devletleri'nin delegelerinin değiştiğini, İngilizlerin Rumbold ve Rayan'ı Fransızların ise daha önce İstanbul'da bulunan General Pelle'yi gönderdiklerini anlatmıştır. Ayrıca daha önce Türk heyetinde bulunan müşavirlerden Yahya Kemal, Nihat Reşat, Seniyüddin, Veli, Ruşen Eşref'in çıkarıldığını ve daha az kişiyle Lozan'a gidildiğini söylemiştir. Lozan'ın ikinci bölümünün eskisine nazaran daha sakin geçtiğini ve heyecanının düşük olduğunu da anlatmıştır. Lozan'a giderken İsmet Paşa ve kendisinin eşlerini de götürdüklerini belirtmiştir. Bu konuda Lozan delegelerinden Hasan Saka'yla ilgili bir bilgi vermemiştir.²⁹⁴

İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı'nın ikinci döneminde, Türk heyetinin ilk konferansa göre daha hazırlıklı olduğunu ve görüşülecek olan meselelerde ayrıntılı bir çalışma yaptıklarını belirtmiştir. Özellikle ellerinde hem İtilaf Devletleri'nin barış teklifi tasarısının olduğunu hem de buna karşı kendi hazırladıkları teklifin olması sebebiyle konferansın bu anlaşma tasarıları üzerinde çalışmaya başladığını izah etmiştir.²⁹⁵

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, konferansın bu aşamasına Avrupa diplomasisinde tecrübe kazanmış olarak gitmiştir. Konferansa Lord Curzon'un yerine gelen İngiliz başdelege Rumbold, konferansın ikinci kez başarısız olmasının kimsenin yararına olmayacağı düşüncesindedir. Bu sebeple kesin bir anlaşmaya varmak amacıyla konferansa gelmiştir. Fransa'yı temsil eden General Pelle önerilen anlaşma metninde

²⁹² Karacan, s. 264-269.

²⁹³ Meray, Cilt 6, s. 1.

²⁹⁴ Nur-Grew, s. 249.

²⁹⁵ İnönü, Hatıralar, 2. Kitap, s. 116.

kendilerine haksızlık yapıldığı iddiasıyla konferansa gelmiştir. İtalyan temsilci Montagna, Meis Adası'nı Türkiye'ye vermeme düşüncesiyle konferansa gelmiştir. Yunan temsilci Venzielos ise Türkiye'nin savaş tazminatı isteğine karşı sert bir tavırla Lozan Barış Konferansı'nın bu aşamasına katılmıştır.²⁹⁶

24 Nisan 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı'nın komite oturumları, konferansa katılan devletlerin bu tavır ve istekleriyle başlamıştır. Konferansın bu aşamasını konferansın ilk bölümünden ayıran en önemli fark, bu süreçte takip edilecek bir yol haritasının yani 160 maddelik bir antlaşma tasarısının olmasıdır.²⁹⁷

24 Nisan 1923 tarihinde birinci komitenin toplantısı Rumbold'un başkanlığında yapılmıştır. Birinci komitenin bu ilk toplantısında sınırlar meselesi gündeme gelmiş ve ilk olarak Trakya sınırıyla ilgili Türk heyetinin teklifi görüşülmüştür. Yapılan görüşmelerde Trakya sınırıyla ilgili bir sonuca varılamamıştır. Daha sonra Suriye sınırı ile ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiş, fakat bu sorun da çözülememiş ve ertelenmiştir. Irak sınırı gündeme gelince İngiliz temsilci Rumbold, Türk heyetinin teklifi olan Türkiye ile Irak arasındaki sınırın antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak on iki aylık bir süre içerisinde İngiltere ile Türkiye arasında saptanacağını ve eğer antlaşma sağlanmazsa meselenin Milletler Cemiyeti meclisine götürüleceğini belirtmiştir. Ayrıca Rumbold bu teklifi İsmet Paşa ile özel olarak görüşeceğini söylemiştir. İsmet Paşa bu komitedeki konuşmasında Doğu Trakya sınırının Meriç Nehri ile tanımlandığını, Türkiye-Suriye sınırının daha önce saptanmış olduğunu, Türkiye ile Irak sınırının da ileride saptanacağını belirtmiştir. Komitenin ilk oturumunda özetle bu konular görüşülmüştür.²⁹⁸

2.2.5.1. Hasan Saka'nın Lozan Barış Konferansı'nın İkinci Bölümündeki Faaliyetleri

Lozan Barış Konferansı delegelerinden Hasan Saka, konferansın ikinci bölümünde mali ve iktisadi meselelerin görüşüldüğü ikinci komitede daha çok yer almıştır. Osmanlı borçlarının paylaşılması, gümrük, savaş tazminatı ve kapitülasyonlar gibi Lozan Barış Konferansı'nın zor meselelerinde çözüm yolları aramış ve ikinci komitede de aktif rol

²⁹⁶ Sonyel, s. 341, 342.

²⁹⁷ Budak, s. 447.

²⁹⁸ Meray, Cilt 6, s. 3-12.

oynamıştır. Hasan Saka, diğer komitelerde de İsmet Paşa'nın yanında yer alarak katkılarını sunmuştur.

Bu bölümde, Hasan Saka'nın Lozan Barış Konferansı'nda oluşturulan komitelerdeki faaliyetleri kronolojik olarak değerlendirmeye çalışılacaktır.

Lozan Barış Konferansı'nda mali meselelerin görüşüldüğü ikinci komite ilk oturumunu 24 Nisan 1923 günü 16.30'da General Pelle'nin başkanlığında yapmıştır. General Pelle komitenin çalışma yöntemini açıklarken ele alınacak sorunların çoğunun çok teknik özellikte olduğunu söylemiştir. Bu sebeple General Pelle tartışılacak meselelerin önce açıklığa kavuşturulmasını ve temsilci heyetlerinden görüşlerini savunmalarını isteyerek sorunları çözme çabasında olacağını belirtmiştir. Daha sonra Türk heyetinin teklifi olan "Türkiye, Mısır vergisiyle teminat altına alınmış Osmanlı borçlanmaları konusundaki bütün yükümlerden ve borçlardan ibra edilmiştir." maddesi görüşülmeye başlanmıştır. Hasan Saka, Türkiye'nin Mısır üzerindeki haklarından vazgeçtiğini bu sebeple yükümlerinden de kurtulmasının doğru olacağını belirtmiştir. Borçlanmalarla ilgili hizmetlerin nasıl ödeneceği konusunda Mısır'la İngiltere arasında özel bir sözleşme yapılmasının gerekli olabileceğini ifade etmiştir. Bu durumun Türkiye'yi ilgilendirmediğini vurgulamıştır. Hasan Saka'nın yapılan değişiklik isteği ile ilgili direnişine rağmen bu sorunun ertelenmesine karar verilmiştir. Daha sonra Osmanlı devlet borçlarıyla ilgili madde gündeme gelmiştir. Hasan Saka bu konuyla ilgili yeni Türkiye'ye düşecek olan borçlanma payının açıkça belirli kılınmasının Türk heyetince istenilmekte olduğunu anlatmıştır. Hasan Saka ayrıca demiryolları borçlanmalarıyla ilgili olarak borçlanma parasıyla yapılmış demiryollarını kullanan devletlerarasında bölüştürülmesi teklifini yinelemiştir. Komitede daha sonra kâğıt-para konusu gündeme gelmiştir. Hasan Saka bu konuda da konferansın başlangıcından itibaren İtilaf Devletleri'yle anlaşma sağlanamadığını belirtmiştir. Ayrıca 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan devletlerin bu tarihe kadar olan bütün borçların bölüştürülmesi fikrine katılmaları gerektiğini savunmuş ve kâğıt-para borçlanmalarının böyle bir borçlanma olduğunun altını çizmiştir. İlaveten kâğıt-para aslında faizi olmayan gerçek bir borç olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple Hasan Saka Türkiye'ye aşağı yukarı 159 milyon Osmanlı lirası borcun çıkarıldığını ve bu borcun sadece Türkiye'nin omuzlarına yüklenmesinin yanlış olduğunu belirtmiştir. Komitenin bu ilk toplantısında yapılan görüşmeler neticesinde bu

meselelerin alt komitede çalışılmasına ve bu çalışma bittikten sonra komitenin tekrar toplanmasına karar verilmiştir.²⁹⁹

Bu toplantıda yapılan görüşmeler hakkında İsmet Paşa 24 Nisan 1923 tarihinde hükümete bilgi vermiştir. İsmet Paşa hükümete mali konularda çeşitli maddelerin uzmanlara gönderildiğini ve Düyûn-ı Umûmiye'ye ödenecek olan para meselesinin henüz gündeme gelmediğini anlatmıştır.³⁰⁰ Lozan Barış Konferansı'nın ikinci bölümünün ilk günlerinde yapılan toplantılarda heyetler karşılıklı olarak kendi tezlerini kabul ettirmeye yönelik politikalar sergilemişlerdir.

25 Nisan 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı'nda üçüncü komite İtalyan delege M. Montagna'nın başkanlığında toplanmıştır. Montagna bu komitede antlaşma tasarısının 71'nci maddesinden 117'nci maddesine kadar olan maddeler ve ticaret rejimi sözleşmesinin yabancılara uygulanacak olan kısmının 10'ncu maddesinden 17'nci maddesine kadar olan maddelerin görüşüleceğini ve her maddenin ayrı ayrı tartışılacağını belirtmiştir. Daha sonra 71'nci maddeden başlayarak maddelerin tek tek değerlendirilmesine başlanmıştır. Hasan Saka yabancılara verilen ticari ayrıcalıkların görüşüldüğü bu komite toplantısında maddelere eklenmesi ve maddelerden çıkarılması gereken hususlara değinmiştir. Ayrıca mali konularla ilgili isteklerden ve davalardan sadece Türk hükümetinin değil, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bütün devletlerin sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiştir.³⁰¹

Lozan Barış Konferansı'nın sonuçlanmasına en büyük engel Yunan tazminatı meselesinden sonra kapitülasyonlar meselesi olmuştur. Hasan Saka, 25 Nisan 1923 tarihinde üçüncü komitede kapitülasyonların 1914 yılından itibaren tek taraflı olarak kaldırıldığını belirtmiştir. Bunun üzerine bu konuda İtilaf Devletleri sert tepki göstermişlerdir.³⁰² Komitenin 25 Nisan günü yapılan oturumu bu tartışmalar ile sona ermiştir.

26 Nisan 1923 tarihinde üçüncü komite tekrar toplanmıştır. Oturum başkanlığını yapan Montagna, üçüncü komitenin ilk oturumunda görüşülen maddelerin ileride tartışılmak üzere ertelendiğini, bu durumun da hiçbir sonuç vermediğini belirtmiştir. Montagna, ikinci oturumda bütün delegelerin daha iyi niyetli ve yapıcı olması gerektiğini

²⁹⁹ Meray, Cilt 6, s. 211-219.

³⁰⁰ Şimşir, Lozan Telgrafları II, s. 213, 214.

³⁰¹ Meray, Cilt 7, s. 1-5.

³⁰² Sonyel, s. 346.

vurgulamıştır. Bu oturumda delegelerden Türkiye adına İsmet Paşa ve Hasan Saka söz almış ve maddelerde yapılacak olan değişikliklerle ilgili görüşlerini belirtmişlerdir. Hasan Saka görüşmelerin bir an önce sonuçlandırılmasına Türk hükümetinin büyük önem verdiğini belirterek, yabancılara verilen ayrıcalıkların kaldırılmasının önemini anlatmıştır. Maddelerde yapılacak olan değişikliklerle ilgili Türk tarafının düşüncelerini komisyonda anlatmıştır. Komisyonun bu toplantısında antlaşma tasarısının 79'uncu maddeden 90'ıncı maddeye kadar yer alan maddeleri tek tek değerlendirilmiştir.³⁰³

28 Nisan 1923 tarihinde üçüncü komite Montagna başkanlığında yeniden toplanmıştır. Yapılan toplantıda kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili maddeler görüşülmüştür. Türk tarafından İsmet Paşa, Hasan Saka ve Lozan heyetinde yer alan Zekai Bey³⁰⁴ bu maddelerle ilgili görüşlerini komiteye anlatmışlardır. Türk heyeti kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili tavrını bu komite toplantısında da devam ettirmiş ve tasarıda yer alan maddeleri ayrıntılı bir şekilde inceleyerek kapitülasyonların kaldırılmasının Türkiye için önemini vurgulamışlardır.³⁰⁵

Konferansta yapılan oturumların ilk günlerinde heyetler; meselelerin ayrıntıları, antlaşma tasarısındaki maddelerin yazılış şekilleri ve imlasıyla ilgilenmişlerdir. Heyetler önemli bir mesele gündeme gelince bu meseleyi alt komisyona göndermişlerdir. Konferansın ilk oturumları heyetlerin birbirini kontrol ettiği bir havada geçmiştir.³⁰⁶

2 Mayıs 1923 tarihinde mali meselelerin görüşüldüğü ikinci komite, General Pelle'nin başkanlığında toplanmıştır. Hasan Saka bu toplantıda özellikle Osmanlı devlet borcunun paylaştırılmasıyla ilgili maddelerin değerlendirilmesinde bulunmuştur. Hasan Saka özellikle Osmanlı Devleti'nden savaş sonucu ayrılmış olan toprakların devlet olarak görülmesinin zor olduğunu belirterek, İtilaf Devletleri'nin bu toprakları devlet olarak

³⁰³ Meray, Cilt 7, s. 6-12.

³⁰⁴ Zekai Bey (Apaydın): 1884 yılında Bosna ilinin Greveşka köyünde doğmuştur. Bosna tüccarlarından Hacı Salih Efendi'nin oğludur. İzmir Merkez İdadisini bitirdikten sonra Mülkiye Mektebi'ne girmiştir. 1903 yılında İzmir Vilayeti Maiyyet Memurluğu'na atanmıştır. 1913 yılından itibaren Mersin, Kayseri ve Eskişehir'de "Mutasarrıf" olarak görev yapmıştır. 1919 yılında Damat Ferit Hükümeti tarafından görevinden azledilmiştir. Milli mücadelenin başlamasıyla Adana çevresinde gönüllü olarak çalışmıştır. 1 Eylül 1920 tarihinde Adana milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Birinci mecliste çeşitli görevlerde bulunan Zekai Bey, 1921 Londra Konferansı'na gönderilen heyette delege olarak yer almıştır. Lozan Barış Konferansı'na gönderilen delegasyona danışman olarak katılmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde hem cephede hem de mecliste hizmet ettiği için Yeşil-Kırmızı Şeritli madalyayla ödüllendirilmiştir. Fransızca ve Rusça bilen Zekai Bey'in nüfus kaydında adı "Aziz Üzeyir Zekai" olarak geçmektedir. Çoker, s. 49, 50.

³⁰⁵ Meray, Cilt 7, s. 13-19.

³⁰⁶ Karacan, s. 289.

görüp görmediklerini netleştirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine General Pelle, Osmanlı Devleti'nden ayrılan niteliği ne olursa olsun bütün toprakların devlet statüsünde görüldüğünü belirtmiştir.³⁰⁷ Hasan Saka'nın bu meselede itirazının sebebi, I. Dünya Savaşından sonra Osmanlıdan ayrılan Irak ve Suriye gibi memleketlerin statüsünün belirlenmesini istemesidir. Çünkü bu topraklar savaştan sonra İngiliz ve Fransız mandası altına girmişlerdir.

Hasan Saka aynı oturumda borçların paylaştırılmasıyla ilgili maddeler görüşülürken Karaağaç meselesini gündeme getirmiştir. İddia edildiği gibi Karaağaç'ın 1915 tarihli Türk-Bulgar Antlaşmasıyla Bulgaristan'a bırakılmadığını ve bu durumun hem Türk Meclisi tarafından hem de kamuoyu tarafından kabul edilmediğini belirtmiştir. Buna karşı Yunan temsilci Venizelos, bu toprakların Balkan Savaşlarından sonra Bulgaristan'a bırakıldığını söylemiştir. Daha sonra bu bölgenin Neuilly Antlaşmasıyla müttefik devletlere geçtiğini, ardından da müttefik devletlerce Yunanistan'a bırakıldığını anlatmıştır. Hasan Saka bunun üzerine Karaağaç'ın Yunan toprağı sayılması durumunda Osmanlı devlet borcundan kendisine düşen payı alması gerektiğini belirtmiştir. Hasan Saka ayrıca 1915 Antlaşması'nı Türkiye'nin tanımadığını vurgulamıştır. Hasan Saka On iki Ada meselesinde de itiraz ederek bu toprakların daha önce yapılan antlaşmalar ile durumunun belirlendiğini, bu durumun tutanaklara geçmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hasan Saka bu oturumda borçların paylaştırılmasıyla ilgili meselelerde Türkiye'nin ekonomik durumunun da göz önünde tutulmasını istemiştir. Borcun büyük bir kısmının Türkiye'ye düşmesi sebebiyle ödeme yönteminin buna göre belirlenmesi gerektiğini söylemiştir. Hasan Saka borçların ödeme yöntemiyle ilgili kâğıt-para konusunda ısrarını devam ettirmiştir. Özellikle Fransız delege ve komite başkanı General Pelle ile bu meseleler hararetli bir şekilde tartışılmıştır.³⁰⁸ Hasan Saka'nın borçları, kâğıt-para yoluyla ödeme ısrarında bulunmasının sebebi, antlaşma tasarısında borçların ödenmesi ile ilgili yer alan maddelerde "altın para" ifadesinin geçmesidir. Osmanlı Devleti'nin borçları paylaştırıldıktan sonra Türkiye'ye kalacak borç miktarı 90 milyon lira iken, Türk borçlarını altınla ödeme mecburiyeti getirildiği takdirde bu borcun miktarı 600 milyona çıkmaktaydı.³⁰⁹ Bu sebeple Türk heyeti altınla ödeme ibaresinin çıkarılması konusunda özellikle Fransa ile mücadele etmiştir. Çünkü Fransızlar Türkiye'nin başlıca alacaklıları

³⁰⁷ Meray, Cilt 6, s. 223, 224.

³⁰⁸ Meray, Cilt 6, s. 225-232.

³⁰⁹ Karacan, s. 331, 332.

olarak kendilerini görmekteydi. Lozan Barış Konferansı'nın bu kısmında borçların paylaşılması ve ödeme şekli konularında daha çok Türkiye'nin Fransa ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ayrıca konferansın bu aşamasında mali meseleler en önemli gündemi oluşturmuştur.

Hasan Saka Lozan Barış Konferansı'nın bu aşamasında hem ikinci komitenin hem de üçüncü komitenin oturumlarında bulunmuştur. 2 Mayıs günü ikinci komitenin, 3 Mayıs'ta ise üçüncü komitenin toplantılarına katılmıştır.

Üçüncü komite 3 Mayıs 1923 tarihinde İtalyan temsilci M. Montagna'nın başkanlığında toplanmıştır. Bu komite toplantısında Türk heyetinin teklifleri incelenmiştir. Yapılan toplantıda İsmet Paşa ve Hasan Saka kapitülasyonlar, ticari antlaşmalar ve sözleşmelerle ilgili maddelerde düzenlemeler yapılmasına ilişkin tekliflerini sunmuş ve çekindikleri noktalara değinmişlerdir. Gümrük vergileri gündeme geldiğinde Fransa başta olmak üzere İtilaf Devletleri, dolaylı bir şekilde kapitülasyonların devamına yönelik ayrıcalıklar talep etmişlerdir. Hasan Saka bu isteklerin onaylanması halinde özellikle gümrük ayrıcalıklarının tanınmasının kural dışı bir rejimi canlandırmak anlamına geleceğini belirterek, bu durumun kabul edilemez olduğunu altını çizmiştir. İsmet Paşa da yabancılar yararına ayrıcalıklı bir rejimi dolambaçlı bir yoldan yeniden kurmanın söz konusu olmadığını, böyle bir durumun geçici de olsa kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.³¹⁰ İtilaf Devletleri kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmelerine rağmen özellikle vergi meseleleri ile imtiyazları dolaylı yollarla devam ettirmek istemişlerdir. İsmet Paşa ve Hasan Saka yapılan komite toplantılarında bu konuda kesin tavır sergileyerek kapitülasyonlara karşı olduklarını göstermişlerdir.

Lozan Barış Konferansı'nın ikinci bölümünde yapılan toplantılarda antlaşma tasarısının maddeleri komitede tek tek görüşülerek karara bağlanmaya çalışılmıştır. Karara varılamayan maddeler alt komisyonlara uzmanların tekrar incelemesi amacıyla gönderilmiştir. Bazı durumlarda alt komisyonlardaki uzmanlar bir karara varamayıp madde ve sözleşmeleri tekrar komitelere göndermişlerdir. Örneğin 10 Mayıs Perşembe günü M. Montagna başkanlığında toplanan komitede temsilciler yeterli görüş ve önerilerini sunmamıştır. Bu nedenle alt komisyon ticaret sözleşmesiyle ilgili raporları komiteye verememiş ve komite tekrar toplanarak ticaret sözleşmesinin maddelerini incelemiştir. Türk heyeti adına söz alan Hasan Saka, komite toplantısında maddelerle

³¹⁰ Meray, Cilt 7, s. 20-26.

ilgili düzeltilmesi gereken noktaları belirtmiştir. Bu toplantıda Hasan Saka kapitülasyonların kaldırıldığını vurgulayarak maddelerde “kapitülasyonların kalıntısı” olarak gördüğü ibare ve cümleleri çıkarma çabasında olmuştur. Komite başkanı M. Montagna’nın Türk heyetinin korkularının temelden yoksun olduğunu söylemesine rağmen Hasan Saka, özellikle gemicilik ve kabotajla ilgili maddelerde düzenlemeler yapılmasında ısrar etmiştir.³¹¹ Hasan Saka mali meselelerle ilgili yapılan ikinci ve üçüncü komite toplantılarında kapitülasyonların kaldırılması noktasından hareket etmiş ve maddelerde yer alan en küçük ayrıntılara dâhi müdahale etmiştir.

Lozan Barış Konferansı sırasında oturumların yapılmadığı zaman diliminde özellikle öğle ve akşam yemeklerinde diplomatik ilişkiler devam etmiştir. Bunlardan biri İsmet Paşa’nın davetiyle General Pelle ile yapılan ve delegeler Hasan Saka ile Dr. Rıza Nur’un da katıldığı öğle yemeğidir. İsmet Paşa ile General Pelle Osmanlı borçlarının ödenmesi ile ilgili meseleler hakkında görüşmüştür. İsmet Paşa borç senetlerinin ödenmesi için kullanılacak olan para cinsi ve borçların faizleri ile ilgili sıkıntılarını General Pelle’ye aktarmıştır. General Pelle bu konuyla ilgileneneğini ve İsmet Paşa’ya dönüş yapacağını söylemiştir. Ertesi gün İsmet Paşa’ya yaptığı geri dönüşte bu meselenin Paris’te alacaklılarla görüşülmesi konusunda telkinde bulunmuştur. Bunun üzerine delege Hasan Saka ile mali danışman Şefik Bey³¹², Paris’e gitmek üzere hazırlanmışlardır.³¹³ Hasan Saka Lozan Barış Konferansı’nda sadece mali ve ekonomik meselelerle ilgili mücadele vermemiştir. Konferans devam ederken 16 Mayıs 1923 tarihinden sonra Paris’e giderek borç senedi sahipleriyle görüşme gerçekleştirmiştir.³¹⁴ Yaklaşık bir hafta boyunca Paris’te görüşmelerde bulunan Hasan Saka, bu görüşmelerden bir sonuç alamamıştır.³¹⁵ İsmet Paşa’nın Lozan Barış Konferansı sırasında Ankara ile yapmış olduğu telgraf görüşmelerinde özellikle mali meselelerin gündeme geldiği görülmektedir. Ticari sözleşmeler meselesinde sadece devletler değil, şirketlerin de devreye girdiği

³¹¹ Meray, Cilt 7, s. 42-50.

³¹² Şefik Bey (Ali Şefik Başman): 1889 yılında Trabzon’da doğmuştur. Mülkiye Mektebi mezunudur. Paris Ulumi Siyasiye’de öğrenim görmüştür. Darül Fünun ve Mülkiye’de İktisat ve Maliye hocalığı yapmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi’nde IV. dönem Trabzon milletvekilliği yapmıştır. TBMM’de II. ve III. dönem Trabzon milletvekili olarak görev almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991, s. 71. Şefik Bey ile ilgili Dr. Rıza Nur hatıralarında Hasan Bey’in Şefik Bey için aklım, malumatım, dosyam ve cüzdanım ifadelerini kullandığını anlatmıştır. Nur, s. 1119, 1120.

³¹³ Karacan, s. 363-365.

³¹⁴ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 497.

³¹⁵ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 505.

görülmüştür. Bu sebeple sadece konferans sırasında yapılan görüşmelerle sorunlar çözülmeye çalışılmamış, aynı zamanda konferans dışında da görüşmeler gerçekleşmiştir. Hasan Saka bu dönemde de İsmet Paşa'nın konferans dışı yaptığı görüşmelerde elçilik görevini üstlenmiştir. İsmet Paşa konferansın ilk döneminde meclisle bilgi alışverişinde bulunmak amacıyla Hasan Saka'yı Ankara'ya göndermiş; ikinci döneminde ise Fransızlarla görüşmesi için Paris'e göndermiştir.

Haziran ayının başında Hasan Saka tekrar Paris'e giderek borçlar meselesiyle ilgili Fransız, Belçikalı, Felemenk ve İsviçreli alacaklılardan oluşan bir heyetle görüşmüştür. Heyet, Hasan Saka'ya Muharrem Kararnamesi'yle borç antlaşmalarının yürürlükte olduğunu belirtmiştir.³¹⁶ Osmanlı Devleti iki türlü borçlanma yapmıştır. Borçların önemli bir kısmını "Muharrem Kararnamesi" dâhilinde olan tahviller oluşturmuştur. Diğer borçlar ise kararname dışındaki borçlar olup, bunların önemli bir miktarı Fransa'dan alınmıştır.³¹⁷ Hasan Saka ile Şefik Bey, Paris'teki görüşmeler sonucunda alacaklıların borçların frankla ödenmesine sıcak baktıklarını ancak kesin bir çözüme ulaşmanın zor olduğunu belirtmişlerdir. Hasan Saka bu konuda alacaklıların bu meseleyi barıştan sonra çözüme götürmek amacıyla oldukları izlenimindedir.³¹⁸ Lozan Barış Konferansı'nda en tartışmalı meselelerden biri borçlar meselesidir. Borçların anapara, faiz oranları, başlangıç tarihleri ve ödeme şekli gibi konularda alt komisyonlarda ve oturumlarda büyük tartışmalar yaşanmıştır.

Hasan Saka Lozan Barış Konferansı'nın bu aşamasında ikinci ve üçüncü komitelerde mali meselelerle ilgili yapılan oturumlarda yer almıştır. Bu oturumlarda özellikle ticaret sözleşmeleriyle ilgili meseleler gündeme gelmiş ve burada yer alan maddeler üzerinde tek tek değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan biri, ticaret sözleşmesinde madde 16'da öngörülen edebiyat ve sanat yapıtlarının korunmasına ilişkin sözleşmedir. Hasan Saka bu madde ile ilgili Türk milletinin Avrupa'da gerçekleştirilen edebiyat ve bilim alanındaki gelişmelerden faydalanmasının sadece Türkiye'nin değil, Avrupa devletlerinin de çıkarına uygun olacağı düşüncesindedir. Söz konusu maddedeki çeviri (tercüme) hakkı ile ilgili düzenleme yapılmazsa Türkiye'nin Avrupa kültürüyle ilişki kurmasının zor olacağını belirtmiştir. Ayrıca Batılı eserlerin Türkçe çevirilerinin çok yüksek fiyatlara mal olduğunu, bir de bunlara telif ücreti ödenmesi halinde bu durumun kültürel ve

³¹⁶ Şimşir, Lozan Telgrafları II, s. 425, 426.

³¹⁷ Karacan, s. 320.

³¹⁸ Karacan, s. 389, 390.

bilimsel ilişkileri olumsuz etkileyeceğini savunmuştur.³¹⁹ Hasan Saka Lozan Barış Konferansı'nda yapılan komite toplantılarında telif hakları, ticari sözleşmeler, maliye, borçlar, gümrük meseleleri gibi birçok konuda görüşlerini aktarmış ve maddelerde düzenlemeler yapılmasına katkı sağlamıştır.

26 Mayıs 1923 tarihinde General Pelle'nin başkanlığında yapılan özel toplantıda Türk-Yunan meseleleri görüşülmüştür. Bu toplantıda İsmet Paşa'ya Yunanistan'ın Türkiye'ye tazminat ödemeyeceği belirtilmiş, ancak bunun yerine Karaağaç bölgesini Türkiye'ye vermesi teklif edilmiştir. Uzun tartışmalar sonunda bu teklife karşı İsmet Paşa Yunanistan'ın Türkiye'nin tazminat istemesi konusunda haklı olduğunu kabul etmesini istemiştir. Ancak bu şartla ve Yunanistan'ın mali durumu göz önünde bulundurularak tazminat ödeme yükünden kurtulmasını kabul edebileceğini belirtmiştir. Ayrıca Mondros Mütarekesi'nden itibaren Yunanistan'ın ve Türkiye'nin karşılıklı olarak el koydukları gemileri geri vermesi, Karaağaç ve dolaylarının Türkiye'ye bırakılması önerilerinde bulunulmuştur. İsmet Paşa'nın önerileri Yunan delege Venizelos tarafından kabul edilmiştir. Öte yandan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) temsilcisi M. Yovanovitch, Meriç Nehri'nin ötesinden Türkiye'ye toprak verilmesi yani Karaağaç'ın verilmesiyle ilgili çekincelerini söylemiştir. Pelle ve Montagna ise bu çekincelere gerek olmadığını ve önemli olanın Yunanistan ve Türkiye arasındaki sorunların çözülmesi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine General Pelle böyle önemli bir meselede İsmet Paşa'nın yapıcı davranmasını överek toplantıyı bitirmiştir.³²⁰ Bu toplantıyla ilgili Lozan'da bulunan yabancı basın izlenimi Yunanistan ile Türkiye arasında çözüm üretilmeyeceği ve görüşmelerin kesintiye uğrayacağı şeklinde olmuştur. Ancak İsmet Paşa'nın teklifi kabul etmesi, Lozan'daki olumsuz havayı değiştirmiştir. İsmet Paşa'nın bu yapıcı tutumu barış konferansının gidişatını olumlu yönde etkilemiştir.³²¹ Yugoslavya, Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılması ile ilgili konferans süresince olumsuz bir tavır sergilemiş ve İsmet Paşa bu durumla ilgili Ankara'yı bilgilendirmiştir.³²²

28 Mayıs 1923 tarihinde General Pelle başkanlığında yapılan oturumda, müttefik sermayeleriyle kurulmuş şirketlerin zararlarının onarımı konusu gündeme gelmiştir. İsmet Paşa ve Hasan Saka, şirketlerin zararlarının ödenmesiyle ilgili talebi kabul

³¹⁹ Meray, Cilt 7, s. 51-57.

³²⁰ Meray, Cilt 6, s. 278-290.

³²¹ Karacan, s. 391.

³²² BOA. HR. İM., 19-76, 5 Haziran 1923.

etmemişlerdir. Tazminat ödemenin ne şimdi ne de gelecekte mümkün olamayacağını vurgulamışlardır. Bunun üzerine İngiliz temsilci Rumbold örnek olarak İngiliz sermayeli “İstanbul Telefon Ortaklığı” ismindeki şirketin savaş sırasında kötü işletildiğini ve büyük hasarlar gördüğü için zarar ettiğini söylemiştir. Hasan Saka Rumbold’a vermiş olduğu cevapta, bir şirketin savaş yüzünden kazançtan yoksun kalmasının karşılığını ödemeyi Türk hükümetinin kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Saka, sözlerini “*kötü koşullar içinde işletme, maddi bir zarar anlamına gelmez*” diyerek tamamlamıştır.³²³ Lozan Barış Konferansı’nda yabancı ortaklı şirketlerin alacakları ve ayrıcalıklarıyla ilgili hususlar Ankara hükümetinin de gündemini oluşturmuştur. Şirketler ile hükümet arasında Ankara’da da pazarlıklar yapılmıştır.³²⁴ Hasan Saka bu dönemde savaş tazminatı ve Osmanlı borçlarının ödenmesi ile ilgili konularda sadece ülkelerin talepleriyle değil, aynı zamanda müttefik sermayeleriyle kurulmuş şirketlerin taleplerini bertaraf etmekle de uğraşmıştır. Lozan’da üçüncü komite 31 Mayıs 1923 tarihinde ticaret sözleşmesi konusunda oturum düzenlemiştir. Bu toplantıda İtilaf Devletleri ticari sözleşmelerin her devletin yararlanabileceği özelliklere getirilmesinin kabulüne çalışmıştır. Hasan Saka bu durumun Türkiye’yi ticaret konularında başka devletlerle görüşme olanağından yoksun bırakacağını ve ticari anlamda bağımsızlığını etkileyeceğini söyleyerek buna itiraz etmiştir. Hasan Saka ticari sözleşmelerin genelleşmesinin sakıncalarından bahsetmiştir. Belçika, Portekiz, Çeko-Slovakya gibi devletlerle ve hatta konferansa katılmayan devletlerle de görüşmeye açık olduklarını ve bu sözleşmelerin bu şekilde yapılması gerektiğini anlatmıştır. Örnek olarak Polonya ile görüşmelerin başladığını belirtmiştir.³²⁵ Hasan Saka’nın yukarıda bahsettiği ticaret sözleşmesi meselesine İsmet Paşa, 27 Nisan 1923 tarihinde hükümete çekmiş olduğu telgrafta değinmiştir. İsmet Paşa telgrafta diğer konulardan söz ettikten sonra, Polonya elçisinin konferansın sonucunu beklemeden Türk heyetiyle görüşmelere başlamak istediğini ve on gün sonra da Polonya’yla görüşmelere başlanacağını belirtmiştir.³²⁶ Polonya ile Mayıs ayında görüşmeler gerçekleşmiştir.³²⁷ Lozan Barış Konferansı’nın bu aşamasında hem mali meseleler görüşülmüş hem de birçok devletle ikili ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır.

³²³ Meray, Cilt 6, s. 267-273.

³²⁴ Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 525/38547-155997-80, 20 Mayıs 1923.

³²⁵ Meray, Cilt 7, s. 68-72.

³²⁶ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 476, 477.

³²⁷ TDA, 566/263-2053-81, 10 Mayıs 1923.

Lozan’da ticaret sözleşmesi ile ilgili görüşmelere daha sonra da devam edilmiştir. Hasan Saka, 22 Haziran’da yapılan görüşmelerde konferansta temsil edilen devletler dışında kalan bütün devletlerle ticaret sözleşmesi konusunda görüşmelere hazır olduklarını hatırlatmıştır. Yapılan oturumda başdelege İsmet Paşa da Türk heyetinin ticaret sözleşmesinin genelleşmesine karşı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hasan Saka bu sözleşmelerin geçici bir nitelikte olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu oturumda Türk heyeti taviz vermeyen tavrını devam ettirmiş ve bu konu daha sonra incelenmek üzere ertelenmiştir.³²⁸ Hasan Saka Lozan’da özellikle mayıs ve haziran aylarında ikinci ve üçüncü komitelerin yaptığı oturumlarda antlaşma tasarısının mali meseleleri içeren maddelerinin görüşülmesinde yer almıştır. Maddelerin ayrıntılarının belirlenmesinde ve Türkiye’nin menfaatine olacak düzeltmelerin yapılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Lozan Barış Konferansı süreci incelendiğinde, mayıs ve haziran aylarının maddelerin düzenlenmesiyle ilgili görüşmelerle geçtiği görülmektedir.

Hasan Saka ve diğer delegeler sadece konferans oturumlarında değil, konferans dışında da özellikle kalmış oldukları otelde yabancı temsilcilerle bir araya gelmişlerdir. Hasan Saka’nın General Pelle ile birlikte yemek yiyip mali meseleleri konuştuğu da olmuştur.³²⁹

Hasan Saka Lozan Barış Konferansı’nın ikinci bölümünde yapılan ikinci ve üçüncü komite oturumlarında borçlar meselesi, kapitülasyonlar, tazminat ve gümrük meseleleri gibi mali meselelerde barış tasarısı maddelerinin son halini almasında etkili olmuştur. Hasan Saka Lozan Barış Konferansı’nda Türk heyeti içerisinde hem delege hem de elçi görevlerini üstlenmiştir. Konferansın ilk bölümünde Ankara’ya giderek hükümet ve TBMM ile konferans arasında köprü görevini üstlenmiştir. Konferansın ikinci aşamasında ise mali meselelerde ciddi sıkıntılar yaşadığımız Fransa ile ilişkilerde dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Hem konferans sürecinde hem de konferans dışı faaliyetlerde İsmet Paşa’nın elçisi olarak hareket etmiştir.

2.2.5.2. Lozan Barış Konferansı’nda Sona Doğru

Temmuz ayı başlarında konferansın Ankara’ya yansımalarına bakıldığında barış anlaşmasının çok yakın zamanda imzalanacağı havası hâkimdir.³³⁰ Lozan Barış

³²⁸ Meray, Cilt 7, s. 93-103.

³²⁹ Karacan, s. 305, 306.

³³⁰ “Fransa’nın cevabı bekleniyor, sulhün imzası kuvvetlidir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 833, s. 1, Ankara 7 Haziran 1923.

Konferansı'nda bu dönemde İsmet Paşa görüşmelerin hızlandırılması isteğini iki nota ile müttefik devletlere iletmiştir. Bu notalarla İsmet Paşa'nın bir an önce meselelerin çözülmesini ve görüşmelerin başlamasını istediği herkes tarafından anlaşılmaya başlanmıştır. 7 Temmuz 1923 tarihinde Lozan delegesi Hasan Saka, görüşmelerin tekrar başlayacağını duyurmuştur.³³¹

7 Temmuz ile başlayan ve 17 Temmuz'a kadar devam eden komite toplantılarında anlaşmaya varılamayan meselelere son nokta konulmuştur. 7 Temmuz günü yapılan komite toplantısında özellikle anlaşmaya varılamayan üç konu, yani ödemelerde kullanılacak paranın cinsi, ayrıcalıklar ve İtilaf Devletleri'nin tahliyesi meseleleri gündeme gelmiştir. İsmet Paşa konferansın çalışmalarını hızlandırmak için elinden geleni fazlasıyla yaptığını belirtmiştir. Bu oturum öğleden sonra 15:30'da başlamış, akşam 21:00'e kadar devam etmiştir. Bu uzun oturumda yapılan görüşmelerde meseleler belli bir seviyeye gelmiş olsa da tam bir sonuç alınamamıştır.³³² Bu toplantıdan sonra General Pelle yapmış olduğu açıklamada toplantının 8 Temmuz'da devam edeceğini söylemiştir. Ayrıca Pelle, gazetecilere toplantının sonucunu etkilememek için hiçbir açıklama yapmayacağını da belirtmiştir.³³³

İsmet Paşa konferans sürecinde olduğu gibi 7 Temmuz günü yapılan toplantıdan sonra da Ankara'ya çekmiş olduğu telgraflarla durumu değerlendirmiştir. Bu telgraflarda Yunanlarla var olan meselelerin tam olarak halledildiğini belirtmiştir. Ayrıca tahliye meselesi ile ilgili İtilaf Devletleri'nin ellerinde bulunan gemilerin isimlerini istemiştir. Aynı gün çekilen bir başka telgrafta ise borçlarla ilgili mesele hakkında bilgi vermiştir. Yine İtilaf Devletleri'nin kabotaj süresinin iki yıl daha devam etmesini istediklerini anlatmış ve bu konuda hükümetin görüşlerini bildirmesini istemiştir. 8 Temmuz günü Rauf Bey İsmet Paşa'ya çektiği telgrafta, durumun Mustafa Kemal Paşa ile değerlendirildiğini, "kupon"³³⁴ ve "tahliye meseleleri"nin son geldiği şekilde barışın

³³¹ Karacan, s. 493.

³³² Meray, Cilt 7, s. 155-169.

³³³ Karacan, s. 495.

³³⁴ Kuponlar meselesi: Hasan Saka bu meselede alacaklıların altın ile ödeme yapılması konusunda ısrarcı olduklarını belirtmiştir. Bu meselenin Lozan'ın son zamanına kadar gündemde tutulduğunu ancak kendilerinin bunu kabul etmediğini anlatmıştır. Sonunda da bu meselenin Düyûn-ı Umûmiye ile Türkiye arasında yapılacak özel bir anlaşma ile daha sonraya bırakılmasının kabul edildiğini belirtmiştir. Lozan'dan sonra da Düyûn-ı Umûmiye ile yapılan "kuponlar müzakeresi" ile iki sözleşme ortaya çıkmıştır. Birincisi, 1928 Sözleşmesi; ikincisi, 1933 Sözleşmesidir. Bu sözleşmelerle borçların ödenmeye başlandığını ve savaştan sonra borçların miktarını bütçesinin yüzde yedisine indiren başka bir devletin olmadığını vurgulamıştır. Saka, Maliye Ders Notları, s. 551-557.

mümkün olduğu kanaatinin oluştuğunu söylemiştir. Rauf Bey aynı telgrafta kabotaj meselesinin iki sene daha sürmesinin mümkün olmadığını ve en fazla altı ay süre verilebileceğini belirtmiştir. İngiliz ve Fransız şirketler ile ilgili bilgiler de vermiştir. Rauf Bey telgrafını şu sözlerle bitirmiştir.

*“Başlıca noktaları ber vech-i bâlâ izâh ettik. Esâs-ı mes’ele hallledilmiş olduğuna göre tâli mesâil üzerinde takdir buyuracağınız en son imkâna göre hall ve bilcümle mesâilde muvaffak olmanızı Cenâb-ı Hak’dan temenni ederiz.”*³³⁵

İsmet Paşa Lozan Barış Konferansı süresince çekmiş olduğu telgraflarla hükümeti bilgilendirmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile yapmış olduğu görüşmelerin sonucuna göre konferansta tutumunu belirlemiştir. Anlaşılabileceği üzere İsmet Paşa ve Lozan heyeti sadece kendi düşünceleriyle değil, aynı zamanda Ankara’nın bakış açısıyla da Lozan’da izleyecekleri yolu belirlemişlerdir.

8 Temmuz günü toplantı, İngiliz temsilci Rumbold’un İsmet Paşa’ya bir gün önce yapılan toplantıyla ilgili basına açıklama yapmadığı için teşekkür etmesiyle başlamıştır. Buna rağmen basında yalan yanlış haberlerin yayınlandığından bahsetmiştir. İsmet Paşa söz verdiği gibi basına hiçbir açıklama yapmadığını belirtmiştir. Daha sonra toplantıda borçların ödeme yöntemi ile ilgili meseleler görüşülmüştür. Hasan Saka bu toplantıda ödemede kullanılacak olan para cinsinin belirlenmesinin önemli olduğunu belirtmiştir. Para cinsinin belirlenmesinin borçlar ile ilgili meselelerin çözüme bağlanmasında önemini vurgulamıştır. Toplantıda Karaağaç meselesi, İmroz ve Bozcaada meseleleri de gündeme gelmiştir.³³⁶ Bu toplantıdan sonra İsmet Paşa, Hasan Saka, danışmanlar Tevfik Bey, Zekai Bey ve Şefik Bey gazetecilere anlaşmanın sağlandığını ve gece 11’de komitenin tekrar toplanacağını söylemişlerdir.³³⁷

8 Temmuz 1923 tarihinde saat 23:00’te toplantı yeniden başlamış ve gece 01:30’a kadar devam etmiştir. İsmet Paşa bu toplantıda bazı meseleleri hükümete danışmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Toplantıdan kesin bir sonuç alınamamasına rağmen borçlar, ayrıcalıklar ve İtilaf Devletleri’nin topraklarımızdan çıkarılması gibi konularda önemli bir mesafe kat edilmiştir.³³⁸ Bu toplantıdan çıkan İsmet Paşa meselelerin halledildiğini söylemiştir. Hasan Saka da *“arzumuz gibi, istediğimiz gibi hallettik”* diyerek İsmet

³³⁵ Şimşir, Lozan Telgrafları II, s. 533-535.

³³⁶ Meray, Cilt 7, s. 175-180.

³³⁷ Karacan, s. 497.

³³⁸ Meray, Cilt 7, s. 184-187.

Paşa'nın sözlerine katılmıştır. Ancak Türk heyetinin Lozan Barış Konferansı'nı kesin bir neticeye ulaştırması için mücadelesi henüz bitmemiştir. ³³⁹ İsmet Paşa bu toplantıdan sonra Rauf Bey'e çekmiş olduğu telgrafta tahliye, kuponlar ve imtiyazlar meselelerinin görüşüldüğünü belirtmiştir. Bu konuda hükümetin son tavrını sorarak İtilaf Devletleri'nin cevap beklediğini söylemiştir. Bu dönemde İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında yoğun telgraf trafiği yaşanmıştır. Meseleler en ince ayrıntısına kadar görüşülmüştür. ³⁴⁰

Lozan Barış Konferansı'nın son toplantıları 11 Temmuz-17 Temmuz arasında yapılmıştır. İtilaf Devletleri'nin tahliyesi, müttefik devletlerin ortağı olduğu şirketlerin imtiyazları meselesi ve kabotaj gibi meseleler de krizler yaşansa da Lozan Barış Konferansı, 17 Temmuz günü yapmış olduğu toplantıyla antlaşma metnine son şeklini vermiştir. ³⁴¹ Bu toplantı General Pelle'nin konferansa katılan ülkelere ve ev sahipliği yapan İsviçre'ye teşekkür etmesiyle son bulmuştur. ³⁴²

Konferansın bu döneminde İsmet Paşa ile hükümet arasındaki telgraf görüşmelerinde İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. İsmet Paşa hükümetle yaşanan bu durumu 18 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta izah etmiştir. Hükümetten üç gündür cevap beklediğini belirterek Lozan Barış Konferansı'nın son döneminde sorun haline gelen imtiyazlı şirketlerle ilgili bilgi vermiştir. Ayrıca İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta hükümetin kendisi ve delegelerle ilgili bir tereddüdü olması durumunda azledilmeye hazır olduklarını da belirtmiştir. Telgrafını şu sözlerle bitirmiştir:

“Bu hâlde gerçi bizim için kürre-i arz üzerinde görülmemiş bir skandal olur. Fakat menâfi-i âliye-i vatan şahsi düşüncelerin fevkinde olduğundan hükümet kanâatını tatbik eder. Hükümetden teşekkür beklemiyoruz. Muhâsebe-i amâlimiz millete ve târihe mevdû'dur.”

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın bu mektubuna 19 Temmuz'da gönderdiği cevapta kendilerine güveninin tam olduğunu ve hiç kimsede bir tereddüt olmadığını belirtmiştir. İsmet Paşa bu cevaptan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta şu ifadeleri kullanmıştır:

³³⁹ Karacan, s. 498, 499.

³⁴⁰ Şimşir, Lozan Telgrafları II, s. 538-555.

³⁴¹ Karacan, s. 499-502.

³⁴² Meray, Cilt 6, s. 318, 319.

“Her dar zamanda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbûtiyetim bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim. Pek sevgili kardeşim, aziz şefim.”

Yapılan bu telgraf görüşmelerinden sonra hükümet ile İsmet Paşa arasındaki yazışmalar devam etmiştir.³⁴³

2.2.6. Lozan Barış Antlaşması’nın İmzalanması

Lozan Barış Konferansı, İtilaf Devletleri’yle Türkiye arasında Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması için 24 Temmuz 1923 tarihinde saat 15:00’te Rumine Sarayı’nda, üniversitenin tören salonunda toplanmıştır. Bu son oturuma İsviçre Konfederasyonu M. Scheurer başkanlık yapmıştır. Son oturumda hazır bulunan ülkeler İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Portekiz, ABD ve Türkiye’dir. Türkiye adına İsmet Paşa, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur hazır bulunmuşlardır. Barış metnini ilk önce Türk heyeti, daha sonra da İtilaf Devletleri temsilcileri imzalamışlardır. İmza töreni M. Scheurer’in yapmış olduğu konuşmayla son bulmuştur. Konuşmasında barışın yapılmasına katkı sağlayan bütün uluslara teşekkür etmiş ve bu barışın bütün dünyaya yayılmasını dileyerek konferansı bitirmiştir.³⁴⁴

Lozan Barış Konferansı’nda Türkiye ve İtilaf Devletleri arasında 143 maddelik antlaşma metni ve Boğazlar, Ticaret, Trakya, Mübadele gibi konularda sözleşme ve protokoller imzalanmıştır. Türk heyeti tarafından imzalanan antlaşma metni ve sözleşmeler, TBMM tarafından bundan sonraki süreçte görüşülecektir.³⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey, çekmiş oldukları telgraflarla hizmetlerinden dolayı İsmet Paşa’yı, Hasan Saka’yı ve Dr. Rıza Nur’u tebrik etmiştir.³⁴⁶ Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanması, Türk basınında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Gazeteler Lozan heyetinin ve Mustafa Kemal Paşa’nın resimleriyle dolmuş ve Lozan’ın başarısını manşetlerine yansıtmışlardır. “Anavatanın dokuz senelik yas bağı bugün çözülüyor”³⁴⁷

³⁴³ Şimşir, Lozan Telgrafları II, s. 582-587.

³⁴⁴ Meray, Cilt 7, s. 267-271.

³⁴⁵ Budak, s. 461.

³⁴⁶ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 593.

³⁴⁷ “Anavatanın Dokuz Senelik ...”, *Vakit*, Sayı 2017, s. 1, İstanbul 24 Temmuz 1923.

“12 sene süren muharebeler bitti”³⁴⁸ ve “sulhu Gazipaşa’mızın altın kalemi imzaladı”³⁴⁹ gibi manşetler atılmıştır.

25 Temmuz 1923’te İsmet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya çekmiş olduğu telgrafta İsmet Paşa, Hasan Saka ve Dr. Rıza Nur; Mustafa Kemal Paşa’ya desteklerinden dolayı teşekkürlerini sunmuşlardır. Bu telgrafta Hasan Saka şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Lütufkâr tebriklerinize cevap verebilmekten âcizim. Allah, büyük hizmetlerinizi devamlı kılsın. Hasan Hüsnü (Saka)”*³⁵⁰

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923’te imzalanmasının ardından 21 Ağustos’ta TBMM’de görüşülmüştür. Mecliste yapılan uzun görüşmeler sonucunda bazı milletvekillerinin itirazlarına rağmen yapılan oylamada 213 kabul oyu, 14 ret oyu kullanılmıştır.³⁵¹ Lozan Barış Antlaşması, Türk dış politikası açısından değerlendirildiğinde sadece 1923 yılı için değil, hukuksal anlamda günümüz açısından da geçerliliğini koruyan ve Türk dış politikasını belirleyen önemli bir belgedir.³⁵²

Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan itibaren Türkiye’ye dört defa barış teklifi yapıldığını belirtmiştir. Bunlardan birincisi, Sevr; ikincisi I. İnönü Muharebesi’nden sonra toplanan Londra Konferansı’nın ardından yapılan tekliftir. Üçüncüsü, Sakarya Zaferi’nden sonra Paris’te toplanan İtilaf Devletleri’nin Dışişleri Bakanları tarafından yapılan tekliftir. Dördüncüsü ise, Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasıyla sonuçlanan görüşmelerdir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre Lozan’ın başarısını anlayabilmek için, bu dört teklifin karşılaştırılarak incelenmesi gerekir. Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta bu ilk üç teklifi Lozan Barış Antlaşması ile kıyaslamış ve sözlerini “*bu antlaşma, Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir*” şeklinde tamamlamıştır.³⁵³

³⁴⁸ “On iki sene...”, *Akşam*, Sayı 1723, s. 1, İstanbul 9 Temmuz 1923

³⁴⁹ “Sulhu Gazipaşa’mızın ...”, *Vakit*, Sayı 2018, s. 1, İstanbul 25 Temmuz 1923.

³⁵⁰ Şimşir, Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923), s. 594.

³⁵¹ Sonyel, s. 356.

³⁵² Papuççular, s. 7.

³⁵³ Atatürk, s. 506-518.

Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'nda komisyonlarda büyük gayret göstermiş; İsmet Paşa ile uyumlu çalışarak Ankara ile Lozan arasında bağlantıyı sağlamış ve antlaşmanın imzalanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Sadi Irmak, *“Hasan Saka ismini tarihe mâl eden şerefli belge, şüphesiz Lozan Antlaşması'dır. Çünkü bu antlaşmada ikinci imza onundur.”* demiştir.³⁵⁴

Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'nda adli ve mali kapitülasyonların kaldırılmasının Türkiye'nin bağımsızlığı için öncelik olduğunu belirtmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yenik devletlerin, özellikle Almanya'nın imzalamış olduğu Versay Antlaşması'nı örnek göstererek Türkiye'nin Lozan'da iktisadi ve mali büyük bir başarı elde ettiğini belirtmiştir. Türkiye'nin Lozan'da Versay, St. German ve Triannon benzeri bir antlaşma imzalamamasının en önemli sebebi olarak, Türkiye'nin istiklal mücadelesinden zaferle çıkmasını göstermiştir.³⁵⁵

Lozan Barış Konferansı'ndan sonra, V. İcra Vekilleri Heyeti'nde (5. TBMM Hükümeti-Ali Fethi Bey) Mahmut Esat Bey'in (Bozkurt) 24 Eylül 1923'te görevinden ayrılmasıyla Hasan Saka, İktisat Vekilliği'ne seçilmiş; 27 Ekim 1923'e kadar da bu görevini sürdürmüştür.³⁵⁶ İktisat Vekilliği'ne seçilmesi üzerine Hasan Saka, mecliste bir teşekkür konuşması yapmıştır. Konuşmasında milletvekillerine İktisat Vekâleti'nin yapısından bahsederek bu Vekâletin; ziraat, maden, orman ve istatistik müdürlüklerinden oluştuğunu ve bunların her birinin ayrı ayrı uzmanlık isteyen alanlar olduğunu anlatmış ve bu göreve kendisini layık gören milletvekillerine teşekkür etmiştir.³⁵⁷

2.3. Hasan Saka'nın Erken Cumhuriyet Dönemi Faaliyetleri (1923-1925)

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan I. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde (Birinci İnönü Hükümeti) Hasan Saka, İktisat Vekili (Ekonomi Bakanı) olarak 1 Kasım 1923 tarihinde göreve başlamış ve 6 Mart 1924'e kadar bu görevine devam etmiştir.³⁵⁸ 6 Mart 1924 tarihinde kurulan II. İnönü Hükümeti'nde Ticaret Vekili

³⁵⁴ Irmak, s. 125.

³⁵⁵ Saka, Dış Ticaret ve Gümrük Politikası, s. 91-92.

³⁵⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 59.

³⁵⁷ TBMMZC, D. 2, C. 2, Birleşim 25, Celse 1, 25 Eylül 1923, s. 242, 243.

³⁵⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 65.

(Ticaret Bakanı) olarak başladığı görevine³⁵⁹ 22 Kasım 1924 tarihine kadar devam etmiştir.³⁶⁰

1923-24 yıllarında Cumhuriyet'in ilanı, Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiğine dair eleştirileri, Anadolu demiryollarının devletleştirilmesi sorunu, bütçe sorunları, hilafetin ilgası gibi konular, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın grup toplantılarının gündemini oluşturmuştur.³⁶¹ İktisat Vekili Hasan Saka, 8 Ocak 1924 tarihinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın grup toplantısında demiryollarının millileştirilmesi ile ilgili milletvekillerine açıklamalarda bulunmuştur.³⁶² Bu dönem, Cumhuriyet'in ilk günleri ve aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması'nın yoğun bir şekilde tartışıldığı ve uygulanmaya başlandığı bir dönemdir. Hasan Saka, hem İktisat Vekili hem de Lozan'a İsmet Paşa'nın yanında katılmış bir delege olarak hem CHF grup toplantılarında hem de mecliste yoğun tartışmaların içinde yer almıştır.

Cumhuriyet'in ilanından itibaren ekonomik bağımsızlığın kazanılması için kapitülasyonların kaldırılması, dış borçların ödeme planının yapılması, Reji İdaresi'ne son verilmesi, demiryollarından başlayarak ülkedeki yabancı sermayenin millileştirilmesi gibi olaylar, bu dönemde yeni bir maliye politikası belirlenmesine neden olmuştur. Bu dönemde kurulan İsmet Paşa Hükümetleri “denk bütçe” ve “sağlam para”, yani 1920'li yıllardan itibaren uygulanan klasik maliye politikalarını izlemişlerdir.³⁶³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında mali reform ve kalkınma için gerekli olan teorik ve uygulamalı ekonomi bilgisi yeterli değildir. Osmanlıdan devralınan sermaye yetersiz, özel sektör ve iş gücü sınırlıdır. Ayrıca savaş sonrasında çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan sermaye sahiplerinin büyük bir kısmı yurt dışına gitmiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik anlamda sermaye, özel sektör ve mali konular bakımından yetersizdir. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomi yönetiminde tek umut “milli iktisat” uygulamaları olmuştur. Milli burjuvazi ve sermaye oluşturarak sanayileşmek milli iktisadın temel yapısını oluşturmaktadır. Bu dönemde iki ayrı grup “milli iktisat” modelinin etrafında ayrıışmışlardır. Birincisi, İnönü ile hareket eden Şükrü Saraçoğlu, Hasan Saka, M. Şeref Özkan'dır. Bu kadro devletçiliği savunurken, ikinci

³⁵⁹ “İsmet Paşa Kabinesini Teşkil Etti”, *İkdam*, Sayı 9674, s. 1, İstanbul 07 Mart 1924.

³⁶⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 71.

³⁶¹ Yücel Demirel-Osman Zeki Konur, *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s. 9-11.

³⁶² Demirel-Konur, s. 159.

³⁶³ Güneri Akalın, *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s. 1, 2.

grubu oluşturan Cavit Bey, Fethi Okyar, Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Hamdi Başar ise serbest piyasa ekonomisini savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu iki grup arasında Cumhurbaşkanı olarak dengeyi sağlayan kişi durumunda olduğu görülmüştür.³⁶⁴

Hasan Saka, 1924 yılında II. İnönü Hükümeti'nde Ticaret Vekili olarak görev yapmış ve 1924 Ticaret Vekâleti'nin bütçesini hazırlamıştır. Bütçeyi hazırlarken özel sektörün ve ferdi teşebbüslerin ekonomik ihtiyaçlarını sağlamak ve özel sektörü teşvik etmeyi esas almıştır. Bu politika daha sonra özel sektörü destekleyen devlet politikasının da temelini oluşturmuştur.³⁶⁵ Hasan Saka'nın Ticaret Vekilliği, III. Cumhuriyet Hükümeti olan Ali Fethi Okyar Hükümeti'nin 22 Kasım 1924 tarihinde kurulmasıyla son bulmuştur.³⁶⁶

1924 yılında iktidarda olan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın karşısına muhalif bir parti olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkmıştır. Bu parti Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve Refet Paşa gibi Milli Mücadele'nin önde gelen kişileri tarafından kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan inkılaplardan hoşnut olmayan kesimlerin de bu partiye yönelmesi, Şeyh Sait İsyanı, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de suikast girişimi gibi olayların yaşanmasıyla beraber Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü kısa sürmüştür.³⁶⁷ Cumhuriyet'in ilk yılında yaşanan siyasi olaylar ve yapılan inkılaplar, bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Bu sebeple Şeyh Sait İsyanı gibi gerici olaylar Cumhuriyet'in siyasi hayatını da olumsuz etkilemiştir.

Cumhuriyet'in ilk yılları aynı zamanda Lozan Barış Antlaşması'nın uygulandığı dönemdir. 18 Şubat 1925 tarihinde mecliste yapılan görüşmelerde bazı Ermenilerin İstanbul'a geri dönmesine yönelik Eski Dâhiliye Vekili Ferit Bey'in teklifi değerlendirilmiştir. Trabzon Mebusu Hasan Saka da bu toplantıda görüşlerini açıklamıştır. Azınlıkların yurda geri dönme yetkisinin Lozan Barış Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ait olduğu meclisteki yoğun tartışmalarla dile getirilmiştir. III. Cumhuriyet Hükümeti olan Ali Fethi Okyar Hükümeti'nin bu dönemde mecliste yoğun tartışmaların içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.³⁶⁸

³⁶⁴ Akalın, s. 13, 14.

³⁶⁵ Remzi Saka, *Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketi*, Tecelli Matbaası, Ankara 1933, s. 13, 14.

³⁶⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 77.

³⁶⁷ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Cedit Neşriyat, Ankara 2002, s. 20, 21.

³⁶⁸ TBMMGCZ, D. 2, C. 4, Birleşim 59, Celse 4, 18 Şubat 1925, s. 494-514.

22 Kasım 1924 tarihinde kurulan Ali Fethi Okyar Hükümeti, bu siyasi tartışmalar içerisinde 3 Mart 1925 tarihinde istifa etmiştir.³⁶⁹

2.4. Hasan Saka ve Türkiye İş Bankası

Türkiye İş Bankası'nın kurulma süreci, Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Ağustos 1924 tarihinde almış olduğu karar ile başlamıştır. Bu kararnâmede *“Bir milyon lira sermaye ile banka muâmelatıyla iştigal etmek üzere ‘Türkiye İş Bankası’ tahtında Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve İzmir Mebusu Mahmut Celal Bey ve rüfekaı tarafından teşkiline teşebbüs edilen şirkete ait nizamnâme-i dahili layihalarının bitedkik muvafık bulunmuş olduğundan ve sermayenin yüzde onunun İtibar-ı Milliye Bankası'na yatırıldığına dair hesabı cari cüzdanı görülmüş idüğünden tasdiki Ticaret Vekâlet-i Celilesinin 20 Ağustos 340 tarihli içtimasında kabul edilmiştir.”*³⁷⁰ ifadeleri yer almıştır. Kararnâmede Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başvekil İsmet Paşa ve kabinenin imzaları vardır. Hasan Saka Ticaret Vekili olarak bu kararnâmeyle imza atmıştır.³⁷¹

Cumhuriyetin ilanından itibaren devletin ekonomi alanında attığı önemli adımlardan biri de, Türkiye İş Bankası'nın 26 Ağustos 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde 1 milyon sermaye ile kurulmuş olmasıdır.³⁷² Bu sermayenin dörtte birini oluşturan 250.000 TL'si Mustafa Kemal Paşa tarafından ödenmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu miktarı, Milli Mücadele Dönemi'nde Hint Müslümanlarından gelen ve miktarı farklı kaynaklarda 500-600 bin TL olarak belirtilen tutardan karşıladığı bilinmektedir.³⁷³

Türk milletini sermaye birikimine alıştırmak, kredi kurumlarını geliştirmek milli bir sermayenin ve sanayinin oluşmasını sağlayabilmek için Türkiye İş Bankası önemli bir misyonla görevine başlamıştır.³⁷⁴

Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunda halkın sermayeye katılmasının sağlanması, Mustafa Kemal Paşa'nın ekonomik kalkınmaya ve ferdi teşebbüse verdiği önemi gösterir. O'na

³⁶⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 77.

³⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1, 10-40-17, 20 Ağustos 1924.

³⁷¹ BCA, 30-18-1-1, 10-40-17, 20 Ağustos 1924.

³⁷² Rifat Önsoy, “Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik”, *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II*, AYK, ATAM, Ankara 2005, s. 136.

³⁷³ Selcen Gür, “Mustafa Kemal Atatürk'ün Kurmuş Olduğu Kurumlar”, *57 Yıl*, (Editör: Ahmet Özgür Türen), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 176.

³⁷⁴ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996, s. 156.

göre bu durum demokrasinin ana koşullarından biri ve kalkınmayı sağlamanın etkin yollarındandır.³⁷⁵

Türkiye İş Bankası'nın kuruluş öyküsüne bakıldığında Mustafa Kemal Paşa'nın elinde Milli Mücadele'den kalan bir miktar para ile o zamanki kayınpederi Muammer Bey'in (Uşakizâde) yönlendirmesi ve eski bankacı TBMM'de İmar ve İskân Vekili olan Mahmud Celal Bey'in önerisi ile Türkiye İş Bankası'nın tohumları atılmıştır. Bankanın adı, kurucuları, yönetim kurulu, faaliyete geçeceği bina belirlenmiştir.³⁷⁶ Banka kurulduğunda ilk İdare Meclisi'ne bakıldığında Dr. Takiyettin Fikret (Onuralp), Kılıç Ali (Kılıç), Mahmud (Soydan), Fuat (Bulca), İhsan (Eryavuz), Mustafa Rahmi (Köken), Rasim (Başara), Salih (Bozok), Kınacızâde Şakir (Kınacı) Beyler gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yakın çevresinden isimler görülmektedir.³⁷⁷ İş Bankası, Ulus Meydanı'nda dört odalı küçük bir evde faaliyete başlamıştır.³⁷⁸

Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sürecinde bankaya verilecek olan isimle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak "İş Bankası" ismini kimin bulduğıyla ilgili farklı hikâyeler ve hatıralar bulunmaktadır. 1986 yılında Celal Bayar ile yapılan röportajda Celal Bayar, bankanın ismini Hasan Saka'nın bulduğunu belirtmiştir. Celal Bayar'ın yine 1984 senesinde İş Bankası Genel Müdürlüğü'nde ses kaydına alınan konuşmasında, Hasan Saka'nın o dönemde Maliye Vekili olduğunu ve bu ismi kendisinin bulduğunu söylemiştir. Yine bir başka hikâyede 1959 yılında Hasan Saka'nın İstanbul Tepebaşı'nda bulunan İş Bankası şubesinde dönemin Banka Müdürü Mustafa Kemal Sayıl'la ve Şemsettin Günaltay ile yapmış olduğu sohbette İş Bankası'nın adını kendisinin koyduğunu söylemiştir.³⁷⁹ Bu hikâye ve hatıralardan çıkan sonuca göre dönemin Ticaret Vekili olan Hasan Saka'nın Türkiye İş Bankası'nın isminin konulmasında büyük bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

İş Bankası, 1920'li yıllarda yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasında önemli bir rol oynamış ve iktisat politikalarının yönlendirilmesinde önemli etkileri olmuştur.³⁸⁰

³⁷⁵ Aysan, s. 83.

³⁷⁶ Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2001, s. 9-11.

³⁷⁷ Kocabaşoğlu, s. 59.

³⁷⁸ Yücel Özkaya, "Cumhuriyet'in İlanından Hayattan Ayrılışına Kadar Mustafa Kemal Atatürk", *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı*, (Yayına Hazırlayan: Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012, s. 540.

³⁷⁹ Kocabaşoğlu, s. 11-13.

³⁸⁰ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 311, 312.

Cumhuriyetin ilk yıllarında milli iktisat politikasına baktığımızda ülkeyi kalkındırmak için yabancı yatırımcının yerine yerli özel sektörü ortaya koymak amaçlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İş Bankası'nın kuruluşuna sermaye koyarak katılmasının en önemli sebebi budur. Yani özel teşebbüse dayanan ekonomik siyasetin alt yapısını kurmaya çalışmıştır.³⁸¹

1923-29 Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına yönelik ekonomi politikalarına bakıldığında “milli iktisat” oluşturulması hedeflenmiştir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Türkiye İş Bankası'nın kuruluş dönemi birbiriyle paralellik gösterir. Türkiye İş Bankası'nın bankacılık faaliyetleri yanında sanayi girişimlerine de katılarak Türk ekonomisinin gelişmesine önemli bir katkı sağladığı görülmüştür.³⁸²

İş Bankası'nın kurulduğu dönemde “politikacılar bankası” olarak adlandırılması Ankara'da nüfuz sahibi olmak isteyenlerin rağbet gösterdiği bir banka haline gelmesine sebep olmuştur.³⁸³ Bu politikacılara, İş Bankası'nın Fransızca karşılığı olan Banque d'affaires'den etkilenererek “affairiste” yani “çıkarıcı” anlamına gelen “aferistler” denilmeye başlanmıştır.³⁸⁴ Bu olumsuz eleştirilere rağmen Türkiye İş Bankası, kuruluşundan itibaren önemli bir rol üstlenmiştir.

Hasan Saka, İş Bankası'nın kurucularından biri olarak 1924 yılında Türkiye İş Bankası'nın kuruluş nizamnâmesi olan “Esas Mukavelenâmesi”ni (Nizamnâme-i Esasi) 10 fasıl 76 madde halinde hazırlamıştır.³⁸⁵ Bu nizamnâme, 10 Temmuz 1924 tarihinde Ticaret Vekili Hasan Saka ve Celal Bayar'ın içinde olduğu heyet tarafından Maliye Vekaleti'ne sunulmuştur. Böylece Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunun önemli bir adımı atılmıştır.³⁸⁶

Türkiye İş Bankası İdare Meclisi'nin 29 Kasım 1924 tarihinde yaptığı toplantıda Hasan Saka, İstanbul Mebusu Süleyman Sırrı Bey ile müfettişlik (murakıplık) görevine seçilmiştir. Süleyman Sırrı Bey aynı yıl bu görevini bırakmıştır. Murakıplığa daha sonra İstanbul Mebusu Ali Rıza (Bebe) Bey seçilmiştir. Ancak Ali Rıza Bey de bir süre sonra

³⁸¹ Cem, s. 261-267.

³⁸² Kocabaşoğlu, s. 17, 18.

³⁸³ Atay, s. 526.

³⁸⁴ Boratav, s. 312.

³⁸⁵ Kocabaşoğlu, s. 57.

³⁸⁶ Y. Doğan Çetinkaya, *İş'in 100 Yılı, Zekâ, Dikkat ve İffet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2024, s. 50.

ayrılmış ve yerine Edirne Mebusu Şakir (Kesebir) Bey getirilmiştir. İkinci murakıp değişmiş olsa da Hasan Saka bu görevi 1938 yılına kadar devam ettirmiştir.³⁸⁷

İttihat ve Terakki Dönemi'nde kurulan İtibar-ı Milli Bankası'nın gerek sermaye bakımından gerekse şubeleşme bakımından İş Bankası'ndan daha eski olmasına rağmen 1927 yılında İş Bankası ile birleşmesi için büyük gayret gösterilmiştir.³⁸⁸ Hasan Saka'nın Türkiye İş Bankası tarihi açısından bakıldığında üstlendiği bir diğer görevi de İtibar-ı Milli Bankası'nın İş Bankası ile birleşme işlerini yürütmek üzere İtibar-ı Milli Bankası tarafından görevlendirilmesidir. 31 Mart 1927 tarihinde İş Bankası Genel Kurulu, İtibar-ı Milli Bankası'nın İş Bankası'na katılma kararını onaylamıştır. Bu birleşmede gerekli olan işlemlerin yerine getirilmesinde Hasan Saka önemli bir rol oynamıştır. İş Bankası bu birleşmeden hem sermayesinin artması hem de deneyimli bir çalışan kitlesini bünyesine dâhil etmesi konularında kazançlı çıkmıştır.³⁸⁹ 8 Şubat 1927 tarihli kanunla İtibar-ı Milli Bankası'nın Türkiye İş Bankası'na devri ile ilgili kanun kabul edilmiştir. Daha sonra 14 Şubat 1927 tarihli kanun hükmüyle hisseler, İş Bankası'na devredilmiştir. Bu karar, 25 Mayıs 1927'de Başbakan İsmet Paşa tarafından onaylanmıştır.³⁹⁰

Hasan Saka, Türkiye İş Bankası'nda 1938 yılına kadar hem murakıplık görevi hem de 1924-32 yılları arasında İş Bankası'nda çok kısa sürede olsa İdare Meclisi Üyeliği yapmıştır.³⁹¹ Hasan Saka, Türkiye İş Bankası'nın kuruluş nizamnamesinin hazırlanması, bankaya isminin verilmesi, 1938 yılına kadar yürüttüğü murakıplık görevi, İtibar-ı Milli Bankası'nın ve İş Bankası'nın birleşmesi gibi üstlendiği görevlerle İş Bankası'na büyük bir katkı sağlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa İş Bankası aracılığı ile özel teşebbüsü, piyasayı, devletçilik uygulamalarını yönlendirmiş ve yeni projeler başlatmıştır. Yani Mustafa Kemal Paşa İş Bankası'nı bir nevi ekonomi politikalarını uygulama alanı olarak kullanmıştır.³⁹²

³⁸⁷ Kocabaşoğlu, s. 75, 76.

³⁸⁸ Mehmet Halis Özer, *Osmanlıdan Cumhuriyete Devlet Eliyle Milli Tüccar Oluşturma Politikalarında Bankacılık Sektörünün Yeri: İş Bankası Örneği (1924-1930)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İstanbul 2010, s. 158.

³⁸⁹ Kocabaşoğlu, s. 114, 116.

³⁹⁰ BCA, 30-18-1-1, 24-34-6, 25 Mayıs 1927.

³⁹¹ Kocabaşoğlu, s. 190, 191.

³⁹² Akalın, s. 15.

2.5. Hasan Saka'nın 1925-1929 Yılları Arası Faaliyetleri

Türk siyasi hayatında 1925 yılına gelindiğinde Cumhuriyet'in ilk iki yılında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Musul meselesi, başarısız olan çok partili hayata geçiş denemesi ve Şeyh Sait İsyanı gibi olaylar bu döneme damga vurmuştur. 1925 yılında bir önemli gelişmede Fethi Okyar Hükümeti'nin son bulmasıdır.

Fethi Okyar Hükümeti'nin istifası üzerine Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa'nın yanında İsmet Paşa ile hükümet kurması için görüşmüştür. Bu görüşmede, İsmet Paşa hükümet kurmak için şartlar sunmuştur. Bu şartlar, Şeyh Sait İsyanına müdahale etmek için bir kolorduyu sefer durumuna getirmek ve tam yetkili bir İstiklal Mahkemesi kurmaktır.³⁹³ Bu şartları kabul edilen İsmet Paşa, IV. Cumhuriyet Hükümeti'ni, kendisinin ise III. Hükümeti'ni 3 Mart 1925 tarihinde kurmuştur.³⁹⁴ Hasan Saka, kurulan III. İsmet Paşa Hükümeti'ne tekrar Maliye Vekili (Maliye Bakanı) olarak atanmıştır.³⁹⁵ İsmet Paşa Hükümeti mecliste Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları tarafından yapılan yoğun eleştiriler ve yaşanan tartışmalara rağmen 23 ret, 2 çekimser, 154 kabul oyu alarak görevine başlamıştır. Göreve başlar başlamaz “Takrir-i Sükûn Kanunu” ve biri isyan bölgesinde diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulması önerisi mecliste yoğun tartışmaların ardından kabul edilmiştir.³⁹⁶

1925 yılında yaşanan yoğun ve tartışmalı siyasi atmosferin içinde mali konularda da büyük değişimler yaşanmıştır. Bunlardan biri 17 Şubat 1925 tarihinde Aşar Vergisi'nin kaldırılmasıdır. Bu vergi kaldırıldıktan sonra devlet gelirlerindeki kaybı karşılayabilmek için dolaylı vergiler artırılmıştır. Demir yolu ve deniz yoluyla piyasaya arz edilen tarım ürünlerinden alınan vergi yükseltilmiştir. Ağnam (1924 yılında “Sayım Vergisi” adını almıştır) ve Yol Vergilerine zam yapılarak şeker, gazyağı gibi ürünlerden alınan vergiler artırılmıştır.³⁹⁷ Aşar Vergisi'nin kaldırılması sonrasında mecliste arazi meseleleri ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Maliye Vekili Hasan Saka, Aşar Vergisi'nin rayiç bedele göre alındığını bu durumun da birtakım sıkıntılar yarattığını belirtmiştir. Ayrıca emlak

³⁹³ Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1998, s. 80.

³⁹⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 81.

³⁹⁵ TBMMZC, D. 2, C. 15, Birleşim 69, Celse 1, 4 Mart 1925, s. 133.

³⁹⁶ Turgut, s. 243, 244.

³⁹⁷ Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s. 59.

değerleriyle vergi değerleri arasında büyük farklar olduğunu, bu durumun düzeltilmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁹⁸

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte vergi yükünün köyden şehre taşındığı görülmektedir. 1925 yılında Aşar Vergisi ve 1926 yılında Aşar Vergisi yerine konulmuş olan Mahsulat-ı Araziye Vergisi kaldırılmış ve bu nedenle bütçede oluşan boşluğun şehir ekonomisini mükellef kılan vergilerle doldurulduğu görülmüştür.³⁹⁹ Bu dönemde bütçenin denkleştirilmesi için borçlanma meselesi gündeme gelmiştir. Maliye Vekili Hasan Saka, bu konuyla ilgili denk bütçe yapabilmek için dışarıya üç veya daha fazla süreli hazine tahvili ihracının yapılabileceğini ancak buna ihtiyaçlarının olmadığını belirtmiştir.⁴⁰⁰

TBMM'nin 1925 yılı bütçe görüşmelerinde gündeme gelen bir önemli mesele de “seyyar sergi” meselesidir. Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey'in gerçekleştirmiş olduğu seyyar sergi projesi, Seyr-i Sefain İdaresi'nden bir gemi alınıp, bu gemi de sergi alanları oluşturulması ve tüccarların Akdeniz Limanlarını dolaşarak hem ürün satıp hem de Türkiye'nin tanıtımını gerçekleştirmeleridir. Bu dönemde mecliste bütçe görüşmelerinde “seyyar sergiye” tahsis edilecek olan geminin hangisi olacağı tartışılmıştır. Ali Cenani Bey, bir kanun çıkarılarak “Karadeniz Vapuru”nun bunun için tahsis edilmesini bütçe görüşmelerinde gündeme getirmiştir. Bu öneri mecliste tartışmalara neden olmuştur. Maliye Vekili Hasan Saka, “Karadeniz Vapuru”nun “seyyar sergi” olarak kullanılmasının önemini anlatmış ve bunun kârlı bir faaliyet olduğunu söylemiştir. Ancak Hasan Saka, “Karadeniz Vapuru”nun tahsis edilmesine dair bir kanun çıkarılmasına gerek olmadığını da belirtmiştir. Sonuç olarak “seyyar sergi” için “Karadeniz Vapuru”nun tahsis edilmesi, kanun çıkarılmadan meclis tarafından kabul edilmiştir.⁴⁰¹ 1 Nisan 1925 tarihinde yapılan bütçe görüşmelerinde Maliye Vekili olarak Hasan Saka, TBMM'de milletvekillerinin bütçe ile ilgili her sorusuna cevap vermiştir. Hasan Saka, ülkenin o günkü kısıtlı şartlarında bütçede denkliliği sağlamak için önemli bir gayret içerisinde olmuştur.⁴⁰²

Yaşanan önemli gelişmelerden biri de 1925 yılında çıkarılan “Kadastro Kanunu”nun uygulanmaya başlanmasıdır. Bu kanun ile Ankara, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde

³⁹⁸ TBMMZC, D. 2, C. 15, Birleşim 78, Celse 1, 15 Mart 1925, s. 477.

³⁹⁹ M. Orhan Dikmen, “Vergilerde Mali Olmayan Gayeler ve Bunların Türk Vergi Mevzuatında Yeri”, *O. Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in Hatırasına Armağan*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1948, s. 148.

⁴⁰⁰ Mehmet Evsile, *Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat (1923-1950)*, Hiper Yayın, İstanbul 2020, s. 249, 250.

⁴⁰¹ Ufuk Erdem, *Türkiye Cumhuriyeti Kendini Tanıtıyor Yüzer Sergi Avrupa'da*, Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 15-18.

⁴⁰² TBMMZC, D. 2, C. 17, Birleşim 91, Celse 1, 1 Nisan 1925, s. 1-27.

çalışmalar başlamış, ancak yeterli düzeye ulaşamamış ve bu da birtakım eleştirilere sebep olmuştur. Yapılan eleştirilere karşı Hasan Saka, 128 komisyonun 28 vilayette çalışmalarını sürdürdüğünü belirtmiştir. Ancak tam kadastro çalışmalarının çok uzun yıllar süreceğini belirtmiştir.⁴⁰³

13 Temmuz 1926 tarihine kadar Maliye Vekilliği'ni devam ettiren Hasan Saka, daha sonra görevini Mustafa Abdülhalik (Renda) Bey'e devretmiştir.⁴⁰⁴ Abdülhalik Renda hatıralarında Hasan Saka'yla bütçe komisyonunda birlikte çalıştıklarını anlatmış ve bu dönemde mali vaziyetin iyi olmadığını belirtmiştir. Renda, İsmet Paşa'nın kendisine 11 Temmuz 1926 günü Maliye Bakanlığı'nı teklif ettiğini, kendisinin ilk olarak bu teklifi kabul etmediğini ama daha sonra İsmet Paşa'nın ısrarı sonucunda bu görevi kabul ettiğini anlatmıştır.⁴⁰⁵ Hasan Saka Maliye Vekilliğinden sonra 1 Kasım 1926'da TBMM'nin yasama döneminin açılışında, meclisin Başkanlık divanı seçiminde TBMM Başkanvekilliğine seçilmiştir.⁴⁰⁶

1927 yılındaki CHP Büyük Kongresi'nden sonra, TBMM'nin III. dönem çalışmaları 1 Kasım 1927'de geçici başkan Trabzon Milletvekili Hasan Saka'nın başkanlığında saat 9:40'ta toplanarak başlamıştır.⁴⁰⁷ TBMM'nin meclis başkanlık kurulu seçimleri yapılarak Meclis Başkanlığı'na Kazım Özalp, başkanvekilliğine tekrar Hasan Saka seçilmiştir.⁴⁰⁸

1927 yılında TBMM'de yapılan oturumlarda Hasan Saka'nın meclisin çalışmalarına yoğun bir şekilde katıldığı görülmüştür. 28 Mart 1927 tarihinde mecliste görüşülen Türk Tayyare Cemiyeti'ne yapılacak olan yardımın şekli belirlenirken Hasan Saka, kanunun nasıl çıkarılması gerektiği hususunda TBMM'de bulunan milletvekillerini ikna ettiği görülmüştür.⁴⁰⁹

Hasan Saka, 1936 yılında yayınlanan "Maliye Ders Notları" adlı kitabında, Lozan Barış Antlaşması'nda borçların paylaşımı meselesinin halledildiğini, ancak alacaklılarla borcun nasıl ve hangi para cinsiyle ödeneceğinin daha sonraya bırakıldığını anlatmıştır. 1927 yılında Paris'te yapılan görüşmelerin sonunda 1928 Mukavelesi imzalanmıştır. Lozan'da

⁴⁰³ Evsile, s. 142.

⁴⁰⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 81.

⁴⁰⁵ Abdülhalik Renda, *Hatırat*, (Yayına Hazırlayanlar: Aytaç Demirci, Sabri Sayarı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 302, 303, 308, 309.

⁴⁰⁶ Çoker, s. 932.

⁴⁰⁷ Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), s. 309.

⁴⁰⁸ Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayınevi, Mart 2008, s. 522.

⁴⁰⁹ TBMMGCZ, D. 2, C. 4, Birleşim 47, Celse 2, 28 Mart 1927, s. 660-662.

Osmanlı dış borcunun % 63'ünün Türkiye'ye düştüğü ve bu dış borcun yirmi senede ödenmesi kabul edilmiştir. 1928 Mukavelesinde borçların ödenmesine teminat olarak İstanbul Haydarpaşa ve Galata gümrükleriyle Samsun gümrük sahaları gösterilmiştir. 1929 yılında dünyada çıkan ekonomik buhran sonrasında dış borcun taksitlerinin ödemesi durdurulmuş, daha sonra ancak borç taksitlerinin üçte biri ödenmeye devam etmiştir. Bu durum neticesinde, 1933 yılında Paris'te tekrar yapılan görüşmeler sonucunda, senelik borcun altın olarak ödenmesi esası yine korunmuş, ancak iki milyon yerine 700 bin Türk altın lirası ödenmesi kabul edilmiştir. 1933 Mukavelesinin 1928 Mukavelesine göre ekonomik sonucu, dış borcun üçte iki oranında azalmasıdır.⁴¹⁰ Lozan Barış Antlaşması sonrasında 107 milyon altın lira olan borcun, 1933 Anlaşmasıyla 8 milyon altın liraya çekilmiş olması, dikkate değer bir başarıdır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bütçesinin neredeyse yarısı bu borçlara giderken, Cumhuriyet Dönemi bütçesinde dış borç ödemelerinin % 7'ye düşmesi büyük bir mali zaferdir.⁴¹¹

2.6. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

1927 sonrasında gerek Türkiye'de gerek dünyada yaşanan olaylar, Türkiye siyasetini etkilemiştir. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında etkilerini göstermiştir. Bu durum Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisini daha da zayıflatmıştır.⁴¹² Dış ticaretin zorlaştığı, dövize olan ihtiyacın arttığı, bu sebeple Türk parasının değerinin düştüğü bir dönem olan 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı, ülkelerin ekonomi politikalarında büyük değişime sebep olmuştur. İthalatın kısıtlanması ile yerli üretim ve tüketim yaygınlaştırılmıştır. Türkiye'de bu yıllarda buna benzer yöntemler kullanılarak yerli malını teşvik eden politikalar üretilmiştir. 14 Aralık 1929 tarihinde TBMM Başkanı Kazım Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantı sonucunda, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kurulmuştur. Bu derneğin kurucu üyelerini; TBMM Başkanvekili Hasan Saka, İzmir Mebusu Rahmi (Köken), İzmir Mebusu Celal (Bayar), Kırklareli Mebusu Dr. Fuat (Umay), Sinop Mebusu Yusuf Kemal (Tengirşenk), Kütahya Mebusu Besim (Atalay), Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü (Ataman) ve Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet (Tan) Beyler

⁴¹⁰ Saka, Maliye Ders Notları, s. 552-555.

⁴¹¹ Akalın, s. 137.

⁴¹² Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 147.

oluşturmuştur.⁴¹³ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşunda ve bu cemiyetin faaliyetlerini gerçekleştirmesinde en önemli rollerden biri, Türkiye İş Bankası'na düşmüştür. Bankanın kurucularından Celal (Bayar) Bey, Mahmud (Soydan) Bey ve Hasan Saka, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kuruluşunda da yer almışlardır. Ayrıca İş Bankası yönetim kurulu üyelerinden İzmir Milletvekili Rahmi (Köken) Bey, cemiyetin umumi kâtibi olarak görev yapmıştır.⁴¹⁴ Dernek, nizamnâmesini hazırlamak için vakit kaybetmeden faaliyetlerine başlamıştır.⁴¹⁵ Cemiyetin kuruluş nizamnâmesi, 29 Aralık 1929 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. Cemiyetin umum kâtibi Rahmi Bey tarafından gönderilen yazıda şu ifadeler yer almıştır:

*Cemiyetin maksat ve gayelerinin bütün Milletçe benimsenmesi ve hükümlerinin bir iman halinde yaşamasını; her vatani ve milli hizmette ön ayak olan fırkamızın bu çok hayırlı hizmette de kıymetli faaliyet ve müzaharetile mümkün olacağından lütuf ve hizmetlerini rica ve hürmetlerimi arzeylerim efendim.*⁴¹⁶

Derneğin çalışmalarında yerli malı kullanmak ve tasarrufta bulunmak ekonomik bağımsızlığın önemli bir parçası olarak görülmüştür. Milli iktisadın amacının yerli malı kullanarak kendi kendine yeten bir ekonomi oluşturmak olduğu vurgulanmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin 1930'lu yıllara damga vuran yerli malı üretimini ve kullanımını teşvik eden faaliyetlerindeki amaç, yerli malı tüketiminin artırılması, yerli tarım ürünlerine talebin artırılıp ithalatın azaltılmasını sağlamaktır.⁴¹⁷

Diyanet İşleri Başkanı Rıfat (Börekçi) Bey, bir genelge yayınlarak camilerde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amacının anlatılmasını istemiştir. Ayrıca minarelerdeki mahyalara cemiyetin tanıtılmasıyla ilgili yazıların asılmasını da istemiştir.⁴¹⁸

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti faaliyetlerini duyurabilmek için 1930 Sanayi Kongresi ve 1931 yılında Ziraat Kongresi gerçekleştirmiştir.⁴¹⁹ 12 Şubat 1930 tarihinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin yürütme meclisi Trabzon Milletvekili Hasan Saka başkanlığında toplanmıştır. 1930 Milli Sanayi Kongresi'nin yönetmeliği hazırlanarak kongre sırasında bir gazete çıkarılması ve kongre zabıtlarının bu gazetelerde yazılması

⁴¹³ Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 1992, s. 128-130.

⁴¹⁴ Çetinkaya, s. 151.

⁴¹⁵ "Milli Tasarruf Cemiyeti", *Akşam*, Sayı 4014, s. 3, İstanbul 15 Aralık 1929.

⁴¹⁶ BCA, 490-1-0-0, 1-3-16, 2 Ocak 1930.

⁴¹⁷ Melike Aktaş, "Kültürel-Ekonomik Model Çerçevesinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Halkla İlişkiler Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2020, s. 977-979.

⁴¹⁸ BCA, 51-0-0-0, 3-17-23, 26 Aralık 1929.

⁴¹⁹ Duman, s. 139.

kabul edilmiştir.⁴²⁰ Milli Sanayi Kongresi, 21 Nisan 1930 tarihinde toplanmıştır. Sergiler düzenleyerek yurttan üretilen yerli malı ürünlerini tanıtmışlardır. Mustafa Kemal Paşa kongreye katılarak sergilerdeki ürünleri detaylı bir şekilde incelemiştir. Mustafa Kemal Paşa kongreden ayrılırken, sergilerin daimi hale getirilmesini ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin faaliyetlerinin Türk halkı için önemini vurgulamıştır.⁴²¹

1930'lu yıllara ülke ekonomisinin tasarrufu ve yerli malının kullanımının teşvik edilmesi damga vurmuştur. İthalat ve ihracat arasındaki farkın kapatılması, yerli üretimin artırılması en temel ekonomik politikaları oluşturmuştur. Bu amaçla Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti konferanslar vermiş, sergiler açmış, yerli malının üretim ve tüketimini teşvik etmiştir.⁴²²

1931-1935 yılları arasında hem dünyada hem de Türkiye'de yaşanan kriz sonucunda yerli malını kullanmak, kullanımını teşvik etmek devlet politikasına ve propagandasına dönüşmüştür. Dönemin teknikleriyle yerli malı kullanımı; gösteri, sergiler ve afişlerle millete bir program doğrultusunda benimsetilmeye çalışılmıştır.⁴²³

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti 1930'lu yılların devletçi ekonomi politikasına geçişinde önemli bir rol üstlenmiştir. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin ismi, 1936 yılında "Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu" olarak değişmiş; 1955 yılında ise, Türk İktisat Cemiyeti ile birleşerek "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını almıştır.⁴²⁴

2.7. 1930 Yılı Siyasi Gelişmeler ve Hasan Saka

Cumhuriyet'in bu döneminde yapılan çağdaşlaşma hareketleri bazı kesimlerin tepkisine neden olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, ülkede var olan iktisadi ve sosyal sorunların hükümetin mecliste eleştirisiz ve denetimsiz bir durumda kalmasından kaynaklandığını ve mecliste kurulacak bir muhalefet partisinin hem hükümetin denetlenmesi hem de mecliste bulunan muhalif düşüncelerin gücünü ortaya çıkarabilmesi açısından gerekli olduğunu düşünmüştür.⁴²⁵ Bu amaçla 12 Ağustos 1930 tarihinde Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in başkanlığında kurulan Serbest

⁴²⁰ "Sanayi Kongresi İçin Hazırlıklar", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 3087, s. 1, Ankara 12 Şubat 1930.

⁴²¹ "Reisicumhur Hz. Sanayi Sergisinde", *Hâkimiyet-i Milliye*, Sayı 3153, s. 1, 3, Ankara 22 Nisan 1930.

⁴²² Şengül Özerkan, "Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik: Ekonomi Politikası ve Basın İlişkisi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 27, Temmuz-Kasım 1993, s. 616.

⁴²³ Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 562.

⁴²⁴ Duman, s. 141.

⁴²⁵ Koçak, s. 147.

Cumhuriyet Fırkası, zamanla devrim karşıtlarının bu partiye yönelmesi ile Fethi Bey'in düzenlediği yurt gezilerinde, parti mitinglerinde ve belediye seçimlerinde olaylar yaşanmasına sebep olmuştur. Bu durum, hem Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hem de Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ileri gelenlerinde rahatsızlık yaratmıştır. Fethi Bey partisinde yaşananlardan ötürü Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmemek için Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı 17 Kasım 1930 tarihinde kapatmıştır. Aynı tarihlerde Mustafa Kemal Paşa Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Trabzon, Kırklareli, Edirne illerini kapsayan yurt seyahatlerine çıkmıştır. Bu seyahatlerde bir yandan halkın şikâyetlerini dinleyip düşüncelerini öğrenirken, öte yandan yapmış olduğu inkılaplar, kültür ve ekonomi gibi konularda kendi düşüncelerini Türk halkına aktarmıştır. Mustafa Kemal Paşa, yurt seyahatlerini 3 Mart 1931 tarihinde tamamlayarak Ankara'ya dönmüştür. Ankara'ya döndükten sonra hükümet üyeleri ve İsmet Paşa ile yaptığı görüşmelerde yurt seyahatindeki izlenimlerini anlattıktan sonra seçimlerin yenilenmesini istemiştir.⁴²⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu yurt gezilerinde önemli duraklarından biri de Trabzon'dur. Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasının ardından 27 Kasım 1930 tarihinde Trabzon'a gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya bu gezisinde; Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Kütahya Milletvekili Recep Bey, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali Bey gibi geniş bir heyet eşlik etmiştir. Trabzon'da yapmış olduğu konuşmada, ülkenin CHF'den başka bir partiye sahip olmadığını, bu sebeple CHF'nin üzerinde büyük bir sorumluluğun olduğunu ve bu bilinçle hareket edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴²⁷ Atatürk konuşmasında ayrıca bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Karşımızda birçok fırkalar varmış gibi her gün daha fazla bir faaliyetle çalışmak, fikirlerimizi halk kitlelerinin içine yaymak ve köylere kadar götürmek mecburiyetindeyiz. Her an tarihe karşı, cihana karşı hareketimizin hesabını verebilecek vaziyette bulunmak lazımdır.”*⁴²⁸

Mustafa Kemal Paşa, yurt seyahatlerini yaparken CHF'nin Anadolu'daki teşkilat yapısını güçlendirmek ve eksiklikleri tespit edebilmek için partinin önde gelen isimlerinden olan İzmir Mebusu Mahmut Celal (Bayar) Bey, Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey, Afyon

⁴²⁶ Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), s. 313-315.

⁴²⁷ Usta, Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon'da Atatürk Sevgisi, s. 49-51.

⁴²⁸ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 290.

Mebusu Ali (Çetinkaya) Bey ve Tekirdağ Mebusu Cemil (Uybadın) Beyleri görevlendirmiştir.⁴²⁹

CHP’de 19 Nisan 1931 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın başkanlığında yapılan toplantı Başbakan İsmet Paşa, Genel Sekreter Recep Bey, Meclis Başkanı Kazım Bey ve Birinci Başkan Vekili Hasan Saka’nın katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu toplantıda milletvekili adayları saptanmıştır. 24 Nisan 1931’de seçimler tamamlanmış, Hasan Saka Trabzon milletvekili seçilmiştir.⁴³⁰

TBMM’nin dördüncü dönemi, 4 Mayıs 1931 tarihinde başlamıştır. TBMM’de yapılan oylamada, Balıkesir Milletvekili Kazım Paşa 285 oy alarak Meclis Başkanlığı’na getirilmiştir. Reis vekilliği için yapılan seçimlerde Trabzon Milletvekili Hasan Saka 248 oy, İzmir Milletvekili Vasıf Bey de 172 oy alarak reis vekili seçilmişlerdir.⁴³¹

2.8. Balkan Konferansları (1930-1934)

1930’lu yıllar Avrupa’nın siyasal ve ekonomik anlamda karışık olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, hem Avrupa’da gerçekleşen siyasi olaylara karşı hem de Mussolini İtalyası’nın Balkanlar ve Akdeniz’deki rahatsız edici politikalarına karşı güvenlik politikası anlayışını geliştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde kendini etkileyecek olan meseleleri sınırlarına gelmeden çözme anlayışını dış politikasına yansıtmış ve Mustafa Kemal Paşa’nın “yurtta sulh cihanda sulh” anlayışıyla hareket etmiştir. Hasan Saka, bu dönemde hem Meclis Başkanvekili olarak görev almış hem de 1930-1933 yılları arasında düzenlenen dört Balkan Konferansı’na da Heyet Başkanlığı yaparak dönemin dış politikasına büyük katkılar sağlamıştır.

2.8.1. I. Balkan Konferansı (5 Ekim 1930)

I. Balkan Konferansı 5 Ekim 1930 tarihinde Atina’da; Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla gerçekleşmiştir.⁴³² Balkan Konferansı ile birlikte Balkan oyunları da düzenlenmiş iki organizasyon birarada gerçekleştirilmiştir.⁴³³ Türk heyetine TBMM Başkanvekili ve

⁴²⁹ Soyak, s. 429, 430.

⁴³⁰ Güneş, Atatürk Dönemi Türkiye’inde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935), s. 371.

⁴³¹ Sezer, s. 185, 186.

⁴³² Gönlübol-Sar, s. 99.

⁴³³ “Balkan Konferansı Bugün Atina’da merasimle açılıyor”, *Akşam*, Sayı 4306, s. 2, İstanbul 6 Ekim 1930.

Trabzon Milletvekili Hasan Saka başkanlık etmiştir. Heyette milletvekillerinden Hamdullah Suphi Bey, Yakup Kadri Bey, Ruşen Eşref Bey, Necmettin Sadık Bey, Reşit Saffet Bey ve Vasfı Raşit Bey bulunmaktadır. Ayrıca bu heyette Balkan oyunlarına (İnterbalkan) katılan Muvaffak Bey başkanlığında sporcular da yer almıştır. Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, hem Atina'da hem de Pire'de Yunan halkı tarafından samimi bir şekilde karşılanmıştır. Balkan oyunları sırasında stadyumda yapılan törende Türk sporcuların geçit yaptıkları sırada, Yunan halkı Türk bayrağını büyük bir alkış tufanı ile selamlamış ve Yunan Başbakanı Venizelos da yerinden kalkıp Türk bayrağını selamlayarak büyük bir nezaket göstermiştir.⁴³⁴

Türk heyeti başkanı Hasan Saka, aynı zamanda Atina'da Yunanistan Başbakanı Venizelos'u ziyaret etmiş ve iki hükümeti ilgilendiren meseleler samimiyetle görüşülmüştür. Venizelos bu görüşmede yakında Ankara'ya yapacağı seyahatten de bahsetmiştir.⁴³⁵

Balkan Konferansı 5 Ekim'de Yunan Başbakanı Venizelos'un açılış konuşmasıyla başlamış, konferansın açılış gününde Türk heyeti başkanı Hasan Saka da söz alarak ilk Balkan Konferansı'nın önemini belirtmiş ve Türk-Yunan dostluğunun bölge için önemini anlatmıştır.⁴³⁶ I. Balkan Konferansı sonunda Balkan Devletleri arasında her yıl Dışişleri Bakanları düzeyinde bir toplantı düzenleme kararı alınmıştır. Ayrıca Balkan Paktı hazırlanarak bu pakt içinde yer alan devletlerin uyuşmazlıklarının barış yoluyla çözülmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Balkan Birliği'nin kurulmasını sağlayabilmek için daimi bir teşkilat kurma fikrinde de anlaşmaya varılmıştır.⁴³⁷ Balkan Konferansı sırasında yapılan Balkan oyunlarının açılışında Türk heyetinin başkanı Hasan Saka, yaptığı konuşmada spor yoluyla Balkan milletleri arasında dostluk ve birliğin oluşmasını temenni etmiştir.⁴³⁸ Konferans ve oyunlar sonunda Türk heyeti bir sonraki konferansın İstanbul'da yapılması için teklif vermiş, bu teklif diğer Balkan Devletleri temsilcileri tarafından kabul edilmiştir.

⁴³⁴ Ayın Tarihi, Sayı 79, Ekim 1930, s. 6767-6768.

⁴³⁵ "Hasan B. Venizelosla görüştü", *Vakit*, Sayı 4581, s. 2, İstanbul 9 Ekim 1930.

⁴³⁶ "Konferans Büyük Merasimle Küşat Edildi", *Akşam*, Sayı 4307, s. 2, İstanbul 7 Ekim 1930.

⁴³⁷ Gönlübol-Sar, s. 99, 100.

⁴³⁸ Mustafa Mutlu, "Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 70, 2022, s. 346, 347.

2.8.2. II. Balkan Konferansı (20 Ekim 1931)

Balkan Konferanslarının ikincisi 20 Ekim 1931 tarihinde Türkiye, Arnavutluk, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da toplanmıştır. Türk heyetini Hasan Saka başkanlığında Ruşen Eşref Bey, Reşat Nuri Bey, Abdülhak Şinasi Bey temsil etmiştir.⁴³⁹ Konferansa katılan ülkelerin delegeleri Hasan Saka başkanlığında Yıldız Saray'ında yapmış oldukları görüşmelerde, Yunan delegelerinin teklifi olan "Balkan Misakı" projesini görüşmüş ve bu konuda bir komisyon kurulması kararına varılmıştır.⁴⁴⁰ II. Balkan Konferansı'nda Türkiye ile Yunanistan uyumlu bir çalışma içinde hareket ederken, Bulgaristan heyeti ise farklı politikalar izlemiştir. Yugoslavya ve Romanya ise Balkan Birliği düşüncesini ikinci plana bırakmışlardır.⁴⁴¹ II. Balkan Konferansı'nda Bulgaristan'ın durumunu Bulgar "Vossische Zeitung" Gazetesi değerlendirmiştir. Bu gazetede, Bulgaristan'ın Balkan Birliği noktasında farklı hareket etmesinin sebebi olarak I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzaladığı barış antlaşmalarının kendisine çok ağır şartlar sunduğu ve komşularıyla birçok meselenin devam ettiği gösterilmiştir. Bulgaristan heyeti, savaş sonunda Balkan coğrafyasında en zararlı çıkan devletler olarak kendisini ve Türkiye'yi görmekte olduğunu anlatmıştır. Ankara hükümetinin Yunanistan'la olan tarihi düşmanlığını unutarak Balkan Birliği'ni kurmak için çalıştığını, ancak kendilerinin komşularıyla olan meselelerini halletmeden böyle bir birliğin içinde yer almayacaklarını belirtmiştir.⁴⁴² Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle ortaya çıkan toprak kayıpları komşularıyla büyük bir sorun haline gelmiştir. Bulgaristan'ın bu dönemde sergilemiş olduğu yayılcı politikalar, bu sorunun daha da büyümesine neden olmuştur. Bu durum daha sonra kurulacak olan "Balkan Antantı"nda da yer almamasına sebep olacaktır.⁴⁴³

II. Balkan Konferansı'nın Türkiye'nin Balkanlarda kazanmakta olduğu önem ve oynamaya başladığı rol, yabancı gazetelerin de dikkatini çekmiştir. Türkiye'nin

⁴³⁹ Salih Işık, *Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Edirne 2011, s. 34, 35.

⁴⁴⁰ "Konferans Terki Teslihat İçin Temennide Bulunmayı Kararlaştırdı", *Akşam*, Sayı 4681, s. 1, İstanbul 21 Ekim 1931.

⁴⁴¹ Gönübol-Sar, s. 100.

⁴⁴² BCA, 30-10-0-0, 226-523-13, 14 Kasım 1931.

⁴⁴³ Hakkı Uyar, "Resmi Belgelerin Işığında Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938)", *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan*, (Hazırlayan: M. Ö. Alkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 310.

Balkanlardaki önemini anlatan D. Mille isimli gazeteci “Journal des Debats” adlı gazetede, Türkiye’nin Balkanlarda artan etkisini kaleme almıştır.⁴⁴⁴

Konferansın ilerleyen günlerinde Yugoslavya heyeti ile Arnavutluk heyeti arasında çıkan ekalliyet (azınlık) meselesinde yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Hasan Saka, Yugoslavya heyeti ile Arnavutluk heyeti arasındaki bu gerginliğin konferansın önüne geçmemesi gerektiğini, konferansta Balkan Birliği noktasında önemli adımlar atıldığını söylemiştir.⁴⁴⁵ II. Balkan Konferansı’na katılan ülkelerin delegeleri 25 Ekim 1931’de TBMM’de son toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantıya katılan Mustafa Kemal Paşa delegelere yapmış olduğu konuşmada, Balkan milletlerinin ortak bir tarihe sahip olduğunu belirtmiş; Balkanlarda barışın ve birliğin sağlanmasının önemine değinmiştir.⁴⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa konuşmasında şu sözleri söylemiştir:

“İnsanları mesut edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak gayriinsani ve son derece teessüfe şayan bir sistemdir. İnsanları mesut edecek yegâne vasıta onları birbirine yaklaştırarak, onları birbirlerine sevdirek karşılıklı maddi ve manevi ihtiyaçlarını temine yarayan hareket ve enerjidir. Cihan sulhü içinde beşeriyetin hakiki saadeti ancak bu yüksek ideal yolcularının çoğalması ve muvaffak olmasıyla mümkün olacaktır.”⁴⁴⁷

20-26 Ekim 1931 tarihleri arasında Balkan Devletlerinden gelen 200 delegenin katılımıyla gerçekleşen II. Balkan Konferansı’nda Türkiye ve Yunanistan’ın uyumuna rağmen diğer devletlerin arasındaki sorunlar nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştır.⁴⁴⁸

2.8.3. III. Balkan Konferansı (22 Ekim 1932)

III. Balkan Konferansı, 22 Ekim 1932 tarihinde Romanya’nın başkenti Bükreş’te Romanya Dışişleri Bakanı Titulesco’nun “sulh ilan edilmez, istihsal edilir” sözüyle başlamıştır. Konferansta Türk heyeti başkanı olarak Hasan Saka, yapıcı ve uzlaştırıcı konuşması ile diğer delegelerin takdirini toplamıştır.⁴⁴⁹ Yapılan konuşmalarda özellikle

⁴⁴⁴ BCA, 30-10-0-0, 220-481-16, 15 Aralık 1931.

⁴⁴⁵ “Hasan Bey’in Beyanâtı”, *Akşam*, Sayı 4685, s. 2, İstanbul 25 Ekim 1931.

⁴⁴⁶ Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 59.

⁴⁴⁷ “Gazi Hz. Murahhaslara Hitaben Çok Mühim Bir Nutuk İrat Buyurdular”, *Vakit*, Sayı 4957, s. 1, 6, İstanbul 27 Ekim 1931.

⁴⁴⁸ Hikmet Öksüz, “Amerikan Belgelerine Göre Balkan Antantında Türkiye’nin Rolü”, *XIX. Türk Tarih Kongresi*, Cilt 7, Ankara 2022, s. 286.

⁴⁴⁹ “M. Titulesco Balkan Konferansını Açtı”, *Milliyet*, Sayı 2408, s. 1, 6, İstanbul 23 Ekim 1932.

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesinden takdirle bahsedilmiştir. Konferans boyunca hem Türkiye hem de Mustafa Kemal Paşa'ya içten bir sevgi gösterilmiştir.⁴⁵⁰

III. Balkan Konferansı'nda Bulgaristan daha önceki konferanslarda takındığı tavrı devam ettirmiş, azınlıklar meselesi kendi isteklerine göre çözülmediği için konferanstan ayrılmıştır. Konferans bu gerginliğe rağmen çalışmalarına devam etmiş ve Balkan Devletleri'nden oluşan bir gümrük birliği kurulması fikrini görüşmüşlerdir. Türk heyeti, Balkan Devletleri arasında Balkan Birliği fikrini en çok savunan ülke olmuş ve ikili Balkan anlaşmalarında daha kuvvetli bir birlik kurma amacını taşımıştır.⁴⁵¹

2.8.4. IV. Balkan Konferansı (5 Kasım 1933)

Yunanistan, Türkiye, Bulgaristan ve Romanya delegelerinin katılımıyla Selanik'te düzenlenmiştir. Yunan heyeti başkanının konuşmasıyla konferans başlamıştır. Konferans daha sonra Türk heyeti başkanı Hasan Saka'nın konuşmasıyla devam etmiştir. Hasan Saka konuşmasında delegeler olarak üzerlerinde büyük bir sorumluluk taşıdıklarını ve Balkan milletlerinin sorunlarını çözecek olan bir Balkan Birliği kurulmasının önemini anlatmıştır.⁴⁵² Konferansın sonunda bütün sorunlara rağmen bu birliğin oluşması için Belgrad'ta Balkan Konferansı'nın yapılacağı ilan edilmiştir.⁴⁵³ IV. Balkan Konferansı'nda Selanik'te Türk heyetiyle Yunan heyeti, büyük bir uyum içinde hareket etmiştir. Hatta konferansın başında Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yılını coşkuyla kutlamışlardır. Türk heyeti bu durumdan büyük bir memnuniyet duymuştur.⁴⁵⁴

1930 yılında başlayıp 1933 yılına kadar düzenlenen dört Balkan Konferansı'nda Balkan Paketi'nin temelleri atılmıştır. Hasan Saka, bu dört konferansta da uzlaştırıcı ve yapıcı üslubuyla Balkan Devletlerinin delegeleri arasında dengeyi sağlayıcı bir rol üstlenmiştir.

Bulgaristan ve Arnavutluk İtalya'nın yayılmacı politikalarının etki alanında kalmış ve konferanslarda diğer ülkelerle görüş ayrılığı yaşamışlardır. Azınlık meselesi, ekonomik meseleler ve Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne bir çıkışa sahip olma isteği gibi konularda anlaşmaya varamamışlardır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ “Gazi Hz. ile Türkiye’den Takdirler ile Bahsedildi”, *Akşam*, Sayı 5043, s. 1, 2, İstanbul 23 Ekim 1932.

⁴⁵¹ Gönübol-Sar, s. 100.

⁴⁵² “Dördüncü Balkan Konferansı Dün Merasimle Açıldı”, *Cumhuriyet*, Sayı 3414, s. 1, 5, İstanbul 6 Kasım 1933.

⁴⁵³ “Balkan Konferansı İşini Bitirdi”, *Cumhuriyet*, Sayı 3421, s. 1, 5, İstanbul 13 Kasım 1933.

⁴⁵⁴ BCA, 30-10-0-0, 228-535-1, 8 Kasım 1933.

⁴⁵⁵ Oral Sander, *Türkiye’nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 186.

1934 yılında Şubat ayının başında Belgrat'ta; Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya Dışişleri Bakanları, Balkan Antantı'nın tasarısını hazırlamak için biraraya gelmişlerdir. Nihayetinde 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı, Atina'da kurulmuştur.⁴⁵⁶ Balkan sınırlarının savunulmasının ve korunmasının sağlanması amacıyla imzalanan bu anlaşma TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir.⁴⁵⁷

1929 yılında bütün dünyayı sarsan ekonomik buhran hemen hemen aynı ekonomik yapılara sahip olan Balkan Devletlerini de olumsuz etkilemiş ve Balkan ülkelerinin geçmişte yaşadıkları sorunları bir kenara bırakıp onları bir Balkan Birliği oluşturmaya yöneltmiştir. 1934'te kabul edilen Balkan Antantı, Atatürk dönemi Türk dış politikasına yön veren en önemli gelişmelerden biri olmuştur.⁴⁵⁸

Balkan Antantı imzalandıktan sonra, Balkan Devletleri ile yapılan konferans ve toplantılar devam etmiştir. Bunlardan biri Atina'da düzenlenecek olan İktisat Meclisi toplantısıdır. Bu toplantıya Trabzon Milletvekili Hasan Saka, İktisat Vekili Müsteşarı Faik Kurtoglu, Dışişlerinden Bedi Arbel, Türkiye İş Bankası Umum Müfettişi Sami İşbay, Türk Ofis Başmüşaviri Bürhan Zihni gibi isimler katılmak için görevlendirilmişlerdir.⁴⁵⁹

1936 yılında İstanbul'da Yıldız Sarayı'nda düzenlenen Balkan Konferansı'nda Balkan Tıp Haftası etkinlikleri yapılmıştır. Hasan Saka Balkan Konferansı başkanlığında bulunmuş ve konferansta yapmış olduğu konuşmada Balkan Antantı'nın önemini ve Bulgaristan'ın bu pakt içinde olmayışının üzüntüsünü duyduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁰ Toplantılar 1937, 1938 ve 1939 yıllarında da devam etmiştir. Bu toplantılarda Hasan Saka İktisat Heyet Başkanlığı ve düzenlenen Balkan Konferanslarında da Türk Heyet Başkanlığı görevlerini devam ettirmiştir.⁴⁶¹ Başbakan Celal Bayar Dönemi'nde İstanbul'da yapılan Balkan Antantı İktisat Komisyonu toplantısında Türk heyetine Hasan Saka başkanlık yapmıştır.⁴⁶²

⁴⁵⁶ Gönlübol-Sar, s. 102.

⁴⁵⁷ Goloğlu, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet, s. 108.

⁴⁵⁸ Dilek Barlas, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Balkan Politikası", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası -Makaleler-*, AYK, ATAM, Ankara 2000, s. 280.

⁴⁵⁹ BCA, 30-18-1-2, 50-89-16, 31 Aralık 1934.

⁴⁶⁰ "Balkan Tıp Haftası", *Akşam*, Sayı 6460, s. 5, İstanbul 11 Ekim 1936.

⁴⁶¹ "Balkan İktisat Meclisi Bükreş'te Açıldı", *Akşam*, Sayı 7388, s. 2, İstanbul 18 Mayıs 1939.

⁴⁶² Erkin, s. 117.

27 Mayıs 1940 tarihinde Yugoslavya’da toplanacak Balkan Antantı İktisat Konseyi’ne Hasan Saka başkanlığında bir heyet gönderilmiştir.⁴⁶³ Balkan Paktı çalışmalarına II. Dünya Savaşı’nın ilk yıllarında da devam etmiştir. 1941 yılında önce Yugoslav ordusu, daha sonra Yunan ordusunun Alman ordusuna teslim olması, Balkan Paktı’nın varoluş sebebini ortadan kaldırmıştır. Balkan Paktı bu tarihe kadar pakta bağlı olan hiçbir devletçe bozulmamıştır. II. Dünya Savaşı’nda Balkanlardaki işgaller Paktın anlamını yitirmesine sebep olmuştur. 1934 Balkan Paktı özellikle İtalya düşünülerek dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı savunma ittifakı amacıyla kurulsaydı da bu amacına ulaşamamıştır. Bununla birlikte 1934 Balkan Paktı, Bulgaristan’ın herhangi bir saldırısını ve özellikle İtalya ve Almanya tarafından kullanılmasını engellemiştir. Balkan Konferansları ve Balkan Paktı, Balkan Devletleri arasındaki işbirliğinde tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Ancak Balkan Konferansları ile başlayan ekonomik, kültürel, teknik işbirliği çalışmaları 1935 Posta ve Telekomünikasyon ve 1938 Turizm Antlaşması gibi olumlu sonuçlar da doğurmuştur.⁴⁶⁴

2.9. 30. Parlamentolar Birliği Konferansı (24-29 Eylül 1934)

1934 yılında İstanbul’da yapılacak olan Parlamentolar Birliği Konferansı’nın hazırlıkları 1933 yılında başlamıştır. Konferansın İstanbul’da Yıldız Sarayı’nda merasim köşkünde düzenlenmesine ve konferans için gerekli tadilat ve hazırlıkların yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁶⁵

Parlamentolar Birliği Konferansı’na katılan devletler Türkiye, ABD, Belçika, Kostarika, Danimarka, Mısır, İspanya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, İran, Polonya, Romanya, İsveç, Yugoslavya ve Bulgaristan’dır.⁴⁶⁶

Hasan Saka’nın 1934 yılındaki bir diğer önemli faaliyeti de İstanbul’da toplanan 30. Uluslararası Parlamentolar Konferansı’na (24-29 Eylül 1934) katılması olmuştur. Konferans, 24 Eylül’de Yıldız Sarayı’nda TBMM Başkanı Kazım Paşa’nın (Özalp) açılış konuşması ile başlamıştır. Daha sonra konferans Parlamentolararası Birlik Başkan Vekili M. Saveano’nun konuşmasıyla devam etmiştir. M. Saveano, Türk Parlamento Grubu’na misafirperverliğinden ötürü teşekkürlerini sunmuş, ardından Türkiye’nin Mustafa Kemal

⁴⁶³ BCA, 30-18-1-2, 91-48-3, 20 Mayıs 1940.

⁴⁶⁴ Soysal, s. 461.

⁴⁶⁵ BCA, 30-10-0-0, 230-545-3, 22 Haziran 1933.

⁴⁶⁶ Ayın Tarihi, Sayı 10, Eylül 1934, s. 9.

Paşa'nın liderliğinde Balkanlar ve diğer uluslararası organizasyonların önemli bir ülkesi haline geldiğini belirtmiştir. Açılış programından sonra 30. Parlamentolar Birliği Konferansı Başkanlığı'na TBMM Başkanvekili Hasan Saka seçilmiştir.⁴⁶⁷

Hasan Saka, Başkan seçildikten sonra Fransızca olarak gelen misafir parlamenterlere teşekkür konuşması yapmıştır. Konuşmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin on yıllık kısa tarihinde TBMM'nin Parlamentolar Birliği nezdinde güvenini kazanmasının önemine değindikten sonra, I. Dünya Savaşı'nın bütün dünyayı kana buladığını, dünyanın bu büyük olaydan dersler çıkarması gerektiğini ve uluslararası meseleleri yeni bir savaşla değil devamlı bir barışla yürütmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası kongrelerin, konferansların önemli olduğunu mücadelelerin savaşlarla değil barışla verilmesi ve bu mücadeleyi verenlerin takdir edilmesi gerektiği üstünde durmuştur. İnsanlığın vahim ve garip bir buhran içinde olduğunu, bu buhrandan çıkmak için uzun bir iyileşme dönemine ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bu buhranı atlatmak için sadece askeri silahsızlanma değil iktisadi silahsızlanmaya da ihtiyaç olduğunu vurgulamış, Parlamentolar Birliği Konferanslarının bunu amaçladığını belirtmiştir. Parlamentolar Birliği'nin kurulduğundan beri birçok zorluk ve tuzaklara rağmen yıldan yıla, konferanstan konferansa gücünün ve etkisinin arttığını belirtmiş ve Parlamentolar Birliği'nin amacını; “barışı sağlamak” ve “parlamentoda hürriyeti temin etmek” olarak özetlemiştir. Ayrıca Parlamentolar Birliği ile Milletler Cemiyeti'nin öz kardeş olduklarını ve aynı amaç doğrultusunda barış için faaliyetlerini sürdürmeleri gerektiğini açıklamıştır. Hasan Saka, dünyada yaşanan bu buhranın bütün insanlığın barış içinde birleşmesi ve komşu milletlerin birbiriyle anlaşmasına bağlı olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Yeni Türkiye'nin bu amacı taşıdığını anlatmıştır. Yeni Türkiye Devleti'nde yapılan inkılapların klasik değil daha köklü, daha geniş bir parlamentarizm çerçevesi dâhilinde yapıldığını vurgulamıştır. İstibdat rejimi altında hürriyet yoksunluğunu uzun süre yaşamış bir millet olarak fikir hürriyetinin en ateşli savunucusu olduğumuzu ve bunun da ancak parlamenter sistem ile mümkün olacağını ifade etmiştir.⁴⁶⁸ Parlamentolar Birliği

⁴⁶⁷ Işıl Çakan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Uluslar Arası Parlamentolar Birliği'ne Katılımı ve İstanbul Parlamentolar Konferansı (1934)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 10, 2004, s. 50, 51.

⁴⁶⁸ “Parlamentolar Birliği Konferansı Dün Açıldı”, *Vakit*, Sayı 6005, s. 1, 9, İstanbul 25 Eylül 1934.

Konferansı'nda söz alan konuşmacıların ortak noktalarından biri de konuşmalarında Türkiye'nin kısa sürede yapmış olduğu ilerlemelerden övgüyle bahsetmeleridir.⁴⁶⁹

Parlamentolar Birliği, 27 Eylül 1934 tarihinde Hasan Saka başkanlığında iki toplantı yapmıştır. Bu toplantılarda silahsızlanma ve güvenlik meseleleri hakkında komisyon kararları okunmuş ve kabul edilmiştir. Kabul edilen kararlar; silahların yavaş yavaş azaltılması, silah alış ve satışlarıyla ilgili askeri bütçelerin kontrolünün sağlanmasıyla ilgilidir.⁴⁷⁰ 1930'lu yıllarda yaşanan ekonomik buhran, ülkelerin silahlanması, büyüyen işsizlik ve parlamentoların yaşadığı sıkıntılar delegeler tarafından tartışılmıştır.⁴⁷¹

30. Parlamentolar Konferansı'na katılan delegeler Türk misafirperverliği ile ağırlanmışlardır. Delegeler ülkelere döndükten sonra Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili olumlu düşüncelerini, yazdıkları rapor ve teşekkür mektuplarında dile getirmişlerdir. 30. Parlamentolar Konferansı'nda silahlanmanın azaltılması, işsizliğin önlenmesi, parlamentoların işlevi, yürütme gücünün yetkilerinin güçlendirilmesi noktasında önemli tavsiye kararları alınmıştır.⁴⁷² ABD adına katılan, ABD Senatosu Demokrat lideri Arkansas Senatörü Robinson tarafından İstanbul'da yapılan Parlamentolar Birliği Konferansı ve Türkiye hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporunda şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bir millet hakkında okumak veyahut onunla doğrudan doğruya temas etmek arasında çok fark vardır. Bu cihet bilhassa yeni Türklerden bahsederken doğrudur. On bir senelik bir Cumhuriyet devrinde Türkiye’de pek büyük değişiklikler vücut bulduğunu bütün murahhas biliyordu. Fakat İstanbul’da ve İstanbul’dan tren ile bir gecelik mesafede olan yeni merkez Ankara’da bu derece garp enerjisi ve idare tarzına işaret eden ahval ile karşılaşacağını ihtimal ki misafirlerin pek azı tahmin ediyordu.”*⁴⁷³ Parlamentolar Birliği'ne katılan ülkelere gelen delegeler sadece toplantılara katılmamış, aynı zamanda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin değişimini ve gelişimini de yakından görme fırsatı bulmuşlardır.

Uluslararası Parlamentolar Birliği Konferanslarına daha sonraki yıllarda da devam edilmiş; bu konferanslar 1936 yılında Nice’de, Eylül 1937’de Paris’te ve 1938 yılında La

⁴⁶⁹ “Parlamentolar Konferansı Görüşmelerine Devam Etti”, *Milliyet*, Sayı 3100, s. 1, İstanbul 26 Eylül 1934.

⁴⁷⁰ “Parlamentolar birliği konferansı Hasan beyin riyasetinde açıldı”, *Halk*, Sayı 364, s. 1, Trabzon 1 Ekim 1934.

⁴⁷¹ “Parlamentolar Konferansında İşsizlik İşi Konuşuldu”, *Akşam Postası*, Sayı 869, s. 1, 6, İstanbul 28 Eylül 1934.

⁴⁷² Çakan, s. 65.

⁴⁷³ BCA, 30-10-0-0, 268-803-6, 24 Ocak 1935.

Haye’de toplanmıştır.⁴⁷⁴ Hasan Saka Türk heyeti başkanı olarak Paris’te 1 Eylül 1937 tarihinde toplanacak olan Uluslararası Parlamentolar Konferansı’na katılmıştır.⁴⁷⁵

2.10. Siyasi Müsteşarlık ve Devlet Bakanlığı Kurulmasında Hasan Saka’nın Rolü

1935 yılının Şubat ayından itibaren ülkede milletvekili seçim süreci başlamıştır. CHP bu dönemde illerin adaylarını belirlemiş ve Trabzon’dan da tekrar Hasan Saka milletvekili adayı gösterilmiştir.⁴⁷⁶ Bu dönemde bir önemli gelişmede seçim bölgelerinden seçilecek milletvekili sayılarının değişmesidir. Trabzon 1931 seçimlerinde 7 milletvekili ile temsil edilmişken 1935 seçimlerinde 9 milletvekili ile TBMM’de temsil edilecektir.⁴⁷⁷

Hasan Saka, TBMM’nin IV. döneminde de başkanvekilliği görevini sürdürmüştür. TBMM’nin V. seçim döneminde yeniden Trabzon milletvekili seçilmesiyle 1 Mart 1935’teki ilk toplantıda yeniden başkanvekili olmuştur.⁴⁷⁸ Bu görevini 1 Kasım 1935 tarihine kadar devam ettirmiştir.⁴⁷⁹ TBMM Başkanlığına meclis tarafından 1 Mart 1935 tarihinde ilk defa asker kökenli olmayan; bürokrasi ve maliye kökenli Abdülhalik Renda seçilmiştir.⁴⁸⁰

1936 ve 1937 yılı devletçilik politikalarının değişime uğradığı özel sektörün ekonomide öneminin arttığı yıllar olmuştur. Bu hususta Celal Bayar’ın hem Ekonomi Bakanı olarak hem de Başbakan Vekili olarak rolü büyük olmuştur. Devletçilik politikalarının gevşediği bu dönem ayrıca tarım üretiminin artırılmasına yönelik politikaların da arttığı bir dönemdir. Aynı zamanda ihracatın artmasına yönelik ekonomi uygulamalarının üretildiği ve kamuda tasarrufun yapıldığı bir yıl olmuştur. İzlenen bu politikaların sonucunda ekonominin canlandığı görülmüştür.⁴⁸¹

Devletin idari yapısında bu dönemde önemli değişimler yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi Trabzon Milletvekili Hasan Saka’nın devlet dairelerinin bakanlıklara ayrılması ve siyasi müsteşarlıkların teşkiline dair TBMM’ye vermiş olduğu 4 Şubat 1937 tarihli

⁴⁷⁴ Çakan, s. 64.

⁴⁷⁵ BCA, 30-18-1-2, 78-71-12, 11 Ağustos 1937.

⁴⁷⁶ “Vilayetimiz sayılay namzedleri”, *Yeni yol*, Sayı 2006, s. 1, Trabzon 7 Şubat 1935.

⁴⁷⁷ BCA, 30-10-0-0, 75-492-1, 26 Ocak 1935.

⁴⁷⁸ “Büyük Ulus Kurultayı Açıldı”, *Yeni yol*, Sayı 2014, s. 1, Trabzon 4 Mart 1935.

⁴⁷⁹ Çoker, s. 932.

⁴⁸⁰ Gönül Türkan Demir, *Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957) Bir Devlet Kurulurken Bir Devlet Yıkılırken*, AYK, ATAM, Ankara 2015, s. 116.

⁴⁸¹ Barış Övgün, “1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık”, *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939*, (Editör: Birgül A. Güler), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2007, s. 811-813.

kanun teklifidir. Hasan Saka, kanun teklifinin sebebi olarak Cumhuriyetle birlikte devlet dairelerinin iş faaliyetlerinin büyüdüğünü, bu nedenle hem bakanlıkların hem de TBMM'nin iş yükünün arttığını belirtmiştir. Saka, idari teşkilatın büyümesi ve memur sayısının artmasıyla sorunların çözülemeyeceğini de belirtmiştir. Ayrıca Saka, devlet dairelerinin hizmetlerindeki bu artışın sadece hükümetin görevlerini artırmakla kalmadığını aynı zamanda TBMM'nin faaliyetlerini de etkilediğini vurgulamıştır. Hasan Saka'nın verdiği yasa teklifi iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım Bakanlar Kurulu'nun genişlemesi yani "Devlet Bakanlıklarının" oluşturulması, ikinci kısım ise bakanlıkların ihtiyaçlarını karşılamak için ikinci derece siyasi bir teşkilat kurulması yani "Parlamentar Müsteşarlıkların" kurulmasıdır. Hasan Saka, bu kanunun devlet ve millet işlerinin düzenli ve hızlı bir şekilde yürütülmesi için önemli bir adım olduğunun altını çizmiştir.⁴⁸² Hasan Saka'nın verdiği bu kanun teklifi, TBMM'de kanun olarak çıkmış ve Türk idari yapısında "Devlet Bakanlığı" ve "Siyasi Müsteşarlık" kurumlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3115 sayılı kanun ile hayata geçen siyasi müsteşarlıkta temel amaç bakanlıkların artan işlerinde, milletvekillerinin uzmanlık bilgileriyle bakanlara yardımcı olmalarını sağlamaktır. 3115 sayılı kanunun bir diğer önemli yanı da "Devlet Bakanı" tanımının ilk kez bu kanunda kullanılmış olmasıdır.⁴⁸³

Meclis çalışmalarında bakanlara yardımcı olmak amacıyla kurulan siyasi müsteşarlıklar, beklenen başarıyı gösterememiş ve 29 Kasım 1937 tarihinde Celal Bayar Hükümeti'nin yapmış olduğu düzenleme ile siyasi müsteşarlık kurumu kaldırılmıştır.⁴⁸⁴ Siyasi müsteşarlık çok kısa bir süre yürürlükte kalmış olmasına rağmen Türk İdari Teşkilatlanmasında "Müsteşarlık" makamı ile "Bakan Yardımcılığı" makamının oluşturulmasına öncülük etmiş ve bunların alt yapılarını oluşturmuştur. Siyasi müsteşarlık, bakanların bakanlık içindeki güç ve otoritesini etkilediği için ömrü kısa sürmüştür. İlerleyen yıllarda müsteşarın siyasi görevleri ortadan kaldırılacak ve idari müsteşarlık oluşturulacaktır.⁴⁸⁵ Hasan Saka, "Devlet Bakanlığı" ve "Siyasi Müsteşarlık" kurumlarının ortaya çıkmasını sağlayan kanun teklifini hazırlayarak, Türkiye

⁴⁸² BCA, 30-10-0-0, 4-21-13, 04 Şubat 1937.

⁴⁸³ Övgün, s. 814, 815.

⁴⁸⁴ Mustafa Turan, "Cumhuriyet Dönemi'nde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Afyon 1999, s. 33, 34.

⁴⁸⁵ Mustafa Oğuzhan Bölükbaşı, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ndeki Bakan Yardımcısı ile Önceki Sistemdeki Bakan Yardımcısı ve Müsteşarın Kıyaslanması", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, 2021, s. 289, 290.

Cumhuriyeti Devleti'nin idari teşkilatlanmasını günümüze kadar etkileyen bu kurumların temelini atma noktasında önemli bir rol üstlenmiştir.

2.11. Mustafa Kemal Atatürk'ün Son Dönemi (1937-1938)

Hasan Saka, 1937-1938 yıllarında da TBMM ve CHP içerisinde faaliyetlerine devam etmiştir. Son yıllarda Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü arasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Atatürk'ün bu dönemde Bakanlar Kurulu'na müdahaleleri artmıştır. Yine o dönemde Hatay'ın anavatana katılmasının daha erken gerçekleşebileceğini düşünen Atatürk'ün taleplerine karşı, Başbakan İnönü'nün bu konuda daha kontrollü siyaseti tercih etmesi aralarında görüş farklılıklarını ortaya çıkarmıştır. Ekonomi politikalarında da İsmet Paşa'nın katı devletçilik politikalarına karşı Atatürk'ün özel sektörün desteklenmesine dayanan devletçi politika anlayışı birbirlerine zıt düşmelerine sebep olmuştur.⁴⁸⁶

Mustafa Kemal Atatürk, 1937 yılından itibaren sağlığının eskisi gibi olmamasına rağmen çalışmalarına devam etmiştir. Atatürk, son yurt seyahatlerinden birini de 10 Haziran 1937'de Trabzon'a yapmıştır. Atatürk'e eşlik eden heyet içerisinde CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Trabzon Milletvekili Hasan Saka ve Salih Bozok gibi isimler yer almıştır. Atatürk, Trabzon'da çok yoğun bir kalabalık tarafından büyük bir sevgiyle karşılanmıştır.⁴⁸⁷ Hasan Rıza Soyak anılarında, Atatürk'ün o günlerde tasarrufunda bulunan çiftliklerin hazineye aktarımıyla ilgili çaba içerisinde olduğunu anlatmıştır.⁴⁸⁸ Atatürk, Trabzon seyahatinde bu konuyla ilgili şu sözleri söylemiştir:

*“Mal ve mülk bana ağırlık veriyor. Bunları milletime bağışlamakla ferahlık duyacağım. İnsanın serveti kendi manevi kişiliğinde olmalıdır. Ben büyük milletime daha çok şey vermek istiyorum.”*⁴⁸⁹

Atatürk 12 Haziran 1937 tarihinde Trabzon seyahatinden memnun bir şekilde Ege Vapuru ile İstanbul'a dönmek için hareket etmiştir.⁴⁹⁰

1925 yılından başlayarak 12 yıldan fazla Başbakanlık görevini sürdüren İsmet İnönü, 1 Kasım 1937 tarihinde görevinden istifa etmiştir. İstifayı kabul eden Mustafa Kemal

⁴⁸⁶ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 298, 299.

⁴⁸⁷ “Hoşgeldin Büyük Atamız!”, *Yeni yol*, Sayı 2381, s. 1, 2, Trabzon 11 Haziran 1937.

⁴⁸⁸ Soyak, s. 651, 652.

⁴⁸⁹ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 448.

⁴⁹⁰ Önder, s. 449.

Atatürk, hükümet kurma görevini Celal Bayar’a vermiştir. Bütün bu gelişmeler Atatürk’le İnönü arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığını göstermektedir. Buna rağmen İsmet Paşa’nın bu istifası, o dönemde milletvekillerinin bile beklemedikleri bir durumdur. 6 Kasım 1937 tarihinde Hasan Saka’nın başkanlığını yaptığı CHP Meclis Grubu toplantısında İnönü, istifasıyla ilgili meclis grubunu bilgilendirmiş ve istifa nedeni olarak yorgunluğunu öne sürmüştür. Konuşmasında Atatürk’e bağlılığını beyan eden İnönü, Celal Bey’e de başarılı olmasını temenni etmiştir.⁴⁹¹

1938 yılının son aylarında Atatürk’ün sağlık durumu günden güne kötüleşmiştir. Atatürk, TBMM’nin yeni yasama döneminin açılışına sağlığının elvermemesi sebebiyle katılamamış, ancak bir konuşma metni hazırlayarak meclise göndermiştir. Göndermiş olduğu konuşma metni, Başbakan Celal Bayar tarafından mecliste okunmuştur. Bu konuşmanın sonunda Hasan Saka ve Doktor Cemal Tunca tarafından meclis başkanlığına verilen önerge şöyledir:

“Yüksek reisliğe;

*BMM’nin yeni çalışma yılına başlaması münasebetiyle Ulu Önder ve Büyük Şefimiz Atatürk’e Kamutayın sonsuz saygı ve sarsılmaz bağlılıklarının en yüksek tanzimlerimizle arzını teklif ederiz.”*⁴⁹²

Mustafa Kemal Paşa TBMM’nin açılışına son kez Celal Bayar tarafından okunan konuşma metniyle katılmış ve bu konuşma sonunda verilen önergeyle TBMM de Mustafa Kemal Paşa’ya bağlılığını son kez göstermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatının ardından İsmet İnönü, TBMM’de 11 Kasım günü yapılan oylamada 348 oy alarak Türkiye’nin ikinci Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İsmet İnönü 1938 Aralık ayında toplanan CHP Kurultay’ında “Milli Şef” ilan edilmiştir. Yapılan kurultaydan sonra CHP’nin “Değişmez Genel Başkanı” olmuştur. İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından CHP içerisinde otoritesini güçlendirmiştir. İsmet Paşa kendisine karşı oluşacak muhalefete karşı da Atatürk döneminin küskünlerini yanına çekmiştir. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Halide Edip gibi isimleri tekrar Türk siyasi hayatının içine dâhil etmiştir.⁴⁹³ İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra Celal Bayar Başbakanlık görevine 25 Ocak 1939 tarihine

⁴⁹¹ Yücel Demirel, *Atatürk Belgeler, El Yazısıyla Notlar, Yazışmalar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2018, s. 347-355.

⁴⁹² “Atatürk’e meclisin bağlılığı”, *Akşam*, Sayı 7202, s. 1, 8, İstanbul 2 Kasım 1938.

⁴⁹³ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 311-314.

kadar devam etmiştir. Bu tarihte Bayar hükümeti istifa ettiği için Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Refik Saydam görevlendirilerek yeni hükümeti kurmuştur.⁴⁹⁴ Bu olayı İsmet İnönü hatıralarında seçim meselesini, CHP Parti Grubu Başkanları Hasan Saka ve Hilmi Uran ile görüştüğünü ve seçimlerin yenilenmesi kararı aldıkları şeklinde belirtmiştir. Ancak kendisinin seçimlere kadar Celal Bayar Hükümeti'yle devam etmek istemediğini, bu durumu Bayar'a söylediğini ve Bayar'ın bunun üzerine istifa ettiğini anlatmıştır.⁴⁹⁵

Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Hükümeti olan Refik Saydam Hükümeti, 25 Ocak 1939-3 Nisan 1939 tarihleri arasında görev yapmıştır.⁴⁹⁶ Birinci Saydam Hükümeti göreve başladığında TBMM seçimlerin yenilenmesi kararını almıştır. Bu konuda TBMM'ye verilen önergeyi Hasan Saka, Hilmi Uran ve Ahmet Fikri Tuzer hazırlamıştır.⁴⁹⁷ Hasan Saka ve arkadaşlarının meclise vermiş oldukları önerge şöyledir: “*Büyük Millet Meclisinin seçiminin yenilenmesine karar verilmesini teklif ederiz.*”⁴⁹⁸ Milletvekili seçimlerinin yenilenmesi ile ilgili meclise sundukları önerge kabul edilmiştir. Seçimler tamamlandıktan sonra nisan ayının üçüncü pazartesi günü meclisin tekrar açılmasına karar verilmiştir.⁴⁹⁹ 1939 seçimleri ile İsmet Paşa siyasi denetim ve gücünü meclise taşımayı amaçlamıştır.⁵⁰⁰ Bu siyasi ortamda 1939 yılının Nisan ayında milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerle İsmet İnönü hem muhalifleri sistemin içine dâhil etmiş hem de kendi hâkimiyetini kurmuştur.⁵⁰¹

Hasan Saka, bu dönemde TBMM ve CHP Grubu'nda Milletvekili, Bakan ve Başkanvekili olarak çalışmış; uzlaşmacı tavrı ve çalışkanlığı ile verilen görevleri başarıyla gerçekleştirmiştir. Milli Mücadele'den başlayarak Atatürk ve İsmet Paşa'nın önemli dava arkadaşlarından biri olmuş ve başarılı bir devlet adamı olarak döneme damga vuran gelişmelerin içinde yer almıştır.

⁴⁹⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 13.

⁴⁹⁵ İnönü, *Hatıralar*, 2. Kitap, s. 326.

⁴⁹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 123.

⁴⁹⁷ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, s. 20.

⁴⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam 1938-1950, II. Cilt*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 43.

⁴⁹⁹ “Meclis intihabatın tecdidine karar verdi”, *Akşam*, Sayı 7287, s. 1, 5, İstanbul 28 Ocak 1939.

⁵⁰⁰ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt II, s. 21.

⁵⁰¹ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 314, 315.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI'NDAN İTİBAREN HASAN SAKA'NIN SİYASİ VE DİPLOMATİK HAYATI (1939-1950)

3.1. II. Dünya Savaşı Başlangıcında Yaşanan Olaylar ve Hasan Saka

Milli Şef Dönemi hem iç politikada hem de dış politikada meydana gelen gelişmelerle sancılı bir şekilde başlamıştır. 1938 ve 1939 yıllarında dünyada gerçekleşen olaylar ileride yaşanacak olan sıkıntıların da habercisi olmuştur. Çekoslovakya'nın işgali, Almanya'nın Polonya üzerindeki baskısının artması, Almanya ve İtalya'nın Balkanlar'daki faaliyetleri; Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki politikalarını belirlemesine sebep olmuştur. Türkiye; İngiltere ve Fransa ile müzakereler gerçekleştirmiştir. Sovyetler Birliği'nin 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile Saldırmazlık Antlaşması imzalaması, Türkiye'nin izlediği dış politikada yeni bir dönemi de başlatmıştır. Almanya, 1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa da 3 Eylül 1939 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiş ve böylece II. Dünya Savaşı başlamıştır. 25 Eylül 1939 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya gitmiştir. 1925 yılında imzalanan Türk-Sovyet Antlaşması'na göre, taraflar birbirlerinin onayı olmadan başka devletlerle birlikte hareket etmeyeceklerdir. Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifak görüşmeleri ve Sovyetler Birliği'nin Almanya ile yapmış olduğu Saldırmazlık Antlaşması ile ilgili görüşmeler gerçekleşmiştir. 17 Ekim'e kadar devam eden bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Savaşın başlangıcında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak kurulamamıştır.⁵⁰² Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti esnasında Almanya'nın Dışişleri Bakanı Von Ribentrop da o sırada Moskova'da bulunmaktadır. Bu sebeple Saraçoğlu'nun ziyareti Sovyet Rusya'da ikinci planda kalmıştır.⁵⁰³

Saraçoğlu Moskova'dan döndükten sonra Ankara'da 19 Ekim 1939 tarihinde Türk-İngiliz-Fransız ittifakını imzalamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin bir diğer önemli faaliyeti de Balkan Antantı'nı canlandırma girişimleridir. Ancak Belgrad'da yapılan

⁵⁰² Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 137-140.

⁵⁰³ Sertel, s. 226.

görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Türkiye savaşın dışında kalma girişimlerini bu dönemde dış politikasına yansıtmıştır.⁵⁰⁴

1939-1945 yılları arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı, bütün dünyayı olduğu gibi savaşa katılmayan Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'nın dışında kalan Türkiye savaş boyunca ekonomik, toplumsal ve siyasal anlamda zor bir sürecin içinde yer almıştır. Bu dönemde özellikle ekonomik anlamda kısıtlı imkânlarla sahip olan halk, hayat pahalılığı ve yoksullukla karşı karşıya kalmıştır. Savaş şartlarının olumsuz etkileri hükümetin politikalarını da belirlemiştir.⁵⁰⁵

1939 yılı ile birlikte savaş şartlarının olumsuzluklarını hissetmeye başlayan Türkiye, bu dönemde Erzincan depremini yaşamıştır. Erzincan depremiyle ilgili Hasan Saka başkanlığında 2 Ocak 1940 tarihinde yapılan CHP grup toplantısında Başbakan Refik Saydam, depremde binlerce insanın kaybedildiğini, kar ve tipi nedeniyle yolların kapalı olduğunu, yardım ekiplerinin çok zor şartlarda bölgeye ulaştığını ve deprem sebebiyle bölgenin büyük bir yıkıma uğradığını milletvekillerine anlatmıştır.⁵⁰⁶

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Türk Devleti'nin izlemiş olduğu tarafsız kalma politikası ve yaşanan Erzincan depreminin toplumsal ve ekonomik hayata etkileri büyük olmuştur. 18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile hükümet piyasayı denetleme ve piyasaya müdahale etme gibi büyük yetkilere sahip olmuştur. Çiftçiden alınan ve 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi'nin yerine, 1943 yılında tarım ürünlerinden alınmak üzere yeni bir aynî vergi getirilmiştir. II. Dünya Savaşı süreci savaşa katılmamış olmasına rağmen Türkiye için de çeşitli zorluklarla geçmiş ve 1942 yılında bu zorluklar en üst seviyeye ulaşmıştır. Fiyatların artması enflasyonu yükseltmiştir. Bunun üzerine hükümet 13 Ocak 1942 tarihinde ekmeğin karne ile satılmasına karar vermiştir.⁵⁰⁷ Bu dönemde yokluk, karaborsa ve istifçilik günden güne artmış ve Milli Korunma Kanunu'nun etkileri halkın üzerinde giderek ağırlığını daha fazla hissettirmiştir. Şeker fiyatlarının artması, mecliste tartışmaları alevlendirmiş ve milletvekilleri birbirlerini şeker istiflemekle suçlamışlardır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ Esmer-Sander, s. 143-146.

⁵⁰⁵ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 47, 48.

⁵⁰⁶ Barutçu, Siyasi Hatıralar, 1. Cilt, s. 285.

⁵⁰⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 102.

⁵⁰⁸ Kâzım Nami Duru, *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1958, s. 61.

1939-1942 yılları arasında görev yapan Refik Saydam Hükümeti Dönemi'nde toplumun her alanda etkilendiği görülmektedir. Bu dönemde “Milli Korunma Kanunu”, “Köy Enstitüleri Kanunu” (17 Nisan 1940) gibi önemli kanunlar çıkarılmıştır. Refik Saydam'ın 1942 yılında vefatından sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 9 Temmuz 1942 tarihinde Başvekilliğe atanmıştır.⁵⁰⁹ I. Saraçoğlu Hükümeti 10 Temmuz 1942 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak görevine başlamıştır.⁵¹⁰ Bu dönemde TBMM'de yapılan önemli çalışmalardan biri de 1924 Anayasası'nın dilinin Türkçeleştirilmesi ile ilgilidir. 1924 Anayasası ile ilgili çalışmalarla mecliste CHP Başkanvekilliği görevinde bulunan Hasan Saka ilgilenmiştir. 15 Mart 1942 tarihinde milletvekillerine gönderilen öneriler ile ilgili milletvekillerinin raporları Hasan Saka'da toplanmıştır.⁵¹¹ Anayasa ile ilgili bu çalışmalar 1945 yılında sonuçlanmış, Anayasa metnine bağlı kalınarak dilde sadeleşmeye gidilmiş ve eski Osmanlıca kelimelerin yerini Türkçe kelimeler almıştır.⁵¹²

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, savaş şartlarının en çok hissedildiği bu dönemde ekonomiyi toparlamak adına para basmak, halktan alınan vergi miktarını artırmak ve servet sahiplerinden vergi almak şeklinde çıkış yolları aramıştır. Bunlardan para basma yöntemi daha önce denenmiş, ancak başarı elde edilememiştir. Hatta bu durum fiyatların artmasına ve dolayısıyla enflasyonun artışına sebep olmuştur.⁵¹³

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin toplam nüfusu 18 milyon civarındadır. 1 milyonun üzerinde erkek nüfusu savaş boyunca silahaltına alınmıştır. Türkiye'nin o dönemde nüfusunun yüzde 80'i köylerde yaşamaktadır. Bu sebeple bu zorunlu askeri tedbirler tarımla uğraşan nüfusu olumsuz şekilde etkilemiştir.⁵¹⁴

Savaş boyunca ekonomik anlamda büyük sıkıntı yaşayan halktan alınan vergi oranını artırmak halkı daha da büyük zorluklara itecektir. Bu dönemde devlet gelirlerini artırmak adına birtakım vergi kanunları çıkarılmıştır. Bunlardan bazıları; “Kazanç Vergisi”, “Hayvanlar Vergisi”, “Bina Vergisi”, “İç İstihlak ve Muamele Vergisi”dir. Halk bu ek vergileri mevcut savaş şartlarından dolayı ödemekte zorlanmış; enflasyon, karaborsa ve vurgunculuk karşısında ekonomik olarak daha da büyük sıkıntılar içerisine girmiştir.

⁵⁰⁹ Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950), s. 169.

⁵¹⁰ T.C. Resmî Gazete, Sayı 5154, 10 Temmuz 1942.

⁵¹¹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/4-2, Fihrist No: 1642, 15 Mart 1942.

⁵¹² Tanör, s. 247.

⁵¹³ Nezih Varcan, *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1987, s. 63, 64.

⁵¹⁴ Şevket Pamuk, *Seçme Eserleri II Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 187.

Diğer taraftan savaş şartlarını kendi ekonomik menfaatlerine çeviren karaborsacılık ve vurgunculuk gibi faaliyetlerden vazgeçmeyen ve bu faaliyetler içerisinde yer alarak savaş zengini olan varlıklı kişilerden vergi alınmasına karar verilmiştir.⁵¹⁵ Varlık Vergisi Kanunu'nun amacı, savaş şartlarının oluşturduğu savaş zenginlerinin servetlerinin bir bölümünü alarak, savaşın meydana getirdiği ekonomik zorlukların topluma eşit ve adaletli bir şekilde yansıtılmasını sağlamaktır.⁵¹⁶ 4305 numaralı Varlık Vergisi Kanunu'nda vergi borçlarını zamanında ödemeyen 55 yaş altı kişilere çalışma mecburiyeti getirilmiştir.⁵¹⁷ Varlık Vergisi Kanunu'nun uygulanmasında özellikle vergi ödemeyenlere yönelik çalışma mecburiyetinin getirilmesi tartışmalara ve eleştirilere sebep olmuştur.

1943 yılında ülkedeki ekonomik şartlar daha da kötüleşmiştir. Devlet iase ihtiyacını karşılamak için mayıs ayında bir kararnâme yayınlamıştır. Bu kararnâme ile çiftçinin elinde bulunan hububatın yanında baklagiller de kapsama alınmıştır. Saraçoğlu Hükümeti, 1943 yılının Haziran ayında çıkardığı “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu” ile köylünün üzerinde var olan ekonomik yükü savaş bitimine kadar daha da artırmıştır.⁵¹⁸

Savaşın ilk üç yılında Almanya ve müttefikleri büyük zaferler kazanmıştır. Hemen hemen bütün Avrupa kıtası Alman ordusunun kontrolü altındadır. 1942'den itibaren özellikle Alman ordusunun Sovyet Rusya'ya karşı başarı elde edememiş olması ve ABD'nin savaşa katılması savaşın gidişatını değiştirmiştir. 1943 ve 1944 yıllarında müttefik devletleri Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı üstünlük sağlamaya başlamıştır.⁵¹⁹

Türkiye II. Dünya Savaşı sürecinde tarafsız kalma politikası izlemiştir. Savaşın mihver devletlerinin aleyhine bir sürece girmesi ile birlikte Türkiye'deki siyasetin de değiştiği özellikle “Varlık Vergisi” gibi büyük tepki çeken uygulamalardan vazgeçildiği görülmektedir. Toprak sahipleri ve köylüler hükümetin uygulamış olduğu politikalar sonucunda siyasal anlamda tek parti rejiminden uzaklaşmıştır.⁵²⁰

CHP, 1943 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerine tek parti olarak katılmıştır. Ancak seçimlerde 458 milletvekilliği için 530 aday göstererek seçmenlere ikinci bir tercih

⁵¹⁵ Gürbüz Arslan, “Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları”, *Tarih Dergisi*, Sayı 61, (2015/1) İstanbul 2015, s. 120, 121.

⁵¹⁶ Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945), s. 476.

⁵¹⁷ BCA, 30-18-1-2, 101-10-19, 20 Ocak 1943.

⁵¹⁸ Pamuk, s. 196, 197.

⁵¹⁹ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, (Çeviren: Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 707-711.

⁵²⁰ Ahmad, s. 147.

yapma imkânı verilmiştir.⁵²¹ 1943 seçimlerinden sonra TBMM’de CHP Grubu başkanvekilliğine yeniden Trabzon Milletvekili Hasan Saka seçilmiştir.⁵²² Bu seçimlerden sonra II. Saraçoğlu Hükümeti 9 Mart 1943 tarihinde görevine başlamıştır.⁵²³

8 Haziran 1943 tarihinde CHP, 6. Kurultayı’nı gerçekleştirmiştir. Bu kurultay tek parti döneminin son kurultayıdır.⁵²⁴ Kurultay, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi’nde bir hafta boyunca devam etmiştir. CHP Genel Sekreteri Esenal’ın teklifi ile kurultay başkanvekilliklerine Abdülhalik Renda ve Hasan Saka getirilmiştir.⁵²⁵ Hasan Saka başkanlığında toplanan kurultaya katılan delegeler, 1943 yılına kadar yaşanan olayları, savaş ekonomisinin ülkeye olan etkisini ve Milli Korunma Kanunu’nun uygulaması ile ilgili eleştirilerini dile getirmişlerdir.⁵²⁶

5-6 Kasım 1943 tarihlerinde ilk olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Kahire’de bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Eden, bu görüşmede Menemencioğlu’ndan Türk hava üslerini kullanmak gibi birtakım isteklerde bulunmuştur. Menemencioğlu, Türkiye’nin şuan savaşa katılabilmesi için şartlarının uygun olmadığını Eden’e anlatmıştır.⁵²⁷ 1943 yılı müttefik devletlerin Türkiye üzerindeki baskısının arttığı bir dönem olmuştur. Özellikle 4-6 Aralık 1943 tarihleri arasında Kahire’de İsmet İnönü ile Churchill arasında yapılan görüşmelerde bu baskının arttığı görülmektedir. Müttefik devletleri Türkiye’yi bir an önce savaşın içine almak istemişlerdir. Bu görüşmede İnönü, Türkiye’nin savunma gücü için ihtiyacı olan silah ve teçhizatın verilmediği sürece savaşa girmeyeceğini belirtmiştir. Churchill bu isteği kabul etmiş, Ocak ve Şubat 1944’te İngiliz ve Türk askerî heyetleri bu konuda görüşmelerini gerçekleştirmişlerdir. Ancak İngilizler, Türklerin isteklerini çok fazla bulduğundan görüşmeler yarım kalmıştır. 1944 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerde Sovyet Rusya’nın en önemli şartı, Türkiye’nin savaşa katılmasıdır.⁵²⁸ Bu dönemde savaş

⁵²¹ Tanör, s. 257.

⁵²² Barutçu, Siyasi Hatıralar, 1. Cilt, s. 615.

⁵²³ T.C. Resmî Gazete, Sayı 5351, 10 Mart 1943.

⁵²⁴ CHP, *CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960*, Ankara 2012, s. 59.

⁵²⁵ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 319.

⁵²⁶ “CHP Büyük Kurultayı”, *Ulus*, Sayı 7851, s. 1, 3, Ankara 11 Haziran 1943.

⁵²⁷ Mehtap Başarır-Neslihan Altuncuoğlu, “İkinci Dünya Savaşı Esnasında Eden ve Menemencioğlu’nun Kahire’de Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Türk Basınına Yansımaları”, *Journal of Universal History Studies*, Cilt 2, Sayı 2, 2019, s. 207.

⁵²⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1914-1995)*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 372.

boyunca Türkiye'nin takip ettiği dış politika anlayışında değişimler yaşanmaya başlanmıştır.

II. Saraçoğlu Hükümeti'nde bu dönemde Dışişleri Bakanı olarak Numan Menemencioğlu görev yapmıştır.⁵²⁹ Menemencioğlu, diplomatlardan gelerek ilk defa Dışişleri Bakanı olan ve Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Türkiye'nin savaşın başında benimsediği tarafsız kalma politikasını başarıyla uygulayan bir diplomattır.⁵³⁰ Ancak II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Türkiye'nin değişen dış politika anlayışıyla birlikte Menemencioğlu'yla Şükrü Saraçoğlu arasında birtakım anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bunun üzerine Şükrü Saraçoğlu'yla anlaşamayan Menemencioğlu, 15 Haziran 1944 tarihinde istifa etmiştir.⁵³¹ Bir süre sonra Menemencioğlu Paris'e büyükelçi olarak atanmıştır.⁵³² Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığı görevini vekâleten üzerine almıştır. Saraçoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı görevini üzerine aldıktan sonra yaptığı ilk iş müttefik devletlerin Türkiye'de bulunan gazetecilerine ve basın yayın organlarına bir basın toplantısı düzenlemek olmuştur. Saraçoğlu gazetecilere Türkiye'nin sahip olduğu hiçbir gücün İngiltere, Sovyet Rusya ve ABD'ye karşı hiçbir zaman kullanılmayacağını belirtmiştir. Özellikle yabancı gazeteciler Boğazlardan geçmek isteyen Alman gemilerinin durumunu sormuştur. Saraçoğlu cevap olarak Karadeniz Boğazı'nda bulunan Alman Kassel Gemisi'nin geçmesinin yasaklandığını söylemiştir. Ayrıca Boğazlara gelecek olan bütün Alman ticaret gemilerinin ticaret gemisi olup olmadıklarının kontrol edileceğini ve buna göre Boğazları geçip geçmemelerinin kararının verileceğini belirtmiştir.⁵³³ Bu dönemde halk arasında Almanlarla ilişkilerin kesileceği ve Türkiye'nin savaşa katılacağıyla ilgili söylentiler ortaya çıkmıştır. Dışişleri Bakanı Vekili sıfatıyla Saraçoğlu, Türk-İngiliz ilişkileri başta olmak üzere müttefik devletlerle olan ilişkileri normale döndürmeğe yönelik siyaset takip etmiştir. Hasan Saka, Almanlarla ilişkilerin kesilmesi durumunda, savaşa katılmadan 1944 kışının atlatılacağı ve 1945 Mayıs ayına kadar Türkiye'nin mevcut durumunu koruyabileceği düşüncesindedir.⁵³⁴

⁵²⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 143.

⁵³⁰ Yücel Güçlü, "Portrait of a Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Numan Menemencioğlu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 48, Ankara Kasım 2000, s. 846, 847.

⁵³¹ "Hariciye vekili istifa etti", *Vakit*, Sayı 9458, s. 1, Ankara 16 Haziran 1944.

⁵³² Erkin, s. 141.

⁵³³ "B. Şükrü Saraçoğlu Boğazlar hakkında demeçte bulundu", *Ulus*, Sayı 8216, s. 1, Ankara 16 Haziran 1944.

⁵³⁴ Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, s. 689.

1944 yılının yaz aylarında Almanya'nın askeri durumu, Avrupa'da iyice kötü bir hal almıştır. Bunun üzerine Türkiye, müttefik devletlerle ilişkilerini iyileştirebilmek amacıyla Almanya ile 2 Ağustos 1944 tarihinde diplomatik ilişkilerini sonlandırmıştır.⁵³⁵

Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekâleten üstlendiği Dışişleri Bakanlığı görevini, 1944 yaz aylarında devam ettirmiştir. Daha sonra ise Dışişleri Bakanlığı'na 13 Eylül 1944 tarihinde Trabzon Milletvekili Hasan Saka atanmıştır.⁵³⁶

3.2. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'ndeki Faaliyetleri (1944-1947)

3.2.1. Birinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1944-1946)

13 Eylül 1944 tarihinde Saraçoğlu Kabinesi'nde iki önemli değişim yaşanmıştır. Bunlardan birincisi, Saraçoğlu tarafından vekâlet edilen Dışişleri Bakanlığı'na Hasan Saka'nın atanması; ikincisi ise, Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın yerine Antalya Milletvekili Nurullah Esat Sümer'in atanmasıdır. Kabinedeki bu iki değişim, Türk basınında önemli bir yankı uyandırmıştır.⁵³⁷ Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı'na atanması, memleketi Trabzon'da da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Saka'nın bu görevi hak ettiği, Lozan Barış Konferansı'ndan itibaren almış olduğu görevleri başarıyla gerçekleştirdiği, yeni görevinde de başarılı olacağına dair haberler yapılmıştır.⁵³⁸ Bu atamaların yurt dışında da yankıları olmuştur. Özellikle yabancı basın eski Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun istifa etme sebebi olarak, Boğazlardan Alman gemilerini geçirmesini göstermiştir.⁵³⁹

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı 1944-1947 yılları, II. Dünya Savaşı'nın sonunu belirleyen bir süreçte gerçekleşmiştir. Ayrıca 1944 sonrası iç politikada siyasal anlamda büyük bir dönüşümün yaşandığı çok partili hayata geçişin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Hasan Saka Türk dış politikasının değişiminde ve savaşın sonunu belirleyen ve BM'nin kurulduğu San Francisco Konferansı'nda etkin bir rol üstlenmiştir.

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı sürecinde Türk dış politikası, tarafsızlık politikasından uzaklaşıp müttefik devletlerden yana bir tutuma dönüşmüştür. ABD

⁵³⁵ Armaoğlu, s. 372.

⁵³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 143.

⁵³⁷ "Kabinede değişiklik", *Vakit*, Sayı 9575, s. 1, 4, İstanbul 14 Eylül 1944.

⁵³⁸ "Hasan Saka Hariciye V. oldu", *Halk*, Sayı 1146, s. 1, Trabzon 15 Eylül 1944.

⁵³⁹ "New Turkish Foreign Minister Appointed", *American Press*, 14 Eylül 1944.

Hükümeti bu dönemde Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile ekonomik işbirliğini artırmak amacıyla ekonomik inceleme komisyonu kurmuştur. Bu komisyonun başkanlığına Georgetown Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan eski Büyükelçi William S. Culbertson getirilmiştir. Culbertson, 9 Ağustos ile 18 Aralık 1944 tarihleri arasında Kuzey Afrika ve Orta Doğu'nun bütün ülkelerini ziyaret etmiştir. Culbertson Ankara'da bulunan Amerikan Büyükelçisi Steinhardt'ın aracılığıyla, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Ticaret Bakanı Celal Sait Siren gibi isimler ile toplantı yapmıştır. Bu görüşmede amaç, ekonomik işbirliğini artırmak ve mali sorunlara çözüm üretmektir.⁵⁴⁰ Bu duruma bir başka örnek de Hasan Saka'nın 3 Ocak 1945 tarihinde TBMM'de yapmış olduğu konuşmadır.⁵⁴¹ Saka konuşmasında, 2 Ağustos 1944 tarihinde Almanya ile ilişkilerin kesilmesi ile başlayan süreci anlatarak, Türkiye'nin müttefik devletlerle işbirliği yapmaya karar verdiğini söylemiştir. Hasan Saka daha sonra ABD'nin 28 Aralık 1944 tarihinde Japonya ile ilişkilerin kesilmesinin Uzakdoğu'da savaşın bitirilmesi için önemli olduğunu bildirdiğini anlatmıştır. Ardından müttefik devletlere yardım edebilmek için Japonya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesini TBMM'ye teklif etmiştir.⁵⁴² Hasan Saka'nın mecliste bahsettiği 28 Aralık 1944 tarihinde Amerikan Büyükelçisi Steinhardt ile yapmış olduğu görüşme, Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerini kesmesinde önemli bir rol oynamıştır. Amerikan Büyükelçisi bu görüşmeyi kendi Dışişleri Bakanlığı'na sunmuş olduğu raporda Türkiye'nin menfaatlerine uygun düşeceği için Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerini keseceğini anlatmıştır. Steinhardt raporunda, Saka'nın Sovyet Rusya'nın bu kararı nasıl karşılayacağı ile ilgili kaygıları olduğundan da bahsetmiştir. Ayrıca raporunda kişisel olarak düşüncelerini Hasan Saka'ya aktardığını ve Sovyet Rusya'nın böyle bir karardan memnun kalacağını düşündüğünü belirtmiştir.⁵⁴³

TBMM'de yapılan oylamada Japonya ile siyasi ve iktisadi ilişkiler, 6 Ocak 1945'te Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gece yarısından itibaren kesilmiştir. Mecliste yapılan görüşmeler sonucu bu karar, 339 oy ve ittifak ile kabul edilmiştir.⁵⁴⁴ Alınan bu kararın ardından yabancı basın, Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerini kesme kararını dünyaya

⁵⁴⁰ Helmut Mejcher, *Der Nahe Osten Im Zweiten Weltkrieg*, Verlag Ferdinand Schöningh Paderborn 2017, s. 71-73.

⁵⁴¹ "Japonya ile de siyasi ve iktisadi münasebatımızı kesiyoruz", *Son Posta*, Sayı 5176, s. 1, İstanbul 4 Ocak 1945.

⁵⁴² TDA, 543/44780-215675-94, 8 Ağustos 1944; TDA, 543/44780-215675-95, 8 Ağustos 1944.

⁵⁴³ Foreign Relations of The United States (FRUS), Volume V, 28 Aralık 1944, p. 902.

⁵⁴⁴ TBMMZC, D. 7, C. 15, Birleşim 19, Celse 1, 3 Ocak 1945, s. 11.

duyurmuştur.⁵⁴⁵ Savaşın sonuna doğru İngiltere ve ABD'nin politikalarının etkisi Türkiye'nin politikalarını da belirlemiştir.

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde bir diğer önemli gelişme de Boğazların müttefik devletlerine 15 Ocak 1945 tarihinden itibaren açılmasıdır. Bu durum müttefik devletlerde büyük bir memnuniyet oluşturmuştur.⁵⁴⁶ Dışişleri Bakanı Hasan Saka alınan bu kararın Montrö Boğazlar Sözleşmesi dâhilinde uygulanacağını belirtmiştir.⁵⁴⁷ Boğazların müttefik devletlerine açılması, müttefik devletlerinin Sovyet Rusya ile bağ kurmaları adına önemlidir.

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye resmi olarak müttefik devletlerin yanında olduğunu 23 Şubat 1945 tarihinde göstermiştir. Bu tarihte Türkiye, Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etmiştir.⁵⁴⁸ Hasan Saka TBMM'de milletvekillerine bu konu ile ilgili 23 Şubat günü açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamasında, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson'un 20 Şubat günü Dışişleri Bakanlığı'na gelerek İngiltere adına bir memorandum verdiğini belirtmiştir. Bu muhtıradaki üç büyük müttefik devletin Kırım'da (Yalta) yapmış olduğu toplantıda mihver devletlerine karşı, 1 Mart 1945 tarihinden önce savaş ilan etmiş milletlerin 25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da "gelecek dünya düzenini" görüşmek için konferansa davet edileceklerinin bildirildiğini izah etmiştir. Hasan Saka İngiliz elçinin 1 Mart 1945'ten önce Türkiye'nin mihver devletlerine karşı savaş ilan etmesi durumunda "Birleşmiş Milletler Beyannamesi"ne katılmasının mümkün olacağını söylediğini belirtmiştir. Saka, konuşmasına şu sözlerle devam etmiştir:

"Müttefiklerin son Kırım Konferansı'nda vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet Hükümetine yapılan bu son telkin şimdi memleket ve milletimize müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkân ve fırsatını vermektedir. Bu telkini esaslı bir suretle inceleyen hükümetimiz bunun kabulünü gerek ittifakımıza, gerek öteden beri götüğümüz ve şimdiye kadar nice delil ve tezahürlerini gösterdiğimiz devamlı politikamızın mülhem olduğu yüksek menfaatlere tamamıyla uygun bulunduğuna kanaat getirmiş ve Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya harp ilanını ve Birleşik Milletler

⁵⁴⁵ "Turkey Will Sever Japanese Relations Soon", *Wilmington Morning Star*, No 297, p. 1, 4 Jan. 1945.

⁵⁴⁶ "Ege Denizi temizlendi", *Son Posta*, Sayı 5188, s. 1, İstanbul 16 Ocak 1945.

⁵⁴⁷ Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, s. 707.

⁵⁴⁸ "Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettik", *Ulus*, Sayı 8469, s. 1, Ankara 24 Şubat 1945.

beyannamesine iltihakını yüksek meclisimizin tasvibine arz edeceğini müttefikimiz İngiltere'nin büyükelçisine bildirmiş bulunmaktadır."⁵⁴⁹

İngiltere Başbakanı Churchill, Avam kamarasında 27 Şubat'ta yapmış olduğu açıklamada Türkiye'nin BM'nin yanında hareket etmesini memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir. Türkiye'nin savaş sürecinde savaşa katılmamış olmasına rağmen İngiltere ile ilişkilerinde dostane hareket ettiğini açıklamıştır.⁵⁵⁰ Böylelikle Türkiye 1945'in Şubat ayında tarafını net bir şekilde belli etmiştir.

İngiliz Büyükelçi Peterson'un Dışişleri Bakanı Hasan Saka'yı ziyaret etmesi ile başlayan süreç, Türkiye'nin 5 Mart 1945 tarihinde San Francisco Konferansı'na resmen davet edilmesiyle sonuçlanmıştır. Böylelikle Türkiye BM'nin kurucu üyeleri arasında yer almıştır.⁵⁵¹

1945 yılında Türkiye'nin en büyük endişelerinden biri de Sovyet Rusya olmuştur. Orta Avrupa ve Balkanlar Sovyetlerin kontrolüne girmiştir. 1945 yılında toplanan Yalta Konferansı'nda Boğazlar konusunda Sovyet Rusya lideri Stalin, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin eskimiş olduğunu, şartların değiştiğini ve bu antlaşmanın değişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yalta Konferansı'ndan sonra Sovyet Rusya 19 Mart 1945 tarihinde 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı feshetmiştir.⁵⁵²

Sovyet Rusya'nın 1925 Antlaşması'nı feshetmesinden sonra Türk hükümeti belli bir süre bu konuda resmi bir açıklama yapmamıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka bu dönemde ABD Büyükelçisi Laurence Steinhardt ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Saka, Sovyet Rusya'nın Boğazlar konusundaki amacını anlatmıştır. Ancak bu dönemde Amerikan dış politikasının öncelikleri farklı olmuş ve bu sebeple Türkiye beklediği desteği görememiştir.⁵⁵³ Bu dönemde Amerikan dış politikasını yönlendirenler Sovyet Rusya'nın politikaları ve uygulamalarına çok fazla önem vermemişlerdir. Saka'nın Amerika Büyükelçisi'ne, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesini sadece Karadeniz'de

⁵⁴⁹ "Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettik", "Hariciye Bakanının demeci", *Akşam*, Sayı 9465, s. 2, İstanbul 24 Şubat 1945.

⁵⁵⁰ "Avam kamarasında Çörçil'in Nutku", *Vakit*, Sayı 9735, s. 1, İstanbul 28 Şubat 1945.

⁵⁵¹ Esmer-Sander, s. 184.

⁵⁵² Armaoğlu, s. 373.

⁵⁵³ Mehtap Başarır, "Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansıması", *Belgi Dergisi, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, Cilt 2, Sayı 18, Yaz 2019/II, s. 1421-1423.

kıyısı olan devletlere indirgemeye çalıştığını anlatmasına rağmen bu durum ABD'nin dış politikasını yönetenlerin dikkatini ve ilgisini çekmemiştir.⁵⁵⁴

1945 yılı Mart ayı sonlarında Dışişleri Bakanı Hasan Saka, İngiliz Büyükelçi Peterson ile de bu durumu değerlendirmiştir. Sovyet Rusya'ya verilen cevabın gecikmesinde bir önemli neden de Türk Büyükelçisi'nin Moskova'dan 2 Nisan'da dönecek olmasıdır. Yine bu dönemde Saka cevap vermeden önce İngiliz hükûmetine danışmak istediğini söylemiştir. Hasan Saka, Rusların Dostluk Antlaşması'nı iptal etmiş olmasına rağmen bu antlaşmanın 7 Kasım'a kadar geçerli kalacağını belirtmiştir. Saka, Sovyetlerin gerçek amacının Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek olduğunu aktarmıştır. Peterson'un ve İngilizlerin bu konudaki düşünceleri de Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili bir düzenleme amacıyla olduğudur.⁵⁵⁵

Hasan Saka Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a⁵⁵⁶ vermiş olduğu 4 Nisan 1945 tarihli notada, Türk-Sovyetler Birliği ilişkilerinin uzun yıllardan beri iyi komşuluk ve samimi dostluk içerisinde olduğunu, 1925 Antlaşması'nın Türk-Sovyet ilişkilerine büyük katkı sağladığını ifade etmiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin bu antlaşmayı feshettiğini, Türkiye'nin hükûmet olarak tekrar bir düzenleme ve görüşme yapmak için hazır bulunduğunu bildirmiştir.⁵⁵⁷ Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Sovyet Rusya'ya vermiş olduğu bu cevap, yabancı basına Türklerin Sovyet Rusya'yla barış politikasını devam ettirme isteğinde olduğu şeklinde yansımıştır.⁵⁵⁸

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da güç dengesi değişmiştir. Özellikle Sovyet Rusya ABD'ye karşı büyük bir güç olma şansını yakalamış ve Çarlık Rusya'sının eski isteklerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. 1925 Saldırmazlık Antlaşmasının yenilenmesini reddetmesi bu amacın uygulanmasına yöneliktir. Sovyet Rusya'da Türk Boğazlarını kontrol etme ve Kuzeydoğu Anadolu'da toprak elde etme arzusu oluşmuştur. Bu durum Türkiye'nin toprak bütünlüğüne büyük bir tehdit oluşturmuş, aynı zamanda Türkiye'nin gelecekte Batı dünyasının ortak politikalarına katılmasında büyük bir rol oynamıştır.⁵⁵⁹ 1945

⁵⁵⁴ Deringil, s. 260.

⁵⁵⁵ FRUS, Volume VIII, 23 Mart 1945, p. 1224, 1225.

⁵⁵⁶ SSCB Ankara büyükelçisi Sergey Vinogradov ile Hasan Saka'nın ilişkileri Dışişleri Bakanı olduktan sonra başlamış ve büyük bir nezaketle devam etmiştir. TDA, 571/34844-136783-13, 13 Kasım 1944.

⁵⁵⁷ "Rus deklârasyonuna cevap verdik", *Akşam*, Sayı 9507, s. 1, İstanbul 7 Nisan 1945.

⁵⁵⁸ "Turks want new pact with Soviet", *The Northern Whig*, No 42.611, p. 1, Belfast, 9 April 1945.

⁵⁵⁹ Sander, s. 229.

yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanan olaylar, daha sonra Türk dış politikasını şekillendiren önemli bir etken olmuştur.⁵⁶⁰

3.2.1.1. San Francisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler

Müttefik devletler savaş boyunca birlikte hareket etmişlerdir. Savaşın sonunda bu devletler ABD etrafında toplanarak, Birleşmiş Milletler adı altında örgütlenme çalışmalarını başlatmışlardır. Türkiye savaşın sonuna doğru mihver devletlerine savaş ilan ederek BM teşkilatının kurulması için düzenlenen 25 Nisan 1945 tarihinde toplanan San Francisco Konferansı'na asli üye olarak katılmıştır.⁵⁶¹

San Francisco Konferansı'na Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Hasan Saka görevlendirilmiştir. Hasan Saka bu görevi gerçekleştirirken Dışişleri Bakanlığı'na vekâleten Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer görevlendirilmiştir.⁵⁶²

San Francisco Konferansı'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil etmek üzere başdelege olarak Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ikinci delege olarak Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, üçüncü delege olarak da Dışişleri Bakanlığı'ndan Feridun Cemal Erkin görevlendirilmiştir.⁵⁶³ Ayrıca müşavir olarak Samsun Milletvekili Cemil Bilsel, İstanbul Milletvekili Ahmet Şükrü Esmer, Zonguldak Milletvekili Hazım Atıf Kuyucak ve yine Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin seçilmişlerdir. Dışişleri Bakanlığı müşavirleri olarak Hukuk Müşaviri Nihat Erim, Birinci Daire Umum Müdürü Abdullah Zeki Polar, bakanlık müşavirlerinden Abdülhak Şinasi Hisar görevlendirilmişlerdir. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Müşaviri Kurmay Yarbay Hüseyin Ataman ve Kurmay Yarbay Tekin Arıburun görevlendirilmiştir. Basın ve yayın işleri için gazeteci grubu başkanlığını yapmak üzere Bolu Milletvekili Falih Rıfkı Atay görevlendirilmiştir. Heyetin Umumi Kâtibi olarak Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü Süreyya Anderiman görevlendirilmiştir. Bu isimlerden başka Dışişleri Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Şadi Kavur ile Hasan Nurelgin, Nizamettin Erenel, Orhan Tahsin Günden ve İngilizce mütercim olarak Şinasi Siber seçilmişlerdir. Başdelege Hasan Saka ve delegeler Hüseyin Ragıp Baydur ile Feridun Cemal Erkin'e anlaşmaları imzalamaları için yetki verilmiştir.⁵⁶⁴ San Francisco'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Dünya Emniyet

⁵⁶⁰ Papuççular, s. 94.

⁵⁶¹ Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965), *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 191.

⁵⁶² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-32, Fihrist No: 7748, 5 Nisan 1945.

⁵⁶³ Erkin, s. 147.

⁵⁶⁴ BCA, 30-18-1-2, 107-106-9, 22 Mart 1945.

Konferansı'na katılacak olan heyete daha sonra Washington Büyükelçiliği kâtiplerinden Orhan Eralp'in de kâtip olarak katılmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁵

Heyetin ikinci murahhası Hüseyin Ragıp Baydur Washington'da bulunmaktaydı. Cemil Bilsel ise daha önce San Francisco'ya gitmek üzere hareket etmiştir. Heyet 5 Nisan akşamı Toros treniyle Ankara'dan törenlerle uğurlanmıştır.⁵⁶⁶ Uğurlanan heyet içerisinde Ahmet Emin Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın ve Falih Rıfkı Atay gibi gazeteciler de yer almıştır.⁵⁶⁷ Ayrıca Doğan Nadi'de heyet içerisinde bulunan gazetecilerdendir.⁵⁶⁸

Türk heyeti San Francisco Konferansı'na zorlu bir yolculukla gitmiştir. Heyet önce demir yolu ile Adana'dan geçmiş ve orada törenlerle karşılanmıştır. Hasan Saka burada halka yapmış olduğu konuşmada “*Hayırlı neticelerle döneceğimizi ümit ediyorum*” demiştir.⁵⁶⁹ Daha sonra heyet Hatay üzerinden Suriye'ye geçmiş ve Halep'te yaklaşık bir gün kalmıştır. Ardından Halep'ten Beyrut'a giden heyet buradan da Hayfa'ya geçmiş; Mısır trenine binip, Filistin üzerinden Mısır'a ve oradan da Kahire'ye ulaşmış ve Kahire'den de hava yoluyla ABD'ye hareket etmiştir.⁵⁷⁰ Gazeteci Ahmet Emin Yalman hatıralarında Hasan Saka'nın uçak yolculuğunu sevmediğini, bu sebeple en azından yolculuğun Kahire'ye kadar olan kısmının tren yolculuğu ile yapılmasına karar verildiğini anlatmıştır.⁵⁷¹

Heyet ABD yolculuğunda okyanusta bulunan Azor Adaları'nda yakıt ikmalinde bulunmak için mola vermiştir. Yolculuk sırasında rahatsızlanan Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın, heyetten ayrılarak bekleme kararı almış, ancak daha sonra bu karardan vazgeçip heyetle birlikte Amerika yolculuğuna devam etmiştir.⁵⁷²

Türk heyeti ABD'ye yolculuğu sırasında 12 Nisan 1945 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt hayatını kaybetmiştir. Yerine yardımcısı Harry S. Truman geçmiştir.⁵⁷³ Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti zorlu yolculuktan sonra ABD'ye ulaşmıştır. Daha sonra 19 Nisan 1945 tarihinde Türkiye Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, ABD

⁵⁶⁵ BCA, 30-18-1-2, 107-109-12, 4 Nisan 1945.

⁵⁶⁶ “Türk heyeti bu gece yola çıkıyor”, *Ulus*, Sayı 8509, s. 1, Ankara 5 Nisan 1945.

⁵⁶⁷ Ahmet Emin Yalman, *San Fransiskoda Neler Gördüm?*, Vatan Matbaası, İstanbul 1945, s. 14, 15.

⁵⁶⁸ “Cumhuriyet San Fransisko'da”, *Cumhuriyet*, Sayı 7410, s. 1, İstanbul 6 Nisan 1945.

⁵⁶⁹ “San Fransisko'ya giden heyetimiz Adana'dan geçti”, *Ulus*, s. 1, Ankara 7 Nisan 1945.

⁵⁷⁰ Yalman, s. 15, 18, 23, 31, 33, 38, 39.

⁵⁷¹ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 2, (Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç), Pera Yayınları, İstanbul 1997, s. 1283, 1284.

⁵⁷² Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt 2, s. 1285.

⁵⁷³ “Roosevelt dün ansızın öldü”, *Ulus*, Sayı 8517, s. 1, Ankara 13 Nisan 1945.

Başkanı Harry Truman ile Beyaz Saray’da görüşmüşlerdir. Bu görüşmeden sonra Türk heyeti 20 Nisan 1945 tarihinde BM Konferansı’na katılmak üzere San Francisco’ya hareket etmiştir.⁵⁷⁴

San Francisco Konferansı başlamadan önce Türkiye’de gazetelere yansıyan haberler incelendiğinde, konferansın 6 ila 8 hafta arasında süreceği tahmin edilmiştir.⁵⁷⁵ Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti konferansa gelmeden önce bu konuda Türkiye Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur tarafından konferansın ne kadar süreceği, Türk heyetinin ne ile karşılaşacağı ile ilgili mart ayında bilgilendirilmiştir. Ayrıca Baydur, Türk heyetinin 20 Nisan’da New York’tan San Francisco’ya demir yoluyla gidişi ile ilgili bilgi vermiştir. Heyetin nerede kalacağı ve ne giyeceği gibi konularla ilgili ayrıntılı bir şekilde mart ayının sonunda Dışişleri Bakanlığı’nı bilgilendirmiştir.⁵⁷⁶ Türk Dışişleri Bakanlığı’nın da Baydur’dan aldıkları bu bilgiler doğrultusunda, San Francisco Konferansı öncesinde ciddi ve ayrıntılı bir şekilde hazırlık yaptığı görülmektedir.

Konferans, 25 Nisan 1945 tarihinde sade bir törenle açılmıştır. Konferansı Amerikan Dışişleri Bakanı Stettinius açmıştır. Daha sonra açılış konuşmasını yapan Amerika Başkanı Truman konuşmasında, dünyada adaletin en büyük güç olmaya devam ettiğini vurgulamıştır.⁵⁷⁷ Başkan Truman bu konferansa radyo aracılığıyla Washington’daki çalışma odasından yapmış olduğu konuşma ile katılmıştır.⁵⁷⁸ Konuşmasında konferansa katılan kırk altı ülkenin temsilcilerine, “*Amerikan halkı adına hoş geldiniz*” demiştir. Ayrıca bu konferansın şimdiye kadar yapılmış en mühim konferans olduğunun altını çizmiştir.⁵⁷⁹ Truman’ın radyoda yapmış olduğu on dört dakikalık konuşma bütün dünyada ve Türkiye’de heyecanla dinlenmiştir.⁵⁸⁰ BM’nin temellerinin atıldığı bu güvenlik konferansını bütün dünya heyecan ve merakla takip etmiştir.

Birleşmiş Milletler Konferansı 26 Nisan’dan itibaren çalışmalarına başlamış, çeşitli komisyonlar kurulmuş ve bu komisyonların altında komiteler oluşturulmuştur. İkinci

⁵⁷⁴ “Amerika Cumhur Başkanı Türkiye Büyük Elçisini kabul etti”, *Tanin*, Sayı 4454-589, s. 1, İstanbul 20 Nisan 1945.

⁵⁷⁵ “Truman Çarşamba günü açış nutkunu söyleyecek”, *Son Posta*, Sayı 5284, s. 1, İstanbul 22 Nisan 1945.

⁵⁷⁶ TDA, 502/22166-95967-9, 28 Mart 1945.

⁵⁷⁷ “Truman opens World security parley”, *The New York Times*, No 31.869, p. 1, New York 26 April 1945.

⁵⁷⁸ Falih Rıfkı Atay, *Gezerek Gördüklerim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s. 224.

⁵⁷⁹ Yalman, San Fransiskoda Neler Gördüm?, s. 88-90.

⁵⁸⁰ “M. Truman önemli bir açış söylevi verdi”, *Ulus*, Sayı 8530, s. 1, 3, Ankara 26 Nisan 1945.

komisyonun kuruluş ve usul işlerine bakan birinci komitenin başkanlığını Dışışleri Bakanı Hasan Saka yapmıştır. Bu komitede Hasan Saka'nın yanında Şinasi Devrin görev almıştır. Türk heyetinin diğer üyeleri de diğer komisyon ve komitelerde aktif bir şekilde bulunmuşlardır. Türk heyetinin San Francisco Konferansı'na üç katkısı olmuştur. Bunlardan birincisi, Dumbarton Oaks⁵⁸¹ projesine verilen muhtıradır. İkincisi, Hasan Saka tarafından yapılan konuşmadır. Üçüncüsü ise, güvenlik konferansında Türk heyetinin vermiş olduğu düzenleme teklifleridir.⁵⁸² Hasan Saka Genel Kurul'da konuşma yapmadan önce ABD Dışışleri Bakanı M. Stettinius ile bir görüşme yapmıştır. İki Dışışleri Bakanı öğle yemeğini beraber yemişlerdir.⁵⁸³

30 Nisan 1945 tarihinde konferansın genel oturumunda Hasan Saka Türk heyeti adına söz almıştır. Saka, konuşmasında ilk olarak ABD hükümetine misafirperverliğinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir. Daha sonra Başkan Roosevelt'in ölümü sebebiyle duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Konuşmasında Dumbarton Oaks projesi hakkındaki düşünceleri Genel Sekreterliğe bildirmiş olduklarını anlatmıştır. Hasan Saka Türk heyeti olarak ağır sorumluluklar altında kalmış olan büyük devletlere diğer devletlere göre daha geniş yetkiler verilmesini kabul ettiklerini söylemiştir. Ancak güvenlik kurulundaki üyeliklerin sayısının artırılması ve karar alınabilmesi için gerekli olan oy miktarının artırılmasının Genel Kurul'a daha büyük bir işlev sağlayacağını belirtmiştir.⁵⁸⁴ Hasan Saka konuşmasına şöyle devam etmiştir:

“Türkiye'nin Dumbarton Oaks projesini benimsemesinin sebeplerini Türkiye Cumhuriyetinin tarihinde aramak lazımdır. Türkiye'nin bütün milli ve harici siyasetinin temeli, yirmi beş yıl evvel, yeni Türkiye'nin kurulduğu sıralarda neşredilen milli misaktır. Bu vesika, Türk devletinin prensiplerini; milli hudutları içinde kalmak, milli hürriyet ve istiklalden tam bir surette istifade etmek, bütün milletlerin varlık hakkını, istiklal, müsavat, hürriyet haklarını tanımak, tecavüzün her şeklini kötü bulmak, milli yurdun içinde ve dışında barış gayesini gütmek diye

⁵⁸¹ Dumbarton Oaks: ABD, İngiltere, Çin, SSCB temsilcileri Washington'da Dumbarton Oaks Malikhanesinde biraraya gelerek Birleşmiş Milletlerin temelini oluşturacak olan kararlar almışlardır. Aldıkları kararları 4 Ekim 1944 tarihinde diğer ülkelere sunmuşlardır. Oluşturulan projede kurulacak olan organizasyonun yapısından bahsedilmiştir. Organizasyonun dört temel yapıdan oluşmasına karar verilmiştir. Bunlardan birincisi bütün üyelerin katılacağı Genel Kurul, ikincisi beş tanesi daimi olmak üzere diğer altısı her iki yılda bir seçilecek olan Güvenlik Konseyi, üçüncüsü Uluslararası Adelet Divanı ve dördüncüsü Sekreterlik Birimidir. Bilal Altınar, “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (2014), s. 3.

⁵⁸² Yalman, San Fransiskoda Neler Gördüm?, s. 110-112.

⁵⁸³ “Dışışleri Bakanımız M. Stettinius ile bir saat görüştü”, *Ulus*, Sayı 8536, s. 1, Ankara 2 Mayıs 1945.

⁵⁸⁴ “Hasan Saka konferansta Türkiye'nin tezini anlattı”, *Tasvir*, Sayı 35, s. 1, 3, İstanbul 3 Mayıs 1945.

tarif eder. Misakın prensiplerinden ilham alan Türkiye Cumhuriyeti'nin geniş ve cömert milli idealleri vardır ve milli ve harici siyasetinde daima berrak ve dürüst bir yol takip etmiştir. Bu ruhladır ki Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne destek olmuştur. Zecri tedbirlerin tatbiki ve Niyon anlaşmaları da bu aradadır. Müşterek emniyet sistemi iflasa uğrayınca hükümetim, daha bu harp patlamadan evvel; barışı seven milletlerin safında yer almıştır...

*Birleşik milletler namına söylenen nutuklar, aramızda asil bir işbirliği ruhu hüküm sürdüğünü belirtmiştir. Türk heyeti, aradaki tesanüdün böylece belirmesinden dolayı memnun ve mesuttur. Bu hayret verici birlik devam ettikçe konferansın başarısından ve kurulacak teşkilatın tesirli olacağından ve varlığı sayesinde insanlığa büyük hizmetler edeceğinden şüphe etmeğe hakkımız yoktur.”*⁵⁸⁵

Hasan Saka'nın yapmış olduğu konuşma Genel Kurul'da çok iyi bir şekilde karşılanmıştır.⁵⁸⁶ Hasan Saka konferans boyunca Türk heyetinin faaliyetleriyle ilgili bilgileri Ankara'ya aktarmıştır. Konferansın ilk günleriyle ilgili izlenimlerinde, Türk heyetinin komitelerde ve Genel Kurul'da büyük bir disiplinle hareket ettiğini ve konferansa katkıda bulunduklarını belirtmiştir. Ayrıca Saka, Türk heyetinin gayretini Amerikan Dışişleri Bakanı Stettinius'un da takdir ettiğini ve kendisine konferansa katkılarından dolayı teşekkür ettiğini aktarmıştır.⁵⁸⁷

Hasan Saka mayıs ayının başında sadece konferansa katılmamış, aynı zamanda orada bulunan Dışişleri Bakanları ile de ikili görüşmeler yapmıştır. Bunlardan birincisi, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile yapmış olduğu görüşmedir. Bu görüşmede Saka, Eden'in konferansın sonucu ile ilgili iyimser olduğu ve konferansın başarılı bir şekilde sonuçlanacağı izleniminde bulunmuştur. Hasan Saka bu görüşmede ayrıca Sovyet Rusya ile yaşanan meseleyi gündeme getirmiştir. Saka, Rusların 19 Mart'ta 1925 Antlaşması'nı feshettiğini, bunun üzerine kendilerinin Sovyet Rusya ile yeniden yeni şartlarla görüşme yapmak isteğini kendilerine bildirdiklerini, ancak Rusların hala dönüş yapmadıklarını Eden'e anlatmıştır. Hasan Saka ayrıca Eden'e Rusların Boğazlar meselesi ile ilgili onlara bir teklif yapıp yapılmadığını sormuştur. Eden verdiği cevapta, böyle bir teklifin gelmediğini anlatmıştır. Eden böyle bir teklif gelirse ya da görüşme yapılırsa bu konuda Saka'yı bilgilendireceğini belirtmiştir. Eden'in bir önemli izlenimi de çok kısa

⁵⁸⁵ Yalman, San Fransiskoda Neler Gördüm?, s. 113-115.

⁵⁸⁶ Yalman, San Fransiskoda Neler Gördüm?, s. 115.

⁵⁸⁷ TDA, 502/23510-102412-15, 6 Mayıs 1945.

süre içerisinde Rusların herhangi bir teklif ve teşebbüslerinin olmasının ihtimalini zayıf gördüğüdür.⁵⁸⁸

Dışışleri Bakanı Hasan Saka, 6 Mayıs günü San Francisco’da Türk milletine hitaben tarihi bir konuşma yapmıştır. Bu konuşması Londra ve Amerikan’ın Sesi radyosu üzerinden Türkiye’de de dinlenmiştir. Saka, konuşmasında şöyle demiştir:

“Sevgili vatandaşlarım

25 Nisan’dan beri San Francisco’da bulunuyoruz. Bu konferansa müspet ve yapıcı bir zihniyetle geldik ve konferansın muvaffakiyetinden hiçbir zaman tereddüde kapılmadık. Eğer milletler barış ve emniyeti korumak için ikinci cihan harbinin kanlı tecrübelerinden ibret almamışlarsa yalnız konferansın değil insaniyetin de istikbal ve akıbetinden ümitlerini kesmelidirler. İkinci bir kanaatimiz de büyük ve küçük devletlerin barışın korunması hususunda birlik ve Amerika’nın da barışı teşkilatlandırmak kararının kati oluşudur. Bazı ayrılıkların mevcudiyeti de daha iyi bir karara varılması arzusuna dayanmaktadır. Birleşik Amerika İkinci Cihan harbinin sonunda yenedünya barışının teşkilatlandırılması hususunda mesuliyet altına girmeye karar vermiştir. Bu memleket infiradçılığın faydalı olup olmadığını anlamak için 3 üncü bir cihan harbinin tecrübelerine katlanmak niyetinde değildir. Türk halkı burada sevmekte ve Türk milletinin samimi bir işbirlikçi olmasından şüphe edilmemektedir. Eğer iki dünya harbi arasında herkes Türkiye gibi düşünse ve milletlerarası münasebetlerde her millet Türkiye gibi hareket etseydi, insanlık için yeni bir devre açılırdı. Türkler ağır imtihanlardan geçerek yarının değerini öğrenmişlerdir. Bütün dileğimiz vatanımıza dünyanın hakiki bir emniyet içine alındığını müjdeleyerek dönmektir.

*Radyoları başında sözlerimi dinleyenler arasında burada bulunan arkadaşlarımla aileleri ve tanıdıkları varsa hepsinin sıhhatte olduklarını bildirir ve hepinize selamlarımı gönderirim.”*⁵⁸⁹

Konferans boyunca yoğun temaslarda bulunan Hasan Saka, bu dönemde bir diğer önemli görüşmesini de Sovyet Rusya Dışışleri Bakanı Molotov ile yapmıştır. Saka, bu görüşmenin nezaketli ve iyi geçtiğini aktarmıştır. Bu görüşmede Molotov’dan konferansın olumlu sonuçlanacağı izlenimini almıştır. Ayrıca Molotov’un konferansa katılan büyük küçük bütün devletlerin teklifleri ve tespitlerinin önemli olduğunu ve

⁵⁸⁸ TDA, 571/34993-138022-93, 6 Mayıs 1945.

⁵⁸⁹ “Dış İşleri Bakanımızın mesajı”, *Cumhuriyet*, Sayı 7441, s. 3, İstanbul 7 Mayıs 1945.

bunlar üzerinde görüşülmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir. Hasan Saka daha sonra konuyu Sovyetlerin feshettiği 1925 Antlaşması'na ve bunun üzerine Türkiye'nin Sovyet Rusya Büyükelçisi Vinogradov'a vermiş olduğu cevaba getirmiş ve Türkiye'nin tekrar Sovyet Rusya ile masaya oturup görüşmeye hazır olduğunu Molotov'a aktarmıştır. Molotov bu konuda henüz bir hazırlıklarının olmadığını ve Saka'ya feshedilen antlaşmanın maddelerinin bu günün şartlarına uymadığı konusunda mutabık olup olmadıkları noktasında düşüncelerini anlatmıştır. Saka'nın bu görüşmede üç izlenimi olmuştur. Birinci izlenimi, Sovyet Rusya'nın 1925 Antlaşması'nın feshedilmesi ile ilgili Sovyetlerin Türkiye ile mutabık olup olmadıklarına verdiği önemdir. İkinci izlenimi, Sovyet Rusya'nın bu konu ile ilgili Türkiye'ye yapacağı teklifin sadece iki ülkeyi ilgilendiren kararları içermeyeceği ve daha geniş kapsamlı kararlar olacağı yönündedir. Üçüncü izlenimi ise, Sovyet Rusya'nın bu konuda kesinleşmiş ya da hazır bulunan bir kararının olmadığını. Hasan Saka'nın bir önemli izlenimi de Molotov'un Moskova'ya gitmeden önemli bir gelişme yaşanmayacağı ile ilgilidir. Bu sebeple Saka, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vinogradov'dan bu süre zarfında alınan bilginin pek fayda sağlamayacağı düşüncesindedir.⁵⁹⁰ Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov ile Hasan Saka arasındaki görüşme karşılıklı nezaketle geçmiştir. Ancak konferans boyunca Molotov'un tavrı bütün devletlere aynı olmamıştır. Özellikle Latin Amerika ülkelerinden gelen diplomatlara, savaşta az gayret gösterdiklerini ve bu sebeple fazla söz haklarının olmaması gerektiğini söylemiştir. Molotov'un bu sert üslubu konferans boyunca devam etmiştir.⁵⁹¹

Hasan Saka'nın San Francisco'daki gündemi sadece BM Konferansı ile ilgili olmamıştır. Türk Dışişlerinin o dönemde en önemli problemi Sovyet Rusya ile yaşanan 1925 Dostluk Antlaşması'nın feshedilmesi olmuştur. Bu sebeple Saka, konferans boyunca yaptığı ikili görüşmelerde bu konuyu gündemde tutmuştur. Ayrıca bu konu ile ilgili yaşanan gelişmeleri Ankara'ya aktarmıştır.

Hasan Saka bu dönemde yabancı basın ve radyolarına demeçler vermiştir. Saka, 10 Mayıs günü Amerika'nın Sesi radyosunda Türkiye'ye hitap etmiştir. Hasan Saka radyodaki konuşmasında, San Francisco Konferansı'nda Dumbarton Oaks teklifleri hakkında görüşlerini belirtmiştir. Saka, Dumbarton Oaks teşkilatına, barışın ve güvenliğin

⁵⁹⁰ TDA, 571/68095-298075-19, 8 Mayıs 1945.

⁵⁹¹ TDA, 503/2236-15921-17, 12 Mayıs 1945.

korunması konusunda hak ve adalet ilkelerinin yol gösterici olması gerektiğini söylemiştir.⁵⁹² Ardından Saka sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Dumbarton Oaks tekliflerinde konferansın başlıca gayelerinden birinin barışı ve güvenliği idame etmek olduğu beyan edilmiştir. Fakat Türkiye Cumhuriyetinin esas prensiplerinden mülhem olan Türk heyeti bu beyanata tamamıyla kâfi addetmemiş ve barış ile güvenliğin hak ve adalet prensiplerine uygun olarak idamesi esasının ilavesini ileri sürmüştür. Güvenlik konseyi teklif edilen dünya teşkilatının belki de en önemli uzvudur. Dumbarton Oaks tekliflerine uygun olarak güvenlik konseyi üyesi olan devletlere konseyin barış ve güvenliği muhafaza etmek maksadıyla seri ve cezri tedbirleri alabilmesi için büyük yetkiler verilmiştir. Bu yetkilerin zaruri olduğuna kani bulunmakla beraber, konseyin bütün milletlerin temsilcilerinden teşekkül edecek olan genel meclisi, alacağı tedbirlerden haberdar etmesinin münasip olacağına inanıyoruz. Bu sebeple Dumbarton Oaks tekliflerine, konseyin almayı ve tatbik etmeyi zaruri telakki edeceği tedbirler hakkında genel meclisi tenvir etmesi lüzumuna dair bir hüküm konulmasını teklif ettik. Bundan başka tekliflerin ihtiva ettiği hükümlerden biri iki memleket arasında çıkacak bir anlaşmazlık dünya barışını ve güvenliğini tehlikeye koyacak mahiyette olduğu takdirde bahis mevzuu olan memleketlerin bu anlaşmazlığı evvela müzakere, tavassut, uzlaşma, hakem, adli anlaşma veya diğer herhangi muslihane anlaşma yoluyla halletmeğe çalışmak zorunda olduklarını amir bulunmaktadır. Fakat aynı madde, böyle bir ihtilaflın herhangi bir safhasında güvenlik konseyine münasip göreceği anlaşma usul ve tarzlarını tavsiye etmek yetkisini vermektedir. Türk murahhas heyeti ihtilafların muslihane hallini herhangi bir dünya teşkilatının son gayesi olarak telakki etmektedir. Bunun içindir ki iki memleket arasında bir münazaanın halli için bir adli anlaşma usulü kabul edildiği ve münasip bir mekanizma harekete geçirildiği takdirde güvenlik konseyine bu usulün seyrini durdurabilecek bir tavsiyede bulunmak yetkisinin verilmemesini tekliflerimizde ileri sürdük. Fertler arasındaki münazaralarda olduğu gibi devletlerarasındaki münazaraların da sulh yoluyla hallinde mündemiç faydaları tamamen müdrük olan heyetimiz konferansa başka tekliflerde de bulunmuştur...”⁵⁹³

Konferans boyunca Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti Türkiye’nin dış politika anlayışını konferansa ve basına detaylı bir şekilde yansıtmışlardır. Türk heyeti özellikle

⁵⁹² Ayın Tarihi, Sayı 138, Mayıs 1945, s. 633.

⁵⁹³ “Hasan Saka dün Amerika radyosunda konuştu”, Cumhuriyet, Sayı 7445, s. 1, 3, İstanbul 11 Mayıs 1945.

yalan yanlış yapılan haberlerle mücadele etmiştir. Bunlardan biri 11 Mayıs 1945 tarihinde yabancı basında çıkan Hasan Saka'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni modernleştirmeye hazır olduğuna dair haberdır. Bu haber, Türk heyetinin basın müşaviri Falih Rıfkı Atay tarafından yalanlanmıştır. Bu haber ile ilgili tekzip yazısı gazetelere gönderilmiştir.⁵⁹⁴ Türk heyeti bu süreçte Türkiye'yi San Francisco'da temsil ederken aynı zamanda Türk halkına doğru haberleri ve konferansta yaşananları aktarmakla meşgul olmuşlardır.

Türk heyeti Birleşmiş Milletler Konferansı'nda faaliyetlerine devam etmiştir. Hasan Saka, Reuter Haber Ajansı'na 16 Mayıs günü vermiş olduğu demeçte, Türk heyetinin buraya konferansın başarısına katkı sağlamak için geldiğini belirtmiştir. Bu konferansa davet edilen bütün milletlerin ortak amacının yeni ve devamlı bir şekilde güvenlik düzenini kurmak ve gelecekteki savaşları önlemek olduğunu belirtmiştir. San Francisco Konferansı'nın herkesi memnun edecek bir yapı kuramayacak olsa bile böyle bir yapının temelini atacağından ve çok müspet sonuçlar getireceğinden şüphe etmediğini belirtmiştir. Temelleri şimdi atılacak olan binanın harp sonrası dünyasında milletlerarası güvenlik duygusunu ve iş birliğini beraberinde getireceğini vurgulamıştır. Saka, ayrıca cumhuriyetimizin modern demokrasinin yolu üzerinde azimle gelişmekte olduğunu ve anayasamızın en ileri demokrat anayasalarla kıyaslanabilir olduğunu anlatmıştır.⁵⁹⁵ Saka, ayrıca savaştan sonra her türlü demokratik ilerlemenin Türkiye'de de yaşanacağını vurgulamıştır.⁵⁹⁶ Türk heyeti konferansın bu sürecinde ısrarcı politikalardan daha ziyade arabulucu bir rolle hareket ederek, ABD ve İngiltere politikalarının yanında yer almıştır.⁵⁹⁷

1945 yılının Mayıs ayında Türkiye açısından hem dış politikada hem de iç politikada hareketli günler yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, San Francisco'da Türkiye'yi temsil ederken, aynı dönemde Ankara'nın gündemi "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" olmuştur. Bu kanunun amacı, Atatürk'ün de daha önce birçok defa belirttiği gibi köylünün daha iyi şartlara gelmesini ve toprak sahibi olmasını sağlamaktır. Bu amaçla meclis 14 Mayıs 1945 tarihinde bu kanunu çıkartmak için görüşmelere başlamıştır.⁵⁹⁸ Mecliste Toprak Kanunu hararetle bir şekilde tartışılırken Hasan Saka'nın Amerika'daki

⁵⁹⁴ "San Fransisko'daki Türk heyetinin bir yalanlaması", *Ulus*, Sayı 8546, s. 1, 3, Ankara 12 Mayıs 1945.

⁵⁹⁵ "Hasan Saka'nın Reuter'e demeci", *Tasvir*, Sayı 49, s. 1, 3, İstanbul 17 Mayıs 1945.

⁵⁹⁶ Haydar Temür, *Demokrat Parti'de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s. 43.

⁵⁹⁷ Yalman, San Fransiskoda Neler Gördüm?, s. 120.

⁵⁹⁸ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 207.

açıklamaları da meclisin gündemine gelmiştir. Hasan Saka'nın Reuter'e vermiş olduğu demeçte "hür insan ve medeni millet davası konusunda anayasamızın ileriliğini" anlatması milletvekillerinin konuşmalarına yansımıştır.⁵⁹⁹ Çiftçi Topraklandırma Kanunu, mecliste çıkarılırken CHP içerisinde muhalefetin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Özellikle daha sonra kurulacak olan DP'nin kurucularından Refik Koraltan ve Adnan Menderes bu konuda ciddi bir muhalefet yapmışlardır.⁶⁰⁰ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 tarihinde bayram nedeniyle gençlere hitaben yapmış olduğu konuşmada, savaş zamanlarının darlıklarının ve tedbirlerinin ortadan kalktıktan sonra memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensiplerinin daha geniş ölçüde hüküm süreceğini anlatmıştır. Memleketin demokrasi yolunda daha da ilerleyeceğini söylemiştir.⁶⁰¹ İsmet Paşa'nın yapmış olduğu bu açıklamalar ile Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın ABD'de yaptığı açıklamalar birbiriyle paralellik göstermektedir. Bu durum Türkiye'nin savaş sonrası hem iç hem de dış politikasında yaşanacak olan değişimi göstermektedir. San Francisco Konferansı devam ederken İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde yapmış olduğu konuşma ve toprak reformuyla ilgili yapılacak olan kanunun mecliste görüşülmesi, bu dönemde CHP içerisinde ve mecliste muhalefet hareketini ortaya çıkarmıştır.

Toprak Kanunu'nun sonuca yaklaştığı dönemde 7 Haziran 1945 tarihinde tarihe "Dörtlü Takrir" diye geçecek olan bir önerge verilmiştir. Bu önergenin altında Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzaları vardır. Bu önerge, 12 Haziran 1945 tarihinde CHP'nin kapalı yapılan oturumunda yedi saat boyunca hararetli bir şekilde görüşülmüştür.⁶⁰² Celal Bayar ve arkadaşlarının vermiş oldukları önergede parti tüzüğü ve bazı kanunlarda değişiklikler yapılması istenmiştir. Ancak bu önergenin reddine karar verilmiştir.⁶⁰³ Bu süreçle birlikte CHP'de ayrışma süreci başlamıştır. Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes bu muhalefet hareketinin öncüleri olmuşlardır.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ "Toprak Kanununun ilk 8 maddesi kabul edildi", *Cumhuriyet*, Sayı 7453, s. 1, 3, İstanbul 19 Mayıs 1945.

⁶⁰⁰ Karpas, s. 210.

⁶⁰¹ "Milli Şef gençlere öğüdlerle dolu bir hitabede bulundu", *Vakit*, Sayı 9815, s. 1, 4, İstanbul 20 Mayıs 1945.

⁶⁰² Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Goloğlu Yayınları, Ankara 1974, s. 365, 367.

⁶⁰³ "Celal Bayar ile üç arkadaşının önergeleri", *Cumhuriyet*, Sayı 7478, s. 1, İstanbul 13 Haziran 1945.

⁶⁰⁴ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 338.

Türkiye iç politikasında bu durumlar yaşanırken Hasan Saka ve Türk heyeti San Francisco Konferansı'nda önemli tartışmaların içerisinde olmuşlardır. Bu dönemin “veto meselesi” önemli bir hal almıştır. İngiltere, ABD, SSCB ve Çin; Dumbarton Oaks Projesinde ve Yalta'da veto yetkisini kendilerine verme kararı almış ve bunu San Francisco Konferansı'nda da aynen kabul ettirmek istemişlerdir. Dönemin bu en önemli tartışmasında Türk heyeti bu büyük devletlerin isteklerini kabul etmiş ve söz konusu devletlerin hak ve adaletten ayrılmayacaklarını beyan etmiştir. Veto tartışmasının sonlanmasıyla konferansın 23 Haziran'da bitmesi kararı alınmıştır.⁶⁰⁵

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, San Francisco Konferansı'nda sadece bu meselelerle meşgul olmamıştır. Saka'nın ve Türk dış politikasının asıl gündemini, 7 Haziran 1945 tarihinde Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Rus Dışişleri Bakanı Molotov'la yapmış olduğu, olumsuz geçen görüşme oluşturmuştur. Molotov bu görüşmede, Türkiye'nin Sovyet dostluğunu kazanması için bedel ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1918'de Türkiye'ye bıraktığı Kars ve Ardahan şehirlerinin geri verilmesini, Sovyet kuvvetlerine Boğazlarda üs verilmesini ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin tekrar düzenlenmesini istemiştir. Büyükelçi Sarper bu sözlü isteklerin Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğü açısından kabul edilemeyeceğini Molotov'a söylemiştir.⁶⁰⁶ Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, bu görüşmeyi Ankara'ya bildirdikten sonra Ankara'dan gelen hükümetin cevabını iletmek için 18 Haziran'da Molotov'la tekrar görüşmüştür. Sarper'in Molotov'a vermiş olduğu cevapta “*Türkiye ne bir karış toprak terkine razı olacak bir devlettir, ne de Boğazlarda Türk hükümlanlık haklarını bırakacak bir devlettir.*” demiştir.⁶⁰⁷

San Francisco Konferansı olumlu bir sonuca doğru giderken Sovyet Rusya'nın bu girişimi Türkiye'yi yalnız bir devlet konumuna getirmiştir. Çünkü bu dönemde özellikle Avrupa'da, Almanya'nın savaş boyunca yapmış olduğu katliamlar ortaya çıkmış ve müttefik devletleri bir araya getiren bir durum oluşmuştur. Bu dönemde sadece İngiltere kendi çıkarları doğrultusunda Türkiye'nin yanında olma politikasını izlemeye başlamıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ “Konferans çalışmalarını 23 Haziran'da bitiriyor”, *Cumhuriyet*, Sayı 7479, s. 1, 3, İstanbul 14 Haziran 1945.

⁶⁰⁶ Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 253, 254.

⁶⁰⁷ Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, s. 749.

⁶⁰⁸ Deringil, s. 260, 261.

Amerika’da bulunan Hasan Saka ve Türk heyeti Rusya’nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili değişiklik yapma istekleri yönünde çıkan haberlerden rahatsız olmuşlardır. Yabancı haber ajanslarında Türkiye’nin Washington ve Londra’nın desteklerini alması için girişimlerde bulunacağı ile ilgili haberler çıkmıştır. Saka’nın San Francisco Konferansı’ndan Ankara’ya dönerken Londra’ya uğrayıp İngiltere Başbakanı Churchill ve İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile görüşme yapacağına dair haberler yayınlanmıştır.⁶⁰⁹ Bu haberler konferansın son günlerinde çoğalmıştır. 25 Haziran’da basına yansıyan haberlerde, Saka’nın Feridun Cemal Erkin ile birlikte Londra’ya gideceği ve burada İngiltere Başbakanı Churchill ve Dışişleri Bakanı Eden’le görüşmeler gerçekleştireceği yer almıştır.⁶¹⁰

San Francisco Konferansı, 26 Haziran 1945 tarihinde Amerikan Başkanı Truman’ın yapmış olduğu konuşma ile son bulmuştur. Birleşmiş Milletler Anayasası konferansa katılan elli ülkenin oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu kapanış oturumunda Dışişleri Bakanı Hasan Saka söz alarak şu konuşmayı yapmıştır:

*“İki aylık bir çalışmadan sonra, anlaşma ve görüş birliğinin ışığı altında Birleşmiş milletler anayasası hazırlanmış ve imza edilmiştir. Bu anda Türk heyetinin tahassüsü şudur: Birleşmiş Milletler anayasası milletlerin emniyet ve huzuru için feyizli bir kaynak olsun ve mustarip insanlığa çoktan beri susamış olduğu sulh ve adalet devrini açsın.”*⁶¹¹

San Francisco Konferansı’nda iki ay boyunca Hasan Saka ve Türk heyeti, dünya siyasetinin değişmesine sebep olacak Birleşmiş Milletler Anayasası’nın oluşmasına katkıda bulunmuşlardır. Konferans boyunca başta ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya ile olmak üzere ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Hasan Saka’nın bu süreç içerisinde çaba sarf ettiği bir önemli husus da Sovyet Rusya’ya karşı Batı dünyasının desteğini almaya çalışmasıdır. Bu dönem Türk dış politikasını belirleyen sadece Birleşmiş Milletler Konferansı olmamıştır. Sovyet Rusya’nın 19 Mart 1945 tarihinde Dostluk Antlaşması’nı feshetmesi Türk dış politikasının ve Hasan Saka’nın en önemli sorunu haline gelmiştir.

⁶⁰⁹ “Dardanelles Talk Disturbs Turkey”, *American Press*, 27 Haziran 1945.

⁶¹⁰ “Hasan Saka bugün Londra’ya gidiyor”, *Cumhuriyet*, Sayı 7491, s. 1, İstanbul 26 Haziran 1945.

⁶¹¹ “San Fransisko Konferansı kapandı”, *Cumhuriyet*, Sayı 7492, s. 1, İstanbul 27 Haziran 1945; “Hasan Saka’nın sözleri”, *Cumhuriyet*, Sayı 7493, s. 1, 3, İstanbul 28 Haziran 1945.

3.2.1.2. Hasan Saka'nın Londra'daki Faaliyetleri (10 Temmuz 1945)

Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın, İngiltere Dışişleri Daimi Müsteşarı Alexander Cadogan ile görüşerek Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın San Francisco'dan dönüşünde Londra'yı ziyaret edeceğini bildirmiştir. Bu görüşmeden sonra Londra basınında Hasan Saka'nın Türk-Sovyet ilişkileri ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili görüşme yapmak için Londra'ya geleceği haberleri yer almıştır.⁶¹² Londra Büyükelçisi Ünaydın bu görüşme ile ilgili izlenimlerini o dönemde hala Amerika'da bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya aktarmıştır. Cadogan Saka'nın Londra'ya yapacağı ziyaretten memnuniyet duyduğunu ve Başbakana bu durumu bildireceğini söylemiştir. Cadogan ayrıca İngiltere Başbakanı Churchill'in temmuz ortalarında Üç Büyükler toplantısına katılacağı için Londra'da bulunamayabileceğini söylemiştir. Ünaydın, bu sebeple görüşmelerin gerçekleşebilmesi için Londra'ya hareket etmede acele edilmesini tavsiye etmiştir.⁶¹³

Ünaydın ile Cadogan'ın arasında geçen görüşmede, ziyaretin içeriği ile ilgili bir bilgi olmamasına rağmen gazete ve radyolar Saka'nın geliş amacının Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri ile ilgili olduğunu yayınlamıştır. Londra Büyükelçisi Ünaydın'ın bu görüşmesinden sonra basında Saka'nın ziyareti ile ilgili haberlerin çıkması bu ziyarete önem kazandırmıştır.⁶¹⁴ Basına yansıyan haberlerde Saka'nın Londra'ya yapacağı ziyaretin Türk-Sovyet ilişkilerinin akıbetini belirlemek açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle bu konunun o dönemde yapılacak olan Üçler Konferansı'nın⁶¹⁵ gündemine gelip gelmeyeceği merak konusu olmuştur. Bu dönemde merak edilen bir önemli husus da Hasan Saka'nın Londra'daki faaliyetleri ile ilgilidir. Türk-Rus Dostluk Antlaşması'nın mart ayında Sovyetler tarafından feshedilmesinden sonra iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapmak için görüşmeleri gerekeceği Ankara tarafından anlaşılmış bulunmaktadır. Halen yürürlükte olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Rusya'yı bu dönemde tatmin etmediği anlaşılmaktadır. 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin savaş sırasında Boğazların kontrolünü sağlaması noktasında Türkiye'ye büyük bir güç katmıştır. Bu durum Sovyet Rusya'nın bu antlaşmanın tekrar

⁶¹² TDA, 571/68012-297278-102, 27 Haziran 1945.

⁶¹³ TDA, 571/68149-297467-123, 28 Haziran 1945.

⁶¹⁴ TDA, 571/68149-297467-122, 29 Haziran 1945.

⁶¹⁵ Üçler Konferansı ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında toplanarak işbirliğini devam ettirmek için yapmış oldukları barış konferansıdır. Bu konferansın bir diğer ismi de Potsdam Konferansıdır. Gönlübol-Ülman, s. 195.

gözden geçirilmesini istemesinde önemli bir etken olmuştur. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni 1936 yılında on devlet imzalamıştır. Bunlar, Büyük Britanya, Sovyet Rusya, Fransa, Japonya, Romanya, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya, Avusturalya ve Türkiye'dir. Bu dönemde anlaşılan bir önemli mesele de Rusya'nın I. Dünya Savaşı'nda Türkiye'ye bıraktığı Kars, Ardahan gibi yerleri tekrar isteyeceği haberleridir. Bu sebeplerle Hasan Saka'nın Londra ziyareti önemli bir hal almıştır.⁶¹⁶

İngiltere Başbakanı Churchill'in Üçler Konferansı'na temmuz ayının ortalarında katılacağı haberi Amerika'da bulunan Dışişleri Bakanı Saka'ya ulaşmıştır. Bunun üzerine Hasan Saka Londra'daki görüşmelere yetişebilmek için Washington'daki temasları, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur'a bırakmıştır. Saka, New York'tan Boston'a geçerek 3 Temmuz 1945 Salı günü Londra'ya deniz yoluyla hareket etmiştir.⁶¹⁷

Dışişleri Bakanı Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, 10 Temmuz 1945 tarihinde Londra'ya ulaşmıştır. Hasan Saka'ya bu ziyaretinde Türk heyetinden Feridun Cemal Erkin, Nihat Erim, Falih Rıfkı Atay, Şadi Kavur ve Nizamettin Erenel eşlik etmiştir. Hasan Saka'yı Londra Plymouth'ta Türk Büyükelçi Ünaydın, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu İşleri Genel Müdürü Howard ve askeri temsilciler karşılamıştır.⁶¹⁸ Hasan Saka Londra'ya ulaştığında İngiltere Başbakanı Churchill Fransa'da bulunmaktadır. Bu sebeple Saka, İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile görüşmeye karar vermiştir.⁶¹⁹

11 Temmuz günü İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Hasan Saka'yı kabul etmiş ve Türk-Sovyet meselesini görüşmüşlerdir. Saka'nın bu görüşmesi ile ilgili İngiltere ve Amerika'nın müşterek bir nota vereceği konusunda haberler çıkmıştır. Ancak bu haberler yalanlanmıştır. Yine İngiliz basınına yansıyan haberlere göre, Hasan Saka'nın Eden'le görüşmesi ve Türkiye'nin görüşlerini aktarması Üçler Konferansı'nda son derece faydalı olacağı kanaatini uyandırmıştır.⁶²⁰ Hasan Saka bu görüşmeden sonra vermiş olduğu yazılı beyanatta Boğazların geleceği meselesi ile Türk-Sovyet Antlaşması'nın düzenlenmesi meselesinin iki ayrı sorun olduğunun altını çizmiştir. Saka, Türk-Sovyet Antlaşması'nın bugünkü ihtiyaçlara göre düzenlenmesi için verilen teklif ve önerileri tartışmaktan uzak durduklarını, ancak Türkiye için sınırların düzenlenmesi veya arazi tavizleri gibi bir

⁶¹⁶ “Sovyetlerin talepleri”, *Cumhuriyet*, Sayı 7494, s. 1, 3, İstanbul 29 Haziran 1945.

⁶¹⁷ TDA, 571/68149-297467-251, 2 Temmuz 1945.

⁶¹⁸ TDA, 571/67837-297095-5, 11 Temmuz 1945.

⁶¹⁹ “Dışişleri Bakanımız Hasan Saka Londra'da”, *Son Posta*, Sayı 5364, s. 3, İstanbul 11 Temmuz 1945.

⁶²⁰ “Hasan Saka-Eden mülakatı”, *Cumhuriyet*, Sayı 7507, s. 1, 3, İstanbul 12 Temmuz 1945.

meselenin söz konusu bile olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Boğazların geleceği ile ilgili Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulandığını ve bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmasının milletlerarası bir durum olduğunu belirtmiştir. Hasan Saka, San Francisco Konferansı sırasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni dostluk paktının hangi şartlarda yapılacağı ile ilgili dünya basınında bazı makalelerin çıkmış olduğundan bahsetmiş ve beyanatına şöyle devam etmiştir:

“Bu hususta şunu söylemek isterim ki iki memleket arasında devamlı, samimi ve dostane münasebetlerin idamesi ve takviyesi Türk dış siyasetinin esas direktiflerinden biridir. Bazı basın tefsirleri bu münasebetlerin İkinci Dünya Harbinden doğan yeni şartlara intibak ettirilmesinin, diğer karşılıklı bariz vasıflarından başka iki memleket tarafından inkılaplarından beri tanınmış ve müdafaa edilmiş esas prensipleri de ihmal edebileceği imalarında bulunmuştur. Bu prensipler, milletlerin kendi mukadderatlarına serbestçe karar vermekteki kayıtsız ve şartsız haklarının tanınması ve milletlerin arazi bütünlüklerinin idamesidir. Yukarıda kaydettiğim basın imaları tamamile hatalıdır.”⁶²¹

Hasan Saka, bu beyanatiyle o dönemde yabancı basında çıkan haberleri de düzeltmiştir. Saka, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tartışılmayacağını net bir şekilde ifade etmiştir. Boğazların geleceği ile ilgili olarak bu konuda uluslararası kamuoyunu işaret etmiştir.

Hasan Saka Londra'da 11 Temmuz günü vermiş olduğu beyanatta, San Francisco'da imzalanan Birleşmiş Milletler belgesinin öneminden de bahsetmiştir. Saka, ifadelerine Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ilişkilerinin tarihinde bugüne kadar Misak-ı Milli'nin ve Türk anavatanını oluşturan toprakların üzerinde Türk egemenliği ilkesini tartışmaya açacak hiçbir şey yaşanmadığını belirterek devam etmiştir.⁶²²

1945 yılının Haziran ve Temmuz aylarında hem yabancı basında hem de yerli basında birçok haber yayınlanmıştır. Bunların birçoğu mevcut durumu yorumlayan haberlerdir. Bunlardan biri, Sovyet Rusya'nın yeni bir dostluk antlaşması için Türkiye'den 1921 sınırına dönülmesini yani Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini istemeleri yönünde çıkan haberdır. Bir diğeri ise, Boğazlarda askeri üsler kurmak istedikleri şeklinde çıkan

⁶²¹ “Dışişleri Bakanımızın İngiliz basınına beyanati”, *Son Posta*, Sayı 5365, s. 1, 3, İstanbul 12 Temmuz 1945.

⁶²² TDA, 571/34975-138213-31, 16 Temmuz 1945.

haberdir.⁶²³ Hasan Saka, bu dönemde Londra’da iken özellikle yerli ve yabancı basında çıkan bu haberleri düzeltmek için beyanatlarda bulunmuştur.⁶²⁴

Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, 20 Temmuz 1945 tarihine kadar Londra’daki faaliyetlerine devam etmiştir. Bu tarihte Hasan Saka ve yanında bulunan Türk heyetinden Falih Rıfkı Atay, Feridun Cemal Erkin, Nihat Erim, Şadi Kavur ve Nizamettin Erenel ile birlikte Liverpool’dan “Dumottar” vapuru ile Mısır’a hareket etmişlerdir. Saka’yı Londra’dan ayrılırken büyükelçilik ve başkonsolosluk çalışanları uğurlamıştır.⁶²⁵

Hasan Saka ve Türk heyeti, İngiliz hükümetiyle özellikle Dışişleri Bakanı Eden’le görüşmeler gerçekleştirmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Başbakan Churchill ile katılacakları Potsdam Konferansı’nda Sovyet Rusya’yla yaşanan bu durumu çözmeye çalışacaklarını belirtmiştir. Ayrıca Eden, Türk hükümetinin bu dönemde sağduyulu politikalarını bırakmamasını önermiştir.⁶²⁶

Niyazi Berkes’e göre Hasan Saka’nın bu dönemdeki görüşmelerinde oluşturmaya çalıştığı Türk dış politika anlayışı; Sovyet Rusya ile olan sorununun sadece sınır ya da Boğazlarda üs kurma meselesi olmadığı ve asıl amacın Türkiye’nin siyasal anlamda yönünün değiştirilmek istendiği olduğudur. Berkes; Hasan Saka’nın Batılılara, Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin rejimini değiştirmeyi hedeflediğini anlatmıştır. Berkes, bu durumu eleştirerek İnönü döneminin Sovyet Rusya korkusu yaratarak baskıcı tutumu devam ettirmeye yönelik bir politika izlediğini, ayrıca bu bahaneleri kullanarak Türkiye’nin siyasal anlamda yönünün ABD’ye çevrilmek istendiğini belirtmiştir.⁶²⁷

Berlin’de devam eden “Üç Büyükler Konferansı” bir diğer ismiyle Potsdam Konferansı’nda yapılan yoğun görüşmeler sırasında basında Türkiye ile ilgili haberler çıkmıştır. Bu haberler Sovyet Rusya’nın Türkiye’den Boğazlar ve toprak talebinde

⁶²³ “Sovyet Rusya’nın ileri sürdüğü şartlar”, *Akşam*, Sayı 9588, s. 1, İstanbul 27 Haziran 1945.

⁶²⁴ Bu dönemle ilgili özellikle Rusların 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye’nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper ile Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov’un yapmış olduğu görüşmede Türkiye’ye sözlü nota verdiği, bu notada Sovyetlerin Kars ve Ardahan’ı istediği, Boğazlarda askeri üs kurma isteği, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin yeniden düzenlenmesi gibi isteklerin bulunduğu dair bilgiler bulunmaktadır. Gönübol-Ülman, s. 193; Armaoğlu, s. 374. Ancak bu tarihteki belgeler ve gazeteler incelendiğinde böyle bir notanın resmi olarak verildiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Gazeteci Zekeriya Sertel, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’in Ankara’ya geldiğinde onunla görüştüğü ve bu görüşmede böyle bir teklifin kendisine sözle yapıldığını, yazılı bir nota verilmediğini; ama çıkan haberlerin doğru olduğunu, Sarper’in kendisine söylediğini anlatmıştır. Sertel, s. 257. Yukarıda da bahsedildiği gibi o dönem gazetelerinde Sovyet Rusya’nın istekleri ile ilgili farklı tarihlerde haberlerin olduğu görülmektedir.

⁶²⁵ TDA, 534/37379-150296-66, 23 Temmuz 1945.

⁶²⁶ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 254.

⁶²⁷ Berkes, s. 336.

bulunması ile ilgilidir. Türkiye'nin bu konuda Washington ve Londra'yı bilgilendirdiği ve meselelerin sadece Türkiye ve Sovyet Rusya ile ilgili olmadığı için bu konunun Potsdam'da gündeme geleceği gazetelere yansımıştır. Yine çıkan haberlerde Sovyet Rusya'nın Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için ısrarcı olacağı belirtilmiştir.⁶²⁸ Potsdam Konferansı 2 Ağustos'ta son bulmuştur. 3 Ağustos'ta yayımlanan bildirisinde daha çok Almanya, Avusturya ve Yugoslavya gibi ülkeleri ilgilendiren açıklamalar yapılmıştır. Türkiye ile ilgili resmi bir karar alınmamıştır. Basına yansıyan haberlerde Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin düzenlenmesiyle ilgili uluslararası konferans yapılacağı bu meselenin iki taraflı antlaşmalarla düzenlenmeyeceğiyle ilgili haberler çıkmıştır. Potsdam Konferansı bittiğinde Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti de Mısır'ın İskenderiye Limanı'na ulaşmıştır.⁶²⁹

Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, Ankara'ya dönüş yolunda Lübnan ve Suriye ziyaretlerinde bulunmuştur. Bu ziyaretlerdeki amaç, bu devletlerin bağımsızlığını tanımayla ilgili görüşmeler gerçekleştirmektir.⁶³⁰ Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, 6 Ağustos'ta Beyrut'ta, Lübnan ve Suriye Dışişleri Bakanları ile ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. Lübnan Dışişleri Bakanı Henri Faraon ve Suriye Dışişleri Bakanı Cemil Mardam ile Türkiye'nin Suriye ve Lübnan'ı resmen tanımasıyla ilgili ikili görüşmeler yapmıştır.⁶³¹ Saka ve Türk heyeti, 8 Ağustos'ta Adana'ya buradan da Ankara'ya hareket etmiştir. Saka, Adana'da gazetecilere uzun bir demeç vermemiş sadece konferansın başarıyla sonuçlandığını belirtmiştir. Türk heyetinin uzun yolculuğu 9 Ağustos'ta Ankara'da son bulmuştur.⁶³² Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın 5 Nisan 1945 tarihinde başlayan ve Türk dış politikasında önemli gelişmelerin yaşandığı bu seyahati dört aydan fazla sürmüştür. Saka, bu süreç içerisinde Birleşmiş Milletlerin kurulmasından Sovyet Rusya ile yaşanan sorunlara kadar önemli konuları sağlıklı bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. San Francisco'dan Londra'ya, Londra'dan Kahire'ye buradan da Beyrut'a uzanan bu süreçte, Türk dış politikasının belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.

⁶²⁸ "Sovyet Talepleri", *Cumhuriyet*, Sayı 7520, s. 1, 3, İstanbul 25 Temmuz 1945.

⁶²⁹ "Tahminler, rivayetler, mütalea ve tefsirler; Hasan Saka", *Cumhuriyet*, Sayı 7529, s. 1, 3, İstanbul 3 Ağustos 1945.

⁶³⁰ "Suriye-Lübnan ve Türkiye", *Cumhuriyet*, Sayı 7530, s. 1, 3, İstanbul 4 Ağustos 1945.

⁶³¹ "Hasan Saka Beyruta vardı", *Tanin*, Sayı 4454-698, s. 1, İstanbul 7 Ağustos 1945.

⁶³² "Konferanstan dönen heyetimiz bugün Ankara'da", *Son Posta*, Sayı 5393, s. 1, 3, İstanbul 9 Ağustos 1945.

3.2.1.3. Hasan Saka'nın Yurt Dışından Dönüşü ve Siyasi Gelişmeler

II. Dünya Savaşı'nın sona yaklaştığı süreçte Japonya'ya atom bombası atılmış ve Japonya resmen Potsdam ultimatoomunu kabul ederek yenik devlet olduğunu onaylamıştır. Hasan Saka bu tarihlerde Ankara'ya dönmüştür. Hasan Saka Ankara'ya döndükten sonra 10 Ağustos 1945 tarihinde CHP Meclis Grubu'nda San Francisco Konferansı ve diğer gelişmelerle ilgili milletvekillerine bilgi vermiştir.⁶³³ Daha sonra TBMM'de 15 Ağustos 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın onaylanmasıyla ilgili tasarı görüşülmüştür. Mecliste ilk olarak Dışişleri Bakanı Hasan Saka bir konuşma yapmıştır. Saka, konuşmasında San Francisco çalışmalarını anlatmakla söze başlamıştır. San Francisco'daki konferansta Amerika, İngiltere, Çin ve Rusya tarafından hazırlanan Dumbarton Oaks projesinin temel olduğunu belirtmiştir. Bu projenin San Francisco'ya gitmeden evvel Ankara'da incelendiğini söylemiştir. Yeni kurulan Birleşmiş Milletler teşkilatının Milletler Cemiyeti'nden yapı itibariyle büsbütün farklı bir yapıda olduğunu belirtmiştir. Saka, Birleşmiş Milletlerin dünya güvenlik barışını Milletler Cemiyeti'nden büsbütün ayrı bir sistemle korumak istediğini belirtmiş⁶³⁴ ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Yeni sistemin ilk nazarda göze çarpan faydaları şunlardır: Saldırganlık siyaseti gütmek isteyecek herhangi bir devlet, karşısında dünyanın kuvvet ve kaynak itibariyle önde gelen devletlerini bulacağını önceden bilecek ve bu vaziyet onu maceraya atılmadan önce derin düşüncelere sevk edecektir. Her şeye rağmen saldırganlık vuku bulduğu takdirde ise, adedi mahdut bir heyetin durumu hakkında derhal karar alması ve yangını daha başlangıçta söndürmek için fiili ve müessir bir tarzda bütün müşterek kuvvetleri harekete getirmesi kolay olacaktır. Mahzura gelince: Yeni sistem belli başlı vazife ve mesuliyeti yüklenmiş olan devletlerin mutlak bir beraberlik ve anlayış zihniyeti içinde hareket etmeleri şartıyla ve yalnız bu şartla işleyecektir.”*⁶³⁵

Saka meclisteki konuşmasında ayrıca uluslararası ilişkilerde karşılıklı fedakârlıklar yapılarak olumlu sonuçlar alınabileceğini ve herkesin kendi görüşünü direktmesi halinde bir anlaşmaya varmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Birleşmiş Milletler Yasası'nın bütün eksikliklerine rağmen mevcut şartlarda kargaşa ve anarşiden daha iyi olduğunu

⁶³³ “İkinci dünya savaşı da bitiyor; Dışişleri Bakanı konferanstaki neticeleri anlattı”, *Son Posta*, Sayı 5395, s. 1, İstanbul 11 Ağustos 1945.

⁶³⁴ “Meclis San Fransisko Antlaşmasını ittifakla tasvibetti”, *Akşam*, Sayı 9638, s. 2, İstanbul 16 Ağustos 1945.

⁶³⁵ TBMMZC, D. 7, C. 10, Birleşim 90, Oturum 1, 15 Ağustos 1945, s. 157.

söylemiştir.⁶³⁶ Bu konuşmadan sonra Dışışleri Komisyonu Sözcüsü Falih Rıfkı Atay antlaşmanın kabulünü istemiş ve ardından söz alan milletvekilleri de olmuştur. Bunlar içerisinde en önemlisi Adnan Menderes'in konuşmasıdır. Menderes konuşmasında, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın ruhunun Türk anayasasının ruhuna tamamen uygun olduğunu ve anayasanın esas itibariyle en mükemmel anayasalardan biri olarak vasıflandırılabilceğini söylemiş ancak memlekette bugünkü durumun anayasaya uygun olmadığını işaret etmiştir.⁶³⁷ Menderes konuşmasına şöyle devam etmiştir:

*“Bu itibarla kabul etmekte olduğumuz milletlerarası anayasası ile kendi anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durumla yazılı anayasamız arasındaki bazı ahenksizliklerin bertaraf edilmesi lüzumu hâsıl olabilir ki, bu da esasen Ana Kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu hususların kemaliyle yerine getirilmesi demektir. Binaenaleyh çok uzun yıllardan beri Türk inkılabının teveccüh ettiği gayelere tamamen uygun ve mutabık düşen Birleşik milletler anayasasına iştirakimizi iç rahatlığı, sevinç ve güvenle tasdik edebiliriz.”*⁶³⁸

Meclisteki muhalefetin Birleşmiş Milletler Anayasası'nın TBMM'ye geldiği gün yaptığı konuşmalar, Türk demokrasi tarihi açısından çok önemlidir. Adnan Menderes'in yapmış olduğu konuşmada halk iradesini sınırlayan engellerin kaldırılması için serbest seçimlerin yapılması gerektiğini söylemesi ile muhalefet mecliste ilk defa düşüncelerini açık şekilde dile getirmiştir.⁶³⁹

3.2.1.4. San Francisco Konferansı Sonrasında Sovyet Rusya Meselesinin Etkileri

Ağustos 1945, Türk iç politikasında muhalefet hareketinin sesini çıkardığı ve CHP içerisinde tartışmaların yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca Türk dış politikasının en önemli sorunu Sovyet Rusya ilişkileri olmaya devam etmiştir. Türk Dışışleri 20 Ağustos 1945 tarihinde ABD'ye bir nota vererek, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki sorunların çözümüyle ilgili düşüncelerini ve politikalarını öğrenmek istemiştir.⁶⁴⁰

⁶³⁶ Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, (Çeviren: M. Ali Kayabal), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000, s. 117, 118.

⁶³⁷ “Meclis San Fransisko Antlaşmasını ittifakla tasvibetti”, Akşam, Sayı 9638, s. 2, İstanbul 16 Ağustos 1945.

⁶³⁸ TBMMZC, D. 7, C. 10, Birleşim 90, Oturum 1, 15 Ağustos 1945, s. 171.

⁶³⁹ Karpat, s. 230.

⁶⁴⁰ TDA, 571/67723-296664-5, 20 Ağustos 1945.

ABD Dışışleri Bakanlığı'nda bu süreç içerisinde önemli çalışmalar gerçekleşmiştir. ABD, Boğazlar sorununun ve Türk-Sovyet anlaşmazlıklarının büyümesi halinde Birleşmiş Milletler için büyük bir sorun haline geleceği düşüncesindedir. ABD Dışışleri Bakanlığı'nın çalışmasında Sovyet Rusya'nın üç talebi olduğu belirtilmiştir. Bunlardan birincisi, Kars, Ardahan bölgesini istemesi; ikincisi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin revize edilmesi ve üçüncüsü, Boğazlarda üsler kurmak istemesidir. ABD, taraf olmadığı Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin garanti altına aldığı Türk Boğazlarındaki ticari özgürlüğün korunmasının ve yine Boğazlarla ilgili alınacak herhangi bir kararın Birleşmiş Milletler kararlarına uymasının önemli olduğunu düşünmektedir.⁶⁴¹

ABD bu çalışmaların sonucunda 20 Ağustos 1945 tarihli Türk notasına, 2 Kasım 1945 tarihinde bir nota ile cevap vermiştir. Ankara'da bulunan Amerikan Büyükelçisi Wilson, Dışışleri Bakanı Hasan Saka'ya yazmış olduğu notada Amerikan hükümetinin Türkiye'nin 20 Ağustos 1945 tarihli notasını incelediğini bildirmiştir. Bununla ilgili olarak son Berlin Konferansı'nda Amerika Başkanı Truman'ın Sovyet Rusya'nın Başkanı Stalin'in ve İngiltere Başbakanı Atlee'nin, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut şartlara göre yeniden düzenlenmesi gerektiği noktasında anlaşmaya vardıklarını anlatmıştır. ABD'nin Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili düzenleme yapılmasını istediği noktaları izah etmiştir. Bunlardan ilki, Boğazlar bütün milletlerin ticaret gemilerine her zaman açık olmalıdır. İkincisi, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman açık olmalıdır. Üçüncüsü, barış zamanında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin belli tonajdaki gemileri ile Birleşmiş Milletlerin adına gönderilecek savaş gemileri hariç olmak üzere, Boğazlar Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine her zaman için kapalı olmalıdır. Dördüncüsü ise, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin modern şartlara uyması için Milletler Cemiyeti ismi yerine Birleşmiş Milletler isminin kullanılması ve Japonya'nın taraf devlet olmaktan çıkarılmasıdır.⁶⁴²

ABD vermiş olduğu bu notayla Sovyetler Birliği'nin Boğazların Karadeniz'e komşu olan devletlerin meselesi olduğu iddiasına değinmemiştir. Ayrıca Sovyetlerin Boğazlarda askeri üs kurma düşüncelerinden de bahsetmemiştir. Sadece Boğazlardan geçiş noktasında Karadeniz'e kıyısı olan devletlere daha geniş haklar verilmesini

⁶⁴¹ FRUS, Volume VII, 19 Aralık 1945, p. 801-803.

⁶⁴² TDA, 571/68114-298572-12, 2 Kasım 1945.

onaylamıştır.⁶⁴³ Amerika'nın 2 Kasım 1945 tarihinde vermiş olduğu notanın Türk basınına yansımaları olmuştur. Amerika Dışişleri Bakanı Byrnes 31 Ekim günü basına vermiş olduğu demeçte, İngiltere ile Amerika'nın Boğazlar meselesinde Sovyet Rusya'ya karşı muhalif bulundukları haberlerini yorumlamaktan uzak durmuş ve 2 Kasım günü vermiş oldukları notada uluslararası çözüm üreten önerilerde bulunmuşlardır. İsmet İnönü TBMM'nin yasama açılış töreninde yapmış olduğu konuşmada, Kars ve Ardahan'ın verilmeyeceği ve Boğazlara üs kurulmasının kabul edilmeyeceği ile ilgili konulara değinmiştir.⁶⁴⁴ 5 Aralık 1945 tarihinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu yapmış olduğu basın toplantısında Amerikan görüşünün esas bakımından iyi olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.⁶⁴⁵ Amerikan notasının Türk kamuoyunda olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir.

Türk kamuoyu bu dönemde Sovyet Rusya'nın talepleriyle ilgili çıkan haberlerden etkilenmiş ve Sovyet Rusya'ya karşı büyük bir tepki doğduğu görülmüştür. Buna en iyi örnek 4 Aralık 1945 tarihinde Komünizm ve Sovyet Rusya aleyhtarı büyük bir kalabalığın Tan Gazetesi ve matbaasını basarak matbaa makinelerini kullanılamaz hale getirmeleridir. Tan Gazetesi'ne bu saldırıların yapılmasının sebebi, gazetenin geçmişten itibaren Sovyet yanlısı bir tutum içinde olmasıdır. Türk-Sovyet ilişkilerinin bozulmasının sonuçlarından biri de bu olay olmuştur.⁶⁴⁶ M. Zekeriya Sertel hatıralarında, bu olayın İnönü'nün bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini ve Saraçoğlu tarafından verilen emirle yapıldığını iddia etmiştir. Tan Gazetesi'ni yıkan hiç kimsenin tutuklanmadığı ve yargılanmadığını ve gazetenin basılması olayının hükümetin bir oyunu olduğunu söylemiştir.⁶⁴⁷

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin bu dönemde önemli meselelerinden biri de, Türkiye'de bulunan Sovyet kökenli Müslüman Türk esirlerin Sovyetler Birliği'ne iade edilmesidir. Türkiye'nin savaşın sonunda müttefik devletlerin yanında savaşa katılması ve Sovyetlerle yaşanan gerilim, Türkiye'yi esir değişimini kabul etmeye zorlamıştır. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Birleşmiş Milletler Konferansı nedeniyle San Francisco'da bulunduğu dönemde, Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün

⁶⁴³ Gönlübol-Ülman, s. 198, 199.

⁶⁴⁴ "Boğazlar Meselesi; Tarihi nutkun haricdeki akisleri", *Cumhuriyet*, Sayı 7620, s. 1, 3, İstanbul 3 Kasım 1945.

⁶⁴⁵ Gönlübol-Ülman, s. 199.

⁶⁴⁶ Karpas, s. 237, 238.

⁶⁴⁷ Sertel, s. 170, 171.

21 Mayıs 1945 tarihinde almış oldukları kararla esir değişimi süreci başlamıştır. Türk ve Müslüman kökenli Sovyet asker sığınmacıların 195'i, 6 Ağustos 1945 tarihinde Sovyetlere Azerbaycan sınırında Boraltan Köprüsü'nde teslim edilmiştir. Tarihe Boraltan Faciası olarak geçen bu olayda, sınırı geçen esirler Sovyetler tarafından kurşuna dizilmiştir.⁶⁴⁸

Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Boğazlar meselesini ve Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerini mecliste değerlendirmiştir. TBMM'nin 20 Aralık günü yapmış olduğu oturumda Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülmüştür. Burada söz alan Kazım Karabekir Paşa, 1914 Harbi sırasında Türkiye-Rusya arasındaki tarihi olaylardan bahsetmiş ve son olarak Türk-Rus ilişkileri ile ilgili “Boğazlar Türk milletinin Boğazı ve Kars yaylası da belkemiğidir” demiştir.⁶⁴⁹ Daha sonra söz alan Hasan Saka, Kazım Karabekir Paşa'ya açıklamalarından dolayı teşekkür ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Türkiye Cumhuriyeti'nin sulh idealine ne kadar bağlı olduğunu dünyada bilmeyen memleket kalmamıştır. Yurtta sulh, cihanda sulh düsturu ile kısaca ifade edilen prensibimiz her vesile ile, her zaman bütün dünyanın önüne çıkmaktadır. Bu itibarla biz aynı prensibe sadık kalarak, biz gerek bütün komşu memleketlerle gerek bütün dünya memleketleriyle daima bu prensibin ilham ettiği esaslar dairesinde münasebetlerimizi çok açık ve çok samimi olarak idame ettirmek istiyoruz. Biz bütün dünya milletlerinin haklarına riayet ettiğimiz gibi, bütün dünya milletleri tarafından da bizim haklarımızı aynı telakki dairesinde riayet edilmesini istemek hakkımızdır ve bunu her zaman isteyeceğiz.”*⁶⁵⁰

Hasan Saka, konuşmasında Türkiye'nin milli siyasetine devam edeceğini belirterek Sovyet Rusya'nın isteklerine boyun eğilmeyeceğini ifade etmiştir.⁶⁵¹ Hasan Saka'nın yaptığı konuşma bu dönemdeki hükümetin genel bakış açısını yansıtması açısından önemlidir. Saka, Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nin ilk gününden itibaren Sovyet Rusya meselesi ile ilgilenmiş ve özellikle ABD ve İngiltere'nin bu konuda bilgilendirilerek Türkiye'nin lehine politikalar oluşmasında etkili olmuştur.

Türk hükümeti, ABD'nin ve İngiltere'nin Boğazlar meselesine ilgisini olumlu karşılamıştır. Amerika'nın önerilerini yakından takip etmiş ve ayrıntılı bir şekilde

⁶⁴⁸ İsmail Köse, “Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 93, 2016, s. 164, 165, 170.

⁶⁴⁹ “Mecliste Rus istekleri meselesi görüşüldü”, *Cumhuriyet*, Sayı 7665, s. 1, 3, İstanbul 21 Aralık 1945.

⁶⁵⁰ TBMMZC, D. 7, C. 20, Birleşim 15, Oturum 1, 20 Aralık 1945, s. 260.

⁶⁵¹ Çağdaş Yüksel, *Türkiye'nin NATO'ya Girişi NATO'nun Türk Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)*, Urzeni Yayınevi, İstanbul 2022, s. 73.

incelemiştir. Türkiye bağımsızlığına aykırı olan Sovyet taleplerini reddederek haklarının korunması için bu dönemde İngiltere ve ABD'ye yönelmiştir. Sovyet hükümeti Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili Amerika'nın önerilerini esasen değiştirmedigini gayri resmi olarak dile getirmiştir. Ayrıca Sovyetler Boğazlar bölgesinde Sovyet bölgesi oluşturma isteğini Türkiye'ye kabul ettirme düşüncesinde olmuştur.⁶⁵² Savaş sonunda özellikle Sovyet Rusya'nın politikaları nedeniyle ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin yanında siyaset oluşturmaya başladıkları görülmektedir.

3.2.1.5. Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısı (10 Ocak 1946) ve Hasan Saka

10 Ocak 1946 tarihinde Londra'da toplanacak olan Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısına Türkiye Cumhuriyeti hükümeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında Konya Milletvekili Saffet Arıkan, Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın, Büyükelçi Emin Ali Sipahi ile Şevket Fuat Keçeci'den oluşturulan bir heyet katılmıştır.⁶⁵³ Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, Londra'ya 3 Ocak günü hareket etmiştir. Saka, Londra'ya gitmeden önce İngiliz Büyükelçi Sir M. Petterson ile görüşme gerçekleştirmiştir. Saka'nın Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısının öncesinde Londra'ya gitme sebebi, İngiliz yetkililerle görüşmeler yapmak istemesidir. Bu sebeple erken vakitte Londra'ya gitmiştir.⁶⁵⁴ Hasan Saka Londra'ya geldikten sonra, İngiliz gazetelerinde çıkan haberlerde Saka'nın Türk topraklarına tecavüz kimin tarafından gelirse gelsin, Türkiye'nin harp ilan edeceğini belirterek, Türk toprakları üzerinde bütün teklifleri kesin olarak reddetmek konusunda talimat aldığını yazmıştır. Ayrıca Hasan Saka'nın Sovyet Rusya meselesinde İngiltere'yi Türkiye'nin tarafına çekeceği konusunda elinden geleni yapacağını yazmıştır.⁶⁵⁵

Hasan Saka Londra'da Türk dış politikası için önemli adımlar atarken, Türkiye'de de iç politikada önemli bir gelişme yaşanmıştır. 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti resmen kurulmuştur. CHP içerisinde başlayan muhalefet hareketi sonucunda Celal Bayar, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes CHP'den ayrılıp, DP'yi kurmuşlardır.⁶⁵⁶

⁶⁵² FRUS, Volume VII, 19 Aralık 1945, p. 803, 804.

⁶⁵³ BCA, 30-18-1-2, 109-78-1, 2 Ocak 1946.

⁶⁵⁴ "Hasan Saka'nın yapması beklenen müzakereler", *Cumhuriyet*, Sayı 7679, s. 1, İstanbul 4 Ocak 1946.

⁶⁵⁵ "Türkiye'nin kararı", *Cumhuriyet*, Sayı 7681, s. 1, İstanbul 6 Ocak 1946.

⁶⁵⁶ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 338, 339.

İç politikada bu olaylar yaşanırken, Londra’da Birleşmiş Milletler toplantıları başlamıştır. Toplantının ilk günlerinde toplantıya damga vuran olay, İran’ın Sovyet Rusya ile yaşadığı sorunları Genel Kurul’a getirmesidir.⁶⁵⁷ Bu dönemde Sovyet Rusya, İran topraklarıyla ilgili yayılmacı politikalar uygulamaktadır. Bu olaydan sonra merak edilen bir önemli husus da Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın bu konudaki tepkisi olmuştur. Bu konuda bir gazetecinin Saka’ya, “*siz de İran gibi hareket edecek misiniz?*” şeklinde yönelttiği soruya Saka, “*şüphesiz hayır, Türkiye bakımından bir mesele mevcut değildir*” şeklinde cevap vermiştir.⁶⁵⁸ Hasan Saka 17 Ocak günü Genel Kurul’da bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Londra şehrini misafirperverliğinden ve savaşta rolünden dolayı övdükten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Dünyanın bütün ümitleri, beşeriyetin selameti için milletlerin en yüksek mahkeme olarak telakki ettikleri Birleşmiş Milletler teşkilatına tevcih edilmiş bulunmaktadır. Genel kurul bizzat bünyesi sebebiyle, Birleşmiş Milletlerin en yüksek organıdır. Genel kurul geçmiş zamanlarda daima kan dökülmesi neticesini vermiş olan hareket tarzlarını ebediyen ortadan kaldıracak bir milletlerarası manevi yasa yaratmak için kendilerini tamamiyle ve kayıtsız şartsız insaniyetin hizmetine vakfetmiş bulunan milletlerin işbirliği zihniyetinin içinde eritileceği bir pota olacaktır. Bu milletlerarası manevi yasa, bütün dünya milletlerinin istediğinden emin bulunduğum yeni milletlerarası hayat mefhumunun en yüksek satıcısını teşkil edecektir. Öyle hareket edelim ki bu kürsü, daima, aynı insanlık ideali etrafında birleşmiş olan milletlerin müşterek menfaatlerine tahsis edilsin. Bu suretle, her milletin menfaatleri daima temin edilmiş olacaktır. Çünkü karşılıklı anlayış, ferdi menfaatlerin en sağlam garantisini teşkil etmektedir. Birleşmiş Milletlerin karşılaştığı muazzam iş, muhakkak ki çetindir. Fakat dünyanın en yüksek gayelerini teşkil eden sulh ve emniyetin tahakkukunu sağlayacak yeni bir devrin başlamasını görmesi için tek şans, Birleşmiş Milletlerin muvaffakiyetindedir. İşte bu zihniyetledir ki Türkiye, kendini can ve gönülden, bu tam insani işbirliği, iman ve dürüstlük eserine vakfedecektir.”*⁶⁵⁹

Hasan Saka Sovyet Rusya ile olan sorunları Genel Kurul’a taşımama politikasını takip etmiş ve bu sorunu ikili görüşmelerle çözme politikası uygulamıştır. Saka, Türkiye ile

⁶⁵⁷ “İran dün Londra’da davasını açığa vurdu”, *Cumhuriyet*, Sayı 7691, s. 1, İstanbul 16 Ocak 1946.

⁶⁵⁸ “Sovyetlerin istekleri”, *Cumhuriyet*, Sayı 7692, s. 1, İstanbul 17 Ocak 1946.

⁶⁵⁹ “Hasan Saka Türk görüşünü geniş şekilde izah etti”, *Tanin*, Sayı 4454-857, s. 1, İstanbul 18 Ocak 1946.

Sovyet Rusya arasındaki meselelerin Sovyet Rusya-İran arasındaki problemlere karışmasını istememiştir. Çünkü İran ile Sovyet Rusya arasındaki kavganın tarihsel kökenleri ve süreçleri farklıdır. Saka, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile olan meselelerinde İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin yanında yer almasını sağlayarak, bu sorunları çözme siyasetini takip etmiştir.

Hasan Saka, 17 Ocak 1946 tarihinde ABD Dışışleri Bakanı Byrnes ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Byrnes, Sovyet Rusya'yla Türkiye arasındaki hadiselerin nasıl başladığını sormuştur. Bunun üzerine Saka, meselenin başlangıcı olarak Sovyetlerin 1925 Antlaşması'nı feshetmesi üzerine antlaşmanın yenilenmesi için Türkiye'nin doğu sınırlarında düzenleme ve Boğazlarda kendilerine üs verilmesi taleplerinin ortaya çıktığını anlatmıştır. Ayrıca Saka, Byrnes'e Rusların Boğazlar hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmak için henüz zamanın gelmediğini düşündüğünü belirtmiştir.⁶⁶⁰ Saka, bu görüşmede ayrıca Türk halkının sabırlı bir karaktere sahip olduğunu, ancak Sovyet hükümetinin Doğu vilayetlerini veya herhangi bir Türk toprağını ele geçirmek için herhangi bir bahaneyi kullanması durumunda Türk milletinin bir araya geleceğini vurgulamıştır. Ayrıca Saka, Türk hükümetinin hiçbir provokasyona fırsat vermeyeceğini, ancak Türkiye'nin hem hükümet hem de Türk halkı olarak topraklarını güç kullanarak ele geçirmeye yönelik herhangi bir girişime karşı koymada kararlı olduğunu vurgulamıştır.⁶⁶¹

Hasan Saka'nın bir diğer önemli görüşmesi de İngiltere Dışışleri Bakanı Ernest Bevin ile olmuştur. Bu görüşmede Bevin'e altı adet evrak teslim edilmiştir. Saka'nın Bevin'e verdiği belgeler şunlardır: 1) Şükrü Saraçoğlu'nun gazetelere Rus isteklerinin haksızlığını vesikalarla ispat eden demeci. 2) Dışışleri Komiserliği Türkiye temsilcisi Sayın Midiviani'nin mektubunun kopyası. 3) Sayın Tchitcherine'nin Moskova Konferansı'nda söylediği nutuk. 4) Kars Konferansı (26 Eylül 1921). 5) Kars muahedesinin imzası münasebetiyle Rus-Kafkas federasyonu birinci murahhası Hanetzky tarafından söylenen nutuk. 6) Sayın Tchitcherine tarafından Türkiye Büyükelçisi Ali Fuat Paşa'ya yazılan mektuptur.⁶⁶² Hasan Saka Londra'daki faaliyetlerinde Sovyet Rusya meselesinin tarihsel sürecini de İngiliz ve Amerikan yetkililere aktarmıştır. Bu meselede tarihsel süreç boyunca Türkiye'nin haklı olduğunu anlatmıştır.

⁶⁶⁰ TDA, 571/68112-297758-99, 31 Ocak 1946.

⁶⁶¹ FRUS, Volume VII, 18 Ocak 1946, p. 809, 810.

⁶⁶² TDA, 571/68093-298073-25, 5 Şubat 1946.

Hasan Saka, Bevin’le yapmış olduğu görüşmede iki ülkenin ortak siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için 1939 yılında yapılan ittifak anlaşmasının günün şartlarına göre düzenlenerek devam etmesini istemiştir. Bu ittifakın Türkiye’yi çevreleyen ve saldırgan tutum içinde olan eğilimlere son vereceğini beyan etmiştir.⁶⁶³ Saka’nın, 15 Şubat 1946 tarihinde Bevin’le yaptığı bu görüşme, Saraçoğlu Hükümeti tarafından da önemli görülmüştür. Hükümet Saka’dan bu görüşmenin bütün ayrıntılarını Ankara’ya iletmesini talep etmiştir.⁶⁶⁴

Saka, Londra’da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu faaliyetleri içerisinde ihtiyacı olan milletlere destekte bulunmak için kurulan Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi’ne (UNNRA) girmek için şu beyanatta bulunmuştur:

*“Türk murahhas heyeti iktisadi ve mali komisyonun seçkin raportörü tarafından genel kurula sunulan Unrra hakkındaki raporu büyük bir alaka ile ve Amerika Birleşik Devletlerinin pek değerli delegesinin hitabelerini heyecanla dinlemiştir. Heyetimiz bu milletlerarası tesanüd eserinin yüksek insani kıymetini tamamıyla takdir eylemektedir. Şimdiye kadar müdellel raporlar ve belğ demeçler, Unrra’nın bütün verimliliğini ve bu kurulun ileride başarması icap eden işlerin ehemmiyetini aydınlatmış bulunmaktadır. Bunun içindir ki, Türk murahhas heyeti, bilhassa rapordaki Unrra’yı tesis eden anlaşmayı henüz imza etmemiş bulunan Birleşmiş Milletler üyelerinin bu kuruma katılmasına mütedair karara iştirak etmektedir. Bildiğiniz gibi, şimdiye kadar acele ihtiyacı olan memleketlerden bazılarında elinden gelen yardımı yapmaktan geri durmamış olan Türkiye, henüz Unnra kurumuna dâhil bulunmamaktadır. Milletlerarası müşterek yardım eserine Unnra çerçevesi dâhilinde iştirak etmek arzusunda bulunan Cumhuriyet hükümeti Türkiye’nin bu kuruma iktisadi ve mali imkânlarının müsaadesi nisbetinde katılmasını derpiş etmektedir. Böyle bir iştirak Türk anayasası kaidelerine göre, ancak memleketin teşrii uzvunun tasvibiyle vuku bulacağından, Türkiye hükümetinin bu yolda Büyük Millet Meclisi’ne müracaate müsaarat eyleyeceğini burada Türk murahhas heyeti namına beyan etmekle zevk duyarım.”*⁶⁶⁵

Türk heyeti Londra’da Birleşmiş Milletler toplantısında faaliyetlerine devam ettiğı sırada ikili ilişkilerle Sovyet Rusya meselesi ile ilgili çalışmalarına da devam etmiştir.

⁶⁶³ TDA, 534/37400-150320-1, 22 Şubat 1946.

⁶⁶⁴ TDA, 534/37400-150320-5, 19 Şubat 1946.

⁶⁶⁵ “Milletlerarası yardım teşkilatı”, *Cumhuriyet*, Sayı 7710, s. 1, 3, İstanbul 4 Şubat 1946.

Hasan Saka daha sonra Londra'dan Paris'e geçmiştir. Paris'te birtakım görüşmelere katılan Saka, Fransız basın mensuplarına bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çalışmalarına değinmiş, Birleşmiş Milletlerin dünya barışı açısından önemini anlatmıştır. Türkiye'nin uluslararası işbirliği politikalarına büyük bir karalılıkla katılmaya devam edeceğini belirtmiştir. Saka, iş birliği anlayışının dünyanın barış ve refah içerisinde yaşaması için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Hasan Saka, Fransa ile Türkiye ilişkilerinin dostane olduğunu ve ilişkilerin daha da güçlendirilmesi gerektiğini anlatmıştır. Fransa'nın Avrupa ve dünya barışı açısından önemini vurgulamıştır. Saka, bu açıklamalarından sonra Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'yla birlikte Etoile Meydanına giderek, "Fransız meçhul asker" anıtına çelenk bırakmıştır. Daha sonra Saka başkanlığındaki Türk heyeti, Fransız Dışişleri Bakanı Georges Bidault tarafından kabul edilmiştir.⁶⁶⁶ Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, İngiltere ve Fransa'da yapmış oldukları görüşmelerde Türkiye'nin barışçıl ve işbirliğini kapsayan politikalarını anlatmışlardır. Türk heyeti daha sonra Türkiye'ye dönmüştür.

3.2.1.6. Hasan Saka'nın Birinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Sona Doğru

Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın bu dönemdeki bir diğer önemli faaliyeti de, Irak ile yapılan Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması'dır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya ve Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'e Irak'la ilişkileri güçlendirmek amacıyla yapılacak olan antlaşmaya imza atmaları için yetki vermiştir.⁶⁶⁷ Bu antlaşma, Saka ile Irak Devleti adına Irak Ayan Meclisi Başkanı Nuri Essaid Abdülilah arasında 29 Mart 1946 tarihinde imzalanmıştır. Bu antlaşmaya ek olarak birtakım protokoller de imzalanmıştır. Bunlar Dicle ve Fırat kolları sularının düzenlenmesi protokolü, asayiş işlerinde karşılıklı yardımlaşma protokolü, eğitim, öğretim ve kültür işbirliği protokolü, posta, telefon ve telgraf protokolü, ekonomi işleri protokolü ve hudut protokolüdür.⁶⁶⁸

Türk dış politikasında 1946 yılı içerisinde yaşanan önemli gelişmelerden biri de, ABD'nin Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki meselelerde Türkiye'nin yanında olduğunu gösteren politikalar uygulamaya başlamasıdır. Bu duruma ilk örnek, Türkiye

⁶⁶⁶ "Dış Bakanımızın Paris'te beyanatı", *Cumhuriyet*, Sayı 7727, s. 1, 3, İstanbul 21 Şubat 1946.

⁶⁶⁷ BCA, 30-18-1-2, 110-20-4, 12 Mart 1946.

⁶⁶⁸ "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması", *Ulus*, Sayı 8868, s. 1, Ankara 30 Mart 1946.

Büyükelçisi Münir Ertegün'ün Washington'da vefat etmesi nedeniyle ABD'nin Münir Ertegün'ün cenazesini Amerikan donanmasının en önemli gemilerinden biri olan Missouri savaş gemisiyle İstanbul'a göndermesidir.⁶⁶⁹ 5 Nisan günü Amerika'nın Avrupa'daki Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral H. Hewitt komutasındaki Missouri savaş gemisi Türkiye'ye ulaşmıştır.⁶⁷⁰ Missouri savaş gemisinin Türkiye'ye geldiği dönemde Amerika Başkanı Truman, ABD'de yapmış olduğu konuşmada, Yakın ve Orta Doğu'nun önemini anlatmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın bu bölgedeki rolünün önemine de değinmiştir. Yine aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin İran meselesinde taviz vermeyen bir politika sergilemesi, Amerika'nın politikalarını etkilemiştir.⁶⁷¹ Missouri savaş gemisi 9 Nisan 1946 tarihinde Türkiye'den ayrılmıştır. Amerika heyeti ve Oramiral Hewitt, Türkiye'den ayrılana kadar hem Ankara hem de İstanbul'da faaliyetlerde bulunmuşlardır. O dönemde Türk-Amerikan ilişkilerine bu seyahatin olumlu etkileri olmuştur. Gazetelerde Amerika'ya ve Başkan Truman'a olan güvenin vurgulandığı görülmüştür.⁶⁷²

ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyet Dışişleri Bakanları, 25 Nisan 1946 tarihinde, II. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleriyle yapılacak olan barış antlaşmalarını hazırlamak için Paris'te bir araya gelmişlerdir. Burada yapılan görüşmelerde Sovyetler Birliği ile diğer devletlerin arasında anlaşmazlıklar çıktığı görülmüştür. Bu durum diğer devletlerin savaş sonunda Sovyet Rusya ile işbirliğini devam ettirmede zorluklar yaşanacağını anlamalarını sağlamıştır.⁶⁷³ Sovyet Rusya ile Batı dünyası arasında başlayan bu anlaşmazlıklar, ilerleyen süreçte daha da artarak kutuplaşmalara neden olmuştur. Sovyet Rusya ile Batı dünyası arasında ortaya çıkacak olan “Soğuk Savaş”ın ilk aşamaları bu dönemde yaşanmaya başlamıştır.

Dış politikada bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye bu dönemde yaklaşan milletvekili seçimleri ile meşgul olmuştur. Dışişleri Bakanı Hasan Saka da bu dönemde Trabzon'da seçim çalışmalarına katılmıştır. Saka, Akçaabat'ta yapmış olduğu açıklamada savaşın sona erdiği halde bugünkü durumun milletimiz için ferahlık verici olmadığını, bu ağır yükün karabulutlar sıyrılıncaya kadar taşınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Saka,

⁶⁶⁹ Gönlübol-Ülman, s. 201.

⁶⁷⁰ “Dost Amerikan Milletinin Temsilcilerini İstanbul bugün selamlayacak”, *Vakit*, Sayı 10.133, s. 1, İstanbul 5 Nisan 1946.

⁶⁷¹ Gönlübol-Ülman, s. 202, 203.

⁶⁷² “Missouri dün gösterilerle uğurlandı”, *Ulus*, Sayı 8879, s. 1, Ankara 10 Nisan 1946.

⁶⁷³ Gönlübol-Ülman, s. 203, 204.

Paris Konferansı'nın neticelenmesinin önemini de anlatmıştır.⁶⁷⁴ Hasan Saka bu dönemde yaklaşık yirmi gün boyunca bölgede kalarak seçim çalışmalarına devam etmiştir. Bu propaganda gezilerinde Saka'ya bir köylü şöyle demiştir: *"Bizim kadın ineklere günde üç öğün bal verir, iki defa sağar. Siz bizi yirmi sene sağdınız hiçbir defa bal vermediniz."*⁶⁷⁵ Cumhuriyet tarihinin bu çok partili milletvekili seçimi, II. Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu ağır ekonomik ve siyasi atmosferde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasında geçen 1946 milletvekili seçimleri halkın tepkisini de kısmen ortaya çıkarmıştır. Saka'nın başından geçen köylüyle diyalogu halkın ne şartlarda olduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye, 21 Temmuz 1946 tarihinde ilk defa milletvekilleri seçimlerinde çok partili olarak seçime girmiştir. Bu seçimde CHP ve DP arasında büyük bir rekabet yaşanmıştır. Alınan sonuçlara göre CHP 395 milletvekili, Demokrat Parti 64 milletvekili ve bağımsız milletvekili de 6 olmak üzere toplam 456 milletvekili seçilmiştir.⁶⁷⁶ 21 Temmuz 1946 seçimlerinde, Hasan Saka Trabzon'dan yeniden milletvekili seçilmiştir. DP'nin Trabzon seçimlerine yapmış olduğu itiraz üzerine tutanaklar tekrar incelenmiş ve seçimlerde herhangi bir sorun bulunmamıştır.⁶⁷⁷ Hasan Saka, Trabzon'dan yeniden milletvekili seçilmesinin üzerine, Trabzon Milletvekili Temel Nücumi Göksel aracılığıyla Trabzonlulara *"Şerefli partimizin bütün adaylarının bu seçimdeki yüksek muvaffakiyet ve mazhariyetlerini bildiren telinizi aldım. Büyük partimize derin bağlılıkları hepimizce bilinen kadın erkek bütün hemşerilerimize minnet ve şükran hislerimin ifadesine zatîâlinizin delaletini diler, gözlerinizden öperim."* sözleriyle teşekkür etmiştir.⁶⁷⁸

21 Temmuz 1946 seçimleri çok partili hayata geçişte önemli bir aşama olmuştur. Bu seçim sonrasında CHP içerisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Şükrü Saraçoğlu hükümetten çekilmeyi istemiştir. Parti içerisinde bu durum kabul gördükten sonra Saraçoğlu istifa etmiş ve yerine Recep Peker Hükümeti kurulmuştur.⁶⁷⁹

II. Dünya Savaşı'nın en kritik zamanlarında görev yapan Hasan Saka'nın ilk Dışişleri Bakanlığı Dönemi, önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Saka bu dönemde

⁶⁷⁴ "Hasan Saka'nın Akçaabad'da verdiği söylev", *Cumhuriyet*, Sayı 7863, s. 2, İstanbul 7 Temmuz 1946.

⁶⁷⁵ "Hasan Saka'nın Trabzon'daki hasbihalleri", *Cumhuriyet*, Sayı 7872, s. 1, 4, İstanbul 16 Temmuz 1946.

⁶⁷⁶ Karpat, s. 250, 251.

⁶⁷⁷ BCA, 490-1-0-0, 358-1500-1, 23 Ağustos 1946.

⁶⁷⁸ "Milletvekilimiz Hasan Saka'nın Trabzonlulara teşekkürü", *Halk*, Sayı 1345, s. 1, Trabzon 26 Temmuz 1946.

⁶⁷⁹ Uran, s. 368.

Birleşmiş Milletlerin kuruluş anayasasının hazırlanmasında ve Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üye olmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte Türk-Sovyet meselesi Hasan Saka'nın en önemli gündemi olmuştur. Saka bu sorunu İngiltere, ABD gibi büyük devletlerle ikili ilişkiler kurarak çözmeye çalışmış ve bu devletleri Türkiye'nin yanına çekme politikası uygulamıştır. Saka, Dışişleri Bakanlığı'nın bu ilk döneminde San Francisco, Londra, Paris, Kahire, Beyrut ve Şam gibi yurt dışı görevlerinde bulunmuştur.

3.2.2. İkinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi (1946-1947)

5 Ağustos 1946 tarihinde İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu'nun Bakanlar Kurulu'ndan çekilmesi ile birlikte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümet kurma görevini Recep Peker'e vermiştir. Recep Peker bu görevi kabul ederek 6 Ağustos'ta hükümeti kurmuş ve 7 Ağustos'ta da İsmet İnönü'nün Bakanlar Kurulu listesini onaylamasıyla görevine başlamıştır.⁶⁸⁰ Recep Peker Kabinesi'nde Dışişleri Bakanlığı'na yeniden Hasan Saka atanmıştır.⁶⁸¹ Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Saraçoğlu Hükümeti'nde olduğu gibi, Peker Hükümeti'nde de önemli dış politik olayların içinde yer almıştır.

3.2.2.1. Hasan Saka'nın İkinci Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Sovyet Rusya Meselesi

Saka'nın ikinci döneminin başladığı gün olan 7 Ağustos 1946'da Sovyet Rusya Türkiye'ye bir nota vermiştir. Bu nota şu şekildedir:

“Sovyet hükümeti de kendi namına Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir:

- 1- *Boğazlar, bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.*
- 2- *Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.*
- 3- *Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususi surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.*
- 4- *Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin selahiyeti dâhilinde olmalıdır.*

⁶⁸⁰ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6380, 8 Ağustos 1946.

⁶⁸¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 149.

5- Boğazlarda ticari seyrüseferin serbestisini ve Boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alakadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatile Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz’de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalarile temin ederler.”⁶⁸²

Sovyet Rusya’nın vermiş olduğu bu nota ile Tük Boğazlarının mevcut durumu değerlendirilerek kendi isteklerini Türkiye’ye sunmuşlardır. Tük Dışişlerinin bu notayı değerlendirmesi ise şöyledir:

“Sovyetler Montrö Sözleşmesi’nin, Mihver devletlerinin Boğazlardan faydalanmasının önüne geçemediğini ispat gayretile bazı vakıalar serdettikten sonra, Boğazlarda tatbikini istedikleri yeni rejimin beş numara altında topladıkları prensiplere dayanmasını ileri sürüyorlar:

İlk üç prensip aşağı yukarı Amerikan tekliflerinin tekrarıdır. Ancak üçüncü prensip Karadeniz’de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, tarzında ifade edilip Birleşmiş Milletlere hiç temas edilmemesi, ‘istisnai haller’in tesbitinde çıkacak güçlüğü bir delildir.”⁶⁸³

Sovyet Rusya’nın bu notası aynı zamanda ABD ve İngiltere’ye de gönderilmiştir. Sovyet Rusya Boğazlarla ilgili görüş ve önerilerini İngiltere ve Amerika ile de paylaşmıştır.⁶⁸⁴

ABD, 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notası ile Rusların isteklerini Türkiye’nin bağımsızlığı adına tehlikeli olarak görmüştür. ABD, Orta Doğu’da barışı ve istikrarı koruma mücadelesinde, Türkiye’nin önemli bir rolünün olduğunu vurgulamıştır. Boğazların veya Türkiye’nin Sovyet kontrolü altına girmesinin Sovyetlerin Basra Körfezi ve Süveyş’e ilerleyişinin önündeki engellerin kalkması anlamına geleceğini düşünmüşlerdir.⁶⁸⁵ Amerikan Dışişleri ve Donanma Bakanlıkları Sovyet notasını değerlendirmeleri sonucunda, Türkiye’nin yanında bir tavır göstermişlerdir.⁶⁸⁶ 19 Ağustos 1946 tarihinde ABD Dışişleri Bakan Vekili Acheson, Sovyet Hükümeti’ne bir nota vererek 4. ve 5. maddeleri ABD’nin kabul edemeyeceğini bildirmiştir. 21 Ağustos tarihinde de İngiltere aynı maddeleri kabul etmediğini bildirmiş ve Türkiye’nin

⁶⁸² TDA, 571/68147-297466-2, 7 Ağustos 1946.

⁶⁸³ TDA, 571/68114-298572-19, 7 Ağustos 1946.

⁶⁸⁴ FRUS, Volume VII, 7 Ağustos 1946, p. 827.

⁶⁸⁵ FRUS, Volume VII, 12 Ağustos 1946, p. 836, 837.

⁶⁸⁶ Gönlübol-Ülman, s. 205.

Boğazların kontrol ve savunmasında tek yetkili devlet olmasının gerekliliğini vurgulamıştır.⁶⁸⁷

Türkiye Cumhuriyeti 7 Ağustos 1946 Sovyet notasına, 22 Ağustos 1946 tarihinde bir nota ile cevap vermiştir. Bu notada ilk olarak Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin rolüne dair verdiği olumsuz örnekler çürütülmüştür. Sovyet Rusya'nın isteklerinin ilk üç maddesi Türkiye'nin hâkimiyet ve emniyetine uyması şartıyla müzakeresi kabul edilmiştir. Dördüncü madde reddedilmiş, beşinci madde ise Türkiye'nin hâkimiyetine ve emniyetine asla uygun görülmemiştir. Türkiye son olarak Boğazların emniyetinin Birleşmiş Milletler vasıtasıyla da sağlanabileceğini belirtmiştir.⁶⁸⁸

Türkiye'nin bu notasına Sovyet Rusya 24 Eylül 1946 tarihinde cevap vermiştir. Sovyetler 7 Ağustos 1946 tarihli notanın esaslarında ısrar etmişlerdir. 4. ve 5. maddeleri kendilerince izah etmişlerdir. Sovyetler 4. maddeyi şöyle açıklamışlardır: Karadeniz'in kapalı bir deniz oluşu, 1921 Türk-Sovyet Antlaşması'nda, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde ve Türkiye'nin kabul ettiği ilk 3 maddede Karadeniz Devletlerinin özel durumunun göz önünde tutulmuş olmasının 4. maddenin doğruluğunu ispat ettiğini belirtmişlerdir. Sovyetler 5. maddenin ise Türkiye'nin hâkimiyetine zarar getirmediği gibi, emniyetini de daha da kuvvetle sağlayacağını anlatmışlardır. Bu durumun Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın esas ve amaçlarına da uygun bulunduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁸⁹ Türkiye bu notaya 18 Ekim 1946 tarihinde cevap vermiştir. Türkiye'nin vermiş olduğu cevap özetle şöyledir: Türkiye tarafından Boğazların ortak savunmasının kabulünün egemenliğin yabancı bir devletle paylaşılması anlamına geldiğini bu sebeple bunun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin uygulanmasında Türkiye'nin göstermiş olduğu dürüstlük sayesinde, Sovyetler Birliği savaş süresince Karadeniz'de Akdeniz'den gelebilecek her türlü mihver devletlerinin taarruzundan korunmuştur.⁶⁹⁰ Sovyet Rusya'nın 24 Eylül notasına ABD ve İngiltere de 9 Ekim'de cevap vermişlerdir. Bu notalarında Türkiye'nin Boğazlar savunmasında tek yetkili olması gerektiğini aktarmışlardır. Bu süreçten sonra Boğazlar konusundaki bu tartışma bu dönemde sona ermiştir.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ TDA, 571/68140-298449-50, 7 Ağustos 1946; Armaoğlu, s. 384.

⁶⁸⁸ TDA, 571/68147-297472-1, 22 Ağustos 1946.

⁶⁸⁹ TDA, 571/68147-297470-1, 24 Eylül 1946.

⁶⁹⁰ "Sovyet Rusya'ya notamızın metni", *Vakit*, Sayı 10.428, s. 1, İstanbul 21 Ekim 1946.

⁶⁹¹ Armaoğlu, s. 385.

Hasan Saka'nın Dışışleri Bakanlığı Dönemi'nin başlangıcından itibaren Türk-Sovyet meselesi en önemli gündemi oluşturmıştır. Saka Bakanlığı'ndaki Türk Dışışleri, bu sorunu Sovyet Rusya'nın resmi ve gayri resmi isteklerine teslim olmadan çözmeye çalışmışlardır. Hasan Saka'nın Dışışleri Bakanlığı Dönemi, Türkiye-Sovyet Rusya arasında Soğuk Savaş'ın başladığı dönem olmuştur. Hasan Saka özellikle ABD, İngiltere başta olmak üzere uluslararası kamuoyunu yanına çekme politikasını uygulamış ve ikili ilişkilerle Rusların taleplerini bu dönem için bertaraf etmiştir.

3.2.2.2. Hasan Saka'nın İkinci Dışışleri Bakanlığı Dönemi'nde Türk-Amerikan İlişkileri

II. Dünya Savaşı bitmiş olmasına rağmen Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve diğer istekleri sonucunda normalleşme dönemine bir türlü girememiştir. Savaş sırasında oluşturmuş olduğu askeri gücünü azaltamaması, ekonomik anlamda Türkiye'yi zora sokmuştur. Türkiye için bu dönemde ekonomik anlamda tek yapılacak iş, dış yardım aramaktır. Bu dönemde İngiltere'den yardım almış bu yardım savaşın bitmesine rağmen devam etmiştir. ABD II. Dünya Savaşı sırasında, Türkiye'ye 95 milyon dolarlık askeri malzeme vermiştir. 11 Mart 1941 tarihli “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” ile 1945 yılına kadar bu yardım devam etmiştir.⁶⁹² ABD ile Türkiye arasında bu yardımın devam etmesi için 23 Şubat 1945 tarihinde “Ödünç Verme, Kiralama Kanunu” Ankara'da imzalanmıştır. Bu antlaşmayı Türkiye adına Dışışleri Bakanı Hasan Saka ile ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Laurence Steinhardt imzalamışlardır. Bu antlaşma özetle şöyledir:

“Bu antlaşmanın 1. Maddesi şu şekildedir:

Amerika Birleşik Devletleri hükümeti Türkiye Cumhuriyeti hükümetine Amerika Birleşik Devletleri cumhurbaşkanının devir veya tedarikine salahiyyet vereceği müdafaa maddelerini ve müdafaa malumatını vermeğe devam edecektir.

Anlaşmanın 5. Maddesine göre Amerika Cumhurbaşkanı fevkalade halin bittiğini ilan etmesi üzerine icabında ve lüzumunda Türkiye'nin zayi, istihlak ve tahrip etmediği müdafaa malzemesinin kendisine iadesini isteyebilir.

Bu anlaşmanın esaslı hükümlerini ihtiva eden 7. Maddeye nazaran Amerika'nın verdiği malzemeye mukabil Türkiye'nin Amerika'ya temin edeceği menfaatlerin nihai tespitindeki hükümler, iki taraf ticaretine yük olmayacak bilakis

⁶⁹² Gönlübol-Ülman, s. 211.

aralarındaki iktisadi münasebetleri kolaylaştıracak ve beynelmilel iktisadi münasebetlere yardım edecek mahiyette olacaktır. Bu maddede dermeyeran edilen prensipleri ileride bu babda yapılacak anlaşmanın mülhem olacağı esaslar suretinde anlamak lazımdır.

Anlaşma imza edildiği tarihten itibaren yürürlüğe girmiştir ve iki tarafın tespit edecekleri bir tarihe kadar yürürlükte kalacaktır."⁶⁹³

Bu antlaşmanın savaş süresince uygulanması öngörülmüştür. Daha sonra Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nun savaşın ardından uygulanmasına da son verilmiştir. ABD'nin Türkiye'ye yardımları II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1947 yılında Truman Doktriniyle yeniden başlamıştır.⁶⁹⁴

3.2.2.3. Truman Doktrini

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'ndeki en önemli gelişmelerden biri de Amerikan Başkanı Harry Truman'ın yayınlamış olduğu doktrindir. Bu doktrin, Türkiye-ABD politikalarında önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Truman Doktrini, Soğuk Savaş Dönemi'nde Türkiye'nin ABD'nin yanında tutum sergilemesinde etkili olmuştur.

ABD, 1947 yılının ilk aylarında Yunanistan ve Türkiye'ye yardımın nasıl olacağıyla ilgili çalışmalar yapmıştır. İngiltere'nin ekonomik ve mali yapısı göz önüne alındığında Yunanistan'ın ekonomik ve askeri desteğinin tüm yükünü taşımaya devam edemeyeceği anlaşılmıştır. Yunanistan'ın 1947 yılının geri kalan dönemi için 250 milyon dolar civarında döviz ihtiyacı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ise 1947 yılı için daha küçük ama aynı derecede gerekli döviz miktarına ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin 31 Mart 1947 tarihinden sonra Yunanistan'a daha fazla yardım yapmasının mümkün olmaması sebebiyle ABD'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye her türlü yardımın ulaştırılması için acil adımlar atmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.⁶⁹⁵ Amerika'nın bu dönemde, Yunanistan ve Türkiye'nin durumunun daha da kötüleşmesi halinde, özellikle Yunanistan iç savaşa sürüklenirse, Yunanistan'ın Sovyet kontrolü altında komünist bir devlet olarak ortaya çıkmasının muhtemel olduğu düşüncesindedir. Böylelikle Türkiye kuşatılacak ve Türkiye'nin durumu daha da kritik bir hal alacaktır. Ve bu durumun Sovyet

⁶⁹³ "Ödünç verme, Kiralama Kanunu ve Türkiye", *Cumhuriyet*, Sayı 7480, s. 1, 3, İstanbul 15 Haziran 1945.

⁶⁹⁴ Soysal, s. 649.

⁶⁹⁵ FRUS, Volume V, 26 Şubat 1947, p. 59.

hâkimiyetinin tüm Orta Doğu'ya ve Hindistan sınırlarına kadar yayılabileceğini düşünmüşlerdir. Ayrıca ABD, Türkiye'nin Sovyet Rusya meselesi yüzünden tüm ordusunu seferber ettiğini ve bu durumun sonucunda mevcut ekonomik yapısının uzun süre dayanamayacağını düşünmektedir. ABD, Türkiye'nin iki şeye ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bunlar üretkenliği artırmak için mali yardım ve askeri kuvvetlerin daha az askerle etkili hale getirilmesine yönelik yardım yapılmasıdır. Bunları sağlayabilmek için tek yolun Amerikan yardımı olduğu düşüncesindedir. Ayrıca Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasının Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun tüm bağımsız yapısı için önemli olduğu görüşündedir.⁶⁹⁶

Amerikan Başkanı Truman 12 Mart 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolar yardım yapılması için bir konuşma gerçekleştirmiştir. Truman, her iki ülkenin de Komünist saldırganlıkla karşı karşıya olduğunu belirterek, yeni bir dış politika doktrini açıklamıştır. Konuşmasında silah veya dış baskılar ile boyun eğdirilmeye çalışılan ve buna karşı direnen özgür halkları desteklemenin ABD'nin politikası olması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁹⁷ Truman konuşmasında ayrıca Yunanistan Devleti'nin büyük bir tehlike altında olduğunu ve Yunanistan'daki kargaşanın kalkınmasına engel olduğunu belirtmiştir. İngiltere'nin dünyanın çeşitli bölgelerinde buna Yunanistan ve Türkiye'de dâhil olmak üzere girişmiş olduğu yardımları azaltmak veya tasfiye etmek zorunda olduğunu belirtmiştir. Truman ayrıca Birleşmiş Milletlerin henüz bu devletlere acil bir şekilde yardım edecek seviyede olmadığını anlatmıştır. Truman sözlerine Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye'nin bağımsız ve iktisaden sağlıklı bir devlet olarak bekasının bütün dünya milletleri için Yunanistan'dan daha az önemli olmadığını vurgulayarak devam etmiştir. Truman, Türkiye'nin savaştan beri İngiltere ve Amerika'nın mali yardımını aradığını söylemiştir. Truman, Türkiye'nin kendi milli bütünlüğünü sağlaması ve Orta Doğu düzeninin korunması için yardım arama amacında olduğunu belirtmiştir.⁶⁹⁸ Ayrıca Truman, kongreden Yunanistan ve Türkiye'ye Amerikan sivil ve askeri personelin görevlendirilmesi için seçilmiş olan Türk ve Yunan personelin eğitim ve öğretiminin sağlanması amacıyla yetki verilmesini istemiştir.⁶⁹⁹

⁶⁹⁶ FRUS, Volume V, 27 Şubat 1947, p. 61, 62.

⁶⁹⁷ Dennis Merrill, "The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity", *Presidential Studies Quarterly*, Presidential Doctrines, Vol. 36, No.1, Mar. 2006, p. 27.

⁶⁹⁸ "Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması için", *Ulus*, Sayı 9216, s. 1, 6, Ankara 13 Mart 1947.

⁶⁹⁹ The Truman Doctrine, Current History, University of California Press, Vol. 12, No. 69, May, 1947, p. 505.

Truman'ın kongrede 12 Mart 1947 tarihinde yapmış olduğu bu konuşma, 22 Nisan 1947 tarihinde ABD Senatosu'nda daha sonra 9 Mayıs 1947'de ABD Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmiştir. “Yunanistan ve Türkiye’ye Yardım Kanunu”, ABD Başkanı Truman tarafından 22 Mayıs 1947 tarihinde onaylanmıştır.⁷⁰⁰ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Truman Doktrini’nin onaylanmasından sonra “*Amerikan yardımı, cihan sulhunun devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen azim rolü tamamile benimsediğini gösteren ümitlerle dolu bir işarettir*” ifadelerini kullanmıştır.⁷⁰¹

Bakanlar Kurulu tarafından Türk-Amerikan Yardım Antlaşması’nın görüşmelerinde imza yetkisi verilen Hasan Saka, hükümet adına müzakereleri gerçekleştirmiştir.⁷⁰² Amerikan Yardım Antlaşması görüşmeleri, Amerikan Büyükelçisi Wilson ile Dışişleri Bakanı Hasan Saka arasında yapılmıştır. Saka antlaşma metninde geçen “yönetici” (administrator) kelimesinin kullanılmaması ile ilgili düşüncelerini anlatmıştır. Saka bu kavramın Türkiye’nin kapitülasyonlar tarihine dair acı hatıraları nedeniyle kullanılmamasını istemiştir. Amerikan elçisi Wilson, bu sorunu Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile müzakere ederek “yönetici” kelimesinin yerine “misyon şefi” ve “direktör” kelimelerini kullanarak çözmüştür. Sonuç olarak Amerikan Yardım Antlaşması metni ortaya çıkmıştır.⁷⁰³

Amerikan Yardımı Antlaşması, 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara’da imzalanmıştır. Türkiye’yi Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD’yi de C. Wilson temsil etmiştir. Saka, antlaşmayı imzaladıktan sonra şu konuşmayı yapmıştır:

“Türkiye ile Büyük Amerikan cumhuriyetini birbirine bağlayan ve zaten sıkı olan rabıtaları daha ziyade tarsine matuf bu kıymetli vesikayı ekselansımızla beraber imza hususunda görevlendirilmiş olmak benim için büyük bir şereftir.

Bu vesika esas kıymetinin ehemmiyetine, memleketlerimizin gelecekteki münasebetlerine daha etraflı bir gelişme vadetmek ve aynı zamanda cihan sulhunun sağlamlaştırılmasına ve muhafazasına hizmet etmek önemini de ilave etmektedir.

Bunu imzalarken sağlamlığı daima her türlü denemelere karşı dayanacağından kuvvetle ümidvar bulunduğum Türk-Amerikan dostluğu eserine yeni bir ziynet ilave etmiş olmanın nakabili tarif zevkini duymaktayım.

⁷⁰⁰ Gönlübol-Ülman, s. 215.

⁷⁰¹ “İnönü’nün Amerikan milletine mesajı”, *Cumhuriyet*, Sayı 8179, s. 1, İstanbul 24 Mayıs 1947.

⁷⁰² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-20, Fihrist No: 9695-32, 19 Temmuz 1947.

⁷⁰³ Joseph C. Satterthwaite, “The Truman Doctrine: Turkey”, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, America and Middle East*, Vol. 401, May. 1972, p. 79.

Bu anlaşmanın akdinin aynı zamanda Birleşik Devletler gibi Türkiye'nin de sadakatle bağlı kaldığı Birleşmiş Milletler anlaşmasının esas gayelerine ulaşılması idealine de yardım edeceğine samimi olarak kaniim.

Sözlerimi bitirirken, iki memleketimiz arasında esasen mutlu bir şekilde mevcut olan güzel dostluğun tam bir işbirliği geleceği içinde daima daha ziyade gelişerek ve derinleşerek inkişaf ettiğini görmek samimi temennisini izhar etmek isterim.”⁷⁰⁴

Hasan Saka tarafından imzalanan bu antlaşmanın, 20 Haziran 1947 tarihinde Atina’da imzalanmış olan Yunanistan’a yardım antlaşması ile farklı yönlerinin olduğu görülmektedir. 12 maddelik Yunan antlaşmasında yapılan yardımın kontrolü ve denetimini sağlayacak ayrıntılı yetkiler ABD’ye verilmektedir. Türkiye ile yapılan antlaşma da ise yetkiler doğrudan doğruya Türk hükümetine bırakılmıştır.⁷⁰⁵

12 Temmuz 1947 tarihinde ABD ile Türkiye arasında imzalanan “Türkiye’ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma”, TBMM’de 1 Eylül 1947 tarihinde görüşülerek kabul edilmiştir. Görüşmelerde Dışişleri Bakanı Hasan Saka antlaşmayla ilgili bazı siyasi çevrelerde ve onların gazete ve radyolarında Amerika’ya ve bu antlaşmaya karşı olumsuz değerlendirmeler yapıldığını, bu değerlendirmelerin haksız olduğunu belirterek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ne Türk hükümetinin ne de Amerika hükümetinin tarihinde herhangi bir mukavele yardım yolu ile müstakıl, bağımsız bir devletin bağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterilebilir, ne de Büyük Millet Meclisinin hükümetleri tarafından Türkiye’nin herhangi bir memleketle olan harici münasebatında ve yaptığı mukavelat ve akdettiği muahedelerde kendi bağımsızlığına dokunacak herhangi bir hükmü kabul ettiğine dair bir misal zikredilebilir. O muhitler emin olsunlar ve temennilerinde samimi iseler kendilerine teşekkür ederim ki bu cihetten kendilerini rencide edecek bir şey yoktur. Bunu kendilerine bu kürsüden ifade etmekle ayrıca bahtiyarlık duymaktayım.”⁷⁰⁶

Hasan Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde Türk-Amerikan ilişkileri imzalanan bu antlaşmayla önemli bir gelişme göstermiştir. Türkiye’nin içine düştüğü ekonomik kriz ve Sovyet Rusya tehlikesine karşı Truman Doktrini bu dönemde bir umut olmuştur. Saka’nın

⁷⁰⁴ “Amerikan yardımı anlaşması imzalandı”, *Cumhuriyet*, Sayı 8230, s. 1, 4, İstanbul 13 Temmuz 1947.

⁷⁰⁵ “Türkiye’ye yardım anlaşmasının hususiyeti”, *Cumhuriyet*, Sayı 8230, s. 4, İstanbul 13 Temmuz 1947.

⁷⁰⁶ “Millet Meclisi yardım anlaşmasını tasdik etti”, *Akşam*, Sayı 10.373, s. 1, İstanbul 2 Eylül 1947.

1944 yılından itibaren uyguladığı dış politika anlayışı, özellikle Sovyet Rusya'ya karşı ABD ve İngiltere'yi yanına alma politikası başarıya ulaşmıştır.

3.2.2.4. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Ortadoğu Ülkeleri ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Sovyet Rusya'nın siyasi etkileriyle Balkanlar'da bulunan ülkelerin rejimlerinin değiştiği görülmektedir. Yunanistan yoğun bir siyasi baskı altında kalmıştır. Yugoslavya ve Bulgaristan Sovyet Rusya'nın etkisi altına girmiştir. Balkanlarda bu durumlar yaşanırken Dışişleri Bakanı Hasan Saka Balkanlardaki Türklerin durumu ve Batı Trakya Türkleri ile ilgili TBMM'ye eylül ayının başında bilgi vermiştir. Yaptığı açıklamalarda Batı Trakya Türklerinin savaş boyunca büyük bir ızdırap yaşadıklarını, işgal altında kaldıklarını, savaşın bitiminin ardından da Yunanistan'da var olan siyasi kargaşadan olumsuz etkilendiklerini anlatmıştır. Hükümet olarak Batı Trakya'daki Türkleri yakından takip ettiklerini vurgulamıştır. Saka, Bulgaristan'da 700 binden fazla Türk bulunduğunu, bunlara ek olarak dilleri Bulgarca olan "Pomak" ismiyle bilinen Türkler de eklendiğinde Bulgaristan'daki Türk azınlığın önemini belirterek durumlarını yakından takip ettiklerini bildirmiştir. Ayrıca Yugoslavya ve Romanya gibi Balkan Devletlerindeki Müslüman-Türk azınlıkların durumunu da yakından takip ettiklerini milletvekillerine anlatmıştır.⁷⁰⁷

Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Türk dış politikası adına bu dönemdeki bir önemli faaliyeti de Türkiye-Irak Dostluk Antlaşması'dır. TBMM'de 5 Eylül 1947 tarihinde bu antlaşmanın müzakeresine yönelik yapılan toplantıda Saka, birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Saka, 29 Mart 1946 tarihinde Ankara'da imzalanan bu antlaşmanın TBMM'de onaylanmasının iki ülke arasında iyi komşuluk ve iyi ilişkilerin devamlı olmasını sağlayacağını belirtmiştir. Antlaşmanın Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca bu antlaşmanın iki ülke sınırında güvenliği sağlayacağını ve ticari ve ekonomik faaliyetleri de artıracığını anlatmıştır. Saka, Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde yapılacak olan barajlarla hem Irak hem de Türkiye'ye sulama işlerinde kendi arazilerini zenginleştirme ve verimi artırma noktasında fayda sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca Dicle ve Fırat Nehirlerinin Irak topraklarında zaman zaman taşmaları nedeniyle Irak'a büyük zarar verdiğini ve bu nedenle Irak hükümeti

⁷⁰⁷ "Balkanlarda Türklerin bugünkü durumları", *Cumhuriyet*, Sayı 8282, s. 1, 3, İstanbul 5 Eylül 1947.

imzaladığı bu protokolle barajların inşaat masrafını kendilerinin karşılayacağını söylemiştir. Saka bu antlaşmanın hem Irak hem de Türkiye için önemini ve Fırat ve Dicle üzerine yapılacak olan barajların hem bölgeye hem de ülkeye büyük katkı sağlayacağını anlatmıştır.⁷⁰⁸

6 Ocak 1947 tarihinde Türkiye ile Ürdün Krallığı arasında yapılacak olan Dostluk Antlaşması'nın imzalanması için Bakanlar Kurulu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Büyükelçi Feridun Cemal Erkin'i görevlendirmiştir.⁷⁰⁹ Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı'nın ikinci döneminde 12 Ocak 1947 tarihinde Ürdün Krallığı ile Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.⁷¹⁰

İmzalanan bu antlaşma, o dönemde Türkiye'ye düşmanca tavırlar içerisinde olan Suriye'ye bir mesaj niteliğindedir.⁷¹¹ Hasan Saka, Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde Türkiye ile Suriye arasındaki gerilimleri ve düşmanlıkları bitirmeye yönelik ve iki ülke arasında iş birliğini savunan politikalar oluşturmaya çalışmıştır. Saka, Mart 1947'de Başbakan Recep Peker'e Halep'te etkili olan Al-Jihad Gazetesi'nin iyi ilişkileri savunan yayınlar yaptığını ve bu tip yayın organlarının desteklenmesi gerektiğini söylemiştir.⁷¹² Hasan Saka Başbakanlığa El Cihad Gazetesi'nde çıkan Abdülkadir Hakkı El-Haffar'ın yazısını göndermiştir. Haffar, yazısında özetle büyük güçlerin Filistin, Suriye ve Orta Doğu'daki şimdiye kadar olan politikalarını anlatmış ve komşu ülkelerle iyi ilişkilerin önemini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Gizli menfaatler ve gayeler güden büyük devletlerle müzakereler ve bu devletlere iltifat ve çiçek takdim etme siyaseti, hayırlı ve hikmete dayanır bir siyaset değildir. Diğer taraftan karşılıklı olarak birbirimize muhtaç olduğumuz komşu devletlerle münasebetleri kesmek, birbirimizi kırmak ve ihmal etmek siyaseti de makul bir siyaset olmadığı gibi henüz teessüs eden genç devletimiz için hayır, refah ve umran verici bir şey değildir. İnsan kardeşleriyle ve dostlarıyla büyük olur. Komşularına sadık olan kimseler, düşmanlarından emindir.

⁷⁰⁸ “Türkiye-Irak dostluk andlaşması tasdik edildi”, *Cumhuriyet*, Sayı 8283, s. 1, 4, İstanbul 6 Eylül 1947.

⁷⁰⁹ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-20, Fihrist No: 9695, 7 Ocak 1947.

⁷¹⁰ “Türkiye-Ürdün Dostluk Misakı imzalandı”, *Cumhuriyet*, Sayı 8047, s. 1, 3, İstanbul 12 Ocak 1947.

⁷¹¹ “Arab memleketleriyle olan münasebetlerimiz”, *Cumhuriyet*, Sayı 8072, s. 1, İstanbul 6 Şubat 1947.

⁷¹² Egemen Bezci, *Turkish Intelligence and the Cold War, The Turkish Secret Service, the US and the UK*, I. B. Tauris, Great Britain 2020, s. 220.

Büyük mütefekkirlerimiz demişler ki: komşularınızla iyi geçininiz. Aslanlar ve kartallar bile komşularını himaye ederler."⁷¹³

Hasan Saka Türk dış politikasında komşu devletler ile sağlam ikili ilişkiler kurarak barışı tesis eden bir anlayışı esas almıştır. Yunanistan başta olmak üzere Irak ve Suriye gibi komşu devletlerle bu anlayışla ilişkilerini sürdürmüştür.

3.2.2.5. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı'nın Son Günleri ve İç Gelişmeler

Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunduğu Recep Peker Hükümeti, 1947 yaz aylarında hem CHP içerisinde hem de muhalefet ile gerilim yaşamıştır. Peker Hükümeti kurulduğu tarihten itibaren muhalefete yönelik sert politikalar uygulamıştır. Bu durum iktidar-muhalefet çekişmesini günden güne artırarak gerilimin devam etmesine sebep olmuştur.

7 Ocak 1947 tarihinde DP'nin I. Parti Kongresi'nde ilan ettiği "Hürriyet Misakı"nda Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığı'nın bir arada olmaması, demokratik olmayan kanunların düzeltilmesi, Seçim Kanunu'nun düzenlenmesi ve kamu kurumlarının tarafsız olması gibi istekler yer almıştır.⁷¹⁴

Başbakan Recep Peker ile muhalefet arasındaki çekişme 1947 bahar ve yaz aylarında daha da artmıştır. Bu gerilimin artmasında Celal Bayar'ın hükümetin muhalefet üzerindeki baskısından rahatsızlığını dile getirmesinin payı büyük olmuştur. Bayar, demokratik hayatın ve çok partili sistemin güçlendirilmesi için önerilerde bulunmuştur. Celal Bayar, hükümetten sıkıyönetimin kaldırılması, Halkevleri ve radyonun herkese eşit olması, devlet memurlarının bütün partilere eşit davranması gibi isteklerde bulunmuştur. Recep Peker bu eleştirileri kabul etmemiş ve muhalefete baskı yapıldığı iddialarını yalanlamıştır. Karpat'a göre "*Peker'in uzlaşmaz tavrı*" bu dönemde devam etmiştir.⁷¹⁵ Bu durum Recep Peker ile İsmet Paşa arasında gerilime de sebep olmuştur.⁷¹⁶ İsmet İnönü 12 Temmuz 1947 tarihinde bir beyanat yayınlayarak demokrasi tarihi açısından önemli açıklamalarda bulunmuştur. İsmet İnönü iki parti arasındaki gerilimin azalarak çok partili hayatın emniyetli bir şekilde yerleşmesini beyan etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

⁷¹³ BCA, 30-10-0-0, 265-792-45, 15 Mart 1947.

⁷¹⁴ Tanör, s. 259.

⁷¹⁵ Karpat, s. 277.

⁷¹⁶ Uran, s. 382.

“Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır.”⁷¹⁷

İsmet İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesi, o dönemde çok sertleşen iktidar-muhalefet ilişkilerini normale döndürmeye yönelik atılan önemli bir adım olmuştur. 12 Temmuz Beyannamesi Türk demokrasisinin önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu beyanname ile iktidar-muhalefet arasında ılımlı politikaları başlatmaya yönelik bir adım atılmıştır.

Recep Peker’in 12 Temmuz sürecinden sonra da tavrını devam ettirmesi, CHP içerisinde de bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştur. “Otuz beşler”⁷¹⁸ diye tabir edilen Peker Hükümeti’ne karşı parti içerisinde bir muhalefet oluşmuştur. Hem parti içerisindeki muhalefet hem de diğer muhalefet partilerinin yapmış olduğu baskı Recep Peker’i istifaya götürmüştür.⁷¹⁹

Başbakan Recep Peker 9 Eylül 1947 tarihinde, sağlık sorunlarını ileri sürerek istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hükümetin istifası üzerine, hükümeti kurma yetkisini Hasan Saka’ya vermiştir.⁷²⁰ İsmet İnönü, Hasan Saka’ya Başbakanlık görevini vermeden önce, Celal Bayar’la bir görüşme gerçekleştirmiş ve kendisinin bu konudaki görüşlerini almıştır. İnönü, Hasan Saka gibi bir siyasetçiye Başbakanlığa getirerek muhalefet ile CHP arasındaki ilişkileri yumuşatmayı amaçlamıştır.⁷²¹ Hasan Saka Kabinesi’nde Başbakan Yardımcısı olarak görev yapacak olan Faik Ahmet Barutçu hatıralarında, 9 Eylül 1947’de İsmet İnönü’nün ilk olarak Şükrü Saraçoğlu ile görüştüğünü belirtmiştir. İnönü’nün ardından Hilmi Uran’la görüştüğünü, daha sonra Celal Bayar’ı çağırarak onun da fikrini aldığını ve bu görüşmelerden sonra da Saka’nın davet edilerek yeni hükümetin kurulması için görevlendirildiğini anlatmıştır.⁷²²

⁷¹⁷ “İnönü’nün Beyanati”, *Ulus*, Sayı 9337, s. 1, Ankara, 12 Temmuz 1947.

⁷¹⁸ Otuz beşler olayı: 12 Temmuz Beyannamesinden sonra Recep Peker Hükümeti 26 Ağustos 1947 tarihinde CHP Grup Toplantısı’nda güvenoyu istemiştir. Yapılan oylamada 35 e karşı 303 oyla Recep Peker oy çokluğuyla güvenoyu almıştır. 35 ret oyunun çıkması Peker Hükümeti’ni istifaya götüren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Türk siyaset hayatında liderliğini Nihat Erim’in yaptığı bu olay “35’ler olayı” olarak tarihe geçmiştir. Hüseyin Çavuşoğlu, “12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 23, 2021, s. 147.

⁷¹⁹ Uran, s. 382, 383.

⁷²⁰ “Kabine dün istifa etti”, *Cumhuriyet*, Sayı 8287, s. 1, İstanbul 10 Eylül 1947.

⁷²¹ İlhan Tekeli, “Türkiye’nin Tek Partili Rejimden Çok Partili Rejime Geçerken Demokrasisini Derinleştiremeyişi Üzerine”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı*, (Editör: Mehmet Ö. Alkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2022, s. 435.

⁷²² Barutçu, Siyasi Hatıralar, 2. Cilt, s. 864.

1944 yılında Saraçoğlu Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olarak göreve başlayan Saka, bu görevini Recep Peker Hükümeti'nde de sürdürmüştür. Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde önemli hizmetlerde bulunan Hasan Saka, CHP iktidarının son döneminde de Başbakan olarak görevine devam etmiştir.

3.3. 1947-1949 Hasan Saka Hükümetleri

3.3.1. Birinci Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947-10 Haziran 1948)

Recep Peker Hükümeti'nin istifası üzerine, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hükümeti kurma görevini Hasan Saka'ya vermiştir. 10 Eylül 1947 tarihinde Hasan Saka, Bakanlar Kurulu listesini İsmet İnönü'ye sunmuştur. Saka'nın İnönü'ye sunduğu Bakanlar Kurulu listesi aynı gün İnönü tarafından kabul edilmiştir.⁷²³

Tablo 3.1. Hasan Saka Tarafından Kurulan 16. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde Görev Alan Bakanların Listesi.⁷²⁴

Görev	Adı-Soyadı	Milletvekili Seçim Bölgesi	Göreve Başlama Tarihi	Görevden Ayrılma Tarihi
Başbakan	Hasan SAKA	Trabzon	10.09.1947	10.06.1948
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Faik Ahmet BARUTÇU	Trabzon	10.09.1947	10.06.1948
Devlet Bakanı	Mustafa Abdülhalik RENDA	Çankırı	10.09.1947	20.02.1948
Adalet Bakanı	Şinasi DEVRİN	Zonguldak	10.09.1947	10.06.1948
Milli Savunma Bakanı	Münir BİRSEL	İzmir	10.09.1947	07.06.1948
	Hasan SAKA (vekâleten)	Trabzon	07.06.1948	10.06.1948
İçişleri Bakanı	Münir Hüsrev GÖLE	Erzurum	10.09.1947	10.06.1948
Dışişleri Bakanı	Necmettin SADAK	Sivas	10.09.1947	10.06.1948
Maliye Bakanı	Halit Nazmi KEŞMİR	Tokat	10.09.1947	27.03.1948
	Şevket ADALAN	İzmir	27.03.1948	10.06.1948
Milli Eğitim Bakanı	Reşat Şemsettin SİRER	Sivas	10.09.1947	10.06.1948
Bayındırlık Bakanı	Kasım GÜLEK	Seyhan	10.09.1947	10.06.1948
Ekonomi Bakanı	Cavit EKİN	Diyarbakır	10.09.1947	10.06.1948
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Behçet UZ	Denizli	10.09.1947	10.06.1948
Gümrük ve Tekel Bakanı	Şevket ADALAN	İzmir	10.09.1947	27.03.1948

⁷²³ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6704, 11 Eylül 1947.

⁷²⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 157.

	Şevket ADALAN (vekâleten)	İzmir	27.03.1948	10.06.1948
Tarım Bakanı	Tahsin ÇOŞKAN	Kastamonu	10.09.1947	10.06.1948
Ulaştırma Bakanı	Şükrü KOÇAK	Erzurum	10.09.1947	10.06.1948
Ticaret Bakanı	Mahmut Nedim GÜNDÜZALP	Edirne	10.09.1947	10.06.1948
Çalışma Bakanı	Tahsin Bekir BALTA	Rize	10.09.1947	10.06.1948

Birinci Hasan Saka Hükümeti kurulduktan sonra, DP Genel Başkanı Celal Bayar yeni kurulan hükümeti “*Yeni kabinenin demokratik gelişmemize uygun bir yol takip edeceğine inanmak istiyoruz.*” sözleriyle karşılamıştır.⁷²⁵

Hasan Saka Hükümeti kurulduğunda siyasi, dış politik meselelerin yanında ülkede ciddi bir ekonomik kriz de yaşanmaktadır. Özellikle Peker döneminde 7 Eylül 1946 tarihinde alınan ve “7 Eylül Kararları” diye bilinen ekonomik tedbirler bir yıl geçmiş olmasına rağmen halka vaat edilen refah ve ferahlığı getirmemiştir. Sıkıntı ve pahalılık günden güne artarak devam etmiş⁷²⁶, bu ekonomik sıkıntılar Recep Peker Hükümeti’nin istifa etmesinin önemli bir sebebini oluşturmuştur. Saka’nın eski Maliye Bakanı ve iktisat profesörü olması ve kabinede iktisatçıların bulunması bu kabinenin en önemli özelliklerinden biri olmuştur. Saka Hükümeti’nin görevlerinden biri de ülkede yaşanan ekonomik buhranı sona erdirip 12 Temmuz Beyannamesi’nin açmış olduğu yolu devam ettirmektir.⁷²⁷

10 Eylül 1947 tarihinde kurulan Saka Hükümeti ilk iş olarak Anayasanın 95. maddesine göre 20 gün içinde meclise sunulması gereken 1948 yılı bütçesini hazırlamıştır. Bu amaçla Hasan Saka hükümetin TBMM’den güvenoyu alarak çalışmalarına ve hükümet programına devam etmek için Anayasanın 19. maddesiyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye verilen yetkiyi kullanarak, meclisin 8 Ekim 1948 tarihinde toplantıya çağrılmasını istemiştir.⁷²⁸

Birinci Hasan Saka Hükümeti’nin en kritik aşamalarından biri, TBMM’de 13 Ekim 1947 tarihinde yaşanmıştır. Güvenoyu almak ve hükümet programını ilan etmek için TBMM’de yapılan oturumda hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Saka Hükümeti, 8 saat

⁷²⁵ “Partiler yeni kabineyi nasıl karşıladılar?”, *Cumhuriyet*, Sayı 8288, s. 1, İstanbul 11 Eylül 1947.

⁷²⁶ “7 Eylül kararlarının birinci yıl dönümü”, *Cumhuriyet*, Sayı 8284, s. 1, İstanbul 7 Eylül 1947.

⁷²⁷ “Hasan Saka Kabinesi iş başında”, *Ulus*, Sayı 9398 s. 1, 3, Ankara 12 Eylül 1947.

⁷²⁸ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-19, Fihrist No: 9672-3, 30 Eylül 1947.

süren oturumda 49 ret oyuna karşı 362 oyla güvenoyu almıştır.⁷²⁹ Başbakan Hasan Saka hükümet programını açıklamak amacıyla mecliste yapmış olduğu konuşmada, demokrasi rejimini geliştirmek, hayatın ucuzlatılması, ekonomik buhranın önlenmesi ve çiftçiyi topraklandırma gibi birçok meseleden bahsetmiştir. Saka, Başbakan olarak mecliste yaptığı ilk konuşmasında çok partili hayatla ilgili şu sözleri söylemiştir:

“CHP Genel Başkanı’nın 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 olağanüstü parti kurultayından sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatıyla başlayan ve devlet başkanının 12 Temmuz Beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde hükümetinizin başlıca vazifesi, bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılapçı partimizin umdelerine dayanarak, memlekette gittikçe genişleyen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkişafını sağlamaya çalışmak olacaktır.

Anayasa hükümlerinin ve parti programının gerektirdiği gibi bütün vatandaşların her türlü haklarından en güvenli şekilde istifade etmeleri Cumhuriyet idaresinin başlıca amacıdır. Siyasi partilerin çoğunlukta veya azınlıkta, iktidarda ve muhalefette devlet idare teşkilatı karşısında farklı muamele görmemelerini, kanunların kendilerine verdiği haklara dayanarak çalışma imkânları bulmalarını CHP Hükümeti giriştiğimiz hayatın tabii bir icabı saymaktadır.”⁷³⁰

Saka konuşmasının devamında ekonomi ve sanayi meseleleriyle ilgili değerlendirmelerde de bulunmuştur. Üretimin artabilmesi için enerjinin artırılması gerektiğini, bu konuda özellikle kömür meselesinin hükümetin üzerinde duracağı en önemli meselelerden biri olduğunu söylemiştir. Yine milli ekonomiyi ilgilendiren limanların ve demiryollarının yapımına bir an önce başlanacağını söylemiştir. Ekonomiyi canlandırmak için hükümet olarak her türlü ekonomik teşebbüsü, yerli ve yabancı sermayeyi teşvik edeceklerini belirtmiştir. Saka ayrıca tasarrufun yapılacağını özellikle devlet kadrolarında rasyonel bir çalışma sistemi kuracaklarını anlatmıştır. Saka hükümet programını mecliste açıklarken son olarak şu sözleri söylemiştir:

“Cumhuriyetin temeli olan fazilet ve ahlak savaşında müessir tedbirler alacağız. Devlet idaresinde vazife ve salahiyetlerini kötü kullananlara karşı çok hassas

⁷²⁹ “Dünkü oturum 8 saat sürdü”, *Ulus*, Sayı 9429, s. 1, Ankara 14 Ekim 1947.

⁷³⁰ “Yeni Kabinenin beyannamesi”, *Ulus*, Sayı 9429, s. 1, Ankara 14 Ekim 1947.

*davranmak azmindeyiz. Bu yolda yürüyecek olan hükümetimizin programı yüksek tasvibimizi kazanırsa bize güvenoyu vermenizi dileriz.”*⁷³¹

Hasan Saka'nın hükümet programını anlatan konuşmasından sonra mecliste milletvekilleri söz alarak bu konudaki düşüncelerini belirtmişlerdir. İlk olarak İstanbul Milletvekili Dr. Adnan Adıvar söz alarak Birinci Hasan Saka Hükümeti programını değerlendirmiştir. Adıvar, özellikle Saka'nın Anayasa hükmünün tamamen uygulanacağını söylemesini doğru bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Saka Hükümeti'nin programında demokratik adımlar atılacağını ve idare teşkilatının halkın menfaatleri ve hizmetinde olmasının sağlanacağını söylemesinin önemini belirtmiştir.⁷³²

DP adına söz alan Adnan Menderes, hükümet programıyla ilgili olarak programın kendilerine iki gün evvel ulaştırıldığını belirtmiş ve bu duruma teşekkür ederek konuşmasına başlamıştır. Recep Peker Hükümeti Dönemi'nde aynı istekte bulunduklarını, ancak bunun uygulanmadığını söylemiştir. Ardından Menderes konuşmasında, *“Hükümet programı, müphem, mütereddid, vuzuhtan mahrum ifadeleriyle bir programsızlık örneğidir.”* demiştir. Saka Hükümeti programına ağır eleştirilerde bulunmuş, sıkıyönetimin ve antidemokratik kanunların kaldırılmasının önemini belirterek açıklamalarda bulunmuştur.⁷³³ Menderes hükümet programıyla ilgili son olarak şu değerlendirmeleri yapmıştır:

*“Hükümet programı, bu programı hazırlayan ve müzakere edenlerin ruhlarındaki derin tereddüdü açıklamaktadır. Çünkü maziye müdafaa etmek ve geçmişte yapılan hataları örtmeye çalışmak yükü altında bulunması, hükümeti, yarın için sarih ve kati kararlar almak ve bunları açık olarak ifade etmek iktidarından mahrum bırakmaktadır. Çünkü Halk Partisi iktidarı arasız olarak 25 sene devam etmiş ve Halk Partisi itiraf etmeksizin, daha uzun seneler her ne pahasına olursa olsun, iktidarda kalmayı tek maddeli bir program halinde benimsemiştir. Bu devirde dünyanın hiçbir yerinde bu kadar uzun süren bir iktidara rastlamak mümkün değildir. Böylesine ancak hükümdarlık devrelerinde rastlanılır ve ancak Halk Partisi çok uzun yıllar tek başına iktidarda kalmış olmasının ve adeta devletleşerek halktan ayrı düşmesinin neticeleriyle karşı karşıyadır.”*⁷³⁴

⁷³¹ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 672-675.

⁷³² TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s.675, 676.

⁷³³ “Demokrat Parti adına dün yapılan tenkidlerin metni”, *Cumhuriyet*, Sayı 8321, s. 1, 4, İstanbul 14 Ekim 1947.

⁷³⁴ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 681.

Menderes'in hem Hasan Saka Hükümeti programına hem de CHP'ye yapmış olduğu eleştirilere, Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel cevap vermiştir. Adnan Menderes'in bir zamanlar bu partinin grup idare kurulu azası ve kâtibi olduğunu ve Celal Bayar'ın fotoğraflarının grup idare heyetinde var olduğunu belirterek eleştirilerde bulunmuştur.⁷³⁵ Birçok muhalif milletvekilinin eleştirisi ve CHP'li milletvekillerinin cevaplarıyla geçen sürecin sonunda Hasan Saka tekrar söz alarak milletvekillerinin eleştirilerine cevap vermiştir. Saka sözlerinde özellikle Adnan Menderes'in eleştirilerine şöyle cevap vermiştir:

*“Sayın Menderes beyanatının ilk kısmında beni müteessir eden bir noktaya tesadüf ettim. ‘Hasan Saka’nın hakikatleri tahrif etmiş olduğu’ sözüdür. Bundan ne kastettiler? Hangi hakikatleri tahrif etmişim. Eğer bu, huzurunuzda arz ettiğim beyannamenin ilk sayfasında söylendiği gibi, memlekette demokrasi rejiminin hakiki olarak gerçekleştirilmesini öteden beri mensup olmakla iftihar ettiğim CHP’nin umdeleri meyanında göstermem olmuştur. Bununla hakikati tahrif değil, hakikatin tam kendisini ifade etmiş oluyorum.”*⁷³⁶

Bu sözlerin ardından Hasan Saka ile Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüevren ve Kütahya Milletvekili Adnan Menderes arasında atışmalar yaşanmıştır. Saka'nın Anayasayı da CHP'nin bir eseri olarak göstermesine Adnan Menderes *“Bu memlekette ondan evvel de Anayasa vardı beyefendi”* cevabını vermiştir. Saka, bunun üzerine geçmiş Anayasaları da bildiğini hatta onların yapılmasına da katkı sağladığını belirtmiştir. Menderes bunun üzerine *“Biz hükümet reisini dinlemek isterdik, parti reisini değil”* sözünü söylemiştir. Menderes'in bu sözüne karşılık Saka şöyle cevap vermiştir:

*“İnhisarcılık zihniyeti bizde yoktur. Hiç şüphe etmiyorum ki CHP kadar, CHP’nin azası kadar Demokrat Parti arkadaşlarımızın dahi aynı hedefe; memlekette hakiki bir demokrasi rejiminin yerleşmesi ve işletilmesi hususundaki emeller tamamıyla birbirinin aynıdır. Bu hususta kendileriyle aynı şerefi paylaşmaktan zevk duyarım.”*⁷³⁷

Saka daha sonra hükümet programında yer alan iktisadi ve ekonomik meselelere tekrar değinerek hayat pahalılığının en önemli konu olduğunu bu durumu düzeltmenin kolay bir

⁷³⁵ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 683.

⁷³⁶ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 717.

⁷³⁷ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 717, 718.

iş olmadığını, bu meselenin 7-8 yıllık savaş yıllarının bir eseri olduğunu belirtmiştir. Su işleri, maden işleri gibi birçok konuya değinen Saka şu sözlerle konuşmasını bitirmiştir:

*“Demokrat Parti arkadaşlarımızdan, CHP Hükümetinin, karşısında mesuliyet mevkiinde yer almış olan adamların demokrasi zihniyetinde ve o yolda yürümek azminde hiç olmazsa kendileri kadar samimi ve kararlı olduklarını kabul etmelerini rica ederek sözlerime nihayet veriyorum.”*⁷³⁸

Birinci Hasan Saka Hükümeti, TBMM’den 13 Ekim 1947 tarihinde güvenoyu almasına rağmen Türk siyasi hayatında CHP-DP arasındaki gerginlik Saka Hükümeti’nin görev yaptığı süre ve sonrasında da devam etmiştir.

DP’nin önde gelen isimleri olan Celal Bayar ve Adnan Menderes, Birinci Saka Hükümeti’nin programını eleştirilerinde 1908 yılı gerisine düşüldüğünü ve Cumhuriyet rejiminin sözde kaldığını belirtmişlerdir. Ayrıca millet iradesinin tam olarak egemen olmadığı ve bu yönde politikalar üretilemediği eleştirilerinde bulunmuşlardır.⁷³⁹

Hasan Saka Hükümeti ilk günlerinde ekonomiyi düzeltmeye ve hayat pahalılığı ile mücadele etmeye çalışmıştır. Saka hayat pahalılığı ile mücadele için hükümetin ve milletin el ele vermesi gerektiğini düşünmektedir. Bu dönemde Saka’nın açıklamalarına baktığımızda hükümetin esas amacının geçim zorluğunu hafifletmek olduğu görülmektedir. Saka’nın bu dönemdeki açıklamalarının bir önemli yönü de ülkenin demokratik rejimiyle ilgilidir. Saka demokrasiyle ilgili şu sözleri söylemiştir:

*“Demokrasi, dışarıdan bize zorla kabul ettirilmiş değildir. Bu Atatürk’ün kafasında yer bulmuştur. Bizim yolumuz demokrasinin tam kendisidir. Bizi oraya başkası değil, biz herkesi oraya sürükleyeceğiz ve tamamen onun icaplarına uygun bir yoldayız. Halen demokrasiye uymayan kanunlar varsa bunu fevkalade hallerin zaruretlerinden doğmuş olarak kabul etmelidir. Yeni bir devlet kurulurken tabi böyle kanunlara da ihtiyaç vardı. Bugün hala Abdülhamid devrinden kalma ve yürürlükte bulunan kanunlar bile vardır.”*⁷⁴⁰

Hasan Saka Başbakanlığının bu ilk günlerinde hem hayat pahalılığı ile mücadele etmiş hem de demokratik rejimin gelişmesi adına açıklamalarda bulunmuştur. DP, bu süreçte özellikle eski kanunların demokratik rejime engel olduğunu savunmuş ve bunların

⁷³⁸ TBMMZC, D. 8, C. 6, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947, s. 719-723.

⁷³⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 533.

⁷⁴⁰ “Hayat nasıl ucuzlatılır?”, *Vakit-Yeni Gazete*, Sayı 10.804-62, s. 1, 2, İstanbul 11 Kasım 1947.

değiştirilmesi gerektiğine yönelik muhalefet yapmıştır. Saka'nın bu dönemdeki açıklamaları DP'nin eleştirilerine yöneliktir.

Başbakan Hasan Saka'nın bu dönemde yapmış olduğu konuşmalarda Türkiye'de antidemokratik yasaların olmadığına dair açıklamaları ve seçim yasasıyla ilgili olumlu açıklamalarda bulunması, DP'nin büyük tepkisine ve bazı CHP'li siyasetçilerin bile tepkilerine sebep olmuştur. Bu durum Saka'nın özellikle DP çevrelerinde itibarını azaltmıştır.⁷⁴¹ Hasan Saka'nın bu açıklamalarından sonra Anadolu'dan, İsmet İnönü'ye Saka'nın açıklamalarını protesto eden telgraflar gönderilmiştir. Bu telgraflardan biri İzmir Menemen ilçe örgütünden gönderilen telgraftır. Telgrafta Saka'nın açıklamalarında milli iradeyi kısıtlayan kanunlar olmadığını ifade etmesinden dolayı bu durumu üzüntüyle karşıladıklarını yazmışlardır.⁷⁴² 1946 seçimleriyle ilgili Metin Toker, dönemin CHP'li idare amirleri ve CHP il örgütlerinin mazbata değişiklikleri gibi yaptıkları yanlışlar sebebiyle seçimlere usulsüzlük bulaştığını belirtmiştir.⁷⁴³

Hasan Saka'nın gazetecilerin antidemokratik kanunlar hakkında sorduğu soruya cevap olarak “*Antidemokratik kelimesi nereden çıkmıştır?*” şeklindeki ifadesi DP Başkanı Celal Bayar'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Bayar ayrıca Saka'nın Türkiye ekonomisi hakkında yapmış olduğu açıklamaya karşı tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:

*“Memleketin ekonomik işlerinde Halk Partisi Hükümetlerinin birbirini nakseden tezatlarla dolu icraatının yığıldığı zorluklar o derecedir ki Hasan Saka'nın ayaküstünde ifade ettiği tedbirler bu zorlukların ortadan kalkmasına asla kâfi gelmeyecektir.”*⁷⁴⁴

Hasan Saka Hükümeti kuruluşundan itibaren gazete ve dergilerde ekonomik meselelerle ilgili ağır eleştirilerle karşılaşmıştır. Saka'nın ekonomik buhranı gideremeyeceği ve ekonomi politikalarında daha önceki hükümetler gibi başarılı olamayacağına yönelik yayınlar yapılmıştır. Bu yayınlarda ülkede yeterli dövizin olmaması sebebiyle hükümetin ihracatı azaltamayacağı ve bu nedenle hayat pahalılığının artacağı vurgulanmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ The National Archives (TNA), *Foreign Office (FO)*, Part 1, January to December 1947, p. 119.

⁷⁴² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-16, Fihrist No: 9452, 27 Kasım 1947.

⁷⁴³ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, Bilgi Yayınları, Ankara 1990, s. 121.

⁷⁴⁴ “Demokrasi yolunda bir buhrana gidilmektedir”, *Son Posta*, Sayı 5637-569, s.1, İstanbul 15 Kasım 1947.

⁷⁴⁵ Sabahattin Ali, *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*, (Hazırlayan: Hikmet Altınkaynak), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s. 173, 174.

Hasan Saka'nın CHP'nin Büyük Kurultay'ı öncesinde yapmış olduğu bu açıklamalar hükümet ile DP arasındaki tartışmaları artırmıştır. Bu dönem Saka Hükümeti'ne karşı muhalefetin eleştirilerini yoğunlaştırdığı bir dönem olmuştur.

3.3.1.1. CHP 7. Kurultayı (17 Kasım 1947-4 Aralık 1947)

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde, CHP içerisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden en önemlisi, 17 Kasım 1947 tarihinde CHP'nin 7. Kurultayı'nı gerçekleştirmesidir. Bu kurultaya Türkiye'nin 63 vilayetinden milletvekilleriyle beraber 782 delege katılmıştır. Bu kurultayın özelliği, ilk defa çok partili hayatın içerisinde yapılmış olmasıdır. Bundan önceki kurultaylar tek parti kurultayları olarak tarihe geçmiştir. Bu kurultayın önceki kurultaylardan bir başka farkı, daha gergin ve tartışmalı bir atmosferde geçmesidir.⁷⁴⁶ CHP 7. Büyük Kurultay'ı 17 Kasım 1947 tarihinde Ankara'da Halkevi'nde toplanmıştır. Bu kurultaya TBMM Başkanı Kazım Karabekir ve Demokrat Parti Genel Sekreteri İçel Milletvekili Cemal Tuncay, CHP Genel Başkanvekili Şükrü Saraçoğlu, milletvekilleri ve delegeler katılmıştır.⁷⁴⁷

Kurultay, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün açılış konuşmasıyla başlamıştır. İnönü konuşmasında, 1945 yılından itibaren demokrasi adına çok partili hayata geçişin sağlanmaya çalışıldığını belirtmiştir. Bu süreçte CHP ile muhalefette olan DP'nin büyük gerginlikler ve tartışmalar yaşadığını bunlara engel olmak ve gerilimi azaltmak adına 12 Temmuz 1947 tarihinde bir beyanatta bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra İsmet İnönü parti genel başkanlığı meselesiyle ilgili önemli açıklamalarda bulunmuştur. İnönü hem cumhurbaşkanı olup hem de parti genel başkanı olma durumunun 1945'ten beri oluşturulmaya çalışılan demokrasi rejimini olumsuz etkilediğini belirtmiştir. İsmet İnönü sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde, haklı veya haksız, benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim, mübalağalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zaruri oldu. Vatandaşın beni partilere karşı müsavi durumda görmeyi bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkileriyle parti genel başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.”*⁷⁴⁸

⁷⁴⁶ Uran, s. 386.

⁷⁴⁷ Ayın Tarihi, Sayı 168, Kasım 1947, s. 10.

⁷⁴⁸ “İnönü'nün dünkü nutku”, *Cumhuriyet*, Sayı 8353, s. 1, 2, İstanbul 18 Kasım 1947.

CHP'nin 7. Kurultay'ı 19 gün sürmüştür. Bu kurultayda Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığının aynı kişide birleşmesi uygulamasında değişikliğe gidilmiştir. Yapılan tüzük değişikliği ile Parti Genel Başkanı'nın, Cumhurbaşkanı olarak kaldığı dönemde, Parti Genel Başkanı olarak tüm yetkilerini kurultay tarafından seçilecek olan Genel Başkanvekili'ne devretmesi kararı alınmıştır. Tüzükte yapılan bu değişikliğin sonucu olarak bu kurultayda Hilmi Uran, Genel Başkanvekilliği'ne seçilmiştir. Bu kurultayda bir önemli değişim de parti örgütlerinin merkezden atama yöntemiyle değil, seçimle iş başına gelmesi prensibinin kabul edilmesidir. Yine bu kurultayda milletvekili adaylarının yüzde 70'inin yerel örgütlerce belirlenmesi prensibi benimsenmiştir. Partiye katılma yaşı 22 yaşından 18 yaşına indirilmiştir. Devletçilik ilkesi yeniden düzenlenerek özel girişime önem veren bir anlayış benimsenmiştir. Bu kurultayın bir önemli özelliği de İsmet İnönü'nün 645 delegeden 595'inin oyunu almasıdır. Böylelikle İnönü ilk defa oy birliği ile değil, oy çokluğuyla Genel Başkan seçilmiştir.⁷⁴⁹ CHP bu kurultayda parti içerisinde şimdiye kadar uygulanmış olan merkezden atama usulünden vazgeçmiştir. Artık parti teşkilatında görev alacak olanlar seçimle gelecektir. CHP bu kurultayda ilk defa merkezi otoritesinden de böylelikle taviz vermiştir. CHP, bu kurultay ile birlikte çok partili hayatın ihtiyaçları doğrultusunda yapısında önemli değişiklikler gerçekleştirmiştir.⁷⁵⁰ CHP'nin bu kurultayda tüzük değişikliğine gitmesinde en önemli etkenlerden biri, karşısında halkın tercih edebileceği bir partinin olması yani DP'nin günden güne halkın tercihinde dönüşmesidir.

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde yapılan 7. CHP Kurultay'ı parti içinde yapılan seçimler ve parti tabanının etkinliğini artırması bakımından önemlidir. Bu kurultay CHP içerisinde demokratik adımların atıldığı ve liberalleşmenin başladığı bir kurultay olmuştur.⁷⁵¹ Bu kurultayda CHP toplumun bütün kademelerini kucaklayan ve tarihsel bağları sadece Cumhuriyet tarihiyle değil, daha geriye götüren bir milliyetçilik anlayışını benimsemiştir. Ayrıca katı laiklik uygulamalarından vazgeçmeye yönelik politikalar bu kurultayda belirlenmiştir.⁷⁵²

CHP Kurultay'ı o dönemde siyasi tartışmaları, parti içindeki çekişmeleri ve Saka Hükümeti'ne yönelik iddiaları ile kamuoyunu meşgul etmiştir. Kurultay devam ederken

⁷⁴⁹ CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960, s. 67.

⁷⁵⁰ Murat Kılıç, "Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, Bahar 2012, s. 196.

⁷⁵¹ Tanör, s. 259.

⁷⁵² Kılıç, s. 199, 200.

Hasan Saka Hükümeti'nde değişiklikler yapılacağına, hatta Saka Hükümeti'nin istifa edeceğine dair haberler çıkmıştır.⁷⁵³ CHP'nin 7. Kurultay'ı parti içi dengeler açısından ve yaşanan değişimlerle Hasan Saka Hükümeti'nin politikalarını da etkilemiştir.

3.3.1.2. Birinci Hasan Saka Hükümeti Döneminde Yaşanan Siyasi-Ekonomik Gelişmeler

Birinci Hasan Saka Hükümeti döneminde siyasi meselelerin yanında ekonomik meseleler de büyük önem arz etmiştir. Saka, TBMM'de yapmış olduğu konuşmada özellikle buğday fiyatının artırılmamasının sebeplerini milletvekillerine şöyle açıklamıştır:

“Buğday alım fiyatları arttırıldığı takdirde buna bağlı olan ekmek fiyatlarının da arttırılması; hububat fiyatlarıyla diğer maddeler fiyatlarının birbirini kovalaması ve böylece umumi bir fiyat yükselişinin tahrik edilmesi ve bunun ücret fiyat müvazenesini ihlal etmesi gibi kaçınılmaz neticelerle karşılaşmış olacağını göz önünden uzak tutmamak lazımdır.

*Buğday fiyatları arttırıldığı takdirde buna bağlı olan peynir, et, susam gibi maddelerin fiyatları artacak, memleket dahilinde kimse spekülasyon aramamalı ve hububatı bu fiyatlardan emniyetle mubayaaya devam etmelidir. Aksi takdirde her türlü kanuni tedbirler alınacaktır.”*⁷⁵⁴

Saka'nın yukarıdaki açıklamalarından da anlaşılacağı üzere hükümetin en önemli uğraşı, fiyat artışlarını kontrol altına alarak hayat pahalılığını önlemeye çalışmaktır. Ancak bu durumun bir önemli sıkıntısı, buğday fiyatının sabit tutulduğu takdirde çiftçinin gelirlerinin de azalmasına sebep olmasıdır. Bu durum özellikle muhalefetin iktidarı eleştirmekte kullandığı bir politikaya dönüşmüştür.

Savaş yıllarında büyük zorluklar içerisinde tarımla uğraşan halk, savaş sonrasında da bu sıkıntıların devam etmesi ile birlikte iktidarda bulunan CHP'den uzaklaşarak yapılan yanlışları eleştiren muhalefet partisi konumunda olan DP'ye yakınlaşmıştır. DP'li siyasiler özellikle gıda darlığı ve köylüye yüklenen vergiler gibi meseleleri gündeme getirerek bu dönemde muhalefet etmişlerdir.⁷⁵⁵

Hasan Saka döneminde yaşanan bu iç politik meselelerin yanında dış politikada da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde yaşanan gelişmelerden biri de Yunanistan'daki

⁷⁵³ “Kabine hakkında şayialar”, *Cumhuriyet*, Sayı 8362, s. 1, 3, İstanbul 27 Kasım 1947.

⁷⁵⁴ “Buğday fiatlerini arttırmak imkânsızdır”, *Akşam*, Sayı 10.472, s. 1, 2, İstanbul 13 Aralık 1947.

⁷⁵⁵ Metinsoy, s. 222, 223.

Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Griswold'un Türkiye'ye ziyaretidir. Griswold bu ziyareti sırasında birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Açıklamalarında görevlerinin Türk Hükümeti'nin siyasetine müdahalede bulunmak değil, gelen malzemenin kullanılmasına yardım etmek olduğunu söylemiştir. Daha sonra Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir yardımın geleceğini, bu yardımın büyük bir itina ve dikkat ile uygulanacağını belirtmiştir.⁷⁵⁶

TBMM'de 1948 yılı için yapılan bütçe görüşmelerinde Başbakan Hasan Saka milletvekillerinin sorularına cevap vermiştir. Saka, işçilerin geçim durumlarına dair ayrıntılı bir şekilde bilgi vermiştir. DP Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan bazı fabrikalardaki ve iş yerlerindeki işçilerin ücret, iskân ve vergi durumlarıyla ilgili hükümetten açıklama istemiştir. Saka, Polatkan'ın sorusuna geniş ve ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir.⁷⁵⁷ Saka mecliste yapmış olduğu konuşmada, hükümetin devlet fabrikalarında ve atölyelerinde çalışan işçilerin durumlarını düzeltmek için şimdiye kadar elinden gelenin fazlasını yaptığını belirtmiştir. Sözlerinin devamında Saka şu ifadelerde bulunmuştur:

“Gerek ücretleri mümkün mertebe yükseltmek, hayat standardını takip için elinden geleni yapmış olduğu gibi bunların içtimai durumlarını tanzim için sigortalar ve içtimai kanunlar tesisi suretiyle bu gayeye tevessül etmiş bulunuyor. Bu şüphesiz ki iktisadi devletçilik doktrinine sahip bir devletin ve bu prensipler üzerinde yürüyen bir hükümetin daima memleket için bilhassa zayıfları kuvvetli sayılan zümrelere karşı, menfaat noktasından, himaye vazifesini devlet üzerine bir vazife olarak almış telakkisinin neticesidir. Şimdiye kadar yapılmış olan işler, bütün daha yapılması lazım gelen işleri tüketmiş değildir...”

Şüphe yok ki bu vâdide yapılacak daha çok işlerimiz vardır. Türkiye’de işçi sınıfı, aralarındaki bütün nispetler mahfuz kalmak şartıyla herhangi bir memleketin aynı sınıfı içtiması ile mukayese edildiği zaman görürüz ki birçok memleketlerden aşağı değil hatta yüksek telakki edilecek duruma gelmiş bulunmaktadır.”⁷⁵⁸

Başbakan Hasan Saka ve Bakanlar Kurulu bu dönemde TBMM'de, özellikle DP'li milletvekillerinin dönemin ekonomik sorunları ile ilgili sorularıyla karşı karşıya kalmışlardır.

⁷⁵⁶ “Amerikan askeri heyet reisinin beyanatı”, *Akşam*, Sayı 10.472, s. 1, 2, İstanbul 13 Aralık 1947.

⁷⁵⁷ “B. Millet Meclisi'nde Başbakanımız...”, *Ulus*, Sayı 9496, s. 1, Ankara 20 Aralık 1947.

⁷⁵⁸ TBMMZC, D. 8, C. 8, Birleşim 19, Celse 1, 19 Aralık 1947, s.73.

Birinci Hasan Saka Hükümeti'nin önemli gelişmelerinden biri de 1940-1947 yılları arasında uygulanan ve 7 yıl, 1 ay boyunca süren sıkıyönetim uygulamasının bitmesidir.⁷⁵⁹ İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerini kapsayan, 23 Kasım 1940 tarihinde başlayan ve son olarak 23 Haziran 1947 tarihinde 6 ay daha uzatılan sıkıyönetim⁷⁶⁰, 23 Aralık 1947 tarihinde gece yarısından itibaren sona ermiştir. Sıkıyönetim uygulamasının sona ermesiyle birlikte sıkıyönetim mahkemeleri ve faaliyetleri de böylece son bulmuştur.⁷⁶¹

1947 yılının son günlerinde TBMM'de yoğun bir şekilde bütçe görüşmeleri yapılmıştır. 30 Aralık 1947'de TBMM sabaha kadar çalışarak bütçe görüşmelerini tamamlamıştır.⁷⁶²

1948 bütçe görüşmeleri, 31 Aralık 1947 tarihinde TBMM'de 3 çekimser 51 ret oyuna karşı 359 oy ile kabul edilmiştir.⁷⁶³ Başbakan Hasan Saka milletvekillerine bütçeyi kabul ederek hükümete gösterilen güven için teşekkürlerini sunmuştur. Saka ayrıca ileri sürülen tenkit ve temennilerin hükümet için bir rehber olacağını belirtmiştir. Hasan Saka ayrıca muhalif milletvekillerine bütçe komisyonlarından itibaren bütçenin mümkün olduğu kadar iyi bir şekle girmesi için sarf ettikleri emek ve gayretler için teşekkür etmiştir. Saka iki aylık incelemelerden ve meclisin bu kadar sıkı elemesinden sonra bütçenin masraf ve gelir yekünlerinde herhangi bir azalma göstermemesinin israf bakımından ileri sürüldüğü kadar kusurlu olmadığının objektif bir delili olduğunu belirtmiştir.⁷⁶⁴ Hasan Saka Hükümeti, çok kısa süre önce kurulmasına rağmen mecliste yapılan bütçe görüşmelerinde, DP milletvekillerinin muhalefetine rağmen, 1948 bütçesini meclisten geçirmeyi başarmıştır. TBMM'nin tarihi boyunca bütçe görüşmeleri hep hararetle geçmiştir. Saka Hükümetinin bütçe görüşmelerinde yaşanan tartışmalar daha önceki bütçe görüşmelerinden farklıdır. Çünkü Saka Hükümeti ilk defa bütçesini sadece CHP milletvekillerine değil muhalefet partisi olan DP milletvekillerine karşı da savunmak durumunda kalmıştır.

TBMM tarafından 1948 Bütçesinin kabulünden sonra Hasan Saka Hükümeti yeni dönem çalışmalarına başlama imkânına kavuşmuştur. Hükümetin 1948 yılında en mühim

⁷⁵⁹ Emiroğlu, s. 558.

⁷⁶⁰ Alaattin Uca, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 40, Erzurum 2009, s. 389.

⁷⁶¹ "Sıkıyönetim dün gece sona erdi", *Ulus*, Sayı 9499, s. 1, Ankara 23 Aralık 1947.

⁷⁶² "Meclis sabaha kadar çalışarak...", *Son Posta*, Sayı 5637-615, s. 1, İstanbul 31 Aralık 1947.

⁷⁶³ TBMMZC, D. 8, C. 8, Birleşim 28, Celse 1, 31 Aralık 1947, s. 905.

⁷⁶⁴ "1948 Bütçesi 364 oyla kabul edildi", *Ulus*, Sayı 9508, s. 1, Ankara 1 Ocak 1948.

meselesi iktisadi kalkınma meselesidir. Ekonomik kalkınmanın en temel şartı da her alanda üretimin artırılması olmuştur.⁷⁶⁵ Hasan Saka Hükümeti, 1947 yılı sonları ve 1948 yılı başlarında Türkiye'nin ekonomik ve siyasal anlamda zor yıllarında görev yapmış; hem dış meseleler hem de çok partili hayatın başlangıcı olması sebebiyle gelen sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Demokrasi tartışmaları ve seçim gezilerinin yanında yaşanan bir önemli gelişme de o dönemde Siirt'e bağlı "Raman Dağı"nda bulunan petroldür.⁷⁶⁶ Raman'da 1338 metrede petrol bulunduğu haberi Hasan Saka tarafından ilk olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletilmiştir.⁷⁶⁷ Bölgede bulunan 9 numaralı kuyuda petrolün çıkması hükümet adına bir umut olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde yıllık 400 bin ton petrol ithal ettiği ve bunun 50 milyon Türk lirasına denk gelmesi göz önüne alındığında Raman'dan gelen haber gündemde önemli bir yer tutmuştur.⁷⁶⁸

Saka Hükümeti kurulduğu günden itibaren ara ara hükümetin istifasına ve kabinede değişiklikler yapılacağına dair gerçeği yansıtmayan haberler gündeme gelmiştir. Özellikle muhalif DP çevrelerinde bu haberlerle sık sık karşı karşıya kalınmıştır. Bu haberlerin hükümeti yıpratmak amacıyla olduğu görülmektedir.⁷⁶⁹

1948 yılının başlarından itibaren Başbakan Hasan Saka'nın gündemini ülkede yaşanan ekonomik sorunlar ve iç politik meselelerin yanında Sovyet Rusya meselesi ve beklenen Amerikan yardımları gibi dış meseleler oluşturmuştur.

3.3.1.3. Birinci Hasan Saka Hükümeti'nde Atılan Demokratik Adımlar

1948 yılı başlarında Hasan Saka Hükümeti'nin önemli faaliyetleri Seçim Kanunu ve Toprak, Orman, Polis Vazife ve Salahiyet, Memurun Muhakemat Kanunlarında değişikliklerin yapılmasıdır. Atılan bu adımlar çok partili hayat ve demokrasi için önemli bir değişim sürecini başlatacaktır.

Başbakan Hasan Saka, ocak ayında CHP Meclis Grubu'ndan özellikle Seçim Kanunu'nda değişiklikler yapmak için yetki istemiştir. Bunun üzerine CHP Meclis Grubu'nda Seçim Kanunu'nun düzenlemesiyle ilgili verilen teklif, yoğun tartışmalar yaşanmasına sebep

⁷⁶⁵ "İktisadi kalkınma davamız", *Ulus*, Sayı 9510, s.1, Ankara 3 Ocak 1948.

⁷⁶⁶ Nadir Yurtoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950)", *Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 20, 2017, s. 154.

⁷⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10025, 27 Şubat 1948.

⁷⁶⁸ "Son petrol sondajları...", *Ulus*, Sayı 9569, s. 1, 3, Ankara 3 Mart 1948.

⁷⁶⁹ "Hasan Saka Kabinesi", *Akşam*, Sayı 10.492, s.1, İstanbul 2 Ocak 1948.

olmuştur. Bu teklifin aleyhinde konuşan CHP milletvekillerinin bazıları şunlardır: Hâcım Muhittin Çarıklı (Balıkesir Milletvekili), Hasan Fehmi Ataç (Gümüşhane Milletvekili), Muhittin Baha Pars (Bursa Milletvekili), Saim Ali Dilemre (Rize Milletvekili), General Vehbi Kocagüney (Erzurum Milletvekili), Fahri Karakaya (Elazığ Milletvekili), Süreyya Örgüevren (Balıkesir Milletvekili), Rasih Kaplan (Antalya Milletvekili), İbrahim Refik Soyer (Niğde Milletvekili), Recai Güreli (Tokat Milletvekili), Ekrem Oran (İzmir Milletvekili), Galip Pekel (Tokat Milletvekili) ve Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl Milletvekili)'dir. Bu düzenlemeye karşı çıkanlar düzenlemenin DP'nin baskısı ile yapıldığını ve kamuoyunun bu durumu DP'nin gerçekleştirdiğini düşünecekleri görüşündedir. Bu milletvekilleri, durumun azınlığın çoğunluğa baskısı anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bu düzenlemenin lehine konuşan CHP'liler ise İhsan Hamit Tigrel (Diyarbakır Milletvekili), Sadi Konuk (Samsun Milletvekili), Sahir Kurutluoğlu (Kırşehir Milletvekili), Cavit Oral (Seyhan Milletvekili), Dr. Aziz Uras (Mardin Milletvekili), Dr. Kemal Satır (Seyhan Milletvekili), Cevat Dursunoğlu (Erzurum Milletvekili), Tahsin Banguoğlu (Bingöl Milletvekili), Nihat Erim (Kocaeli Milletvekili) ve Cemil Barlas (Gaziantep Milletvekili)'tir. Lehte konuşanlar özellikle Seçim Kanunu'nu değiştirmenin bir zaruret olduğunu belirtmişlerdir. Bu değişikliğin demokratik gelişmenin doğal sonucu olduğunu, halka seçim güvenliğinin verilmesi gerektiğini ve bu durumun CHP'nin lehine bir hareket olduğunu anlatmışlardır. Bu tartışmalar sonucunda, CHP Meclis Grubu'nda yapılan oylamada, 33 aleyhte oya karşı 176 lehte oyla kabul edilmiş ve Saka Hükümeti'ne bu değişikliklerin yapılması için yetki verilmiştir.⁷⁷⁰ Saka'nın bu dönemde başlatmış olduğu bu düzenlemeler bazı basın organlarında demokrasi sürecinde tamirat olarak algılanmıştır.⁷⁷¹ CHP içerisinde Hasan Saka'nın Seçim Kanunu'nda yapmaya çalıştığı düzenlemelere karşı çıkanlar Recep Peker'i destekleyen milletvekilleridir. Bu milletvekillerinin yapılacak düzenlemeye karşı çıkmalarının sebebi, CHP için bu durumun bir zaaf olacağını düşünmeleridir.⁷⁷² Saka, Seçim Kanunu'nda yapılacak olan düzenlemelerde ilk olarak kendi partisini ikna etmeye çalışmıştır. CHP içerisinde bu düzenlemelere karşı çıkanların olmasına rağmen genel olarak Saka'nın desteklendiği görülmüştür.

⁷⁷⁰ "C.H.Partisi Meclis Grubu seçim kanununun ...", *Akşam*, Sayı 10.504, s. 1, İstanbul 14 Ocak 1948.

⁷⁷¹ "CHP'de Tamirat", *Mizah*, Sayı 81, Cilt 4, s. 1, İstanbul 23 Ocak 1948.

⁷⁷² Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 2. Cilt, s. 874.

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde 26 Ocak 1948 tarihinde TBMM Başkanı Kazım Karabekir, geçirmiş olduğu kalp krizi sonucu vefat etmiştir.⁷⁷³ Kazım Karabekir'in ani ölümü hem ailesine hem de bütün millete büyük bir üzüntü yaşatmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Hasan Saka ve Bakanlar Kurulu; Karabekir ailesine taziye ziyaretinde bulunmuştur.⁷⁷⁴ Kazım Karabekir'in ölümünün ardından İsmet İnönü ve CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'ın önerisiyle TBMM Meclis Başkanlığı'na yine Milli Mücadele kahramanlarından ve Mustafa Kemal Atatürk'ün de Harp okulundan sınıf arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy seçilmiştir.⁷⁷⁵

Saka Hükümeti'nin demokrasi sürecinde en önemli adımlarından biri, 20 Şubat 1948 tarihinde TBMM'nin "Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu"nun 18. maddesinin kaldırılmasıyla ilgili tekliftir. TBMM'de yapılan görüşmelerde hükümetin vermiş olduğu bu teklifi, CHP milletvekilleri kadar DP'li milletvekilleri de desteklemiştir.⁷⁷⁶ Saka Hükümeti'nin değiştirmek istediği 18. madde şöyledir: *"Fevkalade hallerde devletin emniyet ve selametini ve ictimai nizamı tehdit ve ihlal kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinde veya devamına müessir olacaklarında şüphe edilenleri sebep ortadan kalkıncaya kadar polis nezareti altına alabilir. Ve umumi ve hususi nakil vasıtalarına vaziyet edebilir. Bu hal ve vaziyetin devamının takdiri en büyük mülkiye amirine aittir."* Bu madde mülki idari amirlerine vatandaşların hürriyetlerini kısıtlamaya yönelik geniş bir yetki vermiştir.⁷⁷⁷ Saka Hükümeti'nin kanunda yer alan bu maddenin kaldırılmasını gerçekleştirmesi; vatandaşların ve muhalefetin daha da özgür bir şekilde hareket etmesini sağlaması açısından önemli bir adım olmuştur.

20 Şubat 1948 tarihinde TBMM kış tatiline girmiştir. Bu süreçte Başbakan Hasan Saka ve muhalefet partisi olan DP, yurt içi seçim gezileri düzenlemişlerdir.⁷⁷⁸ Bu gezilerde amaç, yapılacak olan kısmi seçimlerde hem adayları belirlemek hem de halkın nabzını yoklamaktır.⁷⁷⁹ Saka'nın Erzurum'dan başlayarak Erzincan'a uzanan ilk seçim

⁷⁷³ "Gl. K. Karabekir anjin krizinden vefat etti", *Akşam*, Sayı 10.517, s. 1, İstanbul 27 Ocak 1948.

⁷⁷⁴ Selçuk Ural-Nesrin Hangül, "Kazım Karabekir'in Vefatının Türk Basınındaki Akisleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 61, Aralık 2018, s. 276.

⁷⁷⁵ Uran, s. 399, 400.

⁷⁷⁶ "18 inci madde", *Ulus*, Sayı 9558, s. 1, Ankara 21 Şubat 1948.

⁷⁷⁷ TBMMZC, D. 8, C. 10, Birleşim 45, Oturum 1, 20 Şubat 1948, s. 261.

⁷⁷⁸ "Seçim Savaşı", *Hergün*, Sayı 139, s. 1, İstanbul 29 Mart 1948.

⁷⁷⁹ "Kısmi Seçim", *Hergün*, Sayı 140, s. 1, 3, İstanbul 30 Mart 1948.

gezésinde⁷⁸⁰ kendisine Ekonomi Bakanı Cavit Ekin de eşlik etmiştir. Saka yapmış olduğu konuşmalarda özellikle Doğu vilayetlerinin kalkındırılması üzerinde durmuştur.⁷⁸¹

Hükümet ve CHP’de bu gelişmeler yaşanırken, DP içerisinde kutuplaşma ve ayrılıkların yaşandığı görülmektedir. Özellikle DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner’in⁷⁸² istifası, parti içinde yaşanan kargaşanın ve sorunların başlangıcı olmuştur.⁷⁸³ Kenan Öner parti liderlerini, iç muhalefeti ve İnönü’ye karşı olan muhalif grupları ortadan kaldırmakla suçlamıştır. Öner, Bayar’ı suçlayarak İnönü’yle Bayar’ın birlikte hareket ettiğini ve ondan maddi yardım aldığı iddialarını ortaya atmıştır.⁷⁸⁴ Kenan Öner’in bu tutumu dönemin karikatür dergilerinde DP’de büyük bir yara açtığı ve muhalefeti böldüğü şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁸⁵ Daha sonra DP içerisinde muhalefet eden beş milletvekilinin mart ayında partiden ihraç edilmesi, parti içindeki tartışmaları artırmıştır. İhraç edilen milletvekilleri Kemal Silivrili (İstanbul Milletvekili), Osman Nuri Köni (İstanbul Milletvekili), Necati Erdem (Muğla Milletvekili), Mitat Sakaroğlu (Muğla Milletvekili) ve Sadık Aldoğan (Afyon Karahisar Milletvekili)’dır. DP’nin bu kararı almasından sonra Genel İdare Kurulu üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşenk (Sinop Milletvekili), Enis Akaygen (İstanbul Milletvekili), Emin Sazak (Eskişehir Milletvekili), Ahmet Oğuz (Eskişehir Milletvekili), Hasan Dinçer (Afyon Karahisar) ve Ahmet Tahtakılıç (Kütahya Milletvekili) istifa etmişlerdir.⁷⁸⁶ Bu süreçte Genel İdare Kurulu’ndan istifa eden bu altı milletvekili çok geçmeden partiden ihraç edilmişlerdir. Bu ihraçlardan sonra DP’de tasfiye hareketi son bulmuştur. Muhalif milletvekilleri mecliste üçüncü bir parti olma yoluna girmişlerdir.⁷⁸⁷ Bu dönem, hem CHP hem de DP’de muhalif olanların ayrıldığı ve yeni muhalif girişimlerin başladığı bir dönem olmuştur.⁷⁸⁸

DP içerisinde kopan muhaliflerin bir kısmı Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Nuri Köni, Mustafa Kentli, Emekli General Cafer Tayyar, Cevat Gücün, Kenan

⁷⁸⁰ “Başbakan dün akşam Erzincan’a hareket etti”, *Ulus*, Sayı 9596, s. 1, Ankara 30 Mart 1948.

⁷⁸¹ “Başbakan Hasan Saka Doğu seyahatine çıkıyor”, *Cumhuriyet*, Sayı 8480, s. 1, İstanbul 24 Mart 1948.

⁷⁸² Kenan Öner özellikle 1946-1947 yıllarında eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ile yaşamış olduğu mahkeme süreciyle muhalif kimliğini ortaya koymuştur. Bu dava ile Komünizm ve Milliyetçilik tartışmaları kamuoyunu meşgul etmiştir. Dava sonucunda Kenan Öner beraat etmiştir. Kenan Öner, *Öner ve Yücel Davası*, Kenan Matbaası, İstanbul 1947, s. 1, 28, 67, 70.

⁷⁸³ Esra Dik, “1948: Marshall Planıyla “Hür Dünya”ya Giriş”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi:3, TİDATA, Ankara, Aralık 2008, s. 948.

⁷⁸⁴ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınevi, İstanbul 2010, s. 48.

⁷⁸⁵ “Hürriyeti ebediye yolunda”, *Mizah*, Sayı 85, Cilt 4, s. 389, İstanbul 20 Şubat 1948.

⁷⁸⁶ “Demokrat Partide beş milletvekili Partiden çıkarıldı”, *Ulus*, Sayı 9577, s. 1, Ankara 11 Mart 1948.

⁷⁸⁷ “D. Parti Artık Kat’i Hüviyetini Aldı”, *Hergün*, Sayı 135, s. 1, İstanbul 25 Mart 1948.

⁷⁸⁸ “Bazı Azalarını Kaybettikten Sonra”, *Mizah*, Sayı 89, Cilt 4, s. 1, İstanbul 19 Mart 1948.

Öner ve Osman Bölükbaşı etrafında toplanmışlardır. Yeni kurulacak olan partinin çekirdek kadrosu bu isimlerden oluşmuştur.⁷⁸⁹ Temmuz 1948 tarihinde Fevzi Çakmak öncülüğünde Millet Partisi kurulmuştur.⁷⁹⁰

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde Türk demokrasi hayatı açısından yaşanan önemli gelişmelerden biri de Millet Partisi'nin kurulmasıdır. Saka döneminde mecliste sadece CHP, DP değil; muhalefet içerisinde de Millet Partisi gibi yeni partiler ortaya çıkmıştır. Bu olay, Türkiye'de çok partili hayat açısından önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Başbakan Hasan Saka'nın Türk demokrasisi açısından bu dönemdeki önemli uğraşlarından biri de Seçim Kanunu üzerinde birtakım düzenlemeler yapmaya çalışmasıdır. TBMM'de, DP ve CHP milletvekilleri Seçim Kanunu üzerinde yapılacak değişikliklerle ilgili yoğun tartışmalar yaşasalar da tam bir mutabakata varamadıkları görülmüştür.⁷⁹¹

1948 yılının özellikle Nisan ve Mayıs aylarında CHP Parti Grubu'nda Seçim Kanunu'nda değişikliklerle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri 11 Mayıs 1948 tarihinde parti grubunda yapılan yoğun tartışmalara rağmen müzakereler sonucu “gizli oy açık tasnif” meselesinin parti meclisinde kabul edilmesi olmuştur.⁷⁹² Mecliste İçişleri Komisyonu'nda hükümet ile DP arasında Seçim Kanunu tasarısıyla ilgili tartışmalar yaşanmıştır. DP'nin ileri sürdüğü seçimlerde “adli murakabe” (adli denetim) meselesi reddedilmiştir. Bu dönemde Seçim Kanunu tasarısıyla ilgili tartışmalarda muhalefet Saka Hükümeti'ne yoğun baskı uygulamıştır.⁷⁹³ Birinci Saka Hükümeti döneminde gerek mecliste gerekse basında en çok tartışılan meselelerden biri Seçim Kanunu'nda yapılacak olan değişiklikler olmuştur. Bu tartışmalar İkinci Saka Hükümeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir.

Sovyet Rusya'nın bu dönemdeki tutumu, komünizm karşıtı politikaların oluşmasına sebep olmuştur. Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi hocalarından Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes'in öğretim üyeliğinden çıkarılması da bu dönemde yaşanmış önemli gelişmelerdendir.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ “Yeni parti 10 güne kadar işe başlıyor”, *Akşam*, Sayı 10.619, s. 1, İstanbul 8 Mayıs 1948.

⁷⁹⁰ Dik, s. 949.

⁷⁹¹ “Partiler arasında mühim bir ihtilaf”, *Hergün*, Sayı 172, s. 1, İstanbul 1 Mayıs 1948.

⁷⁹² “Gizli oy, açık tasnif esası kabul olundu”, *Hürriyet*, Sayı 12, s. 1, İstanbul 12 Mayıs 1948.

⁷⁹³ “Cumhurbaşkanı D. Parti'nin tenkid ettiği...”, *Hergün*, Sayı 175, s. 1, İstanbul 4 Mayıs 1948.

⁷⁹⁴ “Üniversite senatosu karar verdi”, *Ulus*, Sayı 9518, s. 1, Ankara 11 Ocak 1948.

Niyazi Berkes hatıralarında Hasan Saka'nın bir üniversite hocası olmasına rağmen yanlarında olmadığını belirtmiştir. Saka'yı bu meselede, Milli Şef Dönemi'nin baskıcı politikalarını takip etmekle eleştirmiştir.⁷⁹⁵

Birinci Saka Hükümeti'nin en sancılı dönemi, 1948 yılının Nisan ve Mayıs aylarında yaşanmıştır. O dönemin muhalif gazete ve dergilerinde Saka Hükümeti yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Hayat pahalılığı, vergi adaletsizliği ve sosyal adalet meselelerinde hükümetin vadettiklerini gerçekleştirememesi, bu eleştirilerin kaynağını oluşturmuştur.⁷⁹⁶ Özellikle ülkede yaşanan ekonomik kriz bu dönemde zirve yapmıştır. Buğdaydan şekere büyük bir buhran yaşanmış, bu durum Saka Hükümeti'ni zor duruma düşürmüştür. Muhalif gazeteler Saka Hükümeti'ni buğday ihracı, Sağlık Bakanı Behçet Uz⁷⁹⁷, un ilaç davası ve Amerika'dan gemi satın alınması gibi meselelerle yoğun eleştiri altına almışlardır.⁷⁹⁸ Bu durumu özellikle DP lideri Celal Bayar, hükümet karşısında propaganda yaparak kullanmıştır. Celal Bayar'ın bu dönemde yapmış olduğu bir başka propaganda da Bayar'ın yurt seyahatinde Samsun'dan Tokat'a geçerken Şeyhler Köyü'nde yaşadıklarını Başbakan Saka'ya telgrafla bildirmesidir. Basına yansıyan olayda, Şeyhler Köyü'nde açlıktan ölümler yaşandığı ve köylünün tütünlerinin % 70'ini satamadıkları bildirilmiştir. DP Başkanı Celal Bayar, Şeyhler Köyü'nde yapmış olduğu konuşmada şu sözleri söylemiştir:

*“Ne mübarek insanlarsınız ki karnınızı doyurmadan önce verginizi vermeyi düşünüyorsunuz. Hâlbuki evvela karnınızı doyurunuz. Ondan sonra vergi ödemeneze sıra gelsin. Açlıktan bahsediyorsunuz; şayet bu memlekette aç kalıncaksa hep beraber aç kalacağız ve bu memlekette bir kısım vatandaşlar doyacak bir kısım vatandaşlar aç kalacak değildir.”*⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ Berkes, s. 443, 444.

⁷⁹⁶ “Nisan balığı”, *Millet Dergisi*, Sayı 113, Cilt 5, s. 1, İstanbul 1 Nisan 1948.

⁷⁹⁷ Behçet Uz: 16 Ocak 1893'te Denizli'de doğmuştur. Tıp Fakültesini 1918'de bitirmiştir. Şişli Çocuk Hastanesi'nde Doktor Kadri Raşit Paşa'nın yanında asistan yardımcı olarak çalışmıştır. İzmir Memleket Hastanesi'nde Çocuk Servisi Şefliğine atanmıştır. Kısa sürede İzmir'de sevilen sayılan hekimlerden biri olmuştur. Doktorluğunun yanında 1931-1940 yılları arasında İzmir Belediye Başkanlığı yapmıştır. 1942 yılında CHP Denizli milletvekili seçilmiş, I. Saraçoğlu Hükümeti'nde Ticaret Bakanlığı yapmıştır. Recep Peker ve Hasan Saka Hükümetlerinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev yapmıştır. Bu görevi sırasında sağlık hizmetlerinin düzenli ve planlı bir şekilde yapılmasında büyük gayretler göstermiştir. Behçet Uz 1986 yılında İzmir'de vefat etmiştir. Rahmi Dirican, “Dr. Behçet Uz (1893-1986) ve Ulusal Sağlık Planı”, *Toplum ve Hekim*, Sayı 6, Cilt 16, Kasım-Aralık 2001, s. 465.

⁷⁹⁸ “Kabinenin istifasına kafi...”, *Hergün*, Sayı 161, s. 1, İstanbul 20 Nisan 1948.

⁷⁹⁹ “B. Celal Bayar”, *Akşam*, Sayı 10.613, s. 1, İstanbul 2 Mayıs 1948.

Birinci Hasan Saka Hükümeti'ni eleştiren sadece Celal Bayar başkanlığındaki DP olmamıştır. Muhalif gazeteler, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz'un ve diğer bakanların uygulamalarıyla ilgili ağır eleştirilerde bulunmuş ve 1948 Nisan ve Mayıs aylarında hükümette değişiklik yapılması gerektiği ile ilgili haberler yayınlamıştır.⁸⁰⁰ Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz, basında çıkan ilaç ve pamuk ithali hakkındaki yazılara cevaben ülkede üretilmeyen ilaçların ithal edildiğini ve halk sağlığı açısından devamlılığın sağlanması için bunların yapıldığını beyan etmiştir.⁸⁰¹ Birinci Saka Hükümeti'nin son günleri hem Başbakan Hasan Saka, hem de kabinedeki bakanlar açısından ağır eleştiriler altında geçmiştir. Bu süreçte Saka ve kabine üyeleri eleştirilere cevaplar vermeye çalışmış ve açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri, 1948 yılı Mayıs ayında bütün ülkede yaşanan şeker darlığı meselesidir. Piyasada şekerin azlığı sebebiyle oluşan karaborsadan Saka Hükümeti sorumlu tutulmuş ve ağır eleştirilere maruz kalmıştır.⁸⁰²

Birinci Saka Hükümeti döneminde ekonomide ve çok partili hayatta krizlerin yaşandığı ve tartışmaların yoğun olduğu görülmüştür. Bu dönemdeki tartışmalardan biri de ülkedeki din adamı ihtiyacını karşılamak için ortaya çıkmış ve 20 Mayıs 1948 tarihinde CHP Parti Grubu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı imam-hatip kurslarının açılmasına karar verilmesiyle başlamıştır.⁸⁰³ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından verilecek olan kurslara askerliğini yapmış ve ortaokul mezunu kimselerin alınması ile ülkenin ihtiyacı olan din hizmetlerinin karşılanması hedeflenmiştir.⁸⁰⁴ İmam-hatip kurslarının açılması kararı ve o dönemde CHP Parti Grubu tarafından hazırlanan raporda İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla ilgili kararların alınması, özellikle “Büyük Doğu” gibi muhalif dergilerde yoğun tartışmalara neden olmuştur. CHP Komisyonu, imam-hatip okullarının yanında yüksek din adamları yetiştirmek için üniversitede İslam İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasına karar vermiştir. Bu karara parti içerisinde Tahsin Banguoğlu ve Nihat Erim gibi milletvekilleri eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu milletvekillerinin eleştirileri, bu durumun Türkiye'de medreselerin yeniden açılması anlamına geleceği ve skolastik düşüncenin yeniden ortaya çıkacağı yönündedir. Muhalif kesimin eleştirileri de alınan kararların yeterli olmadığı yönünde olmuştur.⁸⁰⁵ Bu konuyla ilgili M. Naci Saraçlar imzalı

⁸⁰⁰ “Kabinenin istifası her an bekleniyor”, *Hergün*, Sayı 162, s. 1, İstanbul 21 Nisan 1948.

⁸⁰¹ “İthaline mecbur olduğumuz ilaçlar”, *Hergün*, Sayı 177, s. 1, İstanbul 6 Mayıs 1948.

⁸⁰² “Şeker Darlığı...”, *Hergün*, Sayı 185, s. 1, İstanbul 14 Mayıs 1948.

⁸⁰³ CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960, s. 67.

⁸⁰⁴ “CHP Meclis Grubu”, *Ulus*, Sayı 9647, s. 1, Ankara 21 Mayıs 1948.

⁸⁰⁵ “Rapor ve...”, *Büyük Doğu*, Sayı 83, Yıl 3, Cilt 4, s. 8-10, İstanbul 5 Mart 1948.

Sebilürreşad Dergisi'nde "Başbakan Hasan Saka'ya Açık Teşekkür" isimli bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda, Saka'nın din derslerinin okullarda kabulüne dair almış olduğu karar ile ilgili olumlu yorumlarda bulunulmuştur. Ayrıca o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan "Müslüman çocuğunun kitabı" adlı eserin Saka tarafından beğenilmemesi ve bu kitabın okullara dağıtılmasına engel olması nedeniyle Sebilürreşad Dergisi, Hasan Saka'ya bu yazıyla teşekkür etmiştir.⁸⁰⁶

Saka döneminde iç politikada önemli olaylar yaşanırken Saka Hükümeti'nin bir önemli gündemi de Türk-Amerikan ilişkileridir. Bu dönemde beklenen en önemli gelişmelerden biri Amerika'dan gelecek olan yardımlardır.

3.3.1.4. Türk-Amerikan İlişkileri ve Marshall Planı

Amerika Başkanı Truman bu dönemde yapmış olduğu açıklamalarda Avrupa'nın kalkınması için Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmasının önemini vurgulamıştır.⁸⁰⁷ 1947 yılından itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım programı, 1948 yılında yürürlüğe giren Dış Yardım Kanunu (Foreign Assistance Act) kapsamına alınarak devam etmiştir. Bu kanunla ABD; Türkiye ve Yunanistan'a yardım programı çerçevesinde 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek oluşturmuştur.⁸⁰⁸ Bu dönemde ABD, Türkiye'ye 4 denizaltı ve 11 savaş gemisini, 1 Nisan 1948 tarihine kadar teslim edeceğini belirtmiştir.⁸⁰⁹ Saka döneminde Amerikan politikalarının Türkiye üzerinde etkisinin arttığı görülmüştür. Özellikle Sovyet Rusya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında izlediği yayılmacı politikalar Türkiye'yi ABD'ye, ABD'yi de Türkiye'ye yaklaştırmıştır.

Türkiye bu dönemde Sovyet tehdidi meselesi ile uğraştığı gibi ekonomik sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında yükselen fiyatlar ve ülke gelirlerinin azalması Türkiye'nin dış yardım bulma ihtiyacını doğurmuştur. 1945 yılından itibaren ABD'den yardım alma girişimleri başlamıştır. Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'a yardım planları savaştan sonra devreye girmiştir. Amerikan yardımları özellikle Sovyet tehlikesine karşı Türk ordusunun modernizasyonu üzerine olmuştur.⁸¹⁰ Saka dönemi, özellikle 1948 yılı liberal dünyaya açılan yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Amerika Başkanı Truman, demokrasiye bağlı devletlerin büyük tehlikelerden

⁸⁰⁶ "Hasan Saka'ya Açık Teşekkür", *Sebilürreşad*, Sayı 2, Cilt 1, s. 21, İstanbul Mayıs 1948.

⁸⁰⁷ "M. Truman Kongreye bir rapor verdi", *Ulus*, Sayı 9515, s. 1, Ankara 8 Ocak 1948.

⁸⁰⁸ Gönlübol-Ülman, s. 218, 219.

⁸⁰⁹ "Yardım kanunu gereğince", *Ulus*, Sayı 9517, s. 1, Ankara 10 Ocak 1948.

⁸¹⁰ Gönlübol-Ülman, s. 219.

kurtulması için ABD'nin her şeyi yapması gerektiğini savunmuştur. 1948 yılı bu sebeple Marshall Planı'nın devreye gireceği bir yıl olarak Türkiye ve özellikle Avrupa açısından önem arz etmiştir.⁸¹¹

Marshall Planı Batı Avrupa'da siyasi istikrarı sağlamada ve Komünist partilerin ilerlemesini durdurmada güçlü bir etken olmuştur. Bu sebeple Marshall Planı, Soğuk Savaş üzerinde başarılı bir süreci başlatmıştır.⁸¹²

ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard'da yapmış olduğu açıklamalar, daha sonra "Marshall Planı" diye bilinen ekonomik yardım programının temelini oluşturmuştur. 3 Nisan 1948'de kabul edilen Ekonomik Kalkınma Yasası, Batı Avrupa'nın yanı sıra Türkiye ve Yunanistan'ı da kapsayan ekonomik yardım sağlamıştır. Marshall Yardımı Programı hayata geçerken, Batı Berlin'in Sovyet Rusya tarafından abluka altına alınması Berlin Krizi'ni ortaya çıkarmıştır. Bu durum Sovyet saldırganlığının tehlikelerinin azalmadığını açıkça ortaya koymuştur.⁸¹³

Marshall Planı'nın önemli aşamalarından biri de 15 Mart 1948 tarihinde Paris'te başlayan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi toplantısıdır. Bu toplantıya 16 ülke katılmıştır. 15 Mart'ta toplanan ve 16'lar Konferansı olarak geçen bu toplantıya Hasan Saka Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak⁸¹⁴ katılmıştır. Bu toplantının amacı, Avrupa Ekonomik İşbirliği alanında Avrupa'ya yapılacak olan Amerikan yardımının kontrolünü sağlamak için 16 devlet temsilcisinden oluşacak bir teşkilat kurmaktır. Bu dönemde Amerikan Kongresi Marshall Planı çerçevesinde Avrupa'ya Yardım Kanunu'nun şartlarını belirlerken, 16 ülkenin Dışişleri Bakanları Amerikan Yardımı ve Avrupa'nın kalkınması hakkında görüşlerini bu toplantılarda açıklamışlardır. Paris'te yapılan bu toplantıların sonucunda Avrupa'ya yapılan Amerikan yardımlarını verimli kullanmak

⁸¹¹ Dik, s. 947.

⁸¹² Charles P. Kindleberger, "The Marshall Plan and the Cold War", *International Journal*, Summer, Vol. 23, No. 3, 1968, p. 381.

⁸¹³ Satterthwaite, s. 81.

⁸¹⁴ Necmettin Sadak, 1890 yılında doğmuştur. Akşam Gazetesi'nin sahibi ve başyazarıdır. Eylül 1927'den itibaren Sivas milletvekilidir. Kasım 1930'da Cenevre'de yapılan Silahsızlanma Konferansı'nda Türk Heyeti'ne gazeteci olarak eşlik etmiştir. Ekim 1931'de İsmet Paşa ve Tevfik Rüştü Bey ile Atina'ya resmi ziyarette bulunmuş ve dönüşünde İstanbul'da yapılan İkinci Balkan Konferansı'na Türk delegelerinden biri olarak katılmıştır. Temmuz 1932'de Cenevre'de yapılan Parlamentolararası Kongre'ye ve Ocak 1933'te yapılan Silahsızlanma Konferansı'na katılmıştır. Kasım 1934'te meclisin Dışişleri Komitesi raportörü olmuştur. Ocak 1935 ve Eylül 1936'da Türk heyetleriyle Cenevre'ye gitmiştir. Mayıs 1940'ta İngiltere'yi ziyaret etmiş ve 1943 yılının başında bir grup Türk gazeteciyle Hindistan'a gitmiştir. İyi derecede Fransızca bilen Sadak, Birinci Hasan Saka Hükümeti'nde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. TNA. FO. Part 1, January to December 1947, p. 78.

adına Avrupa Ekonomik İşbirliği Kurulu'nun kurulmasına karar verilmiştir. Paris'te yapılan toplantılarda Saka Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Sadak, Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde ciddi yardıma ihtiyacı olduğunu anlatmıştır.⁸¹⁵ Amerikan Kongresi'nde 3 Nisan 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nun çıkması üzerine 16 Avrupa ülkesi 16 Nisan 1948 tarihinde Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurmuşlardır.⁸¹⁶ Türkiye, bu teşkilatın icra komitesine üye olarak seçilmiştir.⁸¹⁷

ABD, Paris'te toplanan ve 16 Avrupa ülkesinin ekonomik şartlarının belirlendiği raporları incelemiştir. Amerika, Marshall Planı'nın ekonomik kalkınma programlarının finansmanı için değil; savaştan harap olmuş, yıkılmış Avrupa'nın kalkınması için yapılan bir plan olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan bu boyutuyla etkilenmediği ve harap olmadığı için Türkiye'ye ilk başta ekonomik yardımın yapılmasına çekimser kalmıştır.⁸¹⁸ Türkiye, Amerika'nın bu düşüncesine karşı savaşa aktif bir şekilde katılmamış olmasına rağmen bölgede Sovyet tehdidine karşı ağır bir yük taşıdığını vurgulamıştır. Bu yükün telafisi için hazırlanan beş yıllık kalkınma planı için 615 milyon dolarlık yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁹

Marshall Planı'yla ilgili basına yansıyan haberlerde daha çok söylentilere yer verilmiştir. Bu söylentiler genellikle yardımın nasıl yapılacağı ile ilgilidir. Basında, Türkiye'ye Marshall Planı'yla doğrudan yardım yapılmayıp kredi ile yardım yapılacağına dair haberler yer almıştır.⁸²⁰ Birinci Saka Hükümeti döneminde Marshall Planı doğrultusunda Amerikan yardımının nasıl yapılacağıyla ilgili belirsizliklerin olması hükümeti olumsuz etkilemiştir. Başbakan Hasan Saka, bu dönemde artan ekonomik kriz ve yoğun muhalefet sebebiyle zor duruma düşmüştür.

3.3.1.5. Birinci Hasan Saka Hükümeti'nde Sona Doğru

Recep Peker Hükümeti'nin istifası üzerine kurulan Hasan Saka Hükümeti, yaklaşık 10 aylık sürecin sonunda yaşanan ekonomik buhran ve siyasi gelişmeler sebebiyle Başbakan Hasan Saka'yı istifaya ve kabinede değişiklik yapmaya götürmüştür.

⁸¹⁵ “Dış Bakanımızın Meclisteki demeci”, *Ulus*, Sayı 9614, s. 1, 4, Ankara 17 Nisan 1948.

⁸¹⁶ Armaoğlu, s. 399.

⁸¹⁷ “16'lar anlaşması dün imza edildi”, *Ulus*, Sayı 9614, s. 1, Ankara 17 Nisan 1943.

⁸¹⁸ Gönlübol-Ülman, s. 221.

⁸¹⁹ Papuççular, s. 103.

⁸²⁰ “Marshall Planı ve Türkiye”, *Akşam*, Sayı 10.573, s. 1, İstanbul 23 Mart 1948.

Birinci Saka Hükümeti'nin sonuna doğru kabinde yer alan bakanların yıprandığı ve hükümet içerisinde birtakım sorunların ortaya çıktığı görülmektedir. 26 Mayıs 1948 tarihinde TBMM'de yapılan görüşmelerde Hasan Saka'ya memurların Türkiye İş Bankası gibi özel sektöre gittikleri eleştirileri yapılırken memurların kıdemlerine göre maaşlarını belirleyen “Barem Kanunu” ile ilgili değişiklikler sorulmuştur. Milletvekili İhsan Hamit Tigrel, Barem Kanunu'yla ilgili düzenlemeler hakkında konuşurken, Başbakan Saka araya girerek böyle bir düzenlemenin meclise gelmeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Tigrel, hükümet içinde anlaşmazlıkların olduğunu ve bu düzenlemenin yapılacağını Ekonomi Bakanı'nın söylediğini belirtmiştir. Saka bunun üzerine hiç kimsenin hükümet adına böyle bir beyanatta bulunamayacağını belirtmiştir.⁸²¹ Bu durum özellikle muhalif basında Saka Hükümeti'nin bittiği haberlerinin çıkmasına ve bakanların hükümet adına konuşamayacağına dair haberlerin yapılmasına sebep olmuştur.⁸²² Saka Kabinesi'nde mevcut ve daha önce görev almış olan bakanların bu dönemde yıprandıkları görülmektedir. Eski Ticaret Bakanı Atıf İnan hakkında buğday ihracı ile ilgili hazırlanan raporun TBMM'ye verilmesi kabinde değişiklik yapılacağına dair haberlerin çıkmasına sebep olmuştur.⁸²³ Verilen bu raporda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin dış ülkelere hububat satışlarıyla ilgili yapılan incelemede bu satışların eski Ticaret Bakanı Atıf İnan'ın sevk ve idaresi altında yapılıp yapılmadığıyla ilgili meclis soruşturması yapılması istenmiştir. Mecliste yapılan oturumda bu konuyla ilgili sadece Atıf İnan'ın değil, Milli Savunma Bakanı Münir Birsell'in de adının karışması Birsell'in bakanlıktan ayrılmasına sebep olmuştur.⁸²⁴ Haziran ayının başında mecliste yaşanan bu durum, kabinde değişiklik yapılması ve hükümetin güven tazelemesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Birinci Saka Hükümeti'nin özellikle ekonomiyle ilgili meseleleri çözememesinden kabinde bulunan bakanlar sorumlu tutulmuştur. Hükümet vermiş olduğu vaatleri tutamamış, sorumluluk hükümeti oluşturan bakanlara yüklenmiştir. Bu durum, Saka Hükümeti'ni istifaya ve değişime götüren süreci başlatmıştır.⁸²⁵

Hasan Saka, 1948 yılının Haziran ayında buğday ve ekmek meseleleri ile meşgul olmuştur. Saka gazetecilere buğday fiyatları ve yıl içerisinde yapılacak olan düzenlemeler

⁸²¹ TBMMZC, D. 8, C. 11, Birleşim 63, Oturum 1, 26 Mayıs 1948, s. 511, 512.

⁸²² “Başbakan Hasan Saka daha şimdiden...”, *Hergün*, Sayı 203, s. 1, İstanbul 1 Haziran 1948.

⁸²³ “Hükümet artık müdahalede bulunacak...”, *Hergün*, Sayı 205, s. 1, İstanbul 3 Haziran 1948.

⁸²⁴ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 67, Oturum 1, 4 Haziran 1948, s. 31, 89, 90.

⁸²⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 49.

hakkında bilgi vermiştir. Halkın en büyük sıkıntıları olan buğday fiyatları ve ekmeğin temini meselesini Saka şu sözlerle izah etmiştir:

*“Hükümet, milli ekonominin temelini ziraatın teşkil ettiğini, ziraatımızda ise hububatın belkemiği olduğunu bilir ve bilhassa hububat istihsal eden vatandaşların hayat şartlarındaki hususiyetleri takdir eder. Mevzuu bu inanış altında tetkik ettik. Fakat hububat fiyatlarına dair takdirde bulunan hiçbir vatandaş yalnız bu görüş ile işi halledemez. Hububat fiyatları, bir taraftan, ekmek vesair hububat mamullerinin fiyatları yolu ile umumi geçim şartlarının esaslı bir unsuru ve diğer taraftan sair toprak mahsulleriyle bir fiyat muvazenesine dâhil bir unsurdur. Hükümet müstehliki de korumak görevini taşır.”*⁸²⁶

Saka’nın bu açıklamaları özellikle muhalif basında eleştirileri azaltmamış ve hükümet değişiminin yakın olduğuna dair haberler yapılmıştır. Bunlardan biri Saka’yı bir kuş olarak tasvir etmiş ve “ha uçtu ha uçacak” ifadesiyle karikatürize etmiştir.⁸²⁷

Başbakan Hasan Saka bu dönemde savaş sonrası devam eden sıkıntılarla yoğun bir mesai harcamıştır. Diğer taraftan da muhalefetin her türlü eleştirisine ve memnun olmayan tavırlarına karşı çabalarına devam etmiştir. Ancak Saka, hükümette yapacağı bazı değişikliklerle ve özellikle kabineye alacağı genç siyasetçilerle durumun düzeleceğine inanmıştır.⁸²⁸ Recep Peker Hükümeti’nin Ticaret Bakanı Atıf İnan hakkında mecliste devam eden incelemenin bitirilmemesi, Marshall Yardımıyla ilgili yeterince sonuç alınamaması gibi olaylar, Saka Hükümeti’nin sonunu getiren önemli gelişmeler olmuştur.⁸²⁹

8 Haziran 1948 tarihinde⁸³⁰ Hasan Saka Hükümeti’nin aylardır beklenen istifası gerçekleşmiştir. Ancak yeni kabineyi oluşturması için yeniden Hasan Saka görevlendirilmiştir. Saka’nın yeniden görevlendirilmesi bazı çevrelerde CHP’nin politikasında en küçük bir gelişme olmayacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁸³¹

Eylül 1947’de ekonomik, siyasal ve uluslararası ilişkiler bakımından zor bir dönemde kurulan Birinci Hasan Saka Hükümeti’nin ömrü bir yılı tamamlayamadan dolmuştur. Bu durumun sebepleri arasında bir türlü düzelmeyen ekonomik yapı ve çok partili hayatın

⁸²⁶ “Başbakanın verdiği izahata göre”, *Ulus*, Sayı 9658, s. 1, 4, Ankara 1 Haziran 1948.

⁸²⁷ “Sakayı ürküten ürkütene”, *Mizah*, Sayı 100, Cilt 4, s. 569, İstanbul 4 Haziran 1948.

⁸²⁸ Uran, s. 407, 408.

⁸²⁹ Tekeli, s. 445.

⁸³⁰ “Başbakan istifa etti”, *Ulus*, Sayı 9665, s. 1, Ankara 9 Haziran 1948.

⁸³¹ “Kabine değişikliği etrafında tefsirler”, *Hürriyet*, Sayı 41, s. 1, İstanbul 10 Haziran 1948.

hükümet üzerindeki baskısı görülebilir. Kabinede bulunan bazı bakanların beklenen katkıyı sağlayamaması da hükümetin ömrünü kısaltmıştır.

Hasan Saka, aynı zamanda 8 Haziran günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve yeni hükümet kurulana kadar da görevine devam etmesi İnönü tarafından istenmiştir.⁸³²

3.3.2. İkinci Hasan Saka Hükümeti (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949)

Hasan Saka, İkinci Hasan Saka Hükümeti'ni, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'den almış olduğu yetkiyle 10 Haziran 1948 tarihinde kurmuştur. Aynı gün Saka tarafından oluşturulan Bakanlar Kurulu listesi İnönü tarafından onaylanmıştır.⁸³³

İngiliz belgelerinde, Cumhurbaşkanı İnönü'nün, Başbakan Hasan Saka'dan kabinenin yeniden düzenlenmesinde CHP içerisinden ilerici görüşte olanların kabinde yer almasını istediği belirtilmiştir.⁸³⁴

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin 17. Hükümeti olan İkinci Hasan Saka Hükümeti'ni oluşturan Bakanlar Kurulu listesi şöyledir:

Tablo 3.2. Hasan Saka Tarafından Kurulan 17. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nde Görev Alan Bakanların Listesi.⁸³⁵

Görev	Adı Soyadı	Milletvekili Seçim Bölgesi	Göreve Başlama Tarihi	Görev Bitiş Tarihi
Başbakan	Hasan SAKA	Trabzon	10.06.1948	16.01.1949
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı	Faik Ahmet BARUTÇU	Trabzon	10.06.1948	16.01.1949
Devlet Bakanı	Ali Rıza ERTEN	Mardin	13.01.1949	16.01.1949
Adalet Bakanı	Fuat SİRMEN	Rize	10.06.1948	16.01.1949
Milli Savunma Bakanı	Hüsnü ÇAKIR	Samsun	10.06.1948	16.01.1949
İçişleri Bakanı	Münir Hüsrev GÖLE	Erzurum	10.06.1948	16.01.1949
Dışişleri Bakanı	Necmettin SADAK	Sivas	10.06.1948	16.01.1949
Maliye Bakanı	Şevket ADALAN	İzmir	10.06.1948	16.01.1949
Milli Eğitim Bakanı	Tahsin BANGUOĞLU	Bingöl	10.06.1948	16.01.1949
Bayındırlık Bakanı	Nihat ERİM	Kocaeli	10.06.1948	16.01.1949
Ekonomi Bakanı	Cavît EKİN	Diyarbakır	10.06.1948	16.01.1949
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemali BAYAZIT	Maraş	10.06.1948	16.01.1949

⁸³² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10065-1,2,3,4, 8 Haziran 1948.

⁸³³ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6929, 11 Haziran 1948.

⁸³⁴ TNA. FO. Part 3, January to December 1949, p. 3.

⁸³⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler, s. 163; Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10065-7, 10 Haziran 1948.

Gümrük ve Tekel Bakanı	Emin ERİŞİRGİL	Zonguldak	10.06.1948	16.01.1949
Tarım Bakanı	Cavit ORAL	Seyhan	10.06.1948	16.01.1949
Ulaştırma Bakanı	Kasım GÜLEK	Seyhan	10.06.1948	16.01.1949
Ticaret Bakanı	Cemil BARLAS	Said Gaziantep	10.06.1948	16.01.1949
Çalışma Bakanı	Tahsin BALTA	Bekir Rize	10.06.1948	16.01.1949

Kurulan İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin kabinede yapılan birkaç değişiklik dışında eski kabine üyelerinden oluşması, basında “bu kabinenin nesi yeni?” şeklindeki yorumları beraberinde getirmiştir. Yeni hükümetin özellikle ekonomi, ticari ve sosyal alanlarda ülkeyi rahatlatacak hamleler yapması gerektiği, bunları gerçekleştiremezse ömrünün çok uzun olmayacağı şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁸³⁶ Özellikle Hüsnü Çakır'ın İktisat Bakanlığı'ndan Milli Savunma Bakanlığı'na geçişi, Tahsin Bekir Balta'nın son üç kabinde de yer alması eleştirilere sebep olmuştur.⁸³⁷ Hasan Saka'nın kurduğu yeni kabinde dikkat çeken genç bakanlar da yer almıştır. Bayındırlık Bakanlığı'na Nihat Erim ve Ticaret Bakanlığı'na Cemil Sıtkı Barlas'ın getirilmesi dikkat çekmiştir. Tarım Bakanlığı'na Adanalı bir toprak ağası olan Cavit Oral'ın getirilmesi, o dönemde yine dikkat çeken durumlardan biri olmuştur. Kabinde bir diğer dikkat çeken isim, Birinci Saka Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanı olan Kasım Gülek'in Ulaştırma Bakanı olmasıdır.⁸³⁸ İkinci Saka Hükümeti'nde; Devlet Bakanı Abdülhalik Renda, Adalet Bakanı Şinasi Devrin, Milli Savunma Bakanı Münir Birsell, Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer, Sağlık Bakanı Behçet Uz, Tarım Bakanı Tahsin Coşkun, Ulaştırma Bakanı Şükrü Koçak, Ticaret Bakanı Mahmut Nedim Gündüzalp yer almamışlardır.

Hasan Saka Kabinesi'nin istifası yabancı gazetelerin ilgisini çekmiş ve buna dair haberler yapılmıştır.⁸³⁹ Ardından Saka'nın yeni hükümeti kurmasıyla da ilgili haberler yurtdışındaki gazetelere yansımıştır.⁸⁴⁰

İkinci Hasan Saka Hükümeti kurulduktan sonra TBMM'de sunacağı hükümet programını hazırlamaya başlamıştır. Hükümet programının hayat pahalılığı ve hububat meselesi ile ilgili çözüm üreten ve açık hükümler içeren bir program olacağı belirtilmiştir. Özellikle

⁸³⁶ “Yeni Kabine”, *Hürriyet*, Sayı 42, s. 1, İstanbul 11 Haziran 1948.

⁸³⁷ “Yeni kabine-Eski kabine”, *Aydede*, Sayı 91, s. 1, İstanbul 12 Haziran 1948.

⁸³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 49, 50.

⁸³⁹ TDA, 571/35796-141084-21, 10 Haziran 1948.

⁸⁴⁰ TDA, 571/35796-141084-20, 15 Haziran 1948.

yeni hükümetin ilk olarak “arpalı ekmeği” kaldıracığı, yine nüfus başına aylık şeker istihkakını üç kiloya çıkaracağı gibi beklentiler ortaya çıkmıştır.⁸⁴¹

İkinci Saka Hükümeti, meclisten henüz güvenoyu almadan muhalefetin eleştirileriyle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Celal Bayar, Hikmet Bayur, Kenan Öner gibi muhalifler yeni kabineyi eleştirmeye başlamışlardır.⁸⁴²

İkinci Hasan Saka Hükümeti, bu dönemde güvenoyu almayı beklemeden meclisteki faaliyetlerine devam etmiştir. Birinci Saka Hükümeti, Mayıs ayı sonunda demiryolları ve limanlar inşaatı ile ilgili 4643 sayılı kanunda değişiklik yapılması⁸⁴³ ile ilgili kararı ve “Bina Yapımını Teşvik Kanunu” gibi kanun tasarılarını meclisin gündemine getirmiştir. Özellikle “Bina Yapımını Teşvik Kanunu” tasarısının gerekçesi, büyükşehirlerde gitgide artan mesken sorununun baş göstermesidir. Savaş yıllarından itibaren yapı maliyet bedellerinin büyük ölçüde artması, hayat pahalılığı gibi sebeplerden dolayı bu döneme kadar çok az bina yapılmış olup, bu durum şehirlerde artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale getirmiştir. 1939’dan 1945 yılına kadar beş yılda yeniden yapılan bina sayısı, daha önceki beş yıllık dönem ile karşılaştırılınca mesken sorununun önemi daha açık anlaşılmaktadır. Ankara’da 1935-1939 yılları arasında ruhsatlı olarak yapılmış ev, apartman, dükkân gibi bina adedi 1277 olup, ortalama olarak bir yıla 265 yeni bina düşmektedir. 1940-1944 yıllarında ikinci beş yıllık dönemde yapılmış ruhsatlı binaların toplamı, 454 olarak kayda geçmiştir. Yani bir yıla ortalama 91 bina isabet etmiştir. Bu miktar 1945’te 64’e düşmüştür. İstanbul’da 1935-1939 yılları arasında ilk beş yıllık dönemde bina sayısı toplamı 3730 olup, bir seneye ortalama 746 yeni bina düşmektedir. 1940-1944 ikinci beş yıllık dönemde yeni bina adedi 1652 olarak gerçekleşmiş, bir seneye düşen ortalama 330 yeni bina olmuştur. 1945 yılında bu sayı daha da azalmış, yeni yapılan bina sayısı 198 olmuştur. Şehirlerdeki nüfusun artışı ve mesken sayılarının yetersizliği, böyle bir kanunun çıkmasını zaruri hale getirmiştir.⁸⁴⁴ Yeni kurulan Saka Hükümeti, TBMM’de o dönem için hayati önemde olan bu kanunların çıkarılmasıyla faaliyetlerine başlamıştır.

⁸⁴¹ “Yeni Kabine programını hazırlamaya başladı”, *Akşam*, Sayı 10.654, s. 1, İstanbul 12 Haziran 1948.

⁸⁴² “İkinci Hasan Saka kabinesi birincisini aratacaktır”, *Hürriyet*, Sayı 43, s. 1, 5, İstanbul 12 Haziran 1948.

⁸⁴³ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 71, Ek, 14 Haziran 1948, s. 151.

⁸⁴⁴ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 71, Ek, 14 Haziran 1948, s. 162.

İkinci Hasan Saka Hükümeti, 18 Haziran 1948 tarihinde TBMM’de güvenoyu alarak görevine başlamıştır.⁸⁴⁵ Hasan Saka aynı tarihte hükümetin programını mecliste milletvekillerine izah etmiştir. Saka konuşmasında ilk olarak II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyanın hala iyileşme sürecine giremediğini anlatmıştır. Türkiye’nin BM’ye olan inancının ve güveninin devam ettiğini ve Türk dış politikasının değişmeyeceğini belirtmiştir. II. Dünya Savaşı’ndan itibaren Türk milletinin katlandığı fedakârlıkların ne derece ağır olduğunu vurgulamıştır. Saka, 8 yıldır devlet bütçesinin yarısının bazen yarısından da fazlasının vatan savunmasına ayrıldığını belirtmiştir. Bu durumun milli ekonomiye günden güne ağır bir baskı yaptığını, ancak hükümetin şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da milli savunma ihtiyaçlarını her ihtiyacın üstünde tutacağını belirtmiştir. Saka daha sonra konuşmasına meclisin bu toplantı yılında çıkarmış olduğu bazı kanunlarla yeni demokratik sistemin temellerini kuvvetlendirdiğini anlatmıştır. Saka ayrıca hükümetin demokrasinin temeli sayılan halk iradesinin hâkim kılınabilmesi için Seçim Kanunu’nda değişiklik yapılacağını ve bu değişimin iyi niyet sahibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir şekilde olacağını vurgulamıştır. Saka konuşmasında, Basın Kanunu’nda anayasanın sağladığı sınırlar içerisinde en geniş eleştiri ve tenkit hakkını tanıyan ve kişinin şeref ve haysiyetini koruyacak şekilde düzenlemelerin yapılacağını da söylemiştir. Saka, demokrasinin önemini vurguladıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk iradesine dayanan bir idarenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.”

Başbakan Hasan Saka daha sonra konuşmasında, bütçenin yarısının milli savunma harcamalarında diğer yarısına yakın kısmının ise devlet kadrolarının giderlerinde, kültür, ekonomi, sağlık ve bayındırlık harcamalarında kullanıldığını belirtmiştir. Saka özellikle devlet kadrolarındaki artışların ve bunların giderlerinin devlet bütçesinde önemli bir yük haline geldiğini; bu konuda tasarruf yapılması gerektiğini ve teşkilat kadrolarının asgari hale getirilmesinin zaruri olduğunu vurgulamıştır. Saka, verimliliğin artırılması için tasarrufların yapılacağını, Türk parasının içeride ve dışarıda güvenini sağlamanın hükümetin görevi olduğunu izah etmiştir. Ayrıca ekonomik kalkınma için dış krediye ihtiyacın olduğunu ve bu konudaki çalışmaların yakın zamanda sonuç vereceğini

⁸⁴⁵ “Hükümet güvenoyu aldı”, *Ulus*, Sayı 9675, s. 1, Ankara 19 Haziran 1948.

anlatmıştır. Hasan Saka, yeni hükümetin programını kısaca bu şekilde anlatarak sözü milletvekillerine bırakmıştır.⁸⁴⁶

Hasan Saka konuşmasını yaptıktan sonra, TBMM’de milletvekilleri İkinci Saka Hükümeti’nin programı üzerine görüşlerini açıklamışlardır. İlk olarak DP Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik söz alarak İkinci Saka Hükümeti’ni değil, Birinci Saka Hükümeti’nin 9 aylık icraatını eleştirmiştir. DP’li Çevik, Saka’nın 9 aylık döneminde sıkıyönetimi kaldırmak ve Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun 18. maddesini değiştirmekten başka hiçbir eser bırakmadığını söylemiştir. Matbuat Kanunu’nun hala o korkunç haliyle durduğunu, Seçim Kanunu’nda istenen değişikliklerin yapılmadığını, özellikle İtalya, Fransa, Belçika’da olduğu gibi seçimlere hâkimlerin nezaret etmesi isteklerinin Seçim Kanunu’nda yapılacak düzenlemelere eklenmemesini eleştirmiştir. İsmail Hakkı Çevik ayrıca hükümetin hayat pahalılığını önleyemediğini, ekonomi politikalarının yanlışlığını ve buğday sorununu çözemediğini vurgulamıştır. Maden, ulaştırma, tarım politikaları gibi her konuda eleştiride bulunarak Yeni Saka Hükümeti’nin de başarılı olamayacağını, İkinci Hasan Saka Kabinesi için DP milletvekilleri olarak güvensizlik oyu vereceklerini söylemiştir.⁸⁴⁷

Daha sonra Eskişehir Milletvekili Memet Oğuz, sözlerine İkinci Saka Hükümeti’nin iktidar partisinin iki yıl içerisinde kurmuş olduğu üçüncü hükümet olduğunu vurgulayarak başlamıştır. İlk olarak Recep Peker’in iktisadi ve ekonomik işleri, 7 Eylül Kararları ile altüst ettiğini ve demokratik gelişmelere ayak uyduramayarak çekilip gittiğini anlatmıştır. Birinci Saka Hükümeti’nin ise 12 Temmuz Beyannamesi ile başlayan hak ve hürriyetlerin arttığı zihniyete hiçbir gayret gösteremediğini ve iktisadi, ekonomik, ticari alanlarda başarısız olduğunu anlatmıştır. Saka’ya bir diğer eleştiri de kabinede 8 bakanı değiştirerek sorumluluğu ve başarısızlığı kabineden ayrılan bakanların üzerine atması olmuştur.⁸⁴⁸

Üçüncü olarak söz alan DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, sözlerine kendinden önce söz alan DP’li milletvekillerinin Hasan Saka Hükümeti’nin hiçbir şey yapmadığını söylediklerini, kendisinin Saka Hükümeti’ne eleştirilerine rağmen Saka Hükümeti’nin faydalı işler de yapmış olduğunu anlatmıştır. Tekelioğlu sözlerine şöyle devam etmiştir:

⁸⁴⁶ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 223-225.

⁸⁴⁷ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 225-228.

⁸⁴⁸ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 228, 229.

“Hasan Saka’nın bugüne kadar demokratik hayatta almış olduğu istikameti takdir etmemek benim gibi tek partili bir devirde aşağı yukarı ruhu asır ızdırıp çekmiş bir adam için mümkün değildir. Hasan Saka Halk Partisi içinde en evvel Başbakan olarak demokratik sistemi kurmak için ortaya atılmış bir Başbakan olarak göze çarpmaktadır. Hasan Saka yalnız Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nu değiştirmekle kalmamıştır, aynı zamanda milletin % 90’ının istediği din işlerini yoluna koymuş bunu bugün bir kanun haline ifrağ etmek üzere bulunmuştur. Hasan Saka memleket haricine çıkarılan ve birçok yolsuzluğa mesnet olan Toprak Ofis’in işlerini meydana çıkarmış ve onları bugün meclise vererek tahkikatın meclis safhasında ikmaline sebep ve vesile olmuştur. Hasan Saka Seçim Kanunu’nu yenilemek üzere parti grubuna gelmiş ve parti grubunda bu kanunun tebdil safhalarını tamamıyla ikmal ederek meclisin muhtelif encümenlerine sevk etmiştir. Hasan Saka ayrıca Memurin Muhakemat Kanunu’nun tebdili safhasına el atmış bulunuyor. Komünistlerle mücadele, suiistimal, irtikâp ve irtişa işleriyle alakadar olmayı kendisine şiar ittihaz etmiştir. Bundan başka Ankara’da yetmiş bin nüfusun barınmakta olduğu gecekondulu evlerinin sahiplerine temlikini temin eden kanunu meclisten çıkarmıştır.”⁸⁴⁹

Tekelioğlu daha sonra konuşmasında, Orman işletmeleri, ziraat çiftlikleri, yeni çıkacak olan Emeklilik Kanunu, hayat pahalılığı gibi birçok konuda Saka Hükümeti’ne yönelik eleştirilerde bulunmuştur.⁸⁵⁰

Eleştiride bulunan bir diğer isim DP Kütahya Milletvekili Hakkı Gedik olmuştur. Gedik, Hasan Saka’nın Birinci Saka Hükümeti’nde yapamadığını yeni hükümette de yapmasının mümkün olmadığını ve yeni hükümet programının inandırıcı olmadığını belirtmiştir.⁸⁵¹

Hükümet programıyla ilgili konuşma yapan milletvekillerinden biri de Çorum Milletvekili Dr. Necdet Yücer’dir. Yücer konuşmasında, hükümet programının ekonomik meseleleriyle ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Ekonomiyle ilgili 1947-48 yılı 11 aylık dış ticaretin⁸⁵² 300.730.000 liralık açık verdiğini belirtmiştir. Yani Türk malının dış piyasalarda satılamadığını veya güçlükle satıldığını vurgulamıştır. Bu sebeple tütün başta olmak üzere birçok malın Türkiye’nin elinde kaldığını anlatmıştır. Yücer’in ülkenin mali

⁸⁴⁹ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 232.

⁸⁵⁰ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 233-237.

⁸⁵¹ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 237.

⁸⁵² Yücer’in konuşmasında geçen dış ticaretle ilgili mali borçlarda net değişimler ve cari hesap fazlası 1948 yılında 300.296.000 Türk lirasıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü, *Devletin Ekonomik Hesapları 1938, 1948, 1950, 1953-1968*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1972, s. 74.

durumuyla ilgili ümit verici ve iç açıcı bir manzarada olmadığını anlatmıştır. Yücer ayrıca köylerin kalkınmasının önemini vurgulayarak, bu konuda Hasan Saka'nın yabancı kredilerle bu sorunu çözme vaatlerini desteklemiştir. Yücer, hükümete yeni katılan bakanların başarılı olmalarını dileyerek konuşmasını tamamlamıştır.⁸⁵³

Daha sonra söz alan meclisteki bağımsız milletvekillerinden Maraş Milletvekili Emin Soysal, hükümet programının bağımsız milletvekillerine önceden verilmemesini eleştirerek konuşmasına başlamıştır. Soysal eleştirilerinde Saka'nın 8 ay önce okuduğu ilk hükümet programını uygulamadığını, şimdi ise ilk hükümet programını bitirmiş gibi yeni bir program hazırlamış olduğunu söylemiştir. İlk Saka Hükümeti'nin 23 vaatte bulunduğunu ancak yalnız 1'ini yapabildiğini, onun da sıkıyönetimi kaldırmak olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Soysal, ülkede yaşanan geçim zorluğu ve hükümetin yapması gereken iktisadi adımlardan bahsetmiştir.⁸⁵⁴

Hükümet programıyla ilgili konuşan DP Eskişehir Milletvekili Hasan Polatkan, Saka Hükümetiyle ilgili eleştirilerinde, hükümetin ekonomik meselelere çare bulamadığını, hayat pahalılığının günden güne arttığını ve Hasan Saka'nın yeniden kuracağı hükümetin boş vaatlerden öteye gidemeyeceğini belirterek hükümet programını eleştirmiştir.⁸⁵⁵

İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin mecliste yapılan güvenoyu görüşmeleri mecliste yoğun tartışmalar yaşanmasına sebep olmuştur. Özellikle muhalif milletvekilleri Hasan Saka'ya daha önceki hükümetten başlayarak yeni kurulan hükümete kadar ağır eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirilerle ekonomik buhrandan bütün meselesine, dış politikadan şeker meselesine kadar her konuda sert ifadelerde bulunmuşlardır.⁸⁵⁶

Hasan Saka, TBMM'de 18 Haziran 1948 tarihinde yapılan hükümet programı görüşmelerinde milletvekillerinin eleştirilerine cevap vermek için tekrar söz almıştır. Saka sözlerine eleştirileri dikkatle dinlediğini ve özellikle DP Grubu'na hükümet programının 48 saat önce verildiğini vurgulayarak başlamıştır. Saka, İsmail Hakkı Bey'in DP Grubu adına yaptığı eleştirilerin haksız olduğunu, Birinci Saka Hükümeti'nin 8-9 aylık süre zarfında demokrasi yolunda önemli adımlar attığını, demokrasi rejiminin memlekette ilerlemesi için hükümetin elinden gelen bütün çabayı gösterdiğini anlatmıştır.

⁸⁵³ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 238-240.

⁸⁵⁴ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 240, 241.

⁸⁵⁵ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948, s. 243, 244.

⁸⁵⁶ "Kabine gürültülü münakaşalar arasında güvenoyu aldı", *Hergün*, Sayı 221, s. 1, 3, İstanbul 19 Haziran 1948.

Saka DP’li milletvekillerinin yapılacak olan Seçim Kanunu’ndaki düzenlemelerle ilgili özellikle seçim güvenliğini sağlamak için hâkimlerin kullanılması fikri ile ilgili düşüncelerini ise şöyle izah etmiştir:

“Demokrat memleketler yalnız İtalya ve Fransa değildir. Demokraside daha çok ileri giden ve daha çok eski bulunan başka memleketlerde vardır. Bizim anladığımız manada demokrasi rejimine sahip olan bütün dünya memleketlerinin içerisinde, yalnız ikisinin iki seneden beri ahval ve şeraitin ibramıyla kabul ettiği memleketlerden yalnız ikisinin misali ileri sürülüyor. Başta İngiltere gibi, Amerika gibi ve diğer Avrupa memleketleri gibi senelerce demokrasi rejimi içinde yaşamış memleketlerin dahi geleneğine girmeyen ve hâkimlerin seçim muamelatını idare etmesinden ibaret olan bu yeniliği, biz öteden beri itiyatlarımız ve hâkimlerimizin bünyesi ve hâkimler ile idare-i umumiye arasındaki münasebetlerin icabı olarak kabul etmek imkânını görmedikse, zannetmesinler ki, seçim muamelatını emniyette tutabilmek için müeyyide namına yapılması lazım gelen bütün imkânları çok samimi bir şekilde araştırma zihniyetini göstermiyoruz, onun için bu yola gitmiyoruz. Hayır. Bunu memleketimizin bünyesine kabili tatbik olan bir müeyyide ve tatbikat olarak kabul etmediğimizden dolayıdır ki aynı fikirde bulunmuyoruz. Seçim Kanunu’nun tadil tasarısının kendilerini tatmin etmeyecek bir maiyet taşıdığı hakkında edindiğim intibadan çok teessür duyduğumu huzurunuzda belirtmeyi vazife bilirim. Demokrat arkadaşların değil biz, dünyada demokrasi rejimine sahip memleketlerin % 98’inde yer bulmayan bir yeniliği kabul eden memleketlerde dahi Fransa’da ve İtalya’da aleyhinde şikâyetler başlayan bir yeniliği bütün emniyeti temin edecek yegâne çare gibi Demokrat Parti arkadaşlarımın telakki etmemelerini memlekette demokrasi rejimini bir an evvel arzu ettiğimiz gibi ilerlemesi hususunda yaptığımız müsterek gayretlerin muvaffakiyeti namına rica ediyorum.”⁸⁵⁷

TBMM’de Hasan Saka Hükümeti’ne yani dolayısıyla CHP’ye karşı iki muhalefet grubu yer almıştır. Bu gruplar DP ve Müstakil Demokratlar Grubu olarak Saka’ya ağır eleştirilerde bulunmuşlardır.⁸⁵⁸

Saka, Seçim Kanunu ve demokrasiyle ilgili CHP’ye yapılan eleştirilere, CHP’nin Atatürk döneminden itibaren demokrasiyi kurmaya çalıştığını, demokratik adımların atıldığını ve

⁸⁵⁷ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 270.

⁸⁵⁸ “Hükümetin programı ve muhalefet”, *Ulus*, Sayı 9676, s. 1, Ankara 20 Haziran 1948.

bu konularla ilgili hukuksal düzenlemeler yapıldığını belirtmiştir. Saka ayrıca, CHP'nin bu düzenlemeleri yaparken, samimi olduğunun altını çizmiştir.⁸⁵⁹

Başbakan Hasan Saka, milletvekillerinin zirai kalkınmadan hayat pahalılığına, ekmek meselesinden pamuk meselesine kadar bütün eleştirilerine cevap vermiştir. Özellikle şeker meselesiyle ilgili milletvekillerinin durumu abarttığını söylemiştir. Türkiye'de üretilen şekerin kişi başına ortalama 8 kilo düştüğünü ve diğer devletlerde bu miktarın neredeyse yarısı kadar olduğunu belirterek, milletvekillerine bu meseleyi büyütmemeleri gerektiğini anlatmıştır.⁸⁶⁰

Hasan Saka mecliste yapmış olduğu konuşmada, kurmuş olduğu hem ilk hükümetin hem de ikinci hükümetin programını milletvekillerine savunmuştur. İlk hükümetin 25 tane esaslı kanun çıkarttığını, üç senede yapılacak işi 8-9 aylık bir sürede yaptığını belirterek şu sözleri söylemiştir:

*“Binaenaleyh, biraz Hasan Saka Hükümeti'ni ihmalcilikle, çalışmamazlıkla itham etmemeniz ve o şekilde göstermemeniz için insafınıza müracaat ederim. Elimden geleni kısa zaman zarfında ve birçok güçlükler altında yapabileceğini yapmış olduğu kanaatiyle, Hükümetin mesul Bakanı olarak huzurunuzda ifade etmekten huzur duymak isterim. Benim kusurlu noktalarım olabilir. Elimde olmayan sebeplerle çaresiz kaldığım olabilir. Fakat bu ele alınan meselelerde bir Hükümetin yapabileceği şeyleri maddi imkânlar dâhilinde yapmış olduğunu haz duyarak huzurunuzda arz etmek isterim.”*⁸⁶¹

Saka kendisini ve hükümeti eleştiren DP milletvekillerinden Hasan Polatkan ve Kemal Zeytinoğlu'nun hükümetin yeni programı üzerinde yazılı olarak fikirlerini sunmalarına teşekkür etmiş ve bunlardan yararlanacağını ifade etmiştir. Son olarak da DP milletvekillerine şu sözleri söylemiştir:

*“Demokraside muhalif partinin rolü sadece yapılan işleri fena göstermek değildir. İnşallah memleketin ahvali günün birinde başka türlü tecelli eder de kendilerini mesuliyet mevkiinde görürsek ve bu bize nasip olursa, kendileri hakkında böyle düşünmeyeceğimize emin olsunlar. Behemehâl işleri kötü göstermek, kötülük sezmek bence karşı partinin şiarı olmamalıdır.”*⁸⁶²

⁸⁵⁹ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 269, 270.

⁸⁶⁰ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 271-273.

⁸⁶¹ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 273, 274.

⁸⁶² TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 274.

Hasan Saka ve milletvekillerinin konuşmalarından sonra İkinci Hasan Saka Hükümeti programı mecliste oylanmış ve bu oylamanın sonucunda 348 milletvekilinin katılımıyla 308 milletvekili kabul oyu, 40 milletvekili ret oyu vermiştir. Oylamaya 104 milletvekili katılmamıştır. Bu oylamanın neticesinde İkinci Hasan Saka Hükümeti görevine resmen başlamıştır.⁸⁶³ İkinci Hasan Saka Hükümeti dönemi, II. Dünya Savaşı sonrasında değişen Türkiye’de tek partili sistemden çok partili hayata geçişte gerekli olan adımların atıldığı bir dönem olmuştur. CHP’nin 7. Kurultayı’ndan sonra takip ettiği değişim politikaları İkinci Saka Hükümetiyle uygulanmaya başlanmıştır.⁸⁶⁴

İkinci Hasan Saka Hükümeti’nin hükümet programının görüşüldüğü meclis oturumunda sadece hükümet programının değil, aynı zamanda Birinci Saka Hükümeti’nin de muhasebesinin yapıldığı görülmektedir. Ayrıca CHP ile DP arasında kavganın ve rekabetin günden güne arttığı anlaşılmaktadır. Hasan Saka, hem birinci hükümet programında hem de ikinci hükümet programında ekonomik anlamda sorunları gidermeye ve demokratik adımların atılmasına devam edileceği yönünde politikalar belirlemeye çalışmıştır. Ancak 1947-1948 yılları arasında gerek ülkede gerek dünyada yaşanan gelişmeler, hükümet programlarının ne kadar uygulanacağını tartışmalı hale getirmiştir.

3.3.2.1. İkinci Hasan Saka Hükümeti Dönemi’nde Yaşanan Siyasi-Ekonomik Gelişmeler ve Türk-Amerikan İlişkileri

İkinci Hasan Saka Hükümeti gündeminde kısa vadede yapması gereken birtakım önemli düzenlemeler yer almaktadır. Bunlar Seçim Kanunu’nda düzenlemeler, ABD Yardımlarının durumu, ekonomik adımlar ve tasarruf tedbirleri gibi önemli başlıkları içermektedir.

İkinci Saka Hükümeti, özellikle devlet kadrolarındaki masrafları azaltmak, devlet idaresindeki harcamaları azaltmak ve tasarruf yapmak için birtakım tedbirler almıştır. Zorunlu haller dışında yeni memur alınmaması, bundan sonra aylık, ücret, ödenek gibi özlük hakları artırmak için idari kararların alınmayacağı ve bu konuda kanun teklifinin de yapılamayacağı gibi önlemler alınarak kamuda tasarrufa gidilmiştir.⁸⁶⁵ Bu tasarruf tedbirlerinden ayrı tutulan konular da vardır. Bunlardan biri, o dönemde sayıları 7000

⁸⁶³ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948, s. 277.

⁸⁶⁴ Tekeli, s. 446.

⁸⁶⁵ “Kadro ve idare masrafları hayli azaltılacak”, *Ulus*, Sayı 9682, s. 1, Ankara 26 Haziran 1948.

civarında olan ilkokul öğretmenlerinin bir üst dereceye terfi ettirilerek ücret artışının sağlanmasıdır. Bu durum bütçeye 3 milyon 400 bin lira ek yük getirecek olmasına rağmen bu karar bütçe komisyonunda kabul edilmiştir.⁸⁶⁶ Saka, ülkenin ekonomik şartlarının kötü olmasına rağmen eğitim kadrolarını tasarruf tedbirlerinden ayrı tutmuştur. Saka, kendisi de bir eğitimci olduğu için eğitimin her konunun üstünde yer almasına önem vermiştir.

Temmuz 1948, İkinci Saka Hükümeti için önemli dış politik gelişmelerin yaşandığı ve Türk demokrasisi açısından önemli bir dönüm noktası olan milletvekili Seçim Kanunu'nda düzenlemelerin yasalaştığı bir dönem olmuştur.

Türkiye açısından aylardır sürüncemede kalan Marshall Planı'nın nasıl uygulanacağı ve Amerikan yardımlarının kapsamının belirlendiği anlaşma, 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye ile ABD arasında ekonomik işbirliğini belirleyen bu anlaşma, Saka Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ve ABD adına Büyükelçi Wilson tarafından Ankara'da imzalanmıştır. Wilson anlaşma imzalandıktan sonra ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın mesajını okumuştur. Marshall mesajında şu sözleri söylemiştir:

“Katılan memleketlerle ABD arasında aktedilmiş olan iki taraflı anlaşmaların imzası ile Avrupa'nın kalkınma programının gelişmesine doğru yeni bir adım atıyoruz. Bu büyük tasarının muvaffakiyet ihtimalleri, Avrupa milletlerinin bu kalkınmayı tahakkuk ettirmek için bir arada çalışmak yolundaki azimlerine dayanmaktadır. Programın ilk safhası için 5 milyar dolar tahsisat kabul eden kongrenin bu kararıyla Birleşik Amerika milleti bu teşebbüsün muvaffak olacağı hakkındaki güvenini göstermiş olmaktadır.”

Wilson'un Marshall'ın mesajını iletmesinin ardından Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak söz almış ve şöyle demiştir:

“Birleşik Amerika Hükümeti'nin iştirak eden diğer memleketlerle yapmakta olduğu anlaşmalar meyanında Türkiye ile ABD arasında akt olunan iktisadi işbirliği anlaşmasının imzasında yeni bir teyidini bulmuş olan bu yardımın günden güne daha fazla tahakkuk etmekte olduğunu müşahade etmekte Türkiye bahtiyardır.”⁸⁶⁷

Türkiye ile ABD arasında imzalanan “Ekonomik İşbirliği Anlaşması” 5 Temmuz 1948 tarihinde TBMM'nin gündemine gelmiştir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Saka Hükümeti adına imzalanan anlaşmanın meclisten çabuk geçmesi adına geçici bir

⁸⁶⁶ “Komisyon dün tasarıyı kabul etti”, *Hergün*, Sayı 231, s. 1, İstanbul 29 Haziran 1948.

⁸⁶⁷ “İktisadi işbirliği anlaşması imzalandı”, *Ulus*, Sayı 9690, s. 1, 3, Ankara 5 Temmuz 1948.

komisyon kurulmasını istemiştir. TBMM’de yapılan oylama sonucunda Dışışleri, Ticaret, Maliye ve Bütçe Komisyonlarından üçer kişi alınarak Geçici Komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁸⁶⁸

Türkiye ile ABD arasında imzalanan işbirliği anlaşması, bu dönemde önemli bir etki yaratmıştır. İmzalanan anlaşma, TBMM’de yapılan görüşmelerin sonucunda 8 Temmuz 1948 tarihinde kanunlaşmıştır. Bu kanun, 13 Temmuz 1948 tarihinde Resmî Gazete’de “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve Eki ile aynı tarihte teati edilen mektupların onanması hakkında Kanun” adıyla yayınlanmıştır. 5253 numaralı Türkiye-ABD arasında yapılan Ekonomik İşbirliği Anlaşması 11 madde, 1 ek ve mektuplardan oluşmaktadır. 16 Nisan 1948 tarihinde Paris’te imzalanan “Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesinin” belirlediği esaslar çerçevesinde Amerikan yardımlarının yöntemi, amacı ve şekli bu kanunla Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Bu kanunun 30 Haziran 1953 yılına kadar yürürlükte kalacağı belirtilmiştir.⁸⁶⁹

Saka Hükümeti adına Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak, TBMM’de yapılan anlaşma ile ilgili bilgiler vermiştir. Sadak, Amerika ile aramızda imzalanan anlaşmanın Avrupa’daki 16 devletin imzaladığı anlaşmayla aynı tipte olduğunu belirtmiştir. Sadak ayrıca ABD Hükümeti’nin Türkiye’ye kendi kongresinden çıkmış olan kanunun esasları dâhilinde yardım etmeyi kabul ettiğini, buna karşı olarak da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin birtakım iyi niyet taahhütleri altına girmiş olduğunu milletvekillerine anlatmıştır. Sadak, Türkiye’nin Marshall Planı çerçevesinde krediyle yardım alacak olan devletlerarasına girdiğini ve ilk olarak Amerikan Hükümeti’nin Türkiye’ye ilk üç ay için 10 milyon dolar tahsis etmiş olduğunu belirtmiştir. Sadak, yıl içerisinde Türkiye’ye Amerikan Hükümeti’nin 85 milyon dolar daha yardım ve kredi göndereceğini anlatmıştır.⁸⁷⁰

Hasan Saka Hükümetince 15 Temmuz 1948 tarihinde Marshall Planı doğrultusunda yapılacak olan yardım ve temin edilecek olan Amerikan kredileri işleriyle Başbakanlığa bağlı olmak üzere “Amerikan Kredileri Komitesi” isminde bir komite kurulmasına karar verilmiştir. Kısaca bu komitenin görevleri, Hükümetin görüşüne uygun olarak istenecek kredi meselelerinde iç ve dış müzakereleri idare etmek, planlamaları yapmak, Türkiye’nin kredi taleplerini yabancı merciiler nezdinde savunmak, yine yapılacak olan yardımların

⁸⁶⁸ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 82, Oturum 2, 5 Temmuz 1948, s. 752, 753.

⁸⁶⁹ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6956, 13 Temmuz 1948.

⁸⁷⁰ “Meclis, anlaşmayı dün tasdik etti”, *Akşam*, Sayı 10.680, s. 1, 2, İstanbul 9 Temmuz 1948.

tahsis edildiği amaçlar dışında kullanılmaması için gerekli tedbirleri almaktır. Ayrıca Türkiye’de kurulacak olan Amerikan misyonunun isteyeceği bilgileri vermek, misyon ile ilgili kurumların irtibatını sağlamak yine bu komitenin görevlerindendir. Komitenin bir diğer önemli görevi de Hükümetin iktisadi kalkınma programlarının dış finansmanına ilişkin ülke içinde ve dışında yapılması gereken bütün işleri yapmaktır. Devlet Daireleri ve Devlet Ekonomi Kurumları, komitenin her türlü isteğini yerine getirmek ve her türlü yardımda bulunmak zorundadır.⁸⁷¹

Saka Hükümeti dönemi Amerikan yardımlarının ve Marshall Planı’nın sisteminin kurulduğu ve gerekli yasal alt yapıların oluşturulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönem, Marshall Planı doğrultusundaki Amerikan yardımlarının başlangıç dönemi olmuştur. Saka Hükümeti döneminden sonra, özellikle 1950 sonrasında, Amerikan yardımları meyvelerini vermiştir.

DP, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara geldikten sonra bu dönemde artan ve sistemleşen Amerikan yardımları sayesinde özellikle tarım ve zirai ürünlerde büyük bir artış sağlamıştır. Bu artışın sağlanması özellikle köylü nüfusun refahını artırmış, bu durum da DP iktidarını güçlendirmiştir.⁸⁷²

3.3.2.2. Hasan Saka Döneminde Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Meselesi

Hasan Saka’nın İkinci Başbakanlığı Dönemi’nde yaşanan gelişmelerden biri de olağanüstü sanat yeteneğine sahip 5 yaşındaki İdil Biret ile 12 yaşındaki Suna Kan’ın yurtdışında eğitim alabilmeleri için çıkarılan kanundur.⁸⁷³ Bu kanunun hazırlanmasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün İdil Biret’i dinlemesi ve dönemin piyansit ve eğitimcisi Mithat Fenmen’in görüşleri etkili olmuştur. İdil Biret’in yurtdışında eğitim alması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına başlanmıştır. Yasa tasarısı mecliste komisyon çalışmalarındayken, dönemin büyük yeteneklerinden Suna Kan’ın da yasal düzenlemeye eklenmesi kararlaştırılmıştır.⁸⁷⁴ Hazırlanan kanun tasarısı, 13 Mart 1948 tarihinde meclise

⁸⁷¹ BCA, 30-18-1-2, 116-48-10, 15 Temmuz 1948.

⁸⁷² Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 01, Ankara 1996, s. 285.

⁸⁷³ “İdil Biret Suna Kan”, *Ulus*, Sayı 9693, s. 1, Ankara 8 Temmuz 1948.

⁸⁷⁴ <https://www.ismetinonu.org.tr/inonu-ve-harika-cocuklar-yasasindan-faydalananlar/> (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2022).

gönderilmiştir.⁸⁷⁵ Saka Hükümeti, 7 Temmuz 1948’de bu kanun tasarısının mecliste yasalaşmasını sağlamıştır. Bu kanunun gerekçesi açıklanırken şu ifadeler yer verilmiştir:

“Olağanüstü büyük bir müzik istidadı gösteren ve yeryüzünde örneğine pek az tesadüf edilen İdil Biret’in yurdumuzda yetiştirilemeyeceği, yerli ve yabancı uzmanların verdikleri raporlardan anlaşılmaktadır. İdil Biret, henüz beş yaşındadır. Uzmanlar bu beş yaşındaki çocuğu ancak ana ve babasıyla birlikte gönderileceğinde söz birliği etmişlerdir. Yeryüzünde böyle olağanüstü yaradılıştaki çocukları yetiştiren pek az kurum ve insan olduğu da yapılan geniş araştırmalar sonucunda öğrenilmiştir. Gelecekte yurdumuzun öğünebileceği bir varlık istidadını gösteren ve birçok yabancı memleketlerin ilgisini çeken İdil Biret’in tahsile gönderilmesine 1416 sayılı kanun hükümleri müsait değildir. 1416 sayılı kanun, olağan durumdaki öğrencilerin yabancı memleketlere gönderilmesini mümkün kılmaktadır.

Bu bakımdan gerek İdil Biret’in gerek İdil Biret gibi olağanüstü güzel sanat istidadını gösteren çocukların yabancı memleketlerde ve özel şartlar altında yetiştirilmelerini sağlayabilmek amacıyla ilişik tasarı hazırlanmıştır.”⁸⁷⁶

Gerekçeleriyle bu kanun tasarısı, 7 Temmuz’da bazı milletvekillerinin eleştirilerine rağmen kanunlaşmıştır. DP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu, mevcut ekonomik durumdan ve 5 yaşında ilköğretimini bile tamamlamadan yurt dışına öğrenci göndermenin kendince sakıncalarını ifade etmiştir. Tekelioğlu, küçük yaşta yurt dışına öğrenci göndermenin masraflı olduğunu söyleyerek, bu çocukların büyüyünce Türkiye’ye dönmediklerini, bu sebeplerle kanunun çıkmasına karşı olduğunu belirtmiştir.⁸⁷⁷

Eleştirilere rağmen Hasan Saka Hükümeti, bu kanunun düzenlenmesini ve yasalaşmasını sağlamıştır. Kanun metninin tasarısında şu ifadeler yer almıştır:

“Musiki sahasında olağanüstü istidat gösteren Münir Biret kızı 1941 doğumlu İdil Biret’i ve Nuri Kan kızı 1936 doğumlu Suna Kan’ı, bu kanunun esasları ve 8 Nisan 1929 tarihli ve 1416 sayılı kanunun bu kanuna aykırı olmayan genel hükümler uyarınca musiki tahsil etmek üzere yabancı memleketlere göndermeye Milli Eğitim Bakanı yetkilidir.”⁸⁷⁸

⁸⁷⁵ BCA, 30-18-1-2, 116-19-19, 13 Mart 1948.

⁸⁷⁶ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 84, Ek, 7 Temmuz 1948, s. 190.

⁸⁷⁷ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 84, Oturum 3, 7 Temmuz 1948, s. 922, 923.

⁸⁷⁸ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 84, Ek, 7 Temmuz 1948, s. 190.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Hasan Saka ve Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun⁸⁷⁹ gayretleriyle çıkan 5245 numaralı “İdil Biret ve Suna Kan'ın yabancı memleketlere müzik tahsiline gönderilmesine dair Kanun” 12 Temmuz 1948 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁸⁰

Başbakan Hasan Saka bir yandan ekonomik meseleler diğer yandan Amerikan yardımı meselesi, Seçim Kanunu gibi meselelerle uğraşırken, tam bu sırada İdil Biret ile ilgili olan bu eğitim kanununu meclisten çıkartmıştır. Hasan Saka bu kanunla sanat ve eğitimin her ne şartta olursa olsun gerçekleşmesi ve desteklenmesi gerektiğini göstermiştir.

3.3.2.3. İkinci Saka Hükümeti Dönemi Seçim Kanunu Düzenlemeleri ve 17 Ekim 1948 Ara Seçimleri

İkinci Saka Hükümeti kurulduktan sonra, hem TBMM’nin hem de hükümetin kısa sürede gerçekleştirmek istediği önemli işlerden biri de Milletvekili Seçim Kanunu’nda yapılacak olan düzenlemeler olmuştur. Bu dönemde TBMM’de yapılan oturumlarda Seçim Kanunu’yla ilgili hararetli tartışmalar yaşanmıştır.

TBMM’de yapılan toplantılarda, Seçim Kanunu tasarısında muhalefetin seçim heyetlerine hâkimlerin başkanlık yapmalarını istemesi ve bu duruma CHP milletvekillerinin itiraz etmesi üzerine tartışmalar yoğunlaşmıştır. 3 Temmuz 1948 tarihinde TBMM’de yapılan oturumda söz alan milletvekili Süreyya Örgüevren konuşmasında, Seçim Kanunu’nda yapılacak olan düzenlemeye muhaliflerin sebep oldukları yolundaki sözleri reddetmiştir. Ayrıca Türk hâkiminin seçimlerle ve siyasetle iç içe olamayacağını vurgulamıştır.⁸⁸¹ DP’li milletvekilleri ise seçim emniyetinin sağlanabilmesi için adli kontrolün şart olduğunu belirtmişlerdir. Tartışmalar giderek yoğunlaşmış ve milletvekilleri bu konuda bir çözüm üretememişlerdir.⁸⁸²

Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nda yapılacak olan düzenlemeler ve bazı maddelerin değiştirilmesi ile ilgili teklifler ve İçişleri, Anayasa ve Adalet Komisyonlarında

⁸⁷⁹ Tahsin Banguoğlu: 1904 yılında bugün Yunanistan’a bağlı olan Drama şehrinde doğmuştur. Berlin ve Breslau Üniversiteleri’nde edebiyat ve dil fakültelerinde öğrenim görmüştür. Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi’nde doçentlik görevinde bulunmuştur. Dil bilim ve Türkçe dilbilgisinin temel ilkeleri üzerine kitaplar yazmıştır. Evli ve iki çocuk babası olan Banguoğlu Almanca ve Fransızca bilmektedir. İkinci Saka Hükümeti’nde Haziran 1948 yılında Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapmıştır. TNA. FO. Part 2, January to December 1948, p. 22.

⁸⁸⁰ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6955, 12 Temmuz 1948.

⁸⁸¹ “Seçimde adli mürakabe esası kabul edilmedi”, *Akşam*, Sayı 10.675, s. 1, İstanbul 4 Temmuz 1948.

⁸⁸² “Mecliste tartışmalar”, *Hergün*, Sayı 236, s. 1, İstanbul 4 Temmuz 1948.

hazırlanan raporlar, TBMM’de yoğun tartışmalara neden olmuştur.⁸⁸³ 5 Temmuz 1948 tarihinden itibaren Seçim Kanunu’nun maddelerinin tek tek görüşülmesine başlanmıştır. TBMM’de 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34. maddelerinde yapılan düzenlemelerin ayrı ayrı görüşülmesine başlanmıştır.⁸⁸⁴

9 Temmuz 1948 tarihine kadar mecliste tartışılan milletvekilleri seçimine dair kanunda değişiklikler yapılmış ve kanun mecliste kabul edilmiştir. Seçim Kanunu’nda yapılan bu değişim, 30 Mart 1948 tarihinde Başbakan Hasan Saka imzalı 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 15. maddesine bir fıkra eklenmesi ve aynı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair önerisiyle resmi olarak TBMM’de başlamıştır.⁸⁸⁵ Daha sonra 9 Temmuz 1948 tarihinde TBMM tarafından “Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddelerin eklenmesine dair Kanun” şeklinde kabul edilmiştir. Süreç 14 Temmuz 1948 tarihinde kanunun Resmî Gazete’de yayınlanmasıyla son bulmuştur. 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’nun 14, 15, 20, 24, 25, 27, 29 ve 34. maddeleri değiştirilmiştir. Seçim Kanunu’nda özellikle seçmenin gizli oy kullanması ilkesini getiren 24. madde ile önemli bir değişim yaşanmıştır.⁸⁸⁶

Muhalefetin özellikle DP’nin Seçim Kanunu’nda yapılan düzenleme ile ilgili seçim emniyeti konusunda gazetelere yansıyan ve gazetelerin bu konuda Başbakan Hasan Saka’ya çekmiş oldukları telgrafa, Saka bir telgraf ile cevap vermiştir. Vermiş olduğu cevapta Seçim Kanunu ve yapılacak olan ara seçimlerle ilgili düşüncelerini şöyle belirtmiştir:

“Seçim işinde gazetelerimizin derin ilgisini gösteren telgrafınızı memnunlukla okudum. Seçimin emniyetle yapılması ve bütün vatandaşların bu hususta en ufak bir şüphe ve tereddüde düşmemeleri büyük meclisin ve hükümetin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur.

Seçim kurullarında hâkimlerin başkanlık meselesi Büyük Mecliste ilmi, idari, siyasi, her bakımdan en geniş bir şekilde incelenmiş ve bazı muhalifler tarafından Anayasaya da mugayereti tebarüz ettirilmiş ve memleketin faydasına uymadığı mülahazası galip gelmiştir. Hâkimlerin kurul başkanlığı kabul edilmedikten

⁸⁸³ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 81, Oturum 1, 3 Temmuz 1948, s.633, 634.

⁸⁸⁴ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 82, Oturum 1, 5 Temmuz 1948, s. 707.

⁸⁸⁵ TBMMZC, D. 8, C. 12, Birleşim 86, Ek, 9 Temmuz 1948, s. 185.

⁸⁸⁶ T.C. Resmî Gazete, Sayı 6957, 14 Temmuz 1948; BCA, 490-1-0-0, 356-1494-2, 14 Temmuz 1948.

sonra bunun yerine muvafık, muhalif ve bağımsız bütün vatandaşları tatmin edecek teminat aranmış ve bulunmuştur.

Seçim kurullarında, partiler üye olarak hazır olacaklardır. Diğer üyeler halk teşekküllerinden kura ile seçilecektir. Kurul başkanını da bizzat kendisi ayıracaktır. Böylece tamamen tarafsız olan bu kurul seçimde en büyük nâzım ve murakiptir. Seçimin diğer teşkilatının kurulmasında ve seçim sahalarının tespitinde ve diğer muamelelerinde en büyük rol kuruldadır. Buna benzer bir fonksiyonu olmayan ve vatandaşın gözü önünde parti müşahitlerinin her safhada en yakın müşahedesi altında cereyan eden seçim işinde komisyonlar, kanunda her suretle teminat altına alınan gizli rey, açık tasnif esaslarını ve vatandaşın intizam dairesinde reyini atmasını temin eden birer teşekküldür.

Komisyonlara parti mümessillerini üye olarak kabul etmek hiçbir memleket mevzuatında yer almış değildir. Bunun, teminat unsuru olmaktan ziyade seçimin nizam ve intizamını haleldar edeceği gene büyük mecliste günlerce yapılan tartışmalar neticesinde tezahür etmiştir.

Kanun iyice tenkit edilirse her türlü teminat unsurlarını ihtiva ettiği görülür.

Sizlerin de vatansever duygularınızla kanunun bu emniyet unsurlarını halkımıza duyurmanızı ve vatandaşların müsterih ve kalp rahatlığı ile seçime katılmalarını sağlamak hususunda müsmir yardımlarınızı rica ederim."⁸⁸⁷

Seçim Kanunu çalışmaları sürecinden başlayarak DP yapılan değişiklikleri yeterli bulmadığına dair beyanat vererek yapılacak olan ara seçimlere katılmayacakları yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.⁸⁸⁸

Seçim Kanunu'nda düzenlemelerin yapılmasından sonra DP bu durumu siyasi bir propagandaya dönüştürmüştür. CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran bir genelge yayımlayarak bu durumun muhalefet tarafından kullanılacağını, bu sebeple CHP'nin halka Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikleri iyi bir şekilde anlatması gerektiğini, bu konuda halkın ikna edilmesini ve seçim emniyetiyle ilgili hükümlerin mukayeseli bir şekilde halka izah edilmesini istemiştir.⁸⁸⁹

DP'nin yapılacak olan ara seçimlere katılmayacağını ilan etmesinden sonra DP, özellikle seçimin emniyeti ve Seçim Kanunu ile ilgili olumsuz propaganda yapmaya başlamıştır.

⁸⁸⁷ "Başbakanımız da cevap verdi", *Ulus*, Sayı 9695, s. 1, Ankara 10 Temmuz 1948.

⁸⁸⁸ "Demokrat Parti ara seçimlerine girmeyecek", *Akşam*, Sayı 10.679, s. 1, İstanbul 8 Temmuz 1948.

⁸⁸⁹ BCA, 490-1-0-0, 9-45-5, 12 Temmuz 1948.

CHP bunun üzerine parti teşkilatına seçimin “gizli oy, açık tasnif” şeklinde yapılacağını ve seçim emniyetinin sağlanması noktasında DP eleştirilerini boşa çıkarmak için daha itinalı ve çok dürüst bir çalışma ile söz götürmez bir seçim yapmanın çok önemli olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁰

20 Temmuz 1948 tarihinde DP’den ayrılanlar, partiden çıkarılan milletvekili ve siyasetçiler ile DP tarafından ihraç edilen mecliste bulunan Müstakil Demokratlar Grubu tarafından Millet Partisi resmen kurulmuştur. Millet Partisi bu dönemde hem CHP’ye hem de DP’ye muhalefet etmiştir.⁸⁹¹

21 Temmuz 1946 seçimlerinin yıl dönümünde muhalefet partileri hem Seçim Kanunu ile hem de ara seçimler kararı ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır. DP İstanbul İl İdare Kurulu 21 Temmuz seçimlerinin yıl dönümü sebebiyle basına yapmış olduğu açıklamalarda 21 Temmuz 1946’da halkın büyük ümitlerle sandık başlarına giderek oy kullandıklarını fakat CHP’nin kanunsuz yollara sapmasıyla bu ümidin gerçekleşmediğini 21 Temmuz’un bir bayram günü değil, bir kara gün olduğunu belirtmiştir. Yapılan açıklamada ayrıca “çok yakında bu güzel yurttaki ideal ve dürüst bir Seçim Kanunu’nun çıktığına elbette şahit olunacaktır” ifadelerine de yer verilmiştir. 21 Temmuz’un yıl dönümünde Millet Partisi’nin fahri başkanlığını yapan İstanbul Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak da Millet Partisi’nin kurulması sebebiyle vatandaşlara hitap eden bir beyanname yayınlamıştır. Çakmak beyannamesinde, Millet Partisi’ni neden kurduklarını ve Partinin görüşlerini şöyle açıklamıştır:

“Milleti dürüst ve herkese güven verici seçimler sayesinde gerçekten hâkim bir mevkiye getirmek, iktidarı onun efendisi değil, hizmetkârı kılmak, bütün devlet makinesini halk için işletmek, herhangi bir kimsenin kanunen haiz olmadığı hakları kullanmasına ve mesul olmadığı halde mesuliyetli imiş gibi kararlar alarak bütün işleri bozmasına mani olmak, kötülükleri önleyerek hem hayatı kolaylaştırmak hem de birtakım ezici vergileri azaltmak imkânını sağlamaktır.”⁸⁹²

17 Ekim 1948 tarihinde yapılacak olan ara seçimlerde 13 vilayette milletvekili seçimi yapılmasına karar verilmiştir. Yapılacak olan ara seçimlere bu dönemde sadece DP değil, yeni kurulmuş olan Millet Partisi de katılmayacağını açıklamıştır. Millet Partisi’nin Genel

⁸⁹⁰ BCA, 490-1-0-0, 9-45-8, 17 Eylül 1948.

⁸⁹¹ Karpat, s. 507.

⁸⁹² “Millet Partisi teşkilata başlıyor”, *Akşam*, Sayı 10.693, s. 1, 2, İstanbul 22 Temmuz 1948.

Başkanı Hikmet Bayur yapmış olduğu açıklamada, ülkede tek partili zümre saltanatının devam ettiğini söyleyerek seçimlere katılmayacaklarını ancak partilerinin programını ve demokrasiyi temin etmek için çalışmaya devam edeceklerini söylemiştir.⁸⁹³

Başbakan Hasan Saka bu dönemde yapmış olduğu yurt gezilerinde Seçim Kanunu ile ilgili halkı bilgilendirmiş ve demokrasi üzerine fikirlerini halka aktarmıştır. Ağustos 1948 yılında Yalova ve İzmit'i kapsayan yurt gezilerinde halka bu konulardaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Biz demokrasiyi kendi isteğimizle kurduk. Karşı partiler yokken ana davamız olan bu işe biz başladık. Bu yolda çok iyi mesafeler almış bulunuyoruz. Bunu kendi davamız olarak yürütecek ve demokrasiyi memleketimizde kökleştireceğiz.”

Saka, ayrıca muhalif partilerin tenkit ve eleştirileri hakkında şu konuşmayı yapmıştır:

“Hasım hasıma mevlüt okuyacak değildir. Tenkit etmek haklarıdır. Biz yaptığımız işlerin hesabını bütün millet muvacehesinde her zaman vermeğe hazırız. Barış esaslı bir surette tekerrür ederse vatandaşların sıkıntısı yarı yarıya azalacaktır. Memleketimizin bütün ihtiyaçlarına cevap verebilmek için en az on milyar lazımdır. Bu para elimizde olsa dahi bunun sarfi için büyük zamana ihtiyaç vardır. 24 sene evvel devraldığımız Türkiye ile bugünkü Türkiye arasında mukayese yapılamayacak kadar hizmetler görülmüştür. Bununla beraber yapılanlar yapılmayanlar yanında yüzde on nispetindedir. Her şeyin iyi olduğunu, hatalı olmadığını kimse iddia edemez. Fakat bütün çalışmalarımızı vatandaşın ve memleketin menfaatine hasrettiğimizden de kimse şüphe edemez. Seçimlerde vatandaşlar bize rey verirlerse gene hizmet ederiz, vermezlerse kimsenin reyinde gözümüz yoktur. Aydın vatandaşlar iyi düşünürlerse hak ve hakikati bulmakta güçlük çekmeyeceklerdir.”⁸⁹⁴

1948 Ağustos ayından itibaren başlayarak ülkenin seçim sürecine girdiği görülmektedir. Hem iktidar partisi CHP hem de muhalefet partisi olan DP mitinglere ve propagandalara başlamıştır. DP seçimlere katılmayacak olmasına rağmen bu dönemde yurdun her yerinde mitingler yapmıştır. DP özellikle bu dönemde yaşanan ekonomik sıkıntıları gündeme getirmiştir. DP adına özellikle bu dönemde Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat

⁸⁹³ “Ara seçimleri 17 Ekim’de yapılacak”, *Akşam*, Sayı 10.701, s. 1, İstanbul 30 Temmuz 1948.

⁸⁹⁴ “Başbakan dedi ki”, *Ulus*, Sayı 9717, s. 1, 3, Ankara 1 Ağustos 1948.

Köprülü hem mitinglerde hem de gazetelerde hükümete karşı hem Seçim Kanunu'yla hem de ekonomik meselelerle ağır eleştirilerde bulunmuşlardır.⁸⁹⁵

Hasan Saka, bu dönemde yapmış olduğu seçim gezilerinde memleketi Trabzon'a da gitmiştir. Trabzon'da yapmış olduğu açıklamalarda demokrasi davasının Atatürk tarafından kazandırılmış bir ideal olduğunu belirtmiş; Atatürk döneminde demokrasi tecrübelerinde bulunulduğunu ancak o günün şartlarından kaynaklanan nedenlerden dolayı başarılı olunamadığını anlatmıştır. Muhalefetin demokrasiyi CHP'ye zorla kabul ettirmiş gibi göstermesinin yanlış olduğunu belirten Saka sözlerine şöyle devam etmiştir:

“İdeallerin tahakkuku esaslı tecrübelerle olur. Muhaliplerimizin de bizim de bu işte hatalarımız olmuştur. Esasen her rejimin başlangıcında bazı mahsurlu tarafları olabilir. Demokrasi de bu rejimlerden biridir. İlk safhalar atlatılırsa nimetlerine kavuşulur. Biz hamdolsun bu tecrübeye ırkılmeksizin yürüdük ve bugüne kadar bir hayli mesafe aldık. Bizi samimiyetsizlikle itham edenler insafsızlık etmektedirler. Onların demokrasi davasında bizimle birlikte çalışmalarına ancak memnuniyet duymaktayız. Memleketi tam ve mütekâmil demokrasiye kavuşturmak emelindeyiz ve bunun için çalışacağız. Demokrasi evvela ruhların değişmesi, istihale geçirmesi ile olur, bağırarak olmaz. Gömlek değiştirir gibi demokrasiye kavuşmak davası yanlıştır. Biz arz ettiğim düşüncüyü milletin ruhuna yerleştirmesek demokrasi laftan ibaret kalır. Bu davayı başaracağız. Buna inancımız vardır. Yalnız demokrasi davası bizim yakamızdan tutularak sürüklendiğimiz bir dava değildir. Bizim öz davamızdır.”⁸⁹⁶

Başbakan Hasan Saka'nın bu dönemdeki en büyük şikâyetlerinden biri muhalif partilerin seçime katılmamaları olmuştur. Bu dönemde yapmış olduğu seçim gezilerinde ara seçimleri yapılacak olan illerden Malatya'da yapmış olduğu konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır:

“Maalesef karşı partileri tatmin edemedik. Yeni Seçim Kanunu'nda vatandaşın serbestçe oyunu kullanması için her türlü tedbir alınmışken surf kendi nokta-i nazarlarının kabul edilmemiş olması yüzünden seçimlere iştirak etmemek kararını alması bizi müteessir etti. İnşallah 1950 umumi seçimlerinde durumlarını değiştirir ve Türkiye'de seçim emniyeti yoktur propagandasını artık bırakırlar. Vatandaşlarımız da seçimlere iştirak ve fiilen kendilerini tezip eder.”

⁸⁹⁵ “Seçimler hakkında millet kararını vermiştir”, *Son Posta*, Sayı 5637-848, s.1, İstanbul 20 Ağustos 1948.

⁸⁹⁶ “Başbakan Trabzon'dan Ankara'ya dönüyor”, *Akşam*, Sayı 10.764, s. 1, İstanbul 1 Ekim 1948.

Konuşmasında dünyada hiçbir büyük demokraside adli kontrolün seçim emniyeti için bir zaruret olarak kabul edilmediğini belirten Saka sözlerine şöyle devam etmiştir:

*“Yeni Seçim Kanunu’nun kabul ettiği esaslardan geri olmadığına eminiz. İcap ederse kanun hakkında ilmi otoritelerin mütalaalarını almak kabildir.”*⁸⁹⁷

17 Ekim 1948 ara seçimleri süreci, Türk demokrasi tarihi açısından muhalif partilerin seçimi boykot ettiği bir dönem olmuştur. Ayrıca, seçim sürecinde yapmış oldukları mitinglerde ve yayınlanan gazetelerde, iktidara yönelik hem Seçim Kanunu hem de o dönemde yaşanan ekonomik sıkıntılar üzerinden yoğun propaganda ve muhalefet yaptıkları görülmüştür.

17 Ekim 1948 tarihinde 13 ilde ara seçimler, sabah 8’de başlamış ve 18’e kadar sürmüştür. Yapılan seçimlere DP ve Millet Partisi katılmamıştır. İstanbul’daki seçimlerde 3 parti ve 25 bağımsız aday seçimlere katılmıştır. İstanbul’daki seçimlere CHP, Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi ve Çiftçi Partisi katılmıştır.⁸⁹⁸ Muhalefet, seçim günü halkın sokakları ve meydanları doldurduğuna, ancak sandıklara gitmediğine yönelik propagandalar yapmıştır.⁸⁹⁹

17 Ekim 1948 ara seçimleri sonuçları ile ilgili iktidar ve muhalefet farklı değerlendirmelerde bulunmuşlardır. CHP seçimlere katılımın beklenenden yüksek olduğunu, muhalefetin günlerden beri sistemli bir şekilde devam eden propagandalarının ve halkı sandık başından uzaklaştırmak için sarf edilen gayretlerin boşa çıktığını, halkın seçimlere katıldığını ve dünyanın her yerinde bütün demokratik ülkelerde ara seçimlere katılımın düşük olduğunu belirtmişlerdir. Seçimin yapıldığı birçok ilde katılımın yüzde 30’u aştığını ve bunun demokrasi açısından başarılı olduğunu vurgulamışlardır. Seçimlerde CHP adaylarının kullanılan oyların büyük bir kısmını alarak seçimleri kazandıklarını belirtmişlerdir.⁹⁰⁰ Muhalefet ise ara seçimlerin tam bir başarısızlıkla sonuçlandığını ve rakipsiz olan CHP adaylarının çok az bir katılım ile milletvekili seçimlerini kazandıklarını belirtmişlerdir. Muhalefet özellikle seçime katılımın az olduğu vurgusunda bulunmuştur.⁹⁰¹

⁸⁹⁷ “Başbakan Hasan Saka’nın seyahati”, *İktisadi Uyanış*, Sayı 330, s. 1, 3, İstanbul 9 Ekim 1948.

⁸⁹⁸ “Ara Seçimleri Bugün”, *Ulus*, Sayı 9798, s. 1, Ankara 17 Ekim 1948.

⁸⁹⁹ “Fakat Oy Kullananlar Çok Az”, *Hergün*, Sayı 338, s. 1, İstanbul 17 Ekim 1948.

⁹⁰⁰ “Seçim Kanunu dün başarılı bir imtihan verdi”, *Ulus*, Sayı 9799, s. 1, Ankara 18 Ekim 1948.

⁹⁰¹ “Kısmi seçimler tam bir muvaffakiyetsizlikle bitti”, *Hergün*, Sayı 339, s. 1, İstanbul 18 Ekim 1948.

Başbakan Hasan Saka'nın ikinci döneminde yaşanan en önemli gelişmeler Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler ve 17 Ekim 1948 ara seçimleridir. 17 Ekim 1948 ara seçimlerine muhalefet, seçim güvenliğini öne sürerek seçime katılmamış olmasına rağmen "gizli oy-açık sayım" ilkesi ilk defa bu seçimde uygulanmıştır. Saka dönemi, Türkiye'nin seçim tarihi açısından Seçim Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle en önemli başlangıçlardan biri olmuştur. Türk demokrasi tarihi açısından Saka döneminde yaşanan bu demokratik adımlar büyük bir değişimin öncüsü olmuştur.

Hasan Saka'nın İkinci Başbakanlığı Dönemi, Türk demokrasisinin istikametinin belirlendiği bir dönem olmuştur. Türkiye bu dönemden sonra bir taraftan demokrasi diğer taraftan bürokratik devlet geleneği arasında tercih yapmak zorunda kalacağı bir döneme girecektir. İlerleyen yıllarda Türkiye'nin geleceği tercih edilecek yola bağlı olacaktır.⁹⁰²

3.3.2.4. İkinci Hasan Saka Hükümeti Dönemi'nde Yaşanan Diğer Önemli Gelişmeler

İkinci Hasan Saka Hükümeti, ağustos ayından itibaren sadece ülkede yapılacak olan ara seçimlerle meşgul olmamıştır. Hasan Saka'nın bu dönemde en büyük kaygılarından biri, ekonomik meseleler olmuştur. Bu dönemde yaşanan gelişmelerden biri, 25 Ağustos 1948'de Türkiye'nin ABD'ye dolar karşılığı altın satması olmuştur.⁹⁰³ Saka Hükümeti Maliye Bakanı Şevket Adalan bu dönemde yapmış olduğu açıklamalarda, Türk lirasının istikrarını devam ettirebilmek için devlet bütçesinde denkliliği sağlayacak tedbirler almakta olduklarını ve dünyadaki olayların ağır yükü altında bile bütçenin sağlamlığını korumaya devam etmek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca altın varlığımızın kuvvetli olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁴ Muhalefet basını ise Hasan Saka Hükümeti'nin 1948 bütçesini yılsonuna ulaştırabilmek için birçok işleri durdurduğunu, bazı tüketim maddelerine zam yaptığını ve bütçeyi denk getirebilmek için tasarruf politikasını uyguladıklarını yazmıştır.⁹⁰⁵

Saka Hükümetinin bu dönemdeki bir önemli mesaisi de "İş Kanunu" ile ilgilidir. Çalışma Bakanlığı, İş Kanunu üzerinde birtakım değişiklikler yapmak için yeni bir tasarı

⁹⁰² Max Weston Thornburg, *Turkey: An Economic Appraisal, Türkiye Nasıl Yükselir*, (Çeviren: Semih Yazıcıoğlu), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1950, s. 181.

⁹⁰³ CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960, s. 67.

⁹⁰⁴ "Paramızın istikrarı herhangi bir tehlikeye maruz olmaktan uzaktır", *Ulus*, Sayı 9742, s. 1, Ankara 26 Ağustos 1948.

⁹⁰⁵ "Hükümet Yeni Güçlükler Karşısında", *Hergün*, Sayı 298, s. 1, İstanbul 4 Eylül 1948.

oluşturmuştur. Yeni İş Kanunu iş hayatında gelişmeyi sağlamak, sosyal adaleti garanti edecek yeni ve önemli maddeleri içermektedir. Yeni tasarıya göre; en az bir işçi çalıştıran yerler de dâhil, iş yerindeki bütün işçiler bu kanunun himayesinden faydalananacaklardır. İşçiler haklı sebepler olmadıkça işlerinden çıkarılamayacaklardır. Diğer taraftan işçilerin işlerinden çıkarılmaları veya ayrılmaları durumunda tazminat hakları daha geniş esaslara göre verilecektir. Eskiden tazminat için 5 sene gibi bir sürenin geçmesi gerekirken, yeni kanun tasarısına göre daha kısa bir zamanda tazminata hak kazanılabilecektir. Bu arada gerek işçinin gerek işverenin işin sona ereceğine dair olan ihbar müddeti uzatılmıştır. Yeni İş Kanunu tasarısı hazırlanmakta olan İş Mahkemeleri tasarısı ile bu dönemde iş hayatını düzenleyen iki önemli kanun tasarısı olmuştur.⁹⁰⁶

Başbakan Hasan Saka, 29 Ekim 1948 tarihinde radyoda Cumhuriyet'in 25. yıl dönümünü ve Hükümetin o dönemdeki faaliyetleriyle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Saka Cumhuriyet'in 25. yıl dönümünü ve bayramını kutladıktan sonra harp yıllarına oranla daha rahat şartlar içinde bayramı kutladıklarını, ancak dünyanın tam olarak huzura kavuşmadığını, bugün dünyanın savaş içinde olmadığını, fakat barışa da tam anlamıyla kavuşmuş olmadığını belirtmiştir. Bu dönemde en yüksek refah basamağına ulaşmış devletlerin dahi güvenlik kaygısı ve geçim darlığı içinde yaşamakta olduklarını belirtmiştir. Bu devletlerin paralarının ve emeklerinin büyük bir kısmını savunma araçlarına harcadıklarını vurguladıktan sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Dünyanın bu şartlarından tabiatıyla biz de müteessir olmaktayız ve bizzarrure paramızın ve emeğimizin büyük kısmını savunma ihtiyaçları için sarf ediyoruz. Milletçe hür yaşamağı rahat yaşamaktan üstün saydığımız için sıkıntımız artsa da emniyetimiz uğrunda bu masraflara devamdan çekinmeyeceğimiz şüphesizdir.

Yalnız değiliz, varlığına güvenilir hür insanlardan müteşekkil itibarlı bir devlet olarak birleşmiş hür milletler topluluğunun içindeyiz. 25 yıllık Cumhuriyetin, tarihimizde hemen en uzun bir sulh süresi içinde, bize kazandırdığı övündürücü eserlere ve varlıklara dayanan bir durumun hasılasını çeyrek yüzyıllık bayram armağanı olarak müşahade etmek milletçe hakkımız ve milletçe muvaffakiyetimizdir.

Aziz yurttaşlarım,

⁹⁰⁶ “Yeni İş Kanunu tasarısı üzerinde yapılan değişiklikler sona erdi”, *Ulus*, Sayı 9738, s. 1, Ankara 22 Ağustos 1948.

Son dokuz senesi büyük bir dünya harbi ve buhranına rastlamış olmasına rağmen 25 yıllık Cumhuriyetimizin muhtelif sahalardaki ümran sahasında, endüstri alanında, kültürel ve sosyal sahalarda ortaya koyduğu eserler meydanda ve küçültülemeyecek bir muvaffakiyet mertebesindedir. Daha fazlasına ihtiyacımız olduğunu biliyoruz. Nasıl ki el birliğiyle daha fazlasını yapmak gayretinde ve yolundayız. Şimdiye kadar başardıklarımız başaracağımız işler için bize haklı bir cesaret vermektedir. Yapılmamış işleri yapılmış göstermek ne kadar tehlikeli ise, yapılmışları inkâr da o derece tehlikelidir. Birincisi insanı atalete, ikincisi ümitsizliğe sevk eder. İkisinin de neticesi hareketsizliktir, duraklamadır. Milletimiz hareketsizliği ve duraklamayı sevmeyen bir millettir.

Hareket zindeliğini muhafaza eden inkılabımız iki sene evvel rejimimizde büyük bir tekâmül vücuda getirdi. İki sene evvel girdiğimiz çok partili demokrasi rejimimiz arızalı yollardan geçerek hayli mesafe aldı. Evvelce geçilmemiş bir yolun en zor kısmı ilk merhaleleridir. Bu merhaleleri şimdi arkada bırakmış bulunuyoruz.”

Saka sözlerini tamamlayarak Cumhuriyet’in 25. Yıl dönümünü kutlamıştır.⁹⁰⁷ Başbakan Hasan Saka konuşmasında özellikle demokrasi ve çok partili hayat adına atılan ilk adımların zorluğundan bahsetmiştir. Ve bu zorlukların daha sonra atılacak olan adımlara öncülük edeceğini vurgulamıştır.

Karpat bu durumu; “Seçimler 1947 veya 1948 yıllarında yapılmış olsaydı CHP, 1950’de topladığı oyların belki de ancak yarısını almış olurdu” şeklinde değerlendirmiştir. Bunun sebebi olarak da 1947 sonrasında yürütülen liberal siyasetin, halkın nazarında partinin itibarını artırdığını belirtmiştir.⁹⁰⁸ 1947 sonrasında Başbakan olarak Hasan Saka, zor şartlarda gerçekleşen demokratik başlangıçların ve zor adımların en mühim kişilerinden biri olmuştur. Saka ekonomik ve siyasal buhranın yaşandığı bu dönemde Seçim Kanunu’nu değiştirerek ve ılımlı politikalar uygulayarak demokrasinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Saka’nın bu dönemde ekmiş olduğu bu tohumlar, meyvelerini 1950 sonrasında vermiştir.

Sekizinci TBMM’nin üçüncü yasama yılının açılış toplantısı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün açılış konuşmasıyla başlamıştır. İnönü konuşmasında II. Dünya Savaşı’nın yarattığı acıların henüz giderilemediğini ve milletlerarası güvenin henüz yerleşmediğini

⁹⁰⁷ “Başbakan dedi ki”, *Ulus*, Sayı 9809, s. 3, 5, Ankara 29 Ekim 1948.

⁹⁰⁸ Karpat, s. 328.

belirtmiştir. 1939 yılından beri yurt savunmasının ihtiyaçlarını karşılayabilmek için milletçe yapılan fedakârlıkların büyük olduğunu vurgulamıştır. İnönü, dost ABD'nin askeri malzeme yardımlarının ordumuzun modern teçhizatla takviye edilmesine büyük hizmet verdiğini belirtmiştir. İnönü, Saka Hükümeti'nin millet sağlığının korunması, ekonomik kalkınmanın aralıksız olarak devam ettirilmesi, doğu illerinin acele olan ihtiyaçlarının karşılanması için ve ayrıca yine Saka Hükümeti'nin bu yılın bütçesine sağlık, tarım ve yol işlerine geçen yıllara göre daha geniş ölçüde ödenek koyacağını anlatmıştır. İnönü hükümetin yapmış olduğu çalışmalar ve bu yıl planlanan çalışmaları hakkında milletvekillerine şu bilgileri vermiştir. Yol çalışmalarının artacağını, limanların inşaa ve ıslahına verilen önemin devam ettirileceğini, endüstri ve maden çalışmalarının devam edeceğini belirtmiştir. Özellikle Zonguldak havzasının makineleştirilmesi işine hızla devam edileceğini, bu bölge için önemli olan Çatalağzı Elektrik Santrali'nin kısmen faaliyete başladığını vurgulamıştır. Raman'daki petrol arama çalışmalarından bu yıl müspet ve ümit verici sonuçlar alındığını, önümüzdeki yılda petrol rezervlerinin tespitine devam edileceğini, Raman'da bir işletmeye geçme imkânları üzerinde çalışıldığını anlatmıştır. İnönü hükümetin ziraattan topraksız çiftçiye toprak dağıtılmasına kadar, çalışma hayatından dış ticarete ve salgın hastalıklarla mücadelesine kadar hem yapılmış olan hem de yapılacak olan çalışmaları ile ilgili bilgiler vermiştir.⁹⁰⁹

Cumhurbaşkanı İnönü daha sonra konuşmasında, Türk dış politikasındaki gelişmeler ve durum ile ilgili milletvekillerine açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler teşkilatı içinde kendisine düşen görevi gerçekleştirdiğini, Avrupa Kalkınma Programı'nın ve buna katılan bütün devletlerle çalışmaları devam ettirdiklerini, ABD'nin yardımı ile yakında olumlu sonuçlar alınacağına inandığını anlatmıştır. İnönü bütün barışsever demokrasiler ve bunların başında bulunan müttefiklerimiz Büyük Britanya ve ABD ile işbirliğinin devam edeceğini vurgulamıştır. Komşu devletler Yunanistan, İran, Afganistan ve Arap Birliği devletleriyle dostane ilişkilerin devam edeceğini ve ayrıca İtalya ve Fransa ile ilişkilerin olumlu bir şekilde devam ettiğini anlatmıştır. İnönü konuşmasına demokrasinin gelişmesi ile ilgili tespitlerini anlatarak devam etmiştir. Konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Demokrasi olgun toplulukların ayakta tutabileceği bir rejimdir. Serbest münakaşa hayatını devamlı kılabilmenin değişmez şartı birbirinden farklı fikirler

⁹⁰⁹ TBMMZC, D. 8, C. 13, Birleşim 1, Oturum 1, 1 Kasım 1948, s. 4-6.

besleyen vatandaşların siyasi karşılaşmalar yüzünden düşmanlığa sapmaksızın meseleleri geniş bir zihniyetle mütlúa edebilmeleridir...

Hükümetiniz, demokratik gelişmenin sağlam temeller üzerinde tamamlanması için vatandaşlar arasındaki ahengi korumak ve cumhuriyet kanunlarına eksiksiz riayeti sağlamak hususunda, her zaman olduğu gibi bugün de uyanıktır ve uyanık kalacaktır... ”⁹¹⁰

TBMM Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün açılış konuşmasından sonra, TBMM’nin başkanlık seçimleri yapılmıştır. Yapılan seçimlerin sonucunda TBMM Başkanlığı’na Şükrü Saraçoğlu seçilmiştir.⁹¹¹

Ali Fuat Cebesoy’un yerine Şükrü Saraçoğlu’nun meclis başkanı seçilmesinden sonra, CHP içerisinde var olan gruplar arasında Saka Hükümeti ile ilgili dedikoduların çıktığı görülmektedir. CHP içinde bulunan müfritler (aşırı) ile mutediller (ılımlı) arasında bazı görüş ayrılıklarının olduğu görülmüştür. TBMM’nin faaliyete geçtiği bu günlerde Hasan Saka Hükümeti’nin yerine yeni bir hükümetin kurulması faaliyetlerine başlayacakları ile ilgili haberler ve söylentiler çıkmıştır.⁹¹² Hasan Saka Hükümeti ile ilgili sadece CHP içerisinde değil muhalefet partisi olan DP’nin de Saka Hükümeti’ne karşı yoğun bir baskı kurduğu bu dönemde görülmektedir. Özellikle TBMM’de DP milletvekillerinin hayat pahalılığı ve şeker meselesi ile ilgili vermiş oldukları taktir mecliste ve dönemin gazetelerinde önemli yer bulmuştur. DP’nin bu hareketi Saka Hükümeti’ni düşürmeye yönelik bir hareket olarak algılanmıştır.⁹¹³

DP İstanbul Milletvekili Fuad Köprülü ve 15 arkadaşının şeker fiyatına yapılan zam nedeniyle Başbakan Hasan Saka hakkında verdiği gensoru önergesi TBMM’de 10 Kasım 1948 tarihinde görüşülmeye başlanmıştır. Saka DP’li milletvekillerinin gensoru önergesine ilk olarak teşekkür etmiş, hükümetin bu konuda mecliste gerekli açıklamaları yapacağını ve DP’li milletvekillerini tatmin edecek detaylı açıklamalar yapabilmek için süre istediğini söylemiştir. Bu süre isteğine hem önerge sahipleri hem de hükümet mutabık kalmışlardır.⁹¹⁴ TBMM’nin iç tüzüğü milletvekillerine Başbakana ve Bakanlara sözlü soru sorma hakkı tanımaktadır. Bu döneme kadar pek kullanılmayan bu hak özellikle bu dönemde Hasan Saka Hükümeti’ne karşı DP milletvekilleri tarafından yoğun

⁹¹⁰ TBMMZC, D. 8, C. 13, Birleşim 1, Oturum 1, 1 Kasım 1948, s. 6, 7.

⁹¹¹ “B. Şükrü Saraçoğlu Millet Meclisi Başkanı Oldu”, *Ulus*, Sayı 9814, s. 1, 4, Ankara 2 Kasım 1948.

⁹¹² “CHP müfritleri gene faaliyette”, *Hürriyet*, Sayı 183, s. 1, 4, İstanbul 2 Kasım 1948.

⁹¹³ “Hasan Saka kabinesi düşeceğe benzemez”, *Son Saat*, Sayı 830, s. 1, İstanbul 8 Kasım 1948.

⁹¹⁴ TBMMZC, D. 8, C. 13, Birleşim 4, Oturum 1, 10 Kasım 1948, s. 42, 43.

bir şekilde kullanılmıştır. Meclisin 10 Kasım oturumunda Gazi Mustafa Kemal Atatürk üç dakikalık saygı duruşuyla anıldıktan sonra, hükümete karşı 1 gensoru ve 23 sözlü soru önergesi verilmiştir. Hükümet bu 10 Kasım günü yapılan oturumda adeta bir sınava tabi tutulmuştur.⁹¹⁵

15 Kasım 1948 tarihinde mecliste yapılan oturumda şeker fiyatlarına yapılan zam ile ilgili DP milletvekilleri tarafından verilen gensoruya, Başbakan Hasan Saka ayrıntılı bir şekilde cevap vermiştir. DP milletvekillerinin şeker meselesi ile ilgili gensorusuna Saka, ilk olarak hükümetin anayasaya aykırı hiçbir hareketinin olmadığını belirterek açıklamalarına başlamıştır. Meclisin Cumhuriyet hükümetlerine 18 Ocak 1940 tarihli ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu’nun vermiş olduğu yetkiyle hükümetin hareket ettiğini belirtmiştir. Saka ayrıca Fransa’da ve demokrasinin beşiği olan İngiltere’de hükümetlerin daha geniş yetkiler ile hareket ettiğini vurgulamıştır.⁹¹⁶ Saka milletvekillerine ayrıntılı bir şekilde şeker meselesi ile ilgili hükümetin almış olduğu tedbirleri geniş bir şekilde izah etmiştir. 1939 yılından itibaren savaş yıllarıyla birlikte halkın şeker ihtiyacını karşıladıklarını ayrıca 1926’dan itibaren ülkede bulunan şeker fabrikalarının ne kadar üretim yaptığını ve savaş yıllarında dünyada şeker fiyatlarının büyük bir artış gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca savaş yıllarında şeker tüketiminin arttığını ancak üretimin düştüğü dönem olarak üretim-tüketim dengesini hükümetin karşılaması için çeşitli zorluklarla mücadele ettiğini izah etmiştir. Savaş yıllarında artan kara borsanın ve stokçuluğun şeker fiyatlarını etkilediğini hükümetin bu konuda önlemler aldığını anlatmıştır. Şekere yapılan zammın piyasayı dengelemek amacıyla yapıldığını belirterek hükümetin bütçede tasarruflara giderek hem ülke savunması için hem de ülke kalkınması için yatırımlar yapmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Şeker meselesi noktasında hükümetin kanuni olmayan hiçbir yola girmediğini ve mevcut ekonomik şartlar dâhilinde hareket ettiğini belirtmiştir.⁹¹⁷

Türkiye bu dönemde şeker pancarı üretiminde Almanya, Fransa ve İngiltere ile kıyaslandığında verim bakımından bu ülkelerin beşte ikisi kadardır. Şeker üretimi Türkiye’de ortalama 100 bin ton kadardır. Üretim iç piyasa taleplerini karşılayabilmektedir.⁹¹⁸

⁹¹⁵ “Millet Meclisinde”, *Ulus*, Sayı 9823, s. 1, Ankara 11 Kasım 1948.

⁹¹⁶ TBMMZC, D. 8, C. 13, Birleşim 6, Oturum 1, 15 Kasım 1948, s. 115, 116.

⁹¹⁷ “Başbakanın demeci”, *Ulus*, Sayı 9828, s. 1, 4, Ankara 16 Kasım 1948.

⁹¹⁸ Thornburg, s. 72.

Saka'nın mecliste yapmış olduğu açıklamalar muhalif çevreler tarafından yeterli bulunmamış ve Saka Hükümeti'ne karşı bu dönemde muhalefetin arttığı görülmüştür.⁹¹⁹ Kasım ayının ortalarından itibaren TBMM, 1949 bütçesinin bakanlıklar bütçelerini görüşmeye başlamıştır. Başbakan Hasan Saka, TBMM'de bütçe komisyonu üyelerine ekonomik durum, Marshall Planı ve milletlerarası bankadan istenen kredi ile vergi adaleti ve sosyal adalet konularında açıklamalarda bulunmuştur.⁹²⁰ Mecliste bütçe görüşmeleri sırasında Hasan Saka ve Hükümeti 1949 bütçesini ve ekonomik anlamda yapılan tasarruf ve düzenlemeleri hem iktidar partisine hem de muhalefete açıklamaya çalışmıştır.

TBMM'de bütçe görüşmeleri sırasında Afyon Milletvekili Hasan Dinçer'in Başbakan Hasan Saka'ya yönelttiği Halkevleri ile ilgili sorusu üzerine Saka milletvekillerine açıklamalarda bulunmuştur. Saka bütün yurttaki 469 Halkevi ve 4261 Halkodasının bulunduğunu ve yurdun en ücra köşelerine kadar yayılmış olan Halkevlerinin milli kültürün geliştirilmesinde görev aldıklarını, Parti ve politika düşüncelerinden uzak bir zihniyette bütün vatandaşların faydasına çalışan milli bir kültür ocağı olduğunu anlatmıştır. Halkevlerinin ileri sürüldüğü gibi CHP'nin emrinde ve hizmetinde olmadığını, milletin hizmetinde bir kültür kurumu olduğunu vurgulamıştır. Saka daha sonra 1948 yılı İl Belediye ve Köy bütçelerine Halkevlerine ve Halkodalarına yardım olarak konulmuş ödeneklerin miktarlarından bahsetmiştir. Saka Halkevlerinin bütün topluma açık olduğunu ve sadece CHP değil DP'lilerin de bu kurumu kullanması ve sunulan hizmetlerden yararlanması gerektiğini vurgulamıştır. DP'lilerin Halkevlerinin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması düşüncesine karşı çıkarak bu kültür kurumlarının kendi amaçları doğrultusunda yaşamaları gerektiğini vurgulamıştır. Saka ayrıca bu görüş ayrılığı dışında DP ile Halkevleri konusunda aynı görüşte olduklarını ve bu kurumların bütün topluma açık olması gerektiğini vurgulamıştır.⁹²¹

1947 CHP Kurultayı'ndan itibaren Halkevlerinin bütün vatandaşların yararlanabileceği kültür müesseseleri haline getirilmesi kararı alınmıştır. Ancak bu kararın tam olarak uygulandığı görülmemiştir. Bu dönemden itibaren Halkevlerinin siyasi görevleri son bulmuştur.⁹²²

⁹¹⁹ “Başbakan Şimdilik Yerinde”, *Hergün*, Sayı 368, s. 1, İstanbul 16 Kasım 1948.

⁹²⁰ “B. Hasan Saka dün geniş izahat verdi”, *Ulus*, Sayı 9831, s. 1, Ankara 19 Kasım 1948.

⁹²¹ TBMMZC, D. 8, C. 13, Birleşim 10, Oturum 1, 24 Kasım 1948, s. 234-238.

⁹²² Karpat, s. 460.

Başbakan Hasan Saka Dönemi'ndeki "şeker meselesi" aralık ayında tekrar gündeme gelmiştir. Saka Hükümeti 22 Aralık 1948 TBMM'de "Şeker ve Glikoz İstihlak Vergisi Kanunu" ile ilgili yapılacak olan değişikliklerin görüşüldüğü sırada mecliste hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu kanun değişikliğinde amaç, 17 Eylül'de yapılan zam ile Türkiye Şeker İdaresi'nde toplanan paranın hazineye aktarımının sağlanmasıdır. Saka daha önce şeker meselesi yüzünden gensoruyla karşı karşıya kalmış ve mecliste bu konuyla ilgili uzun bir açıklama yapmış olmasına rağmen bu kanun değişikliği sırasında hükümet ağır eleştirilere maruz kalmıştır.⁹²³ Kanun tasarısı yoğun tartışmalara rağmen TBMM'de 33 ret oyuna karşı 219 oy ile kabul edilmiştir.⁹²⁴ Saka Hükümeti bu dönemde hem mecliste yapılan bütçe görüşmelerinde yoğun muhalefet ile karşı karşıya kalmış hem de şeker meselesi başta olmak üzere hayat pahalılığıyla mücadeleye devam etmiştir.

Yaşanan önemli gelişmelerden biri de ABD'den Marshall Planı doğrultusunda 12 milyon dolarlık ilk tarım kredisi verileceğinin netleşmesidir. Saka Hükümeti Tarım Bakanı Cavit Oral bu para ile tarımsal alet ve malzemenin alınacağını ve çiftçiye uygun şartlarda dağıtımının yapılacağını belirtmiştir. Oral, bu kredinin dolar üzerinden olması sebebiyle bu malzemelerin ABD ve Kanada üzerinden alınacağını ve bunun da çok kısa süre içerisinde gerçekleşmesinin zor olduğunu da söylemiştir.⁹²⁵ Saka dönemi Marshall Planı'nın başlangıç noktası olmuştur. Marshall Planı doğrultusunda Amerika'dan gelecek olan yardım ve kredilerin bu dönemde temelleri atılmış ancak bu süreçte oluşan bürokrasi nedeniyle bu yardım ve krediler ancak 1949 ve 1950 sonrasında verimli bir şekilde kullanılabilmektedir.

TBMM'nin 1948 yılı son oturumu 29 Aralık günü geçici Bütçe Kanunu'nun görüşülmesi ile son bulmuştur. TBMM'de Saka Hükümeti'nin savunduğu Bütçe Kanunu özellikle DP milletvekillerinin sert eleştirilerine maruz kalmıştır. DP Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç'ın hükümete ve bütçeye yönelik ağır ifadelerde bulunması meclisi karıştırmıştır. Tahtakılıç'ın konuşmasında CHP milletvekillerine "memurlar" ifadesini kullanması, CHP milletvekilleriyle kavga çıkmasına sebep olmuştur. Mecliste Tahtakılıç'a ve bazı DP milletvekillerine yönelik fiili müdahalenin olması meclis

⁹²³ "Şekere yapılan zam", *Akşam*, Sayı 10.845, s. 2, İstanbul 23 Aralık 1948.

⁹²⁴ TBMMZC, D. 8, C. 14, Birleşim 22, Oturum 1, 22 Aralık 1948, s. 260.

⁹²⁵ "Marshall Planından", *Ulus*, Sayı 9865, s. 1, 2, Ankara 23 Aralık 1948.

çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Bütün eleştirilere rağmen Saka Hükümeti'nin Bütçe Kanunu TBMM'de 1948 yılının son oturumunda kabul edilmiştir.⁹²⁶

1949 yılı, Saka Hükümeti'nin üzerinde baskıların artarak ve TBMM'de sadece Saka'ya değil hükümette bulunan bakanlara da yoğun eleştiriler yapılarak başlamıştır. Bunlardan biri Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'na Van Milletvekili İbrahim Arvas'ın yapmış olduğu eleştiridir. Arvas, Saka döneminde kabul edilen imam-hatip kurslarının tam olarak başlamaması ve İlahiyat Fakülteleri'nin açılmasıyla ilgili eleştirilerini Banguoğlu'na yöneltmiştir. Banguoğlu hükümetin imam-hatip kurslarıyla ilgili çalışmalarına devam ettiğini, Talim Terbiye Kurulu'nun ilkokullarda okutulacak olan din dersi kitaplarıyla ilgili çalışmalarda son aşamaya geldiğini belirtmiştir. Banguoğlu ayrıca hükümetin bu yöndeki çalışmalarının Tevhid-i Tedrisat çerçevesinde, Atatürk inkılapları doğrultusunda gerçekleştiğini vurgulamıştır. Ayrıca Banguoğlu, Arvas'ın düşüncesinin imam-hatip okulları ya da İlahiyat Fakülteleri olmadığını ve asıl düşüncesinin medreselere ve skolastik düşünceye dönmek olduğunu söylemiştir. Arvas, Banguoğlu'na cevap olarak meselenin medrese değil yüzde 98'i Müslüman olan halkın din eğitimiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Tartışmalar Banguoğlu'nun hükümetin bu konudaki çalışmalarının devam ettiğini belirtmesiyle son bulmuştur.⁹²⁷ Saka Hükümeti'nin Milli Eğitim Bakanı olan Tahsin Banguoğlu döneminde Köy Enstitüleri⁹²⁸ önemli bir gelişme göstermiştir. 21. ve son Köy Enstitüsü, Van Erciş'te Tahsin Banguoğlu tarafından açılmıştır. Banguoğlu, Köy Enstitüleri'nin önemiyle ilgili şu sözleri söylemiştir:

“21. Köy Enstitümüz Van'ın Erciş Köyü'nde açılmıştır. İllerimiz için köy öğretmeni yetiştirecektir. Yalnız vatandaş iradesine dayanan Cumhuriyet, payidar olmak ve milletimizi çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmak, hatta onun üstüne çıkarmak için bilgili, uyanık birbirine dayanmasını ve güvenmesini bilen vatandaşlara muhtaçtır. Kadın-erkek, Türk ulusunun bütün fertlerini iyi bir Cumhuriyet vatandaşı halinde görmenin ilk şartı ilköğretimin yayılması, herkesin beş yıllık bir okul öğretimi görmüş olmasıdır.”⁹²⁹

⁹²⁶ “Dün mecliste müessif bir hadise oldu”, *Akşam*, Sayı 10.852, s. 1, 2, İstanbul 30 Aralık 1948.

⁹²⁷ TBMMZC, D. 8, C. 15, Birleşim 26, Oturum 1, 3 Ocak 1949, s. 7-12.

⁹²⁸ Köy Enstitüleri: Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İlköğretim Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un öncülüğünde Köy Enstitüleri Kanunu 17 Nisan 1940 tarihinde çıkmıştır. Bu kanunun amacı, kısa sürede çok sayıda öğretmen yetiştirmek ve kırsal kesimde ilköğretim sorununu çözmektir. Bir diğer önemli amacı da kırsal kesimde yeni girişimler için destek ve öncü kadroları yetiştirebilmektir. Bu amaçla Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde II. Dünya Savaşı yıllarında 20 tane Köy Enstitüsü kurulmuştur. Koçak, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, s. 168, 169.

⁹²⁹ “21. Köy Enstitüsü de dün Van'da törenle açıldı”, *Ulus*, Sayı 9831, s. 1, 2, Ankara 19 Kasım 1948.

Köy Enstitüsü denilince akla ilk gelen isim eski Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'dir. Hasan Ali Yücel döneminden sonra ve II. Dünya Savaşı'nın ardından faaliyete giren ilk ve son Köy Enstitüsü, Tahsin Banguoğlu tarafından Van Erciş'te İkinci Hasan Saka Hükümeti döneminde açılmıştır.

Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun temelleri 1946 yılında atılmıştır. 21 Ocak 1946 tarihinde İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kurulması için hazırlanan kanun mecliste kabul edilmiştir.⁹³⁰ Bu kurumun gelişmesinde önemli bir aşama olan "İş ve İşçi Bulma Servisi" Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde 30 Kasım 1949 tarihinde kanunlaşmıştır. 17 Haziran 1948'de Milletlerarası Çalışma Bürosu Yönetim Kurulu'nun San Francisco'da yapmış olduğu toplantıda İş ve İşçi Bulma Servisi'nin kurulması üye ülkelere zorunlu hale getirilmiştir. 5448 numaralı "İş ve İşçi Bulma Servisi" kurulmasına dair kanun 7 Aralık 1949 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹³¹ Bu kanun İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun evrensel değerler kazanmasında önemli katkıda bulunmuştur.

Hasan Saka döneminde gündemde olan olaylardan biri de yazar Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a kaçarken Ali Ertekin tarafından öldürülmesidir. Bu cinayet aylar sonra ortaya çıkmış, 1948 yılının sonunda yargılamalar başlamış ve Ocak 1949 yılında tamamlanmıştır.⁹³² Basında cinayet tartışmaları Komünizm tartışmalarına dönüşmüştür. Ali Ertekin ifadesinde, Sabahattin Ali'nin Bulgaristan'a geçtikten sonra oradan da Moskova'ya gideceğini ve ülkenin aleyhinde faaliyetlerde bulunacağını, hatta bir teşkilat kuracağını ve bu sebeple Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü anlatmıştır.⁹³³ II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yaşananlar ve Sovyet Rusya'nın savaş sonrasında Avrupa'da yayılmacı politikalar sergilemesi Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu dönemde hem devlet hem de CHP il teşkilatları, komünizm faaliyetlerini ve bu faaliyetlere katılan kişileri tespit ederek bu kişileri rapor ettikleri görülmektedir.⁹³⁴ Sabahattin Ali olayı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve bu dönemde artan Komünizm mücadelesini ve kavgasını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Saka döneminin son günlerindeki önemli tartışmalardan biri de "Anayasanın tadili" meselesidir. Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Hüseyin Cahit Yalçın önderliğinde Akşam,

⁹³⁰ TBMMZC, D. 7, C. 21, Birleşim 26, Oturum 1, 21 Ocak 1946, s. 80-82.

⁹³¹ T.C. Resmî Gazete, Sayı 7373, 7 Aralık 1949.

⁹³² "Sabahattin Ali'nin katili", *Hergün*, Sayı 426, s. 1, İstanbul 13 Ocak 1949.

⁹³³ "Sabahattin Ali Bulgaristan'a kaçarken bir ormanda öldürüldü", *Sabah*, Sayı 48, s. 1, Antakya 13 Ocak 1949.

⁹³⁴ BCA, 490-1-0-0, 581-1-1, 9 Ağustos 1950.

Hergün, Son Posta, Son Saat, Tan, Tasvir, Vatan, Yeni Sabah Gazetelerinin başyazarları imzalarını taşıyan bir deklarasyon kaleme almışlardır. Bu deklarasyonu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, TBMM Başkanı Şükrü Saraçoğlu'na, Başbakan Hasan Saka'ya, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a, Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'a, Millet Partisi Başkanı Hikmet Bayur'a, Ankara Üniversitesi Rektörü Enver Ziya Karal'a, İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a ve İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Hamdi Peynircioğlu'na telgrafla bildirmişlerdir.⁹³⁵ Gazetecilerin Anayasa tadili meselesiyle gündeme getirdikleri konu anayasadaki “kuvvetler birliği” ilkesinin yerine “kuvvetler ayrılığı” ilkesinin getirilmesinin sağlanması için bir düzenleme yapılmasıdır. Hilmi Uran hatıralarında bu konuyu Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu, Başbakan Hasan Saka ve Grup Reis Vekili Şemsettin Günaltay ile değerlendirdiklerini ve bu konunun kurultay yetkisinde olduğuna dair bir cevap verdiklerini anlatmıştır.⁹³⁶ DP Başkanı Celal Bayar da Anayasa tadili meselesiyle ilgili bu konunun DP'nin büyük kongresinde ele alınacağına dair açıklamalarda bulunmuştur.⁹³⁷ Anayasadaki değişim tartışması Saka döneminden sonra da devam etmiştir.

Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde Orta Doğu'da var olan önemli meselelerden biri de Filistin meselesidir. 1920 yılından beri İngilizlerin mandası altında yönetilen Filistin topraklarında bu dönemde Arap ve Yahudi nüfusun çatışmaları ve bağımsızlık mücadeleleri artarak devam etmiştir. Bu bölgedeki çekişme bütün Orta Doğu'yu olumsuz etkilemiştir.⁹³⁸ 1947 yılında BM Genel Kurulu'nda Filistin komisyonunun almış olduğu karar Genel Kurul'da kabul edilmiştir. Bu karara göre, Filistin toprakları Araplar ile Yahudiler arasında paylaşılacaktır. Ayrıca Kudüs şehrinin uluslararası statüye sahip olması kararı alınmıştır. Bu paylaşım planına Türkiye ve diğer Arap ülkeleri aleyhte oy vermiştir. Özellikle Arap devletleri 17 Aralık 1947 tarihinde Kahire'de, Filistin topraklarının paylaşılmasını önlemek için savaş kararı almışlardır. Arapların tepkisi üzerine ABD, Filistin topraklarının BM tarafından yönetilmesini önermiştir. Bu öneri hem Araplar hem de Yahudiler tarafından kabul görmemiştir. BM'nin Filistin'i paylaşırma kararından sonra İngiltere askeri kuvvetlerini Filistin'den çekme kararı almıştır. Bu gelişmeler yaşanırken 14 Mayıs 1948 tarihinde Tel-Aviv'de İsrail Devleti'nin kuruluşu resmen ilan edilmiştir. Bunun üzerine Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan

⁹³⁵ “Anayasa'nın tadili”, *Ulus*, Sayı 9865, s. 5, Ankara 23 Aralık 1948.

⁹³⁶ Uran, s. 414, 415.

⁹³⁷ “Celal Bayar'ın Anayasanın tadili hakkında görüşü”, *Akşam*, Sayı 10.860, s. 1, İstanbul 7 Ocak 1949.

⁹³⁸ TDA, 522/2703-22413-1, 29 Ocak 1947.

ve Irak; İsrail'e savaş ilan etmiş ve böylece Birinci Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. Bir yıl süren savaşın sonunda Arap Devletleri İsrail'e yenilmiştir.⁹³⁹ Hasan Saka'nın hem Dışişleri hem de Başbakanlığı Dönemi'nde Filistin'de Arap-Yahudi mücadelesi ve bağımsızlık mücadeleleri devam etmiştir. Bu dönemde İsrail Devleti kurulmuştur. İsrail'in tanınması Hasan Saka döneminden sonra Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı Dönemi'nde meydana gelen bir gelişmedir. İsrail'in 24 Mart 1949 tarihinde Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Bakanlar Kurulu kararı ile tanınmasına karar verilmiştir.⁹⁴⁰

3.3.2.5. İkinci Hasan Saka Hükümeti'nde Sona Doğru

1948 yılı, dünyada siyasetin ikiye ayrıldığı, bir tarafta Sovyet Rusya diğer tarafta da Batı dünyasının yer aldığı ve Soğuk Savaş'ın hız kazandığı bir dönem olmuştur. 1948 yılında aynı zamanda bir taraftan Komünizm faaliyetleri artmış, diğer taraftan da Amerika'nın bu harekete engel olmak için harap durumda olan Avrupa'ya yardım etmeye başladığı görülmüştür. Uluslararası alanda bu dönem, Amerika ve İngiltere'nin Sovyet Rusya'nın ileri hareketini durdurduğu, İtalya ve Fransa'da Komünist hareketin başarılı olamadığı bir dönem olmuştur. İç politikada 1948 yılı demokratik adımların atılmaya başlandığı ve buna engel bazı kanunların kaldırıldığı fakat siyasi hayatta sarsıntıların arttığı bir yıl olmuştur. 1948 yılında iç politikada seçim kavgaları büyük rol oynamıştır. Hayat pahalılığının arttığı ve bu sebeple hükümetten hoşnutsuzluğun arttığı görülmüştür.⁹⁴¹

İkinci Saka Hükümeti Aralık 1948'den itibaren sadece muhalefetten değil, CHP içerisinde de ağır eleştirilere maruz kalmıştır. 17 Aralık 1948 tarihinde toplanan CHP Parti Divan Toplantısı'nda Başbakan Hasan Saka birçok şikâyetle karşı karşıya kalmıştır. Bu şikâyetler, hükümetin partiyle ortak çalışmayı bir türlü ayarlamaması, bazı hükümet üyelerinin açık açık CHP aleyhtarlığı yapması ve halkın sıkıntı ve isteklerinin hükümete aktarıldığı halde hükümetin müspet çözümler bulamaması gibi şikâyetlerdir. Saka bu sert şikâyetleri göz önünde bulundurmuş hatta bazı vaatlerde de bulunmuştur. Ancak Saka'ya karşı bu dönemde günden güne parti içinde muhalefetin arttığı görülmüştür.⁹⁴²

⁹³⁹ Armaoğlu, s. 436-438.

⁹⁴⁰ BCA, 30-18-1-2, 118-108-3, 24 Mart 1949.

⁹⁴¹ "Dışarda ve içerde 1948-1949", *Akşam*, Sayı 10.854, s. 1, 2, İstanbul 1 Ocak 1949.

⁹⁴² Uran, s. 420-422.

Ocak 1949 Saka Hükümeti için iyi başlamamıştır. Meclisteki bütçe görüşmelerinde eleştirilerin kaynağını yapılan zamlar oluşturmuştur. Özellikle tek el maddelerine yapılan zam Saka Hükümeti'ne ağır eleştirilerin yapılmasına sebep olmuştur.⁹⁴³

İkinci Hasan Saka Hükümeti, TBMM'de 13 Ocak 1949 tarihinde "Kazanç Vergisi" ile ilgili tasarı görüşmesinde özellikle DP milletvekilleri tarafından ağır eleştirilerle karşılaşmıştır. DP milletvekillerinden Giresun Milletvekili İsmail Sabuncu, Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın ve İstanbul Milletvekili Salamon Adato hükümetin ekonomi politikasının başarısızlığı ve yeni verginin bütçe açığını kapatmaya yetmeyeceği gibi eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştiriler sadece Hasan Saka'ya değil kabinede yer alan bakanlara da yapılmıştır.⁹⁴⁴

Hükümete yapılan eleştirilerin sebebi tasarruf imkânları varken hükümetin vergilere zam yapmasıdır. Özellikle son günlerde yapılan zamlar ve Kazanç Vergisi gibi vergiler hükümeti mecliste zor duruma düşürmüştür.⁹⁴⁵

Saka Hükümeti'nin bu dönemde yaşadığı en büyük sıkıntının sebebi ekonomiydi. Bu durum hem muhalefet partilerinin hem de CHP'nin hükümet üzerindeki baskısını ve muhalefetini artırmıştır. Başbakan Hasan Saka ekonomik sorunları tam anlamıyla çözemediği için 14 Ocak 1949 tarihinde Başbakanlık görevinden istifa etmiştir.⁹⁴⁶

Başbakan Hasan Saka istifa dilekçesinde *"memleketin bugünkü şartları içinde üzerine aldığı vazifeyi maddi imkânların yeterliği derecesinde ifaya çalışmakta devam eden hükümet, son zamanlarda rastladığımız bazı müşküller sebebiyle kabinenin istifasını yüce katınıza sunmayı kararlaştırmıştır."* ifadelerini kullanmıştır.⁹⁴⁷ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Saka'nın istifasını üzüntüyle karşılamıştır. Saka'nın şimdiye kadar olan hizmetlerinden dolayı kendisine teşekkür etmiş ve yeni hükümet kurulana kadar vekâlet etmesini kendisinden istemiştir.⁹⁴⁸

Muhalef basın istifanın sebebi olarak CHP'nin Meclis Grubu'nda Saka Hükümeti'ne karşı şiddetli ve ağır eleştirilerde bulunmalarını göstermiştir.⁹⁴⁹ Hükümetin son günlerinde bocaladığı meselelerden biri de Ulaştırma Bakanı Kasım Gülek'in Devlet Bakanlığı'na

⁹⁴³ "Zam fırtınası yine başladı", *Hergün*, Sayı 419, s. 1, İstanbul 6 Ocak 1949.

⁹⁴⁴ TBMMZC, D. 8, C. 15, Birleşim 31, Oturum 1, 13 Ocak 1949, s. 76-88.

⁹⁴⁵ "Sert tenkitler karşısında hükümet bocalıyor", *Hergün*, Sayı 427, s. 1, İstanbul 14 Ocak 1949.

⁹⁴⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 50.

⁹⁴⁷ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-36, Fihrist No: 11053-2, 14 Ocak 1949.

⁹⁴⁸ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/13-36, Fihrist No: 11053, 14 Ocak 1949.

⁹⁴⁹ "İstifanın sebebi meçhul", *Hergün*, Sayı 427, s. 1, İstanbul 14 Ocak 1949.

getirilmesidir. Ancak Gülek'in bu durumu kabul etmeyişi ve tekrar Ulaştırma Bakanlığı'na dönmesi, hükümetin son gününde Devlet Bakanlığı'na Ali Rıza Ertem'in getirilmesi, kabine içindeki kargaşayı göstermektedir.⁹⁵⁰

İkinci Saka Hükümeti'nin istifasından sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yeni hükümeti kurmak için Sivas Milletvekili Ord. Prof. Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmiştir.⁹⁵¹ Şemsettin Günaltay Hükümeti 17 Ocak 1949 tarihinde görevine başlamıştır. Günaltay Hükümeti'nde İkinci Hasan Saka Hükümeti'nde görev yapan 10 Bakan yer almıştır. Bunlar Nihat Erim, Fuat Sirmen, Hüsnü Çakır, Emin Erişirgil, Necmettin Sadak, Tahsin Banguoğlu, Şevket Adalan, Cemil Sait Barlas, Kemali Beyazıt ve Cavit Oral'dır.⁹⁵² Günaltay Kabinesi incelendiğinde Saka Kabinesi'nin büyük bir çoğunlukta devam ettiği görülmektedir. Aslında bu kabine değişikliğinde esaslı bir değişikliğe gidilmemiş ve yalnızca Başbakan, Başbakan Yardımcısı ve birkaç Bakanın değiştiği görülmüştür.

Eylül 1947'den Ocak 1949'a kadar iki dönem Başbakanlık görevinde bulunan Hasan Saka, dış politikada Marshall Planı'nın şartlarının belirlenmesi ve uygulanmaya başlamasıyla Amerikan politikalarının hâkim olmaya başladığı bir dönem olmuştur. Ayrıca Sovyet Rusya'ya karşı Birleşmiş Milletler, İngiltere ve ABD ile birlikte hareket edilmiştir. Saka dönemi, iç politikada Seçim Kanunu'nda değişiklikler yapılarak Türk demokrasi tarihi açısından önemli adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Hasan Saka iki yıl boyunca bütün gayretine rağmen II. Dünya Savaşı'ndan itibaren başlayan ekonomik buhran, fiyat artışları ve halkın yoksulluğu gibi meselelerde tam olarak beklenen ilerlemeyi gösterememiştir. Zaten var olan ekonomik problemler, muhalefetin etkisi ve CHP içerisinde hükümete karşı yapılan eleştiriler Saka döneminin sonunu hazırlamıştır. Hasan Saka'nın iki yıl boyunca atmış olduğu demokratik adımlar ve Marshall Planı doğrultusunda yapılan ekonomik planlar Saka dönemi sonrasında meyvelerini vermeye başlayacaktır.

3.4. Hasan Saka'nın 1949 Sonrası Siyasi Faaliyetleri

İkinci Hasan Saka Hükümeti'nin istifasından sonra yerine Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur. Bu süreçte özellikle Hasan Saka'nın istifa edilişiyle ilgili basında birçok haber yapılmıştır. Bunlardan biri hükümet üyeleriyle parti grubu arasında birtakım

⁹⁵⁰ “Kasım Gülek”, *Hergün*, Sayı 427, s. 1, İstanbul 14 Ocak 1949.

⁹⁵¹ “B. Şemsettin Günaltay Başbakan”, *Ulus*, Sayı 9889, s. 1, Ankara 16 Ocak 1949.

⁹⁵² BCA, 30-10-0-0, 14-81-9, 17 Ocak 1949.

sorunların var olduğudur. Saka Hükümeti'nde yer alan ve daha sonra bu görevlerine Gönaltay Hükümeti'nde devam eden bakanların şartı, parti grubunun hükümete muhalif değil disiplin bakımından hükümetin arkasında duran bir anlayışla hareket etmesi gerektiğidir. Koridor dedikoduları yerine hükümetle parti grubu arasında açık, samimi bir işbirliğinin olması gerektiği vurgulanmıştır. Hasan Saka Hükümeti'nin istifasının sebebi hükümet ile parti grubu arasında işbirliğinin kurulamayışı olarak gösterilmiştir.⁹⁵³

Hasan Saka Başbakanlıktan istifa ettikten sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün düşüncesi Hilmi Uran'a Başbakanlık görevini vermektir. Uran, bu teklifi kabul etmemiş ve Şemsettin Gönaltay'ı tavsiye etmiştir. İnönü bunun üzerine hükümeti kurma görevini Şemsettin Gönaltay'a vermiştir.⁹⁵⁴

Hasan Saka'dan sonra Şemsettin Gönaltay'ın hükümeti kurmak için atanması, CHP içerisinde yer alan aşırıların tepkisini çekmiştir. Bu tepkilerden biri, Behçet Kemal Çağlar'ın meclisteki görevinden istifa etmesidir. Hatta CHP içerisinde bir bölünmenin olacağı ile ilgili söylentiler de çıkmıştır. Ancak bu söylentiler gerçekleşmemiş ve Şemsettin Gönaltay muhalefeti teskin edeceği, halktaki hoşnutsuzlukları gidereceği, gelecek seçimlerde CHP'yi başarılı bir şekilde temsil edeceği vaatlerinde bulunmuştur.⁹⁵⁵

1946 seçimlerinden 1950'ye kadar olan dönemde CHP dört hükümet kurmuştur. Sertlik yanlısı görüşleriyle tanınan Recep Peker ile başlayan bu sürecin ardından ılımlı siyasetiyle tanınan Hasan Saka iki kez görevlendirilmiş son olarak da CHP'nin en ılımlı kanadından biri olan Şemsettin Gönaltay Başbakan olmuştur.⁹⁵⁶

Gönaltay Hükümeti göreve başladıktan sonra hükümetin programı olarak ekonomik kalkınmanın ve denk bir bütçenin sağlanacağını, sıkı bir tasarrufun yapılacağını vurgulamıştır.⁹⁵⁷ 15 maddelik bir ıslahat projesi hazırlandığına ve hayat pahalılığının giderilmesinin hükümetin önceliği olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur.⁹⁵⁸

Şemsettin Gönaltay Hükümeti'nin ilk icraatlarından biri Saka döneminin son günlerinde büyük tartışmalara neden olan "Kazanç ve Yol Vergisi" gibi meselelerde geri adım atmak olmuştur.⁹⁵⁹

⁹⁵³ "Hükümette istikrar", *Akşam*, Sayı 10.872, s. 1, İstanbul 19 Ocak 1949.

⁹⁵⁴ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*, s. 243.

⁹⁵⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 50, 51.

⁹⁵⁶ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 342, 343.

⁹⁵⁷ "Yeni Kabinenin programı", *Akşam*, Sayı 10.872, s. 1, İstanbul 19 Ocak 1949.

⁹⁵⁸ "Program hazır", *Hergün*, Sayı 433, s. 1, İstanbul 20 Ocak 1949.

⁹⁵⁹ "Kabine programını hazırladı", *Akşam*, Sayı 10.874, s. 1, İstanbul 21 Ocak 1949.

3.4.1. Demokrat Parti'nin İlk Dönemi (1950-1954) ve Hasan Saka

Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin gündemlerinden biri de yaklaşan milletvekili genel seçimleridir. DP'nin günden güne artan muhalefeti, ülkede yaşanan ekonomik buhran, muhalefetin hükümet üzerindeki baskısı ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler genel seçimleri daha önemli bir hale getirmiştir. Bu dönemde hem CHP hem de muhalefet partileri seçim hazırlıklarını başlatmış ve böylece aday belirleme süreçleri başlamıştır.

Seçim Kanunu, Hasan Saka'nın Başbakanlığı Dönemi'nde 14 Temmuz 1948 tarihinde büyük bir değişime uğramıştır. Seçim Kanunu'nun 24. Maddesinde yapılan değişikliklerle gizli oy kullanılması ilkesi getirilmiştir. Yine bu kanunda yapılan değişikliklerle açık tasnif ilkesi de getirilmiştir. Saka döneminde Seçim Kanunu yapılan bu düzenlemelere rağmen DP'den eleştiri almıştır. Bu eleştirilerin sebebi seçim güvenliği ile ilgilidir. DP, seçimlerde hâkimlerin görevlendirilmesini istemiş ancak bu istek kabul edilmemiştir. Saka döneminde “gizli oy açık tasnif” düzenlemeleri yapılmış ancak seçim güvenliği ile ilgili adlî teminatı sağlayan bu değişiklikler yapılmamıştır.

Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi'nde 21 Şubat 1950 tarihinde yeni Milletvekilleri Seçim Kanunu, TBMM tarafından çıkarılmıştır.⁹⁶⁰ Bu kanunda yapılan son düzenlemelerin ardından demokratik anlamda muhalefetin kaygıları giderilmiş ve 1950 yılında Seçim Kanunu son şeklini almıştır. “Gizli oy, açık sayım ve adlî kontrol” ilkeleri tam anlamıyla Seçim Kanunu'na girmiştir. Böylece 1950 seçimleri ve hazırlıkları demokratik bir ortamda gerçekleşmiştir.⁹⁶¹

Seçim süreci Hasan Saka'nın seçim bölgesi olan Trabzon'da da yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Milletvekili adaylığına Trabzon'da da yoğun bir katılım olmuştur. 12 Ağustos 1949 tarihinde CHP İl Başkanı Cevdet Akçay bir rapor hazırlayarak CHP'nin aday adaylarıyla ilgili bilgileri CHP Genel Sekreterliği'ne göndermiştir. Akçay, bu seçimlerin parti için önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca iktidarı korumak ve halkın sevgisini kazanmak için hükümetin, partinin ve milletvekili adaylarının bütün güçleriyle çalışmaları gerektiğini belirtmiştir. Raporda ayrıca Trabzon'dan milletvekili olmak isteyen adayların detaylı bir şekilde özgeçmişleri yer almıştır.⁹⁶² CHP, seçim öncesinde bütün vilayetlere Parti Genel Sekreteri Konya Milletvekili T. Fikret Sılay imzalı bir genelge göndermiştir. Bu genelgede seçimlerde aday olmak isteyen kişilerden başvuru

⁹⁶⁰ BCA, 490-1-0-0, 62-236-4, 21 Şubat 1950.

⁹⁶¹ Tanör, s. 264.

⁹⁶² BCA, 490-1-0-0, 379-1601-1, 12 Ağustos 1949, s. 1.

dilekçeleri istenmiştir. Ayrıca parti il başkanlıklarından illerin sorunlarının neler olduğu ve bu sorunlara çözüm önerileri sunmaları istenmiştir.⁹⁶³ CHP 1950 seçimlerinde propaganda ve seçim çalışmasına büyük önem vermiştir. Ancak bu seçim propagandalarını yapanlar seçmen nazarında kıymet görmemiştir. Çünkü CHP yeni ve bütün toplumu kucaklayan bir propaganda yapmış olmasına rağmen bunu eski siyasetçileriyle yapması halkın eski düzenin devam edeceği düşüncesine kapılmasına neden olmuştur.⁹⁶⁴

14 Mayıs 1950 seçimlerinin hazırlıklarında ve partilerin propaganda sürecinde ciddi bir sorun yaşanmamıştır. Vatandaşlar gizli oy kullanacakları için gerek partiler gerekse gazeteler oyların nasıl verileceği ile ilgili gerekli bilgilendirmelerde bulunmuşlardır. Seçmen yaşıнын 22 olarak belirlendiği bu seçimde vatandaşlar, sabah 8’den akşam 17’ye kadar oylarını kullanabileceklerdir. Yeni Seçim Kanunu’nda oy veren seçmenin kimliğini belli edecek herhangi bir işaret veya yazı taşıyan oy pusulaları geçersiz sayılacaktır. Seçmenlere oyların geçersiz sayılmaması için bu konuda gerekli uyarılar yapılmıştır.⁹⁶⁵

Türk demokrasisi adına 1950 seçimleri baskısız, sorunsuz bir şekilde tamamlanmış ve bu seçimlere katılımın oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bu seçim kadınların sandık başlarında kuyruk oluşturduğu tam bir demokrasi şöleni şeklinde gerçekleşmiştir. Seçimler tam bir emniyet ve sükûnet havası içinde yapılmıştır.⁹⁶⁶

14 Mayıs 1950 seçimleri ile DP iktidar, CHP ise muhalefet partisine dönüşmüş ve CHP’nin almış olduğu yenilgi büyük olmuştur. İsmet İnönü Malatya’dan milletvekili seçilmiş ancak Şemsettin Günaltay Hükümeti’nde yer alan bakanların hiçbiri meclise girememiştir. Sadece Başbakan Şemsettin Günaltay milletvekili olarak seçilmiştir.⁹⁶⁷

CHP 1950 seçimlerinde büyük bir yenilgi almıştır. CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran, bu durumu şöyle değerlendirmiştir:

“Partimiz son Büyük Millet Meclisi seçimlerini ve bunun tabii neticesi olarak iktidarı kaybetmiştir. Bu bir vâkiadır ve halk iradesine dayanan rejimlerde milletin iktidar değiştirme suretinde daima tecellisi beklenen

⁹⁶³ BCA, 490-1-0-0, 323-1333-1, 22 Şubat 1950, s. 1.

⁹⁶⁴ Murat Kılıç, “1950 Seçimlerinde CHP Propaganda Komiteleri”, *Belgi Dergisi, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*, Sayı 21, Kış 2021, s. 230.

⁹⁶⁵ “Oy nasıl verilecek”, *Akşam*, Sayı 11.346, s. 1, 7, İstanbul 13 Mayıs 1950.

⁹⁶⁶ “Yurdda dün baskısız bir seçim yapıldı”, *Cumhuriyet*, Sayı 9255, s. 1, İstanbul 15 Mayıs 1950.

⁹⁶⁷ Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP’nin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınları, Ankara 1991, s. 24.

ihtimallerindendir. Belirtmek isterim ki partimizin böyle bir durumla karşı karşıya kalmasında küçük, büyük teşkilatımızın ve oralarda çalışan arkadaşlarımızın bir taksiri olduğunu katiyyen düşünmemekteyiz; bilakis onların seçime tekaddüm eden günlerde ve bilhassa halkımızı tenvir ve irşat vazifesinde canla başla çalıştıklarına ve kendilerine bu yüzden teşekkür borçlu olduğumuza kanaatımız vardır. Partimiz bundan böyle yeni bir çalışma devrine girmiş bulunmaktadır. Biz bu sahada da memleketimize ve milletimize geniş hizmetler sağlayarak halkımızı tenvire devam edeceğiz ve muhalefette çalışarak memlekete bu sahada da hizmet sağlamanın şerefli örneğini vereceğiz... ”⁹⁶⁸

Hilmi Uran’ın değerlendirmesinden anlaşıldığı üzere CHP seçim sonucu oluşan tabloda, iktidarı itiraz etmeden DP’ye devredeceğini belirtmiştir. Bu süreçte CHP bir muhalefet partisi olarak yapılanmaya başlayacaktır.

TBMM’de 22 Mayıs 1950 tarihinde gerçekleşen oylamayla İstanbul Milletvekili Celal Bayar, 387 oy alarak Cumhurbaşkanlığı’na seçilmiştir. Aynı gün Şemsettin Günaltay Hükümeti’nin görevi son bulmuş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Adnan Menderes’in Başbakanlığında kurulan yeni kabineyi onaylamıştır.⁹⁶⁹

Seçimin tamamlanmasının ardından DP ve CHP arasındaki ilişkiler, ilk günler karşılıklı iyi niyet açıklamaları ile geçmiştir. Ancak bu durum çok geçmeden değişmiştir. 29 Mayıs 1950 tarihinde Başbakan Adnan Menderes, hükümetin parti programını meclise sunmuş daha sonra da 2 Haziran 1950 tarihinde mecliste hükümet programını savunmuştur.⁹⁷⁰ TBMM’de hükümet programı tartışmaları yoğun geçmiştir. Muhalefet Partisi olarak CHP ve Millet Partisi parti programı ile ilgili eleştirilerde bulunmuşlardır. Başbakan Adnan Menderes, geçmiş CHP hükümetlerinin programlarından bahsederek özellikle CHP’lilere şuan eleştirdikleri konuları geçmişte savunduklarını belirtmiştir. Menderes, hükümet programını şu sözlerle savunmuştur:

“Anlaşıyor ki; Halk Partisi olan bitenin layığıyla farkında değildir. Hadiseyi alelade bir hükümet değişikliğinden ibaret sanmaktadır. Hâlbuki 14 Mayıs seçimleriyle memlekette şimdiye kadar yapılanlarla ölçülemeyecek ehemmiyette büyük bir inkılabın en mühim merhalesi aşılmıştır. Tarihimizde ilk defa olarak millet iradesiyle iktidara gelen bir partinin ilk hükümetinin birinci vazifesi, şüphe yok ki, kapanmak üzere bulunan bir devrin kısa bir muhasebesini yaparak

⁹⁶⁸ BCA, 490-1-0-0, 10-55-19, 00.00.

⁹⁶⁹ T.C. Resmî Gazete, Sayı 7513, 23 Mayıs 1950.

⁹⁷⁰ Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980, s. 56.

memleket işlerinin ne halde devir teslim alınmakta olduğunu umumi efkâra açıklamaktır.”⁹⁷¹

Adnan Menderes’in konuşmasından sonra muhalif milletvekilleri söz istemiş ancak bu istek Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından kabul edilmemiştir. Milletvekillerinin bu duruma itiraz etmelerine rağmen Koraltan hükümet programının oylamasına geçmiştir. Bunun üzerine Millet Partisi Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı “1950 modeli demokrasi böyle olur” diyerek bu duruma tepki göstermiştir. Ardından Bölükbaşı ve CHP milletvekilleri toplantı salonunu terk etmişlerdir. Daha sonra TBMM’de hükümet programı oylamaya sunulmuştur. Oylamaya 282 milletvekili katılmış ve bu 282 milletvekilinin tamamı hükümete güvenoyu vermiştir.⁹⁷²

1950 seçimlerinde Hasan Saka’nın seçim bölgesi olan Trabzon’dan toplam 12 milletvekili seçilmiştir. CHP’den Hasan Saka, Cemal Reşit Eyüpoğlu, Tefvîk Koral, Faik Ahmet Barutçu, Naci Altuğ, Cahit Zamangil, Hamdi Orhon, Mustafa Reşit Tarakçıoğlu ve Saffet Baştımar seçilirken DP’den de Mahmut Goloğlu, Salih Esat Alperen ve Süleyman Fehmi Kalaycıoğlu seçilmiştir.⁹⁷³ Hasan Saka, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Trabzon’dan toplam 64.068 oy alarak yeniden milletvekili seçilmiştir.⁹⁷⁴ Trabzon’da yapılan seçimlerde Hasan Saka milletvekili seçilmiş olmasına rağmen CHP 3 milletvekilini DP’ye kaptırmıştır.⁹⁷⁵ TBMM’nin 6 Eylül 1950 tarihinde yapmış olduğu oturumda meclisteki komisyonlar belirlenmiştir. Trabzon Milletvekili olarak Hasan Saka mecliste bulunan milletvekillerinin 299’unun oyunu alarak Dışişleri Komisyonu’na seçilmiştir.⁹⁷⁶

DP iktidarının ilk sınavı o dönemki ismiyle belediye seçimleri ile gerçekleşmiştir. 15 Ekim 1950 tarihinde tamamlanan belediye ve belediye meclisi üyelerinin seçimi 1950 milletvekili seçimleri gibi sakin geçmemiştir. DP’nin iktidar olmasıyla birlikte CHP başta olmak üzere muhalefet partileri ile çekişmeler başlamıştır. Bu seçim sürecinde de gerginlikler yaşanmıştır.⁹⁷⁷ 1950 belediye seçimlerinde katılım yüzde 53.2 olmuştur. Türkiye genelinde yapılan seçim sonucunda toplamda belediye meclis üyelikleri dağılımı

⁹⁷¹ TBMMZC, D. 9, C. 1, Birleşim 5, Oturum 2, 2 Haziran 1950, s. 133.

⁹⁷² TBMMZC, D. 9, C. 1, Birleşim 5, Oturum 2, 2 Haziran 1950, s. 143.

⁹⁷³ BCA, 30-10-0-0, 77-512-6, 26 Mayıs 1950.

⁹⁷⁴ Ayn Tarihi, Sayı 198, Mayıs 1950, s. 26.

⁹⁷⁵ “Trabzon Milletvekili seçimi neticelendi”, *Halk*, Sayı 2617, s. 1, Trabzon 17 Mayıs 1950.

⁹⁷⁶ TBMMZC, D. 9, C. 2, Birleşim 2, Oturum 2, 6 Eylül 1950, s. 24.

⁹⁷⁷ “İl Genel Meclisleri dün bütün yurttan seçildi”, *Ulus*, Sayı 10.526, s. 1, Ankara 16 Ekim 1950.

şöyledir: DP 5900 üye ile % 60.5, CHP 3448 üye ile %35.4, Millet Partisi 147 üye ile % 1.5, Bağımsız 250 üye ile % 2.6 oy oranı almışlardır.⁹⁷⁸

DP ile CHP arasında gerilim günden güne artarak devam etmiş ve TBMM’de yoğun bir şekilde tartışmalar yaşanmıştır. Mecliste yaşanan DP-CHP çekişmesinden Hasan Saka da payını almıştır. Samsun Milletvekili Muhittin Özkefeli tarafından Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü’nün cevaplandırması için Hasan Saka ile ilgili soru önergesi verilmiştir. Bu önerge 17 Kasım 1950 tarihinde TBMM’nin gündemine gelmiştir. Soru önergesinde Hasan Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde Şükrü Saraçoğlu’nun Dışişleri Bakanlığı Köşkü’nde ikametgâhının devam etmesi sebebiyle Saka’nın kendi evini Dışişleri konutu olarak kullandığı belirtilmiştir. Saka, kendi evini Dışişleri konutu olarak kullanırken evin bakımı ve tadilatı ile ilgili devlet bütçesinden masraf yapmakla suçlanmıştır. Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü bu konuyla ilgili araştırma yapmak için meclisten bir hafta süre istemiştir.⁹⁷⁹ Meclisin 24 Kasım 1950 tarihinde yaptığı oturumda Fuad Köprülü, Samsun Milletvekili Muhittin Özkefeli’nin sorusuna Saraçoğlu’nun Başbakan sıfatıyla oturduğu süre boyunca yabancı konuklar köşküne Dışişleri Bakanlığı bütçesinden elektrik, hava gazı ve su masraflarından başka bir harcama yapılmadığı cevabını vermiştir. Hasan Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde köşk için bu harcamalar dışında hiçbir harcama yapılmadığını ve ayrıca Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde kendi evinde ikamet ettiği sürece tamir ve tadilat gibi harcamaların bakanlık bütçesinden yapılmadığını belirtmiştir. Bakanlık bütçesinden sadece yabancı misafirlerin ağırlandığı, yemek ve ziyafetlerin masraflarının karşılandığını anlatmıştır. Milletvekili Muhittin Özkefeli, Dışişleri Bakanı Köprülü’nün verdiği cevaptan tatmin olmadığını belirtmiştir. Özkefeli ayrıca 14 Mayıs seçimlerinde halkın kendilerine daha önceki dönemlerin hesabını sorma yetkisini ve sorumluluğunu verdiğini bu konuda daha derin araştırmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun üzerine Hasan Saka mecliste söz alarak hakkındaki iddialarla ilgili cevap vermiştir. Saka 1944 senesinin Eylül ayından itibaren Dışişleri Bakanlığı görevine başladığını, iki Saraçoğlu olmak üzere üç hükümet zamanında Dışişleri Bakanlığı görevini üç sene sürdürdüğünü belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde kendi evinde ikamet ettiğini; misafirlerin ağırlanması, yemekler ve ziyafet masraflarının bakanlık bütçesinden karşılandığını, bunların teferruatla kayıtlarda yer aldığını, bu durumun gizli olmadığını ve herkesin gözü önünde yapıldığını belirtmiştir.

⁹⁷⁸ BCA, 30-1-0-0, 51-309-4, 00.00.1950.

⁹⁷⁹ TBMMZC, D. 9, C. 2, Birleşim 7, Oturum 1, 17 Kasım 1950, s. 137.

Temsil masraflarının devlet bütçesinden karşılandığını belirten Saka, bunun dışında kendisine atfedilmek istenen masrafın aslı olmadığını vurgulamıştır. Saka sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Size temin ederim ki arkadaşlar, bu yapılan masrafları ve teferruatına kadar bilirim. Ve ne de bu paraya el sürmüş adam değilim. Biz devlete ait bir parayı alıp, masrafı bizzat yaparız diye bir şey yoktur. Bütün bu yapılan masraflar memuru mahsusa tarafından ödenir. Tamir diye devletin bütçesinden herhangi bir para sarfedilmemiştir. Maruzatım bundan ibarettir. Her nedense soru sahibi arkadaşımız Muhittin Özkefeli saiki bence meçhul, bana karşı içinde bir his taşımaktadır, bunu sözlerinden anladım. Bu neyse orta yere koysun, biz de anlayalım.”⁹⁸⁰

DP Milletvekili Muhittin Özkefeli’nin iddiaları hem Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü hem de Hasan Saka tarafından cevaplandırılmış ve iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Hasan Saka ile ilgili bu dönemde bir başka iddia da 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Trabzon’da yaşananlarla ilgilidir. TBMM’nin 29 Kasım 1950 tarihinde yapmış olduğu oturumda 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Trabzon’da gerçekleşen seçimle ilgili komisyon raporu değerlendirilmiştir. İddialara göre hükümet ve kamu görevlilerinin halk ve kamuda çalışan memurlar üzerine baskı yaparak DP’yi engelleme girişimlerinin olduğu ve bu sebeple Trabzon’daki seçimlerin halkın iradesini yansıtmadığı ileri sürülmüştür. Trabzon’da seçimlerin yenilenmesi konusu ve Trabzon milletvekillerinin vekilliklerinin düşürülmesinin istenmesi üzerine mecliste görüşmeler yapılmıştır. Mecliste yapılan yoğun tartışmalar sonucunda Trabzon milletvekillerinin vekilliklerinin düşmesine gerek olmadığına dair karar verilmiş ve milletvekillerinin seçim tutanakları incelenmiş ve oylama yapılmıştır. Bu oylama neticesinde Hasan Saka’nın seçim tutanağında herhangi bir sakınca görülmemiştir.⁹⁸¹

DP iktidara gelmeden önce halka en önemli vaatleri demokratikleşme üzerinedir. Hatta halka söz verilen konulardan biri de işçilere grev hakkı verilmesidir. Ancak DP, bu sözlerden ziyade özellikle ekonomik kalkınmayı ön plana almıştır. Bu dönemde çıkan Kore Savaşı’nın da etkisiyle hammadde fiyatlarının yükselmesi tarım ürünlerinin de fiyatlarını yukarı çekmiştir. DP, özellikle tarım aletleri ve traktör sayısını bu dönemde

⁹⁸⁰ TBMMZC, D. 9, C. 2, Birleşim 10, Oturum 1, 24 Kasım 1950, s. 191-195.

⁹⁸¹ TBMMZC, D. 9, C. 2, Birleşim 12, Oturum 1, 29 Kasım 1950, s. 236-242.

artırarak hem ekilen toprakların oranını hem de tarımsal ürün miktarını da böylelikle yükseltmiştir. DP'nin ilk yıllarında tarımsal üretimin yükselmesiyle birlikte ekonomik kalkınma da günden güne daha iyiye gitmiştir.⁹⁸²

Türkiye NATO'ya üye olmadan önce ABD, Marshall Planı doğrultusunda 12 Ocak 1952 tarihinde Türkiye'ye 175 milyon lira para aktarmıştır. Bu para Türk ordusunun modernizasyonu, hava meydanlarının inşası ve diğer askeri harcamalar için verilmiştir. Bu para şimdiye kadar ABD'nin Türkiye'ye tek seferde tahsis ettiği en büyük miktar olmuştur.⁹⁸³ 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye NATO'ya üye olmuştur. Hasan Saka, 1948 yılında Türkiye-ABD arasında askeri işbirliğinin oluşturulmasında önemli girişimlerde bulunmuştur. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın hazırlanma aşamasında Türkiye NATO'ya üye olmak için birçok defa girişimde bulunmasına rağmen resmi olarak ilk başvuru Şemsettin Günaltay Hükümeti Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Bu başvuru kabul edilmemiş, yine Adnan Menderes Hükümeti Dönemi'nde ikinci başvuru da yapılmış ancak bu başvuru da reddedilmiştir. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi sonrasında ABD'nin bu konudaki tavrı değişmiş ve Türkiye NATO'ya kabul edilmiştir.⁹⁸⁴ Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi'nde başlayan Sovyet Rusya tehlikesine karşı ABD ve İngiltere'nin yanında hareket etme politikası NATO'ya üyelikle sonuçlanmıştır. ABD ise Sovyet Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı önlem almak istemiş ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki stratejik konumu sebebiyle Türkiye'nin NATO üyeliğine olumlu yaklaşmıştır.⁹⁸⁵ Türkiye'nin NATO üyeliği Türk dış politikası adına önemli bir başarı olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra "BM üyeliği", "Truman Doktrini", "Marshall Planı" gibi gelişmeler ve ardından NATO üyeliği Türkiye'nin dış politikasında tarafını belli etmesi açısından önemlidir.

NATO üyeliği ve diğer dış gelişmelerin yanında DP-CHP çekişmesi günden güne artmıştır. Hükümet 1950 yılından itibaren CHP'nin kontrolünde bulunan Halkevlerinin kamulaştırılmasına çalışmıştır. Yurtdışında Londra gibi şehirlerde bulunan Halkevlerine de hükümet tarafından el konulmaya başlanmıştır.⁹⁸⁶ 8 Ağustos 1951 tarihinde CHP'ye

⁹⁸² Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin) Cem Yayınevi, İstanbul 2005, s. 215.

⁹⁸³ "Türk ordusuna 175 milyon lira tahsis edildi", *Akşam*, Sayı 11.951, s. 1, İstanbul 13 Ocak 1952.

⁹⁸⁴ Mehmet Sait Dilek, "Feridun Cemal Erkin'in Washington Büyükelçiliği (1948-1955)", *Türk Diplomasisine Yön Verenler Cumhuriyet Dönemi*, (Editörler: Yakup Kaya-Ahmet Dönmez), Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, Konya 2023, s. 144.

⁹⁸⁵ Yüksel, s. 104, 105.

⁹⁸⁶ BCA, 490-1-0-0, 1066-1088-1, 12 Aralık 1950.

bağlı olan Halkevleri ve Halk Odaları CHP'nin elinden alınıp kamulaştırılmıştır. Ayrıca 14 Aralık 1953 tarihinde bir yasa çıkarılarak CHP'nin bütün malvarlığı hazineye aktarılmıştır. Yine DP, 1954 Şubat ayında Köy Enstitülerini, öğretmen okullarına çevirmiştir.⁹⁸⁷ 21 Temmuz 1952 tarihinde Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinde değişiklikler yapılarak üniversite hocalarının siyasi partilerde görev alması yasaklanmıştır.⁹⁸⁸ Bu dönemde bir önemli mesele de radyo meselesidir. DP hükümeti radyoyu tek taraflı olarak sadece hükümetin haberleri ile ilgili yayınlar yapmak için kullanmıştır. CHP Genel Başkanı İnönü, 1952 yılında Karadeniz gezisinde halka yapmış olduğu mitinglerde bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Konuşmasında şu sözleri söylemiştir:

“Unutmayınız. Radyonun devlet radyosunun bugünkü kullanılma şekli adalet hissine aykırıdır. Vatandaş hissine aykırıdır. Yazılı olan olmayan her kanuna aykırıdır. Tasavvur edebilir misiniz ki, bir devlet müessesesi itham ediyor ve müdafaa hakkı tanımıyor. İtham eden ve müdafaa tanımayan bir müessese bir adaletsizlik müessesesidir...”⁹⁸⁹

DP ve muhalefet partileri arasındaki ilişkiler bu şekilde devam ederken Menderes Hükümeti tarafından halka daha çok yapılan projeler ve iktisadi başarılarla ilgili propagandalar yapılmıştır. DP iktidarının ilk dört yılında ekonomik kalkınmanın bütün hızıyla devam etmesi ve dış politikada da NATO üyeliği gibi büyük bir başarı elde edilmesi hükümetin halkın gözünde kıymetini artırmıştır. Ancak iktidar-muhalefet kavgası 1954 milletvekili seçimlerinde artarak devam etmiştir.

3.4.2. 1954-1957 Demokrat Parti Dönemi ve Hasan Saka

1954 seçimlerine gidilirken iktidar-muhalefet kavgası giderek büyümüştür. Özellikle DP'nin mecliste çoğunluğu bulundurması sebebiyle millet iradesinin tek temsilcisi gibi hareket ettiği görülmüştür. 1950 seçimlerinde CHP'nin yüksek oy aldığı Abana ilçelikten düşürülmüş, 27 Ocak 1954 tarihinde Millet Partisi kapatılmıştır. Kapatılan Millet Partisi yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi (CMP) kurulmuştur. Bu dönemde CHP'nin mal

⁹⁸⁷ Akşin, Siyasal Tarih (1950-1960), s. 215, 216.

⁹⁸⁸ T.C. Resmi Gazete, Sayı 8469, 28 Temmuz 1953.

⁹⁸⁹ BCA, 490-1-0-0, 11-59-25, 6 Haziran 1952.

varlıklarının kamulaştırılması meclisteki çoğunluğun muhalefeti cezalandırması olarak görülmüştür.⁹⁹⁰

1954 seçimleri öncesinde siyasetçiler yurt gezilerinde birbirlerini amansız bir şekilde eleştirirken oy toplamak için birçok vaatle bulunmuşlardır. Adnan Menderes 21 Nisan 1954 tarihinde Rize’de yapmış olduğu konuşmada, çay yaprağı fiyatlarının yükseltileceğini, fındık fiyatlarının düşürülmeyeceğini ve buğdayın 30 kuruştan alınıp 20 kuruştan köylüye geri verileceğini söylemiştir.⁹⁹¹ Dünyada bu dönemde tarımsal ürünlerin fiyatları düşmüştür. Ancak Menderes Hükümeti, Toprak Mahsulleri Ofisi’ni (TMO) kullanarak buğday başta olmak üzere hububat fiyatlarını yüksek fiyattan alıp kentte yaşayan tüketiciye ucuz bir şekilde ekmek sağlamıştır. Arada oluşan fiyat farkı TMO’nun zarar etmesine sebep olmuştur. Menderes bu politikasıyla nüfusun önemli bir kısmını oluşturan çiftçilerin yüksek gelir elde etmeleri için çabalamıştır.⁹⁹² DP’nin seçim öncesinde en önemli stratejisi köylü ve çiftçinin oyunu kazanmak olmuştur.

1954 milletvekili seçimleri 2 Mayıs günü yapılmıştır. Katılımın oldukça yüksek olduğu seçimde DP oylarını artırmış ve aldığı oy oranı % 58’ i geçmiştir. CHP’nin ise oy oranı bir önceki seçimlere göre düşmüş ve aldığı oy oranı % 35’e gerilemiştir. Bu sonuçlara göre DP’nin 408 olan milletvekili sayısı 503’e yükselirken CHP’nin ise 69 olan milletvekili sayısı 31’e düşmüştür. Millet Partisi’nin kapatılması üzerine kurulan CMP 5, bağımsız olarak da 2 milletvekili meclise girmiştir.⁹⁹³ 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan milletvekili seçimlerine katılım % 88.63 oranında olmuştur. 9 milyondan fazla seçmen seçimlere katılmıştır. DP bu seçimde 5 milyondan fazla oy alırken CHP ise 3 milyondan fazla oy almıştır.⁹⁹⁴ 21 Şubat 1950 tarihli milletvekili Seçim Kanunu’nun birinci maddesinde milletvekili seçimlerinin “tek dereceli ve ekseriyet usulüne göre genel eşit, gizli oy” ile yapılacağı yazmaktadır.⁹⁹⁵ Bu maddede geçen “ekseriyet” yani “çoğunluk usulü” seçimlerde milletvekili sayısını doğrudan etkilemiştir. Seçim Kanunu’na göre seçim bölgelerinde yüksek oy alan parti o seçim bölgesindeki bütün milletvekillerini kazanmaktadır. Milletvekili sayılarına bakıldığında CHP 3 milyondan fazla oy almasına rağmen yalnızca 31 milletvekili çıkarmıştır. Bu sebeple milletvekili sayılarında alınan oy

⁹⁹⁰ Tanör, s. 266, 267.

⁹⁹¹ “Seçim propagandası”, *Hergün*, Sayı 2328, s. 3, İstanbul 22 Nisan 1954.

⁹⁹² Pamuk, s. 267.

⁹⁹³ Temür, s. 287.

⁹⁹⁴ BCA, 30-1-0-0, 51-309-7, 2 Mayıs 1954.

⁹⁹⁵ BCA, 490-1-0-0, 62-236-4, 21 Şubat 1950.

miktarına göre partiler arasında bu fark ortaya çıkmış ve CHP milletvekili sayısı düşmüş, DP'nin de milletvekili sayısı artmıştır.

DP'nin 1946 yılı seçimlerinden itibaren Seçim Kanunu'nda en çok itiraz ettiği konuların başında “gizli oy ve oyların açıktan sayımı” gelmiştir. Bunların yanında seçimlerin hâkim gözetiminde yapılmasını ve ekseriyet usulünden vazgeçilmesini istemişlerdir. Ancak 1950 yılında Seçim Kanunu'nda büyük değişim yaşanmasına rağmen “ekseriyet usulü” aynen kalmıştır. Bu duruma DP itiraz etmemiş ve 1950 Seçim Kanunu'ndaki değişiklikleri kabul etmiştir. DP'nin itiraz etmemesinin sebebi 1950 seçimlerini kazanacağına inanmasıdır. DP, 1950 yılına kadar eleştirdiği “ekseriyet usulünü” 1954 seçimlerinde de devam ettirmiştir.⁹⁹⁶

Başbakan Adnan Menderes, 1954 seçimlerini gazetecilere değerlendirmiş ve seçimlerde kazandıkları büyük zaferi şu sözlerle ifade etmiştir:

*“1950 seçimlerini partimizin kazanmış olması memleketimizin de demokratik prensiplerin bir zaferi sayılabilir. O tarihten beri partimizin dört yıllık vazife müddeti içinde, genç demokrasimiz hem gelişmek imkânını bulmuş, hem de iktisadi kalkınma sahasında mühim başarılar elde etmiştir. Şu anda 1954 seçimlerinin eskisinden daha büyük bir ekseriyetle partimiz tarafından kazanılmış olduğu anlaşılmış bulunuyor. Bunun manası bütün devlet faaliyetlerine şamil olmak üzere her sahadaki icraatımızın Türk milletince tamamiyle tasvip edildiğidir.”*⁹⁹⁷

Hasan Saka'nın seçim bölgesi olan Trabzon'da 1954 seçimlerinde DP 97.155, CHP ise 56.603 oy almıştır.⁹⁹⁸ Seçim Kanunu'nda yer alan “ekseriyet usulü” sebebiyle CHP Trabzon'dan milletvekili çıkaramamış ve Hasan Saka da bu nedenle 1954 yılı seçimlerinde milletvekili seçilememiştir. Saka, milletvekili seçilememesinin ardından aktif siyaseti bırakmıştır.

DP, 1954 seçimlerinden sonra muhalefetle hesaplaşmasını sürdürmüştür. CMP Genel Başkanı Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı, seçimlerde Kırşehir'de % 45 oy alarak partisinin 5 milletvekili çıkarmasını sağlamıştır. Menderes Hükümeti, bu sonuçtan hoşnut olmamış ve Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesiyle ilgili çalışmalar yapılmaya

⁹⁹⁶ Naim Sönmez, “Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Erzincan 2013, s. 460.

⁹⁹⁷ “İleri hamlemiz devam edecek”, *Vatan*, Sayı 4660, s. 1, İstanbul 3 Mayıs 1954.

⁹⁹⁸ BCA, 30-1-0-0, 51-309-7, 2 Mayıs 1954.

başlanmıştır.⁹⁹⁹ 30 Haziran 1954 tarihinde mecliste çıkarılan 6429 numaralı kanunla Kırşehir vilayeti kaldırılıp Nevşehir ilçesi vilayete dönüştürülmüştür. Aynı zamanda Kırşehir ilçe olarak Nevşehir'e bağlanmıştır.¹⁰⁰⁰ DP'nin muhalefetle hesaplaşmasına bir başka örnek de Adıyaman'ın il yapılmasıdır. Mecliste kabul edilen 6418 numaralı kanunla 14 Haziran 1954 tarihinde Malatya'ya bağlı Adıyaman kazası vilayete dönüştürülmüştür.¹⁰⁰¹

1954 seçimlerinden sonra DP iktidarının ilk döneme göre ekonomik kalkınmadaki başarıları düşmeye başlamıştır. Enflasyon yavaş yavaş yükselmeye başlamış döviz sıkıntısı baş göstermiştir. Menderes Hükümeti'nin bu dönemde ABD'den istediği krediyi alamaması da ekonomide işlerin kötüye gitmesine sebep olmuştur. Bu dönemde ayrıca hizmetlerinde 25 yılı doldurmuş olan memurların emekli edilmesi üniversitelerde ve yargı sisteminde tasfiyelere yol açmıştır.¹⁰⁰² O dönemde kamuda çalışanların ellerine aylık 300-400 lira civarında para geçmektedir. Emekli edilince bu miktar 120-160 liraya inmektedir. Bakanlar Kurulu'na verilen bu yetki ile kamuda çalışan memurlar -buna hâkimler de dâhil- her an emekli edilme durumuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bu durum kamuda büyük bir baskı ve huzursuzluk oluşturmuştur.¹⁰⁰³

Türkiye'nin 1954 yılından itibaren gerek iç politikada gerekse dış politikada en önemli meselelerinin başında "Kıbrıs Meselesi" gelmektedir. Kıbrıs'ta Rumların Türklere yönelik saldırıları bu dönemde artmıştır. Rumların amacı bütün adanın kontrolünü ele geçirmek ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini sağlamaktır. Bu dönemde muhalefet DP iktidarının Kıbrıs meselesiyle yeterince ilgilenmemesini eleştirmiştir. İngiltere, Kıbrıs'taki olayları ve Türklere yönelik saldırıları görüşmek için Türkiye'yi Londra'ya davet etmiştir. Londra'da yapılan konferansta Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun görüşü mevcut olan durumun devamı yani İngiltere'nin kontrolünün devamı ve Türkiye'nin adada yaşayan Türklerin haklarını savunmasıdır. Bu görüş Londra Konferansı'nda Yunanistan'ın görüşlerine göre daha olumlu karşılanmıştır. Ancak tam bu dönemde 6-7 Eylül olayları gerçekleşmiştir. 6 Eylül 1955 tarihinde Selanik'te bulunan Atatürk'ün doğduğu eve bombalı saldırıların yapıldığı haberleri gelmiştir. Bu haber

⁹⁹⁹ Haşim Erdoğan-Çağrı Pişkin, "Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, Nevşehir 2020, s. 580.

¹⁰⁰⁰ T.C. Resmî Gazete, Sayı 8748, 7 Temmuz 1954.

¹⁰⁰¹ T.C. Resmî Gazete, Sayı 8735, 22 Haziran 1954.

¹⁰⁰² Akşin, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, s. 216, 217.

¹⁰⁰³ Toker, *DP'nin Altın Yılları 1950-1954*, s. 224.

üzerine İstanbul'da iki gün boyunca Rumların işyerleri ve evlerine birtakım saldırılar olmuştur. Yaşanan olaylardan DP Hükümeti sorumlu görülmüştür. Londra'daki görüşmeler Türkiye'nin aleyhine dönmüş ve Yunanistan Kıbrıs meselesinde önemli bir avantaj kazanmıştır.¹⁰⁰⁴ DP Hükümeti olayların çıkmasından ve büyümesinden sorumlu tutulmuş ilk defa böyle bir tepkiyle karşı karşıya kalmıştır. Hükümet önlem olarak İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan ederek olayların daha da büyümesini önlemeye çalışmıştır. Bu olaylar sonucunda İçişleri Bakanı Namık Gedik 10 Eylül 1955 tarihinde görevinden ayrılmıştır.¹⁰⁰⁵ 19 Eylül 1955 tarihinde hükümet sıkıyönetimi kullanarak Ulus Gazetesi'ne süresiz Hergün, Hürriyet ve Milliyet Gazetelerine ise 15 gün sürecek kapatma cezası vermiştir.¹⁰⁰⁶

DP'nin içinde partinin kuruluş politikalarından uzaklaştığını düşünen muhalif siyasetçiler ortaya çıkmıştır. Parti içindeki bu muhalefet zamanla partiden uzaklaşarak "Hürriyet Partisi"ni (HP) kurmuşlardır.¹⁰⁰⁷ Bu parti 25 Aralık 1955 yılında Turan Güneş, Ekrem Alican, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu öncülüğünde kurulmuştur. 1954 seçimlerinden önce DP tarafından çıkarılan basın yasasında gazetecilerin mahkemede iddialarını "ispat etme hakkından" yoksun bırakılmaları ve buna itiraz eden 19 DP milletvekilinin Menderes tarafından ciddiye alınmaması bu partinin kurulmasının önemli sebeplerinden biri olmuştur.¹⁰⁰⁸ Hürriyet Partisi'nin kurulmasından sonra Adnan Menderes'in DP'de hâkimiyeti daha da artmıştır. Parti içerisinde Menderes'e karşı çıkacak ya da ona rakip olacak kimse kalmamıştır. 1956 yılına gelindiğinde Hürriyet Partisi TBMM'de 32 milletvekili ile ana muhalefet partisi konumuna gelmiştir. Ancak Hürriyet Partisi'nin en büyük eksikliği yurt genelinde teşkilatlanmasının zayıf olmasıdır. Bu sebeple Hürriyet Partisi'nin siyasi ömrü çok uzun olmamıştır.¹⁰⁰⁹

3.4.3. 1957-1960 Demokrat Parti Dönemi Sona Doğru

1957 seçimleri öncesinde DP, TBMM'de seçim yasasında birtakım değişikliklere gitmiştir. Bu değişikliklerde amaç muhalefet partilerinin seçimde işbirliği yapmalarına

¹⁰⁰⁴ Haşim Erdoğan, "Akis Dergisi'nin 6-7 Eylül 1955 Olayları Sürecinde Kıbrıs Meselesine Bakışı", *Rauf Raif Denktaş ve Dr. Fazıl Küçük I. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı*, (Editör: Gökçe Yükselen Peler vd.), Hiper Yayın, İstanbul 2019, s. 214-216.

¹⁰⁰⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 81, 82.

¹⁰⁰⁶ CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960, s. 88.

¹⁰⁰⁷ Akın, *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*, s. 355.

¹⁰⁰⁸ Akşin, *Siyasal Tarih (1950-1960)*, s. 216.

¹⁰⁰⁹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, s. 85.

engel olmaktır. Bu değişiklikler 11 Eylül 1957 tarihinde TBMM’de yoğun tartışmalarla DP milletvekilleri tarafından kabul edilmiştir. Meclisteki tartışmalarda muhalefet partilerine mensup milletvekilleri bu değişikliklere büyük tepki göstermişlerdir. Eleştiride bulunan milletvekillerinden CMP Kırşehir Milletvekili Ahmet Bilgin konuşmasında şu sözleri söylemiştir:

“Siyasi ahlaksızlık odur ki, muhalefetteyken bütün antidemokratik kanunları kaldıracığını Türk Milletine vadedenlerin iktidara geldikten sonra bu vaatlerini tutmayarak tamamen aksi istikamette yürümeleri ve milletin arzularına sırt çevirmesidir. Arkadaşlar siyasi ahlaksızlık o demektir ki, 1950 seçimlerine takaddüm eden günlerde kendi beyannamesiyle aziz Türk Milletine vadetmiş olanlar bu vaatlerin hiçbirisini tahakkuk ettirmemişlerdir.”¹⁰¹⁰

Mecliste yapılan konuşmalarda iktidar partisi siyasi partiler arasında güç birliğine engel olacak bu kanunu savunmuştur. CHP Genel Başkanı Malatya Milletvekili İsmet İnönü, partilerin işbirliği yapmasının demokrasi açısından önemini şu sözlerle anlatmıştır:

“İnsan düşünen ve söyleyen bir mahlûk olarak mutlaka fikren birleşir. İki kişi, üç kişi ve daha çok insan arasındaki fikirlerin birleşmesi ve muvazi olması partileri ve cemiyetleri bu yolda meşgul olmaya sevk etmiştir. Partiler arası işler, bu yolda birleşmelerle temin edilir. Niçin hayret ediyorsunuz?.. Mecliste öyle günler oluyor ki, bir mevzu üzerinde yalnız iktidar partisi değil bütün partiler birleşiyor, müttefikane karar alıyoruz. Mevzubahis olan konu mevzubahis olan nokta seçmen karşısına muayyen fikirlerle gitmektir.”¹⁰¹¹

Mecliste DP milletvekilleri 11 Eylül 1957 tarihinde Seçim Kanunu’nda yapmış oldukları değişikliklerle siyasi partilerin seçimlerde işbirliğine gitmelerine engel olmuşlardır. Meclis bu oturumunda seçimlerin erken yapılmasıyla ilgili karar almıştır.¹⁰¹² 17 Eylül 1957 tarihinde Resmî Gazete’de erken seçim kararının yayınlanmasıyla birlikte ülkede böylece seçim süreci başlamıştır.¹⁰¹³

¹⁰¹⁰ TBMMZC, D. 10, C. 20, Birleşim 91, Oturum 1, 11 Eylül 1957, s. 688.

¹⁰¹¹ TBMMZC, D. 10, C. 20, Birleşim 91, Oturum 1, 11 Eylül 1957, s. 696.

¹⁰¹² TBMMZC, D. 10, C. 20, Birleşim 91, Oturum 3, 11 Eylül 1957, s. 734, 735, 740.

¹⁰¹³ T.C. Resmî Gazete, Sayı 9708, 17 Eylül 1957.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimlere DP, CHP, CMP ve Hürriyet Partisi katılmıştır.¹⁰¹⁴ Seçim sonuçlarına göre DP 424 milletvekili, CHP 178 milletvekili, Hürriyet Partisi ve CMP de 4'er milletvekili çıkartmıştır.¹⁰¹⁵

1957 seçimlerinden sonra oy oranını ve milletvekili sayısını artıran CHP Başkanı İsmet İnönü “*seçimleri manen kazandık*” ifadesini kullanmıştır. Ayrıca seçim sonrası meydana gelen bir önemli mesele de CMP Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı'nın milletvekili seçilmesine rağmen Ankara cezaevinden tahliye edilmemesidir.¹⁰¹⁶

1957 seçimlerinden sonra DP döneminde ekonomik sıkıntılar günden güne artmıştır. 4 Ağustos 1958 tarihinde hükümet birtakım istikrar önlemleri almıştır. Enflasyonu durdurabilmek, döviz darboğazını giderebilmek için alınan bu kararlar Türk lirasının döviz karşısında değerini düşürmüştür. 2.80 lira olan dolar 9 liraya çıkarılmıştır.¹⁰¹⁷ Bu dönemde DP hükümeti, özellikle Maliye Bakanı Hasan Polatkan, eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır. Hükümet ve Polatkan devalüasyon yapmakla suçlanmıştır. Benzin fiyatının yüzde 322 oranında artmasının hizmet ve ürün fiyatlarının da artması anlamına geleceği konusunda endişeler artmıştır. Ayrıca hükümetin ekonomi politikalarında başarısız olduğu ve dışarıdan alınan borçların nasıl ödeneceği noktasında da eleştiriler yapılmıştır.¹⁰¹⁸ Eleştirilen konu Türkiye'nin 600 milyon dolara yaklaşan dış borcudur. Bu borç ertelenmiş ve yerine yine kredi sağlanmıştır. Bu yeni yapılandırma programı 1961 yılının sonuna kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰¹⁹

Başbakan Adnan Menderes, ekonomi politikalarındaki kötü gidişata rağmen halkın nabzını tutmak amacıyla bu dönemde Ege Bölgesi'nde birtakım mitingler yapmıştır. Hazırlıkların yapılması için DP il başkanlıklarına bizzat kendisinin yazmış olduğu talimatları göndermiştir.¹⁰²⁰ Menderes, 21 Eylül 1958 tarihinde İzmir'de yapmış olduğu mitingde bir saat kırk beş dakika boyunca konuşmuş; basını ve İsmet İnönü'yü hedef almıştır. Ayrıca dış politik tehlikelerden ve Türkiye'nin etrafının düşmanlarla çevrili olduğundan da bahsetmiştir.¹⁰²¹ Menderes, 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa'da yapmış olduğu konuşmada DP seçmenlerinden muhalefete karşı “Vatan Cephesi” kurulması

¹⁰¹⁴ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 356.

¹⁰¹⁵ BCA, 30-1-0-0, 52-312-1, 27 Ekim 1957, s. 5.

¹⁰¹⁶ “İnönü seçimleri manen kazandık dedi”, *Vatan*, Sayı 5905, s. 1, İstanbul 31 Ekim 1957.

¹⁰¹⁷ Akşin, Siyasal Tarih (1950-1960), s. 218.

¹⁰¹⁸ Metin Toker, “Biraz İktisaddan Konuşalım”, *Akis Dergisi*, Cilt 13, Sayı 222, Ankara 9 Ağustos 1958, s. 5.

¹⁰¹⁹ Pamuk, s. 269.

¹⁰²⁰ BCA, 30-1-0-0, 45-269-8, 6 Eylül 1958.

¹⁰²¹ Metin Toker, “Yurtta Olup Bitenler”, *Akis Dergisi*, Cilt 14, Sayı 229, Ankara 27 Eylül 1958, s. 8.

isteğinde bulunmuştur. Bu tarihten itibaren Vatan Cephesi'ni kuranlar ve bu cepheye üye olanların radyoda her gün isimleri tek tek okunmuştur. Bu durum günden güne siyasi atmosferin gerginleşmesine sebep olmuştur.¹⁰²² Başbakan Menderes bu dönemde iç politika söyleminde İsmet İnönü'yü ve gazeteleri suçlayan bir siyaset izlemiştir. Ekonomik meselelerden, dış meselelere kadar suçlanan hep aynı özneler olmuştur.

DP iktidarı 1957 seçimlerinden sonra günden güne güç kaybetmiştir. Muhalefet partileri CHP, CMP ve HP iktidarın değişmesi için büyük bir gayret içerisinde olmuşlardır. DP iktidarı 1958'den sonra İsmet İnönü'nün konuşmalarına ve muhalefetin sesini duyurmasına sansür uygulamıştır. Hükümet muhalefet yanlısı gazeteleri cezalandıran bir yaklaşım sergilemiştir.¹⁰²³

DP döneminin son günlerinde muhalefet üzerinde baskısı daha da artmıştır. Özellikle 18 Nisan 1960 tarihinde TBMM'de yoğun tartışmalarla kurulan "tahkikat encümeni"nin amacı; *"CHP'nin yıkıcı, gayrimeşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyetinin nelerden ibaret olduğunu, tahkik, tespit ve memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanundışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, matbuat meselesiyle adli ve idari mevzuatın ne surette tatbik edilmekte olduğunu tetkik eylemek"* olarak gösterilmiştir.¹⁰²⁴

Demokrat Parti, 1950-1960 yılları arasında yapılan üç milletvekilliği seçimini de kazanmıştır. DP'nin on yıllık iktidarı boyunca Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve TBMM Başkanı Refik Koraltan olmuştur. Adnan Menderes bu süreçte beş kez hükümeti kurmuş ve Başbakanlık yapmıştır.¹⁰²⁵ Demokrat Parti, on yıllık iktidarının sonunda iktidar olmadan önce eleştirdiği, karşı çıktığı uygulamaları yapmıştır. Özellikle mecliste son olarak oluşturduğu "tahkikat komisyonu" bu uygulamaların sonuncusu olmuştur.

Tahkikat komisyonu kurulduktan sonra muhalefet ile iktidar arasındaki gerilim daha da artarak devam etmiştir. Üniversitelerde birtakım yürüyüşler ve eylemler gerçekleşmiştir. 21 Mayıs günü Ankara'da Harp Okulu öğrencileri bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Yaşanan bu gelişmeler DP iktidarını 27 Mayıs 1960 darbesine sürüklemiştir. "Milli Birlik Komitesi" isminde daha çok alt rütbedeki subaylardan oluşan bir grup asker 27 Mayıs

¹⁰²² Akşin, Siyasal Tarih (1950-1960), s. 220.

¹⁰²³ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 362.

¹⁰²⁴ TBMMZC, D. 11, C. 13, Birleşim 58, Oturum 1, 18 Nisan 1960, s. 212.

¹⁰²⁵ Akın, Türk Siyasal Tarihi 1908-2000, s. 359.

1960 darbesiyle yönetime el koymuştur. Hükümet yeleri DP’li mebuslar ve birçok DP’li tutuklanmıştır. Ve böylelikle Türk demokrasi tarihinin DP dönemi son bulmuştur.¹⁰²⁶

¹⁰²⁶ Akşın, Siyasal Tarih (1950-1960), s. 222, 223.

SONUÇ

Hasan Saka, eğitim hayatına bakıldığında kendini yetiştirmiş, dönemin sayılı maliyecilerinden biri olmuştur. Mülkiye Mektebi'nde ders verebilecek seviyeye gelen Hasan Saka, aynı zamanda kendini bürokraside de yetiştirmiştir. İstanbul ve daha sonra Eskişehir'de Maliye Vekilliği'nin çeşitli kademelerinde çalışmış ve yurt dışı görevlerinde de bulunmuştur. Saka, 1912-1919 yılları arasında Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nın zor şartlarında bir maliyeci olarak Osmanlı Devleti'ne hizmet etmiştir.

Savaşın bitiminin ardından siyasi hayatı başlayan Hasan Saka, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Trabzon Milletvekili olarak girmiştir. Meclisin çalışmalarında Milli Mücadeleyi destekleyen ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında olan milletvekilleriyle ortak hareket etmiştir. 1920 yılının sonlarında Ankara'da TBMM'ye Trabzon Milletvekili olarak katılan Hasan Saka, 1921 yılının başlarından itibaren Bütçe Komisyonlarında çalışmış ve daha sonra Maliye Vekili ve İktisat Vekili olarak Milli Mücadele'nin finansmanının sağlanmasında mecliste önemli görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Saka, Milli Mücadele Dönemi'nde çağdaş maliye ilkelerinin yerleşmesinde de katkı sağlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde en zor görevlerden biri Maliye Vekillerine düşmüştür. Kısıtlı imkânlarla, kısıtlı bütçeyle savaş şartlarında ordunun finansmanını sağlamaya çalışmışlardır. Bir maliyeci olarak Hasan Saka, TBMM'de vermiş olduğu hizmetlerle Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında büyük katkı sağlamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nin askeri safhasının bitmesinin ardından mücadele barış masasında devam etmiştir. Hasan Saka, diplomatik mücadelenin içerisinde de yer almıştır. Lozan Barış Konferansı'nda İsmet İnönü başkanlığındaki murahhas heyette Dr. Rıza Nur'la birlikte delege olarak yer alan Hasan Saka, Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde en kritik görevlerden birini üstlenmiştir. Saka'nın Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde almış olduğu kritik görevlerden biri de, Lozan'da yaşananları doğrudan hükümete ve TBMM'ye aktarabilmek için Ankara'ya gitmesidir. Hasan Saka, bu göreviyle Lozan ile Ankara arasında bir köprü görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda TBMM ve hükümetten aldığı talimatları İsmet Paşa'ya ulaştırması açısından bu görev önemli bir hal almıştır. Hasan Saka, konferansın ilk bölümünde bu stratejik görevi gerçekleştirerek Lozan'daki Türk heyetinin tutumunun belirlenmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir.

Lozan Barış Konferansı'nın ilk bölümünde sonuç alınamamış ve konferans yarım kalmıştır. Türk heyetinin Ankara'ya dönmesiyle birlikte bu süreçte TBMM'de yapılan gizli oturumlarda İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Saka, meclisteki tartışmaların içerisinde yer almışlardır. Özellikle Hasan Saka, mali konularda meclisteki muhalif milletvekillerinin sorularına ve eleştirilerine cevap vermiştir. Konferansın 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar başlamasıyla birlikte Hasan Saka, mali meselelerle ilgili kurulan komitelerde görev almış; dış borcun paylaştırılması ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla ilgili kararlar alınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Saka, konferansın ikinci bölümünde sadece delege değil, aynı zamanda İsmet Paşa'nın elçisi olarak Paris'e gidip, Fransa ile olan mali ve ekonomik meselelerde çözüm üretilmesine yönelik bir rol üstlenmiştir. Konferansın ilk bölümünde Ankara'ya giden Hasan Saka, ikinci bölümünde de Paris'e giderek sorunların yerinde ve hızlı bir şekilde çözülmesinde önemli bir katkı sağlamıştır.

Hasan Saka, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'na İsmet İnönü ve Dr. Rıza Nur ile birlikte imza atan üç kişiden biri olmuştur. Hasan Saka ile ilgili Dr. Rıza Nur'un hatıralarında kullandığı olumsuz ifadelerin Lozan Barış Konferansı süreci incelendiğinde gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır. Özellikle İsmet Paşa'nın Hasan Saka'yı istemediği, yetersiz gördüğü, Saka'nın konferans boyunca hiçbir şey yapmadığı şeklinde anlatılan hatıralar gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Lozan tutanakları incelendiğinde, Hasan Saka'nın komisyon ve komitelerde yapmış olduğu çalışmalar, İsmet Paşa'nın Saka'yı konferans devam ederken hem Ankara'ya hem Paris'e göndermesi, Saka'ya olan güvenini göstermektedir. İsmet İnönü'nün Lozan sürecinden sonra da 1954 yılına kadar Hasan Saka'yla çalışması bu iddiaların gerçek olmadığını ortaya koymaktadır. Hasan Saka özetle Lozan Barış Konferansı'nda komisyon ve komitelerde maliyeci kimliğiyle büyük gayret göstermiş ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasında büyük katkı sağlamıştır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte Hasan Saka, Birinci İnönü Hükümeti'nde İktisat Vekili olarak görev yapmıştır. Bu süreçte ekonomik bağımsızlığın kazanılması için kapitülasyonların kaldırılması, dış borçların ödeme planlarının yapılması, Reji İdaresi'ne son verilmesi ve ülkede yabancıların elinde bulunan şirketlerin ve sermayenin millileştirilmesinde katkıda bulunmuştur. Ayrıca Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde yapılan değişimlerde ve inkılaplarda Mustafa Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün yanında yer alarak yapılan bu inkılapları desteklemiştir.

Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunda “Kuruluş Nizamnâmesi”ni hazırlayarak önemli bir görev üstlenmiştir. Ayrıca Türkiye İş Bankası'nın isminin konulmasında da önemli bir katkı sağlamıştır. Saka, Türkiye İş Bankası'nın İtibar-ı Milli Bankasıyla birleşmesinde büyük bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan milli iktisat politikasında ülkenin kalkındırılması için yabancı yatırımcının yerine özel sektörün teşvik edilmesine yönelik mali politikaların içerisinde yer almıştır.

1930 yılından itibaren Hasan Saka, Balkan Konferanslarında Türkiye'yi temsil eden heyetin başkanlığını yapmıştır. 1933 yılına kadar yapılan dört Balkan Konferansı'nda da heyet başkanı olarak yer almış ve “Balkan Paktı”nın temellerinin atılmasına büyük katkı sağlamıştır. Hasan Saka, bu süreçte Balkan Devletleri ile olan ilişkilerde uzlaştırıcı ve yapıcı tavırlarıyla Balkan Paktı'nın alt yapısının kurulmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Hasan Saka, TBMM'de ve CHP Grubu'nda 1930'lu yıllardan itibaren yasama faaliyetlerinin içerisinde yer almış ve özellikle 1937 yılında kanunlaşan “Devlet Bakanlığı” ve “Siyasi Müsteşarlık” yapılarının ortaya çıkmasında önemli katkıda bulunmuştur. Hasan Saka, 1923-1938 Atatürk Dönemi'nde Milletvekilliği, Bakanlık ve TBMM Başkanvekilliği görevlerinde bulunarak bu görevleri büyük bir sorumlulukla gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'yle Milli Mücadele Dönemi'nden itibaren birarada yer almış ve bir devlet adamı olarak bu dönemde verilen her görevi büyük bir titizlikle yerine getirmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefatından sonra, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamış ve bu yeni başlayan dönemde Hasan Saka, TBMM ve CHP Grubu'nda faaliyetlerine devam etmiştir. 1944 yılına gelindiğinde Almanya'nın ve Japonya'nın müttefik devletler karşısında yenik duruma düşmesi, Türkiye'nin savaş boyunca uyguladığı tarafsız kalma politikasını değiştirmesine sebep olmuştur. Hasan Saka'nın bu dönemde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilmesiyle birlikte Türkiye, ABD ve İngiltere'nin yanında yer almaya başlamış ve izlediği tarafsızlık politikası böylece son bulmuştur. Hasan Saka'nın Dışişleri Bakanlığı görevi, II. Dünya Savaşı'nın sonunun belirlendiği ve savaş sonrası yeni politikaların olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Yenedünya düzeninin belirleneceği ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nın oluşturulacağı San Francisco Konferansı, bu dönemde gerçekleşmiştir. San Francisco Konferansı ile Türkiye müttefik devletlerin yanında yer alarak tarafını belli etmiştir. Hasan Saka başkanlığındaki Türk heyeti, San Francisco

Konferansı sürecinde Birleşmiş Milletlerin kuruluş anayasasının hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. Türkiye bu konferansın sonunda kabul edilen “Birleşmiş Milletler Kanunu” ile yenedünya düzeninde ABD ve İngiltere’nin yanında yerini almıştır. Bu süreçte Dışişleri Bakanı Hasan Saka’nın önemli katkıları olmuştur.

Dünyada, müttefik devletlerin önderliğinde savaş sonrası yenedünya düzeni kurulurken Hasan Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi’nde Türkiye’nin yalnızlıktan çıkma politikalarının uygulanması sürecinde önemli adımlar atılmıştır. Türkiye’nin dış politikasında yaşanan bu değişimin en önemli sebebi, Sovyetler Birliği’nin Türkiye aleyhinde politikalar içerisinde bulunmasıdır. Bu dönemde Türk-Sovyet meselesi, Hasan Saka’nın en önemli gündemlerinden biri olmuştur. Sovyet Rusya’nın II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru Türkiye’ye olan tutumu değişmiş ve Türkiye’ye yönelik yayılmacı bir politika sergilemiştir. Hasan Saka buna karşı İngiltere ve ABD ile ikili ilişkileri güçlendirerek bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Hasan Saka, 1944-1947 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak uygulamış olduğu diplomasiyle Sovyet Rusya’ya karşı İngiltere ve ABD başta olmak üzere, Batı dünyasının Türkiye’nin yanında durmasını sağlamıştır. Hasan Saka’nın Dışişleri Bakanlığı Dönemi, aynı zamanda Batı dünyasıyla Sovyet Rusya arasında başlayan Soğuk Savaş Dönemi’nin başlangıcı olmuştur. Saka, bu süreçte Türkiye’nin Batı dünyasının yanında yer almasına yönelik politikalar sergilemiştir.

Hasan Saka 10 Eylül 1947 tarihinde Başbakan olmuştur. Bu dönem çok partili siyasette demokratik adımların atıldığı, iç ve dış politikada önemli gelişmeler ve değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Saka Hükümeti, 1948 Türkiye’sinde “Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu”, “Memurun Muhakemat Kanunu” gibi kanunlarda önemli değişiklikler yaparak demokratik adımlar atmıştır. Ayrıca 1940 yılından beri uygulanan “sıkıyönetim uygulaması” Hasan Saka’nın Başbakanlığı Dönemi’nde son bulmuştur. Ayrıca Saka, Seçim Kanunu’nda yapılacak olan değişikliklerle ilgili bu dönemde yoğun bir çaba harcamıştır. Birinci Saka Hükümeti, Türk-Amerikan ilişkileri bakımından da önemlidir. Çünkü bu dönem Marshall Planı’nın başlangıç yılı olmuştur. Başbakan Hasan Saka’nın ilk dönemi yaklaşık on ay sürmüştür. Beklenen Amerikan yardımlarının henüz gelmemesi, artan ekonomik kriz ve yoğun muhalefet Birinci Hasan Saka Hükümeti’nin kabinede değişikliklere gitmesine sebep olmuştur. Birinci Hasan Saka Kabinesi’nde bulunan bazı bakanların beklenen katkıyı sağlayamaması kabinede yapılacak olan değişikliklerin bir başka sebebi olmuştur.

Kabinede değişiklikler yapılarak 10 Haziran 1948 tarihinde İkinci Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur. İkinci Saka Hükümeti, özellikle kamuda tasarrufa gidip devlet kadrolarındaki harcamaları azaltarak ekonomiyi düzeltmeye çalışmıştır. Saka döneminin bir önemli gelişmesi de Amerikan yardımlarıdır. “Marshall Planı” doğrultusunda Amerikan yardımlarının kapsamının belirlendiği anlaşma, 4 Temmuz 1948 tarihinde imzalanmıştır. Saka döneminde imzalanan bu anlaşma, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğini de belirleyen bir anlaşma olarak tarihe geçmiştir. Saka Hükümeti dönemi daha çok Amerikan yardımlarının ve Marshall Planı’nın alt yapısının kurulduğu bir dönem olmuştur. Marshall Planı’nın özellikle 1950 sonrasında etkileri görülmüştür. Saka dönemi bu süreçte önemli bir başlangıç noktası olmuştur.

İkinci Saka Hükümeti’nin Türk demokrasisi adına yaptığı en önemli değişim, Seçim Kanunu’nda yapılan değişikliklerdir. 4918 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu’nun 24. maddesinde yapılan değişikliklerle seçmene “gizli oy” kullanma hakkı getirilmiştir. Ayrıca yapılan bu değişikliklerle gizli sayım yerine “açık sayım” ilkesi de kabul edilmiştir. “Açık oy, gizli sayım” dönemi böylelikle sona ermiştir. Seçim Kanunu’nda yapılan bu değişikliklere rağmen DP, bu düzenlemeleri yeterli bulmamıştır. Özellikle DP’nin adli kontrol isteği bu dönemde kabul görmemiştir. Yeni Seçim Kanunu 17 Ekim 1948 tarihinde yapılan ve 13 vilayeti kapsayan ara seçimlerde ilk defa uygulanmıştır. Saka döneminde yapılan bu değişiklikler daha sonra yaşanacak olan büyük değişimlerin öncüsü olmuştur.

1947-1949 yılları arasını kapsayan Hasan Saka’nın Başbakanlık Dönemi, dış politikada Marshall Planı’nın alt yapısının kurulduğu aynı zamanda Amerikan politikalarının ağırlık kazanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Hasan Saka Başbakanlığı Dönemi’nde, Sovyet Rusya’ya karşı Batı dünyasıyla ortak hareket etmiştir.

Hasan Saka’nın 1949 yılının başında istifa etmesiyle İkinci Hasan Saka Hükümeti dönemi sona ermiştir. Daha sonra Şemsettin Günaltay Hükümeti kurulmuştur. Şemsettin Günaltay, Hasan Saka’yla başlayan liberal politikaları artırarak devam ettirmiştir. Seçim Kanunu’ndaki son düzenleme bu dönemde yapılmıştır. Saka döneminde yapılan “gizli oy, açık tasnif” uygulamasına “adli teminat”ta eklenerek Seçim Kanunu son halini almıştır. Bu Seçim Kanunu’yla yapılan 14 Mayıs 1950 seçimleri, DP’yi iktidar yaparken CHP’yi de muhalefete düşürmüştür. Hasan Saka 1954 seçimlerinden sonra emekli olmuş ve 1954 sonrası siyasi gelişmelerin içerisinde yer almamıştır. Hayatının son günlerinde

hastalıkla mücadele etmiş ve 29 Temmuz 1960 tarihinde vefat etmiştir. 75 yıllık ömrünü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne adayan Hasan Saka, verilen her görevi en iyi şekilde yapmaya çalışmış; Atatürk ve İnönü'nün yolundan hiç ayrılmamış, vatansever bir devlet adamıdır.

Hasan Saka, 1920 yılından itibaren 34 yıl boyunca Trabzon Milletvekilliği görevini sürdürmüş; bu süreçte TBMM Başkanvekilliği, Maliye, İktisat, Ticaret Vekillikleri ile Dışişleri Bakanlığı yapmış ve iki defa hükümet kurarak Başbakanlık görevinde bulunmuştur. 34 yıllık siyasi hayatı boyunca hiçbir şaibeye karışmamış, herhangi bir ceza almamıştır. Zaman zaman hakkında çıkan iddialar olsa da hepsinden aklanarak çıkmıştır. Siyasi hayatının başladığı günden itibaren kendisine güvenenleri daima düşünerek hareket etmiş ve hiçbir dedikodunun içerisinde yer almamıştır.

Hasan Saka aynı zamanda bir bilim insanı olarak Mülkiye, Ankara Hukuk Mektebi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde üniversite hocası olarak görev yapmış; maliye profesörü olarak bilim dünyasına üç eser kazandırmıştır. Bunlar İlm-i Mali (1928), Maliye Ders Notları (1936) ve Dış Ticaret ve Gümrük Politikası (1945) adlı eserlerdir.

Hasan Saka'nın şimdiye kadar ortaya çıkan herhangi bir hatıratı ya da kapsamlı bir biyografisi bulunmamaktadır. Türk tarih yazıcılığında özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde görev yapan devlet adamlarının biyografileri yazılırken hatıralar çok önemli bir yer tutmaktadır. Hasan Saka'nın yeterince yazılmamasının ya da unutulmasının sebebi de hatıratının olmayışındır. Bu çalışma ile bu boşluğun doldurulması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliyye ve Vilayat Müdürlüğü (DH. UMVM)

BOA. DH. UMVM. 136-43, 26 Şubat 1916.

BOA. Hariciye Nezareti İdare (HR. İD)

BOA. HR. İD..69-16, 13 Mayıs 1916.

BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BOA. BEO. 4470-335248, 20 Mayıs 1917.

BOA. Satın Alınan Evrak, Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD. AFT)

BOA. HSD. AFT. 6-121, 2 Ekim 1922.

BOA. Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım Evrakı (HR. SYS)

BOA. HR. SYS. 2306-19, 11 Ekim 1922.

BOA. Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM)

BOA. HR. İM. 65-6, 2 Ocak 1923.

BOA. HR. İM. 11-2, 8 Mart 1923.

BOA. HR. İM. 18-39, 15 Nisan 1923.

BOA. HR. İM. 18-45, 18 Nisan 1923.

BOA. HR. İM. 19-76, 5 Haziran 1923.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. 30-18-1-1, 10-40-17, 20 Ağustos 1924.

BCA. 30-18-1-1, 24-34-6, 25 Mayıs 1927.

BCA. 30-18-1-2, 50-89-16, 31 Aralık 1934.

BCA. 30-18-1-2, 78-71-12, 11 Ağustos 1937.

BCA. 30-18-1-2, 91-48-3, 20 Mayıs 1940.

BCA. 30-18-1-2, 101-10-19, 20 Ocak 1943.

BCA. 30-18-1-2, 107-106-9, 22 Mart 1945.

BCA. 30-18-1-2, 107-109-12, 4 Nisan 1945.

BCA. 30-18-1-2, 109-78-1, 2 Ocak 1946.

BCA. 30-18-1-2, 110-20-4, 12 Mart 1946.

BCA. 30-18-1-2, 116-19-19, 13 Mart 1948.

BCA. 30-18-1-2, 116-48-10, 15 Temmuz 1948.

BCA. 30-18-1-2, 118-108-3, 24 Mart 1949.

BCA. 30-10-0-0, 226-523-13, 14 Kasım 1931.
BCA. 30-10-0-0, 220-481-16, 15 Aralık 1931.
BCA. 30-10-0-0, 230-545-3, 22 Haziran 1933.
BCA. 30-10-0-0, 228-535-1, 8 Kasım 1933.
BCA. 30-10-0-0, 268-803-6, 24 Ocak 1935.
BCA. 30-10-0-0, 75-492-1, 26 Ocak 1935.
BCA. 30-10-0-0, 4-21-13, 04 Şubat 1937.
BCA. 30-10-0-0, 265-792-45, 15 Mart 1947.
BCA. 30-10-0-0, 14-81-9, 17 Ocak 1949.
BCA. 30-10-0-0, 77-512-6, 26 Mayıs 1950.
BCA. 490-1-0-0, 1-3-16, 2 Ocak 1930.
BCA. 490-1-0-0, 358-1500-1, 23 Ağustos 1946.
BCA. 490-1-0-0, 9-45-5, 12 Temmuz 1948.
BCA. 490-1-0-0, 356-1494-2, 14 Temmuz 1948.
BCA. 490-1-0-0, 9-45-8, 17 Eylül 1948.
BCA. 490-1-0-0, 379-1601-1, 12 Ağustos 1949.
BCA. 490-1-0-0, 10-55-19, 00.00.
BCA. 490-1-0-0, 62-236-4, 21 Şubat 1950.
BCA. 490-1-0-0, 323-1333-1, 22 Şubat 1950.
BCA. 490-1-0-0, 581-1-1, 9 Ağustos 1950.
BCA. 490-1-0-0, 1066-1088-1, 12 Aralık 1950.
BCA. 490-1-0-0, 11-59-25, 6 Haziran 1952.
BCA. 30-1-0-0, 74-467-9, 11 Mart 1948.
BCA. 30-1-0-0, 51-309-4, 00.00.1950.
BCA. 30-1-0-0, 51-309-7, 2 Mayıs 1954.
BCA. 30-1-0-0, 52-312-1, 27 Ekim 1957.
BCA. 30-1-0-0, 45-269-8, 6 Eylül 1958.
BCA. 51-0-0-0, 3-17-23, 26 Aralık 1929.
Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi
Yer No: 2/4-2, Fihrist No: 1642, 15 Mart 1942.
Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7645-11, 15 Haziran 1944.
Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7645-10, 16 Haziran 1944.
Yer No: 2/3-12, Fihrist No: 688-80, 17 Haziran 1944.

Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7699-2, 13 Eylül 1944.

Yer No: 2/12-32, Fihrist No: 7748, 5 Nisan 1945.

Yer No: 2/13-20, Fihrist No: 9695, 7 Ocak 1947.

Yer No: 2/13-20, Fihrist No: 9695-32, 21 Temmuz 1947.

Yer No: 2/13-19, Fihrist No: 9672-3, 30 Eylül 1947.

Yer No: 2/13-16, Fihrist No: 9452, 27 Kasım 1947.

Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10025, 27 Şubat 1948.

Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10065-1,2,3,4, 8 Haziran 1948.

Yer No: 2/13-25, Fihrist No: 10065-7, 10 Haziran 1948.

Yer No: 2/13-36, Fihrist No: 11053-2, 14 Ocak 1949.

Yer No: 2/13-36, Fihrist No: 11053, 14 Ocak 1949.

Cumhurbaşkanlığı Celal Bayar Arşivi

Yer No: 3/3-11, Fihrist No: 996-241, 24 Temmuz 1950.

Yer No: 3/3-11, Fihrist No: 996-241, 7 Ağustos 1952.

Türk Diplomatik Arşivi (TDA.)

TDA. 566/263-2053-81, 10 Mayıs 1923.

TDA. 525/38547-155997-80, 20 Mayıs 1923.

TDA. 543/44780-215675-94, 8 Ağustos 1944.

TDA. 543/44780-215675-95, 8 Ağustos 1944.

TDA. 571/34844-136783-13, 13 Kasım 1944.

TDA. 502/23510-102412-25, 1 Mart 1945.

TDA. 502/22166-95967-9, 28 Mart 1945.

TDA. 571/34993-138022-93, 6 Mayıs 1945.

TDA. 502/23510-102412-15, 6 Mayıs 1945.

TDA. 571/68095-298075-19, 8 Mayıs 1945.

TDA. 503/2236-15921-17, 12 Mayıs 1945.

TDA. 571/68012-297278-102, 27 Haziran 1945.

TDA. 571/68149-297467-123, 28 Haziran 1945.

TDA. 571/68149-297467-122, 29 Haziran 1945.

TDA. 571/68149-297467-251, 2 Temmuz 1945.

TDA. 571/67837-297095-5, 11 Temmuz 1945.

TDA. 571/34975-138213-31, 16 Temmuz 1945.

TDA. 534/37379-150296-66, 23 Temmuz 1945.

TDA. 571/67723-296664-5, 20 Ağustos 1945.

TDA. 571/68114-298572-12, 2 Kasım 1945.

TDA. 571/68112-297758-99, 31 Ocak 1946.

TDA. 571/68093-298073-25, 5 Şubat 1946.

TDA. 534/37400-150320-5, 19 Şubat 1946.

TDA. 534/37400-150320-1, 22 Şubat 1946.

TDA. 571/68147-297466-2, 7 Ağustos 1946.

TDA. 571/68114-298572-19, 7 Ağustos 1946.

TDA. 571/68140-298449-50, 7 Ağustos 1946.

TDA. 571/68147-297472-1, 22 Ağustos 1946.

TDA. 571/68147-297470-1, 24 Eylül 1946.

TDA. 522/2703-22413-1, 29 Ocak 1947.

TDA. 571/35796-141084-21, 10 Haziran 1948.

TDA. 571/35796-141084-20, 15 Haziran 1948.

Foreign Relations of The United States (FRUS)

FRUS. Volume V, 28 Aralık 1944.

FRUS. Volume VIII, 23 Mart 1945.

FRUS. Volume VII, 19 Aralık 1945.

FRUS. Volume VII, 19 Aralık 1945.

FRUS. Volume VII, 18 Ocak 1946.

FRUS. Volume VII, 7 Ağustos 1946.

FRUS. Volume VII, 12 Ağustos 1946.

FRUS. Volume V, 26 Şubat 1947.

FRUS. Volume V, 27 Şubat 1947.

The National Archives (TNA), Foreign Office (FO)

TNA. FO. Part 1, January to December 1947.

TNA. FO. Part 1, January to December 1947.

TNA. FO. Part 2, January to December 1948.

TNA. FO. Part 3, January to December 1949.

RESMÎ YAYINLAR

T.C. Resmî Gazete, Sayı 5154, 10 Temmuz 1942.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 5351, 10 Mart 1943.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 6380, 8 Ağustos 1946.

T.C. Resmî Gazete, Sayı 6704, 11 Eylül 1947.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 6929, 11 Haziran 1948.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 6956, 13 Temmuz 1948.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 6955, 12 Temmuz 1948.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 6957, 14 Temmuz 1948.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 7513, 23 Mayıs 1950.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 7373, 7 Aralık 1949.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 8469, 28 Temmuz 1953.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 8735, 22 Haziran 1954.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 8748, 7 Temmuz 1954.
T.C. Resmî Gazete, Sayı 9708, 17 Eylül 1957.
Ayın Tarihi, Sayı 79, Ekim 1930.
Ayın Tarihi, Sayı 10, Eylül 1934.
Ayın Tarihi, Sayı 138, Mayıs 1945.
Ayın Tarihi, Sayı 168, Kasım 1947.
Ayın Tarihi, Sayı 198, Mayıs 1950.
Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İçtima 1, İnikad 8, Celse 1, 9 Şubat 1920.
Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İçtima 1, İnikad 11, Celse 2, 17 Şubat 1920.
Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İçtima 1, İnikad 13, Celse 1, 23 Şubat 1920.
Meclis-i Mebusan ZC, D. 4, C. 1, İçtima 1, İnikad 24, Celse 1, 18 Mart 1920.
TBMMZC, D. 1, C. 10, İçtima 2, Birleşim 34, Celse 2, 16 Mayıs 1921.
TBMMGCZ, D. 1, C.2, İçtima 2, Birleşim 60, Celse 3, 3 Ağustos 1921.
TBMMGCZ, D. 1, C. 2, İçtima 2, Birleşim 65, Celse 2, 22 Ağustos 1921.
TBMMGCZ, D. 1, C. 2, İçtima 2, Birleşim 101, Celse 1, 29 Ekim 1921.
TBMMZC, D. 1, C. 13, İçtima 2, Birleşim 89, Celse 1, 3, 8 Ekim 1921.
TBMMGCZ, D. 1, C. 2, İçtima 2, Birleşim 151, Celse 3, 28 Ocak 1922.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 24, Celse 3, 11 Nisan 1922.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 26, Celse 2, 13 Nisan 1922.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 121, Celse 3, 18 Ekim 1922.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Celse 3, Birleşim 131, 2 Kasım 1922.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 166, Celse 2, 1 Ocak 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 196, Celse 2, 21 Şubat 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 3, İçtima 3, Birleşim 200, Celse 1, 27 Şubat 1923.

TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 2, Celse 3, 2 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 3, Celse 1, 3 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 3, Celse 3, 3 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 4, Celse 1, 4 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 4, Celse 2, 4 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 5, Celse 1, 5 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 5, Celse 3, 5 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 5, Celse 4, 5 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 6, Celse 2, 6 Mart 1923.
TBMMGCZ, D. 1, C. 4, İçtima 3, Birleşim 6, Celse 3, 6 Mart 1923.
TBMMZC, D. 1, C. 28, İçtima 4, Birleşim 16, Celse 1, 2 Nisan 1923.
TBMMZC, D. 2, C. 2, İçtima 1, Birleşim 25, Celse 1, 25 Eylül 1923.
TBMMGCZ, D. 2, C. 4, İçtima 2, Birleşim 59, Celse 4, 18 Şubat 1925.
TBMMZC, D. 2, C. 15, İçtima 2, Birleşim 69, Celse 1, 4 Mart 1925.
TBMMZC, D. 2, C. 15, İçtima 2, Birleşim 78, Celse 1, 15 Mart 1925.
TBMMZC, D. 2, C. 17, İçtima 2, Birleşim 91, Celse 1, 1 Nisan 1925.
TBMMGCZ, D. 2, C. 4, İçtima 3, Birleşim 47, Celse 2, 28 Mart 1927.
TBMMZC, D. 4, C. 9, İçtima 1, Birleşim 62, Celse 1, 11 Haziran 1932.
TBMMZC, D. 4, C. 9, İçtima 1, Birleşim 72, Celse 1, 27 Haziran 1932.
TBMMZC, D. 4, C. 11, İçtima 2, Birleşim 13, Celse 1, 15 Aralık 1932.
TBMMZC, D. 7, C. 15, İçtima 2, Birleşim 19, Celse 1, 3 Ocak 1945.
TBMMZC, D. 7, C. 10, Toplantı 2, Birleşim 90, Oturum 1, 15 Ağustos 1945.
TBMMZC, D. 7, C. 20, Toplantı 3, Birleşim 15, Oturum 1, 20 Aralık 1945.
TBMMZC, D. 7, C. 21, Toplantı 3, Birleşim 26, Oturum 1, 21 Ocak 1946.
TBMMZC, D. 8, C. 6, Toplantı 1, Birleşim 85, Oturum 1, 13 Ekim 1947.
TBMMZC, D. 8, C. 8, Toplantı 2, Birleşim 19, Celse 1, 19 Aralık 1947.
TBMMZC, D. 8, C. 8, Toplantı 2, Birleşim 28, Celse 1, 31 Aralık 1947.
TBMMZC, D. 8, C. 10, Toplantı 2, Birleşim 45, Oturum 1, 20 Şubat 1948,
TBMMZC, D. 8, C. 11, Toplantı 2, Birleşim 63, Oturum 1, 26 Mayıs 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 67, Oturum 1, 4 Haziran 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 71, Ek, 14 Haziran 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 73, Oturum 1, 18 Haziran 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 73, Oturum 2, 18 Haziran 1948.

TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 82, Oturum 2, 5 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 84, Ek, 7 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 84, Oturum 3, 7 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 81, Oturum 1, 3 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 82, Oturum 1, 5 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 12, Toplantı 2, Birleşim 86, Ek, 9 Temmuz 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 13, Toplantı 3, Birleşim 1, Oturum 1, 1 Kasım 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 13, Toplantı 3, Birleşim 4, Oturum 1, 10 Kasım 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 13, Toplantı 3, Birleşim 6, Oturum 1, 15 Kasım 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 13, Toplantı 3, Birleşim 10, Oturum 1, 24 Kasım 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 14, Toplantı 3, Birleşim 22, Oturum 1, 22 Aralık 1948.
TBMMZC, D. 8, C. 15, Toplantı 3, Birleşim 26, Oturum 1, 3 Ocak 1949.
TBMMZC, D. 8, C.15, Toplantı 3, Birleşim 31, Oturum 1, 13 Ocak 1949.
TBMMZC, D. 9, C. 2, Toplantı 1, Birleşim 2, Oturum 2, 6 Eylül 1950.
TBMMZC, D. 9, C. 2, Toplantı 1, Birleşim 7, Oturum 1, 17 Kasım 1950.
TBMMZC, D. 9, C. 2, Toplantı 1, Birleşim 10, Oturum 1, 24 Kasım 1950.
TBMMZC, D. 9, C. 2, Toplantı 1, Birleşim 12, Oturum 1, 29 Kasım 1950.
TBMMZC, D. 9, C. 1, Toplantı Olğ., Birleşim 5, Oturum 2, 2 Haziran 1950.
TBMMZC, D. 10, C. 20, Toplantı 8, Birleşim 91, Oturum 1, 11 Eylül 1957.
TBMMZC, D. 10, C. 20, Toplantı 8, Birleşim 91, Oturum 3, 11 Eylül 1957.
TBMMZC, D. 11, C. 13, Toplantı 3, Birleşim 58, Oturum 1, 18 Nisan 1960.

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akşam (1923, 1929-1932, 1934, 1936-1939, 1945, 1947-1950, 1952)

Ankara Telgraf (1960)

Cumhuriyet (1932, 1933, 1945-1948, 1950)

Hâkimiyet-i Milliye (1922, 1923, 1928, 1930)

Halk (1934, 1937, 1944, 1946, 1950)

Hergün (1948, 1949, 1954)

Hürriyet (1948)

İkdam (1924)

İktisadi Uyanış (1948)

Milliyet (1932, 1934)

Sabah (1949)
Son Saat (1948)
Son Posta (1945, 1947, 1948)
Tanin (1923, 1945, 1946)
Tasvir (1945)
Tevhîd-i Efkar (1923)
Tercümân-ı Hakikat (1922)
Ulus (1943-1950)
Vakit (1931, 1934, 1944-1946)
Vatan (1954, 1957, 1960)
Yeni Sabah (1960)
Yeniyol (1935, 1937)

Yabancı Gazeteler

Wilmington Morning Star (1945)
American Press (1944, 1945)
The Northern Whig (1945)
The New York Times (1945)

Dergiler

Akis Dergisi (1958)
Aydede Dergisi (1948)
Büyük Doğu Dergisi (1948)
Millet Dergisi (1948)
Mizah Dergisi (1948)
Sebilürreşad Dergisi (1948)

TELİF VE TETKİK ESERLER

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayınevi.
Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Sarmal Yayınevi.
Akalin, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
Akbiyık, Y. (2002). Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması. C. Avcı (Haz.) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I içinde* (ss.371-392). AYK, ATAM.
Akin, R. (2014). *TBMM Devleti (1920-1923) Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare*. İletişim Yayınları.

- Akın, R. (2010). *Türk Siyasal Tarihi 1908-2000*. On İki Levha Yayıncılık.
- Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. AYK, TTK Yayınları.
- Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2005). Siyasal Tarih (1950-1960). S. Akşin (Yay. Yön.). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde* (ss.215-224). Cem Yayınevi.
- Aktaş, M. (2020). Kültürel-Ekonomik Model Çerçevesinde Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Halkla İlişkiler Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(2), 967-986.
- Akyol, T. (2016). *1919-1920 Mondros, Sevr ve Kuva-yı Milliye*. Doğan Kitap.
- Akyol, T. & Kaplan, S. (2014). *Açık ve Gizli Oturumlarda Lozan Tartışmaları: TBMM'de Lozan Müzakereleri Tutanakları*. Doğan Kitap.
- Ali, S. (2020). *Markopaşa Yazıları ve Ötekiler*. H. Altınkaynak (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Altın, B. (2014). Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Aralov, S. İ. (2010). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923* (H. Â. Ediz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arda, E. (2003). *Sosyal Bilimler El Sözlüğü*. Alfa Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2017). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Timaş Yayınları.
- Arslan, G. (2015). Varlık Vergisi Kanunu'nun Çıkarılması, Uygulanması ve Sonuçları. *Tarih Dergisi*, 61, 119-152.
- Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk 1919-1927*. Z. Korkmaz (Haz.). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Atay, F. R. (2013). *Çankaya*. Pozitif Yayınları.
- Atay, F. R. (1970). *Gezerek Gördüklerim*. Milli Eğitim Basımevi.
- Avşar, E. (2021). *Yolsuzluk ve Usulsüzlük Olaylarının Türk Siyasetine Yansımaları (1923-1950)*. Hiper Yayın.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam 1938-1950. II. Cilt*. Remzi Kitabevi.
- Aysan, M. A. (1995). Atatürk'ün Ekonomik Görüşü. T. Feyzioğlu (Ed.). *Atatürk Yolu içinde* (ss.67-104). TTK Basımevi.
- Azman, A. (1994). *Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın*. (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi), İstanbul.

- Balcıoğlu, M. (2002). Direnen Millet-Milli Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm. C. Avcı (Haz.) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I* içinde (ss.161-367). AYK, ATAM.
- Barlas, D. (2000). Atatürk Dönemi'nde Türkiye'nin Balkan Politikası. *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası -Makaleler-* içinde (ss.275-280). AYK, ATAM.
- Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye. 1. Cilt.* 21. Yüzyıl Yayınları.
- Barutçu, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar Milli Mücadeleden Demokrasiye. 2. Cilt.* 21. Yüzyıl Yayınları.
- Başarır, M. (2019). Sovyet Rusya'nın 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın Feshine Yönelik Türkiye'ye Verdiği Notaların Türk Basınına Yansıması. *Belgi Dergisi*, 2(18), 1417-1448.
- Başarır, M. & Altuncuoğlu, N. (2019). İkinci Dünya Savaşı Esnasında Eden ve Menemencioğlu'nun Kahire'de Gerçekleştirdiği Görüşmelerin Türk Basınına Yansımaları. *Journal of Universal History Studies*, 2(2), 198-222.
- Başkaya, M. (2020). Trabzonlu Başbakan: Hasan Hüsnü Saka. M. M. Kalkışım vd. (Ed.) *Trabzon'un Kültürel Yüzü 100 Biyografi Birinci Kitap* içinde (ss. 190-197). Buhara Yayınları.
- Bayar, C. (1955). *Atatürk'ten Hatıralar*. Sel Yayınları.
- Berkes, N. (1997). *Unutulan Yıllar*. R. Sezer (Haz.). İletişim Yayınları.
- Bezci, E. (2020). *Turkish Intelligence and the Cold War, The Turkish Secret Service, the US and the UK*. I. B. Tauris.
- Bilsel, M. C. (1998). *Lozan. II. Cilt.* Sosyal Yayınlar.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2005). İktisat Tarihi (1908-1980). S. Akşin (Yay. Yön.). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde (ss.297-380). Cem Yayınevi.
- Bölükbaşı, A. A. & Usta, V. (2016). *Akçaabatlı Bir Başbakan Hasan Hüsnü Saka*. Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bölükbaşı, M. O. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ndeki Bakan Yardımcısı ile Önceki Sistemdeki Bakan Yardımcısı ve Müsteşarın Kıyaslanması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 287-303.
- Budak, M. (2014). *Misâk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. Küre Yayınları.
- Cem, İ. (1999). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. Can Yayınları.

- Cicioğlu, H. & Ülgen, E. (2018). *Milli Tarihimizde Bir Safha, (TBMM'nin İlk Üyeleri)*. Ankara Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Çakan, I. (2004). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Uluslar Arası Parlamentolar Birliği'ne Katılımı ve İstanbul Parlamentolar Konferansı (1934). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 10, 39-66.
- Çankaya, M. A. (1954). *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler: Hâl Tercümeleri 1860-1949. 2. Cilt*. M. M ve S. B. O. Mezunları.
- Çapa, M. & Usta, V. (1997). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*. Derya Kitabevi Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2021). 12 Temmuz Beyannamesi Süreci ve Beyannamenin Türk Siyasal Hayatına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(23), 141-154.
- Çelebi, M. (2004). Atatürk'ün Himayesinde Kurulan Türk Maarif Cemiyeti (1928-1933). *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19(2), 35-53.
- Çetinkaya, Y. D. (2024). *İş'in 100 Yılı, Zekâ, Dikkat ve İffet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923. III. Cilt*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- Çolak, F. & Yücel, B. (2021). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk İktisat Bakanı Hasan Saka ve TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1926). *Yeni Fikir Dergisi*, 13(26), 1-17.
- Demir, G. T. (2015). *Mustafa Abdülhalik Renda (1881-1957) Bir Devlet Kurulurken Bir Devlet Yıkılırken*. AYK, ATAM.
- Demirci, S. (2015). *Belgelerle Lozan*. (M. Moralı, Çev.). Alfa Yayınları.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*. İletişim Yayınları.
- Demirel, Y. (2018). *Atatürk Belgeler, El Yazısıyla Notlar, Yazışmalar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Demirel, Y. & Konur, O. Z. (2002). *CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deringil, S. (2014). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dik, E. (2008). 1948: Marshall Planıyla "Hür Dünya"ya Giriş. B. A. Güler (Ed.). *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949 içinde* (ss.947-976). TİDATA.

- Dikmen, M. O. (1948). Vergilerde Mali Olmayan Gayeler ve Bunların Türk Vergi Mevzuatında Yeri. *O. Prof. İbrahim Fazıl Pelin'in Hatırasına Armağan* içinde (ss.139-152). İsmail Akgün Matbaası.
- Dilek, M. S. (2023). Feridun Cemal Erkin'in Washington Büyükelçiliği (1948-1955). Y. Kaya & A. Dönmez (Ed.). *Türk Diplomasisine Yön Verenler Cumhuriyet Dönemi* içinde (ss.105-112). Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları.
- Dirican, R. (2001). Dr. Behçet Uz (1893-1986) ve Ulusal Sağlık Planı. *Toplum ve Hekim*, 16(6), 465-467.
- Duman, D. (1992). Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 127-141.
- Duru, C. & Turan, K. & Öngeoğlu, A. (1982). *Atatürk Dönemi Maliye Politikası. I. Kitap. Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar*. Tisa Matbaacılık.
- Duru, K. N. (1958). *Cumhuriyet Devri Hatıralarım*. Sucuoğlu Matbaası.
- Emiroğlu, K. (2017). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Enginün, İ. & Kerman, Z. (2015). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. Dergâh Yayınları.
- Erdem, U. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Kendini Tanıtıyor Yüzer Sergi Avrupa'da*. Hiper Yayın.
- Erdoğan, H. (2019). Akis Dergisi'nin 6-7 Eylül 1955 Olayları Sürecinde Kıbrıs Meselesine Bakışı. G. Y. Peler vd. (Ed.). *Rauf Raif Denktaş ve Dr. Fazıl Küçük I. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Tam Metin Kitabı* içinde (ss.211-231). Hiper Yayın.
- Erdoğan, H. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süryaniler*. Kimlik Yayınları.
- Erdoğan, H. & Pişkin, Ç. (2020). Demokrat Parti Dönemi İktidar-Muhalefet Çekişmesinin Bir Ürünü: Nevşehir'in İl, Kırşehir'in İlçe Olması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10(2), 577-590.
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 51(01), 275-287.
- Erikan, C. (2001). *Komutan Atatürk*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erkin, F. C. (1980). *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar. I. Cilt*. TTK Basımevi.
- Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Başnur Matbaası.
- Erol, F. (2022). *Arşivdeki Trabzon*. Ortahisar Belediyesi Kültür Yayınları.

- Esmer, A. Ş. & Sander, O. (1996). İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (ss.137-185). Siyasal Kitabevi.
- Evsile, M. (2020). *Tek Parti Döneminde Türkiye’de Günlük Hayat (1923-1950)*. Hiper Yayın.
- Goloğlu, M. (1981). *Atatürk ve Anadolu Kulübü*. Ajans Türk Matbaacılık Sanayi.
- Goloğlu, M. (2010). *Milli Mücadele Tarihi-III 1920 Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (1975). *Trabzon Tarihi Fetihten Kurtuluşa Kadar*. Kalite Matbaası.
- Goloğlu, M. (2009). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II 1931-1938 Tek Partili Cumhuriyet*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (1974). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III Milli Şef Dönemi 1939-1945*. Goloğlu Yayınları.
- Gönlübol, M. & Sar, C. (1996). 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (ss.3-133). Siyasal Kitabevi.
- Gönlübol, M. & Ülman, H. (1996). İkinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Türk Dış Politikası (1945-1965). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)* içinde (ss.191-334). Siyasal Kitabevi.
- Güçlü, Y. (2000). Portrait of a Secretary-General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs Numan Menemencioğlu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 837-856.
- Güler, A. (2017). *Bin Yıllık Hesaplaşma Lozan*. Halk Kitabevi.
- Güneş, İ. (2017). *Atatürk Dönemi Türkiye’sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güneş, İ. (1985). *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gür, S. (2017). Mustafa Kemal Atatürk’ün Kurmuş Olduğu Kurumlar. A. Ö. Türen (Ed.). *57 Yıl içinde* (ss.127-215). Gece Kitaplığı.
- Gürsoy, E. Z. (1998). Hasan Saka: Cumhuriyet Hizmetinde Bir Ömür. R. Kumaş (Ed.). *Hasan Saka’ya Armağan* içinde (ss.149-153). Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları:23, Net Ofset.
- Halıcı, Ş. (2015). Bir Rüşvet Davası: “Barut İrtişası” Olayı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 56, 33-60.

- Heper, M. & Öztürk-Tunçel D. & Criss, N. B. (2018). *Historical Dictionary of Turkey*. Rowman and Littlefield.
- Hür, A. (2018). *Her Açıdan Lozan Konferansı*. Puslu Yayıncılık.
- Irmak, S. (1974). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ellinci Yılı Dolayısıyla Atatürk ve Çevresi*. İstanbul Üniversitesi Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Işık, S. (2011). *Balkan Antantı, Balkan Paktı ve Türkiye*. (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi). Edirne.
- İnönü, İ. (1987). *Hatıralar. 2. Kitap*. Bilgi Yayınevi.
- İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması I*. Cumhuriyet Gazetesi Yayınları.
- Kalemlı, H. (2018). İstanbul'un İdaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Yönetimine Geçiş Sürecinde Azınlıklar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18(Mütareke), 221-256.
- Karaca, T. N. (2004). *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*. TTK Yayınları.
- Karacan, A. N. (2017). *Lozan*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. Timaş Yayınları.
- Kılıç, M. (2021). 1950 Seçimlerinde CHP Propaganda Komiteleri. *Belgi Dergisi*, 21, 211-232.
- Kılıç, M. (2012). Tek Parti Döneminde Milliyetçilik ve CHP'nin Yedinci Büyük Kurultayı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 189-202.
- Kılınç, A. (2020). Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimlerinde Trabzon Sancağı (İttihatçı-İtilafçı Mücadelesi). *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 549-566.
- Kindleberger, C. P. (1968). The Marshall Plan and the Cold War. *International Journal*, 23(3), 369-382.
- Kıpal, U. & Uyanık, Ö. (2001). *Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)*. Kaynak Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Koçak, C. (2005). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin (Yay. Yön.) *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde* (ss.127-211). Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (1996). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt 2. İletişim Yayınları.

- Köse, İ. (2016). Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliği'ne İadesi (1945). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32(93), 149-186.
- Kumaş, R. (1998). Bir Başkaydı Hasan Saka. R. Kumaş (Ed.). *Hasan Saka'ya Armağan* içinde (ss.9-14). Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Net Ofset.
- Kumaş, R. (1998). Hasan Saka'yı Anımsayalım. R. Kumaş (Ed.). *Hasan Saka'ya Armağan* içinde (ss.15-17). Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları: 23, Net Ofset.
- Külçe, S. (1946). *Mareşal Fevzi Çakmak Askeri, Siyasi, Hususi Hayatı*. Yeni Asır Matbaası.
- Mcneill, W. H. (2013). *Dünya Tarihi*, (A. Şenel, Çev.). İmge Kitabevi.
- Mejcher, H. (2017). *Der Nahe Osten Im Zweiten Weltkrieg*, Verlag Ferdinand Schöningh Paderborn.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 1*. Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 2*. Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 4*. Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 5*. Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 6*. Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, S. L. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler. Cilt 7*. Yapı Kredi Yayınları.
- Merrill, D. (2006). The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity. *Presidential Studies Quarterly*, Presidential Doctrines, 36(1), 27-37.
- Metinsoy, M. (2016). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mumcu, A. (1977). *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Mumcu, A. (1996). *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*. İnkılap Kitabevi.

- Mutlu, M. (2022). Uluslararası İlişkilerin Gelişiminde Sporun Rolü: Türk-Yunan İlişkileri Örneği (1930-1931). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 70, 339-354.
- Müderrişoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Müezzinoğlu, E. (2019). Lozan Barış Antlaşması. N. Koç (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)* içinde (ss.178-210). İdeal Kültür Yayıncılık.
- Nur, R. & Grew, J. C. (2013). *Lozan Barış Konferansı'nın Perde Arkası (1922-1923)*. Örgün Yayınevi.
- Nur, R. (1968). *Hayat ve Hatıratım. Cilt III*. Altındağ Yayınları.
- Öksüz, H. (2022). Amerikan Belgelerine Göre Balkan Antantında Türkiye'nin Rolü. XIX. Türk Tarih Kongresi, Cilt 7 içinde (281-296. ss.).
- Önder, M. (1998). *Atatürk'ün Yurt Gezileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Öner, K. (1947). *Öner ve Yücel Davası*. Kenan Matbaası.
- Önsoy, R. (2005). Atatürk'ün Ekonomi Politikası ve Devletçilik. *Atatürkçü Düşünce El Kitabı II* içinde (ss.129-164) AYK, ATAM.
- Övgün, B. (2007). 1937: Anayasal Yenilenmeler ve Siyasi Müsteşarlık. B. A. Güler (Ed.). *Açıklamalı Yönetim Zamandizini: 1929-1939* içinde (ss.811-893). Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özer, M. H. (2010). *Osmanlıdan Cumhuriyete Devlet Eliyle Milli Tüccar Oluşturma Politikalarında Bankacılık Sektörünün Yeri: İş Bankası Örneği (1924-1930)*. (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi). İstanbul.
- Özerkan, Ş. (1993). Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Devletçilik: Ekonomi Politikası ve Basın İlişkisi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 9(27), 609-626.
- Özkan, A. & Kalemli, H. (2014). Lozan Konferansı Sürecinde İzmir Limanı ve İzmit Körfezi Hadisesi / İzmir Port and İzmit Gulf Issues in the Period of Lozan Conference. *Atatürk Dergisi*, 3(2), 1-27.
- Özkaya, Y. (2012). Cumhuriyet'in İlanından Hayattan Ayrılışına Kadar Mustafa Kemal Atatürk. H. Tosun (Haz.) *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı* içinde (ss.315-628). Atatürk Araştırma Merkezi.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Pamuk, Ş. (2021). *Seçme Eserleri II Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Papuççular, H. (2023). *Cumhuriyet'in Dış Politikası Olaylar, Aktörler, Kurumlar 1923-2023*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Renda, A. (2019). *Hatırat*. A. Demirci & S. Sayarı (Haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- (Saka), H. H. Bey (1928). *İlm-i Mali. Hukuk Mektebi Neşriyatı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası*.
- Saka, H. (1945). *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*. Maarif Matbaası.
- Saka, H. (1936). *Maliye Ders Notları*. Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı.
- Saka, R. (1933). *Türkiye'de Sermaye ve Kredi Hareketi*. Tecelli Matbaası.
- Sander, O. (2013). *Türkiye'nin Dış Politikası*. İmge Kitabevi.
- Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. *America and Middle East*. 401, 74-84.
- Sertel, M. Z. (1968). *Hatırladıklarım (1905-1950)*. Yayıncılık Matbaası.
- Sezer, İ. (2023). *Canik Mebusu Mehmet Emin (Geveci) Bey'in Siyasi Faaliyetleri*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1991). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. TTK Basımevi.
- Soyak, H. R. (2004). *Atatürk'ten Hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları. I. Cilt (1920-1945)*. TTK Yayınları.
- Sönmez, N. (2013). Seçim Sisteminin Demokratikleştirilmesinin Bir Aşaması: 1950 Milletvekili Seçim Kanunu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 438-461.
- Şimşir, B. N. (2014). *Lozan Günlüğü, Lozan Barış Konferansı ve Barış Antlaşması Sürecinin Belgesel Kronolojisi (1922-1923)*. Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. N. (1990). *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*. TTK Basımevi.
- Şimşir, B. N. (1994). *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)*. TTK Basımevi.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980*. Afa Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2022). Türkiye'nin Tek Partili Rejimden Çok Partili Rejime Geçerken Demokrasisini Derinleştiremeyişi Üzerine. M. Ö. Alkan (Ed.). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Süreklilik ve Değişim: Zafer Toprak Armağanı* içinde (ss. 401-451). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Temür, H. (2022). *Demokrat Parti’de Parti İçi Muhalefet (1946-1960)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- The Truman Doctrine (1947). *Current History*, University of California Press, 12(69), 502-506.
- Thornburg, M. W. (1950). *Turkey: An Economic Appraisal, Türkiye Nasıl Yükselir*, (S. Yazıcıoğlu Çev.). Nebioğlu Yayınevi.
- Toker, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 DP’nin Altın Yılları 1950-1954*. Bilgi Yayınları.
- Toker, M. (1990). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973 Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950*. Bilgi Yayınları.
- Toker, M. (1998). *Şeyh Sait ve İsyanı*. Cumhuriyet Yayınları.
- Turan, İ. (2010). *İsmet İnönü Lozan Barış Konferansı Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri*. AYK, ATAM.
- Turan, M. (1999). Cumhuriyet Dönemi’nde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 27-42.
- Turan, Ş. (2008). *Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*. Bilgi Yayınevi.
- Turgut, H. (2007). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Hatıraları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uca, A. (2009). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(40), 375-390.
- Uğurlu, N. (2005). *Gizli Belgelerle Rauf Orbay/İsmet İnönü Kavgası 1. Perde 1922*. Örgün Yayınevi.
- Ural, S. & Hangül, N. (2018). Kazım Karabekir’in Vefatının Türk Basınındaki Akisleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 61, 273-285.
- Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Usta, V. (2005). *Arşivlere Yansıyan Belgelerle Trabzon’da Atatürk Sevgisi*. Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Usta, V. (2011). *Atatürk ve Trabzon Fotoğraflar-Belgeler-Demeçler*. Serander Yayınları.

- Uyar, H. (2014). Resmi Belgelerin Işığında Atatürk Dönemi Dış Politikası (1923-1938). M. Ö. Alkan (Haz.). *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar, Sina Akşin'e Armağan* içinde (ss.303-326). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ünal, Y. (2019). Milli Mücadele: Mondros Mütarekesi'nden Sevr Antlaşması'na Türkiye'de Yaşanan Siyasi Gelişmeler. N. Koç (Ed.). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I Kurtuluş, Kuruluş ve Modernleşme (1920-1938)* içinde (ss.92-150) İdeal Kültür Yayıncılık.
- Varcan, N. (1987). *Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu*. Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Weisband, E. (2000). *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, (M. A. Kayabal Çev.). Cumhuriyet Yayınları.
- Yalçın, H. C. (2000). *Siyasal Anılar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalman, A. E. (1945). *San Fransiskoda Neler Gördüm?*. Vatan Matbaası.
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim. Cilt 2*. E. Ş. Erdinç (Haz.). Pera Yayınları.
- Yeşil, A. (2002). *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Cedit Neşriyat.
- Yurtoğlu, N. (2017). Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Politikaları (1923-1950). *Akademik Bakış*, 10(20), 145-168.
- Yüksel, Ç. (2022). *Türkiye'nin NATO'ya Girişi NATO'nun Türk Dış Politikasına Etkileri (1949-1974)*. Urzeni Yayınevi.

KURUM YAZARLI ESERLER

- AYK, ATAM. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Cilt 2*. TTK Basımevi.
- CHP. (2012). *CHP ve Aydınlanmanın Kısa Tarihi 1919-1960*. CHP.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, (1972). *Devletin Ekonomik Hesapları 1938, 1948, 1950, 1953-1968*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (2014). *Dünden Bugüne Başbakanlık 1920-2014*, İ. Karaer vd. (Haz.) Yayın Nu: 25.
- PTT Genel Müdürlüğü. (2009). *İstiklal Harbimizde PTT*. Y. Türedi (Koor.).
- TBMM. (1994). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-1991*, TBMM Genel Sekreterliği Yayınları, No:1.

T.C. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü. (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*. M. Kocataşkın (Haz.). Başbakanlık Basımevi.

İNTERNET KAYNAKLARI

İnönü Vakfı. (2022, Nisan 14). İnönü ve Harika Çocuklar Yasasından Faydalananlar. <https://www.ismetinonu.org.tr/inonu-ve-harika-cocuklar-yasasindan-faydalananlar/>

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024, Temmuz 9). Mebusan Meclisi Üyeleri Mazbataları. <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane/MebusanMeclisiUyeleri>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2024, Temmuz 12). Mazbata Arama. <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane/MazbataAramaSonuc>.

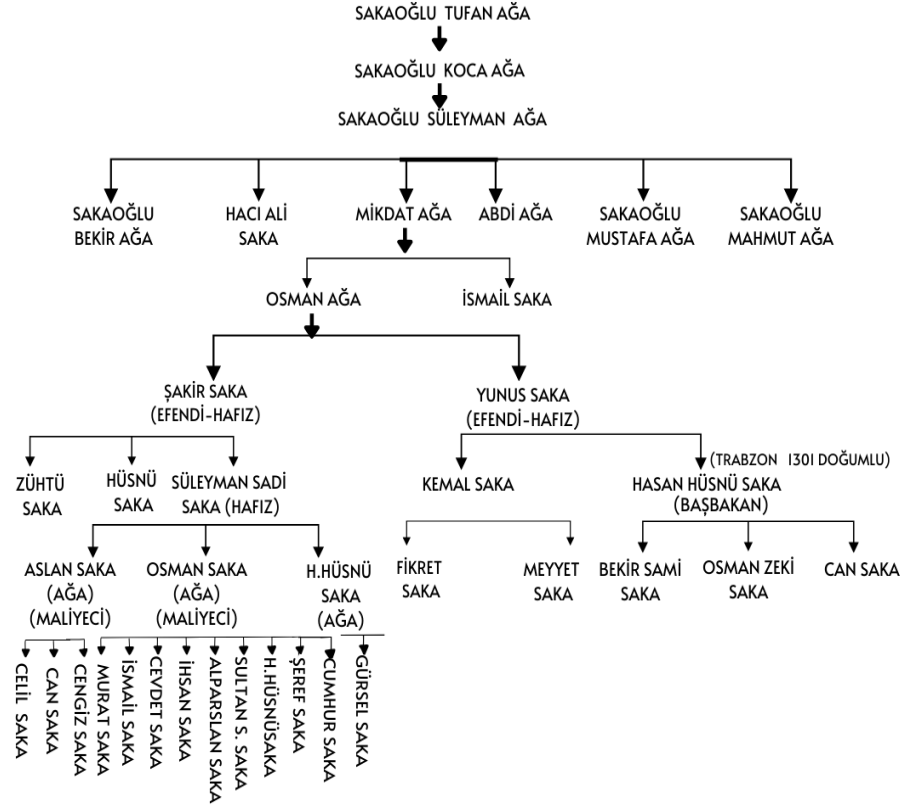
United Nations. (2024, Ağustos 4). UN Photo Digital Asset Management System. https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S69DB982&SMLS=1&RW=1600&RH=773&FR_=1&W=1536&H=738.

RÖPORTAJ

Cumhur Saka (Hasan Saka'nın ikinci dereceden kuzeni), 1969 Trabzon doğumlu, Lisans Mezunu, Trabzon Orman Bölge Müdürlüğü'nde Orman Mühendisi, (Röportaj Tarihi: 18 Haziran 2022).

EKLER

Ek 1: Hasan Hüsnü Saka'nın Soy Ağacı.¹⁰²⁷

¹⁰²⁷ Cumhuriyet Saka'dan edinilmiştir.

Handwritten document with a large circular seal at the top center. The seal contains the text "مجلس شورای ملی" (National Consultative Assembly) and "تاسیس ۱۳۰۲" (Established 1302). Below the seal, there is a header with the text "مجلس شورای ملی" and "تاسیس ۱۳۰۲". The main body of the document contains several paragraphs of handwritten text in Persian. The text is written in a cursive style. At the bottom of the document, there is a signature and a date. The date is written as "۱۳۰۲".

Ek 3: Hasan Hüsnü Bey'in Birinci TBMM Milletvekili Mazbatası.¹⁰²⁹

[illegible]

¹⁰²⁹ TBMM Üyelerinin Hal Tercümeleri ve Seçim Mazbataları, Hasan Hüsnü Bey. <https://www.tbmm.gov.tr/Kutuphane/MazbataAramaSonuc> (Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2024).

Ek 5: 1920’li yıllarda Hasan Hüsnü Bey.¹⁰³¹

¹⁰³¹ Bölükbaşı-Usta, s. 3.

Ek 6: Ankara Hukuk Mektebi hocaları ve Hasan Saka (Sol alt ikinci sıra).¹⁰³²

¹⁰³² Mumcu, Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975), s. 359.

Ek 7: Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hasan Saka.¹⁰³³

T.C.		P.T.T.	
TELEGRAFNAME			
İLK MERKEZ	NUMARA	KELİME	VERİLDİĞİ TARİH SAAT
Ankara	6442	57	15.6 15.20
Hikmet			

Yüksek himayetlerinden şeref ve fefi
almakta olan çocuk esirgeme
kurumu Umumi kongresinin bu
günkü toplantısında yüce şefi-
ne minnet ve şükranlariyle saygıla-
rını arza acizlerini memur et-
miştir. Bu vazifeyi ifa ile
şereflemlenken sonsuz tazimle-
rimin lütfen kabulünü rica eder
ellerinizden öperim.

Ç.E.K. Umumi Kongre Reisi
Trabzon Membusu Hasan Saka-

Çocuk Esirgeme Kurumu da
Febrihe
İzlenek Eder

¹⁰³³ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7645-10, 16 Haziran 1944.

¹⁰³⁴ “CHP Büyük Kurultayı dün öğleden önce ikinci umumi toplantısını yaptı”, *Ulus*, Sayı 7851, s. 1, Ankara 11 Haziran 1943.

Ek 9: Hasan Saka'nın Dışışleri Bakanlığı'na atanması.¹⁰³⁵

T. C.
BAŞVEKÂLET
YAZI İŞLERİ VE SİCİL MÜDÜRLÜĞÜ

Sayı: 6-553
11694

13.9.1944

CUMHURBAŞKANLIĞI
İSMEYİNÖNÜ ARŞIVI

Yer No: 12/12-31
Decimat No: :
Fihrist No: 7699-2

Reisicumhurun Yüce Katına

Eki:

Vekâleten tarafımdan ifa edilmekte olan Hariciye Vekil-
liğine Trabzon mebusu Hasan Saka'nın tayinini Yüksek tesviplerine
arzederim .

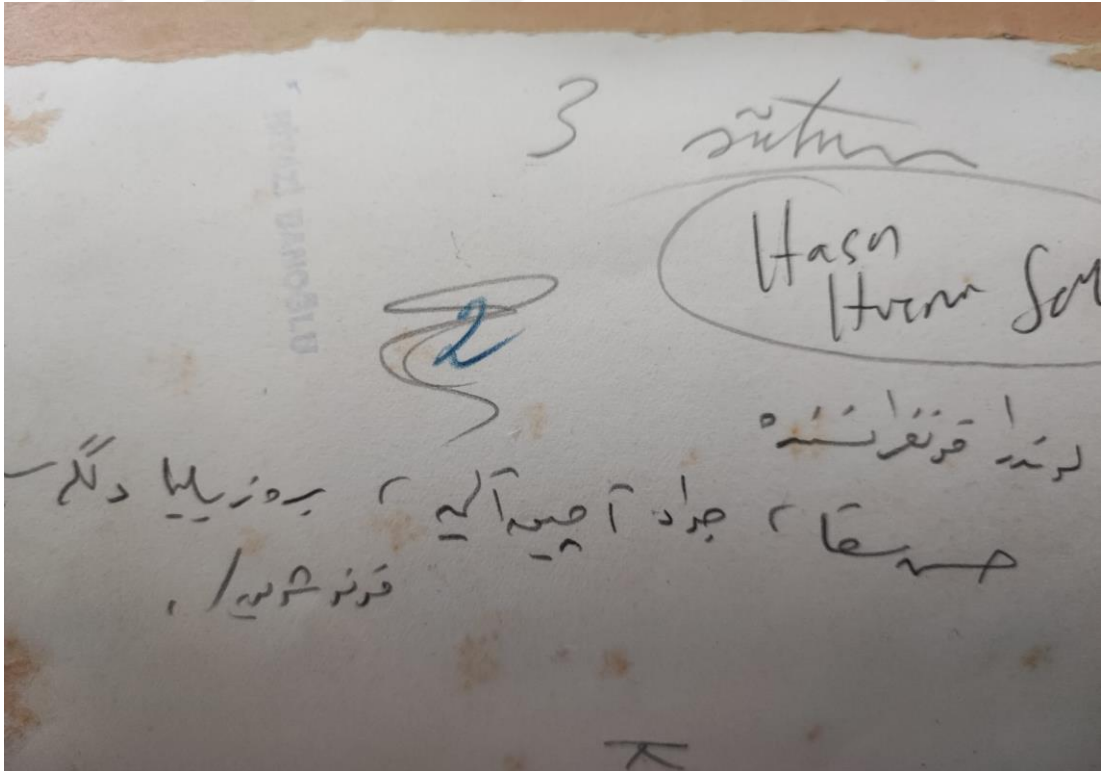
Başvekil
[Signature]

B. Hasan Saka'nın Hariciye vekâletini
Tayini tasvip edilmiştir.
13.9.44 *[Signature]*

¹⁰³⁵ Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Yer No: 2/12-31, Fihrist No: 7699-2, 13 Eylül 1944.

Ek 11: Hasan Saka Londra Konferansı'nda.¹⁰³⁷

¹⁰³⁷ “Londra Konferansı’nda Hasan Saka ile Cevat Açıkalın Brezilya delegesi ile konuşurken.”

Ek 12: 1940'lı yıllarda Hasan Saka Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte.¹⁰³⁸

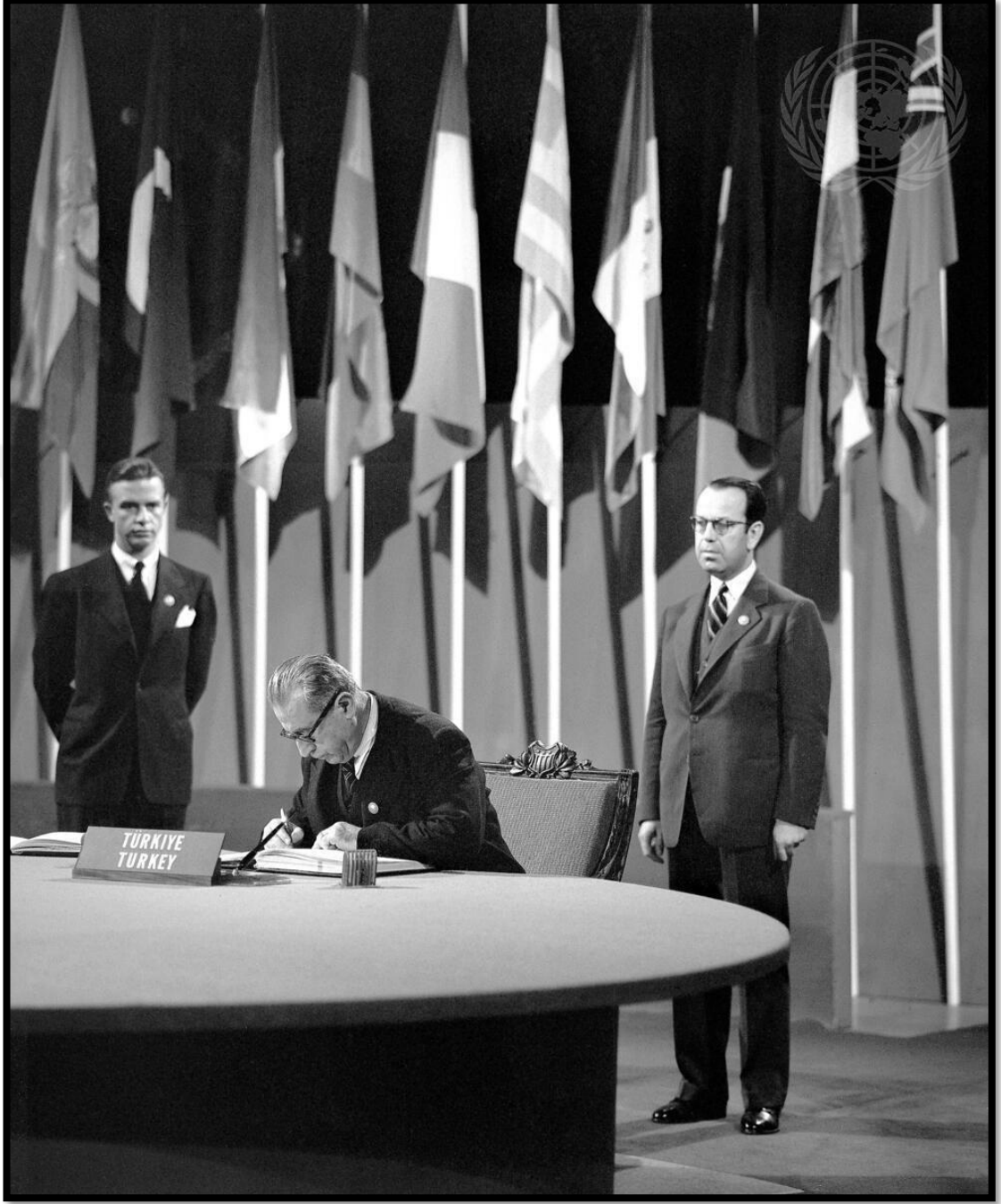
¹⁰³⁸ Cumhur Saka'dan edinilmiştir.

Ek 13: Dışışleri Bakanı Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.¹⁰³⁹

¹⁰³⁹ TDA, 502/23510-102412-25, 1 Mart 1945. (Soldan sağa; Hüseyin Ragıp Baydur, Hasan Saka, Feridun Cemal Erkin).

Ek 14: Hasan Saka Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalarken.¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰ UN Photo Digital Management System (Birleşmiş Milletler Fotoğraf Arşivi). <https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S69DB982&SMLS=1&RW=1600&RH=773&FR=1&W=1536&H=738> (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2024).

Ek 15: Birleşmiş Milletler Konferansı'nda Türk delegasyon.¹⁰⁴¹

¹⁰⁴¹ UN Photo Digital Management System (Birleşmiş Milletler Fotoğraf Arşivi). <https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S69DB982&SMLS=1&RW=1600&RH=773&FR=1&W=1536&H=738>. (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2024). Türk delegasyon üyeleri (Ayaktakiler, soldan sağa), Şinasi Siber, Tekin Arıburun, Hüseyin Ataman, Şinasi Hisar, Süreyya Anderiman, Zeki Polar, Nihat Erım, Sadi Kavur, Nizamettin Erenel, Orhan Eralp. (Oturancılar, soldan sağa), Şükrü Esmer, Şinasi Devrin, Hüseyin Ragıp Baydur, Hasan Saka, Feridun Cemal Erkin, Cemil Bilsel, Hazım Atıf Kuyucak.

Ek 16: Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.¹⁰⁴²

¹⁰⁴² UN Photo Digital Management System (Birleşmiş Milletler Fotoğraf Arşivi). <https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S69DB982&SMLS=1&RW=1600&RH=773&FR=1&W=1536&H=738>. (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2024).

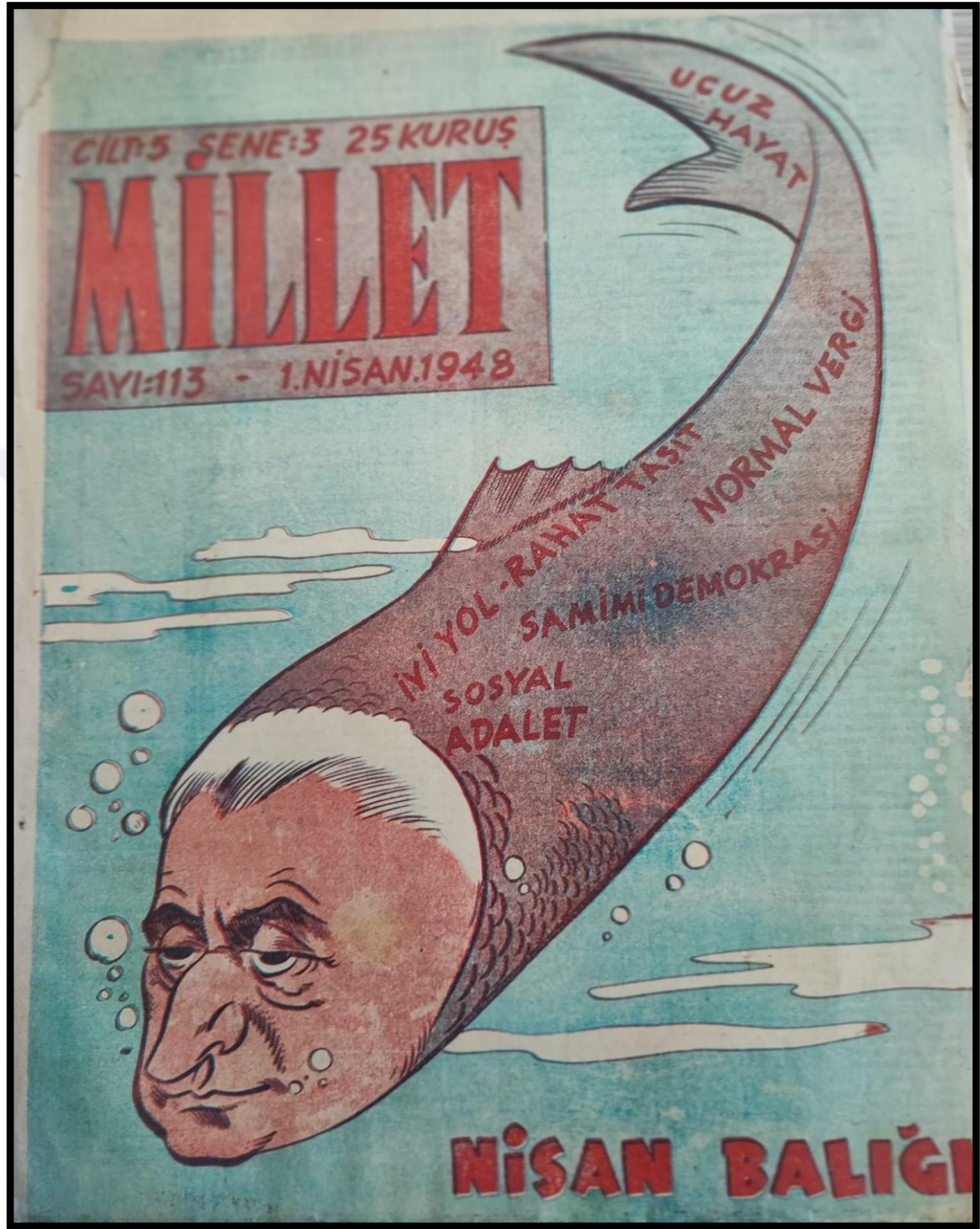
Ek 17: Hasan Saka San Francisco Konferansı'nda.¹⁰⁴³

¹⁰⁴³ UN Photo Digital Management System (Birleşmiş Milletler Fotoğraf Arşivi). <https://dam.media.un.org/CS.aspx?VP3=DamView&VBID=2AM94S69DB982&SMLS=1&RW=1600&RH=773&FR=1&W=1536&H=738>. (Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2024).

303

Ek 19: 1948 yılı Başbakan Hasan Saka.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁵ "Nisan Balığı", *Millet Dergisi*, Sayı 113, Cilt 5, s. 1, İstanbul 1 Nisan 1948.

Ek 20: Hasan Saka'nın Birinci Başbakanlığı Dönemi sonları.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴⁶ "Sakayı ürküten ürkütene", *Mizah*, Sayı 100, Cilt 4, s. 569, İstanbul 4 Haziran 1948.

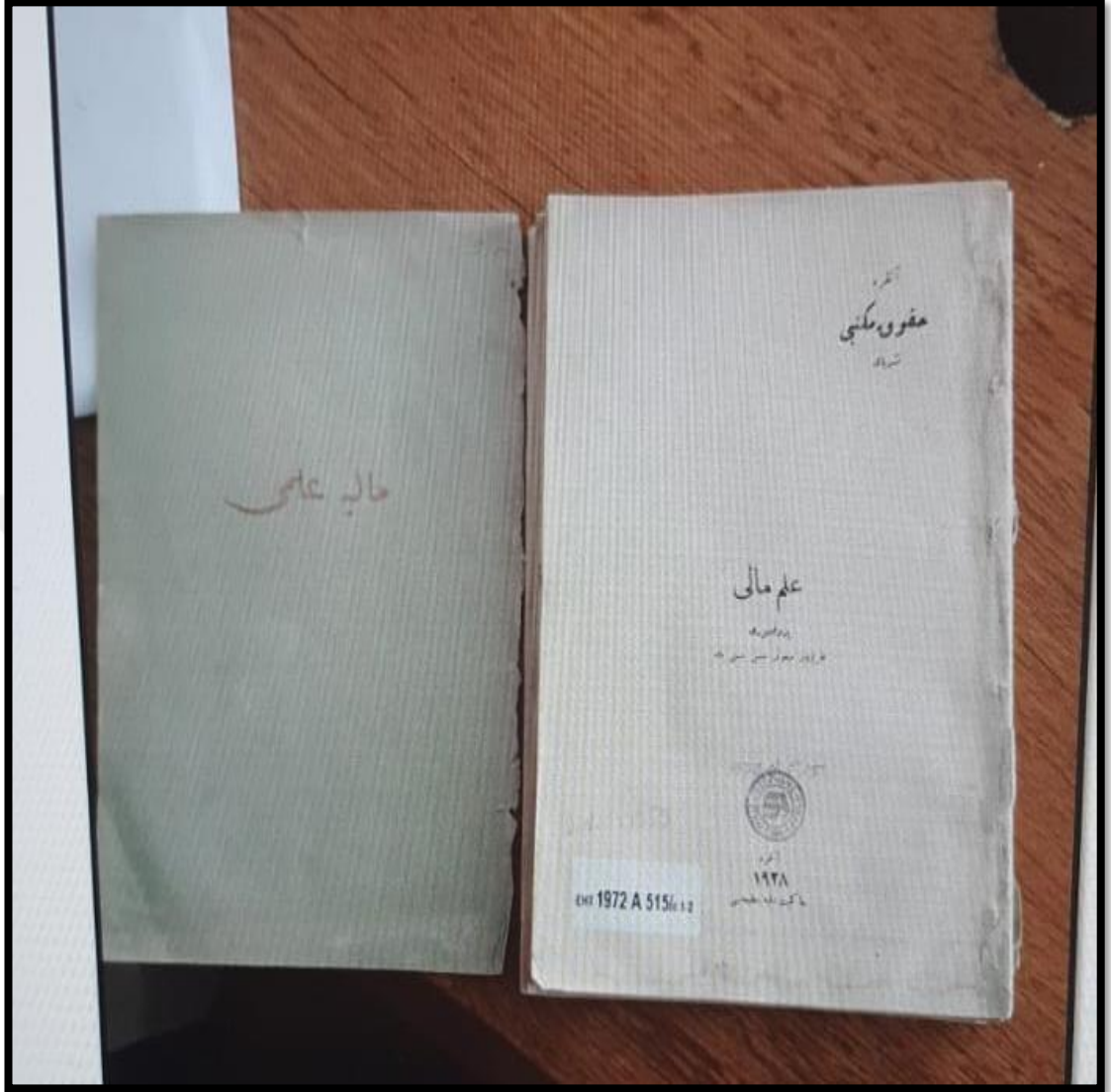
Ek 21: Hasan Saka İkinci Hükümeti kurduktan sonra.¹⁰⁴⁷

¹⁰⁴⁷ “Birincisi çürüktü tedüler, ben de üstüne oturdum”, *Mizah*, Sayı 102, Cilt 4, s. 593, İstanbul 18 Haziran 1948.

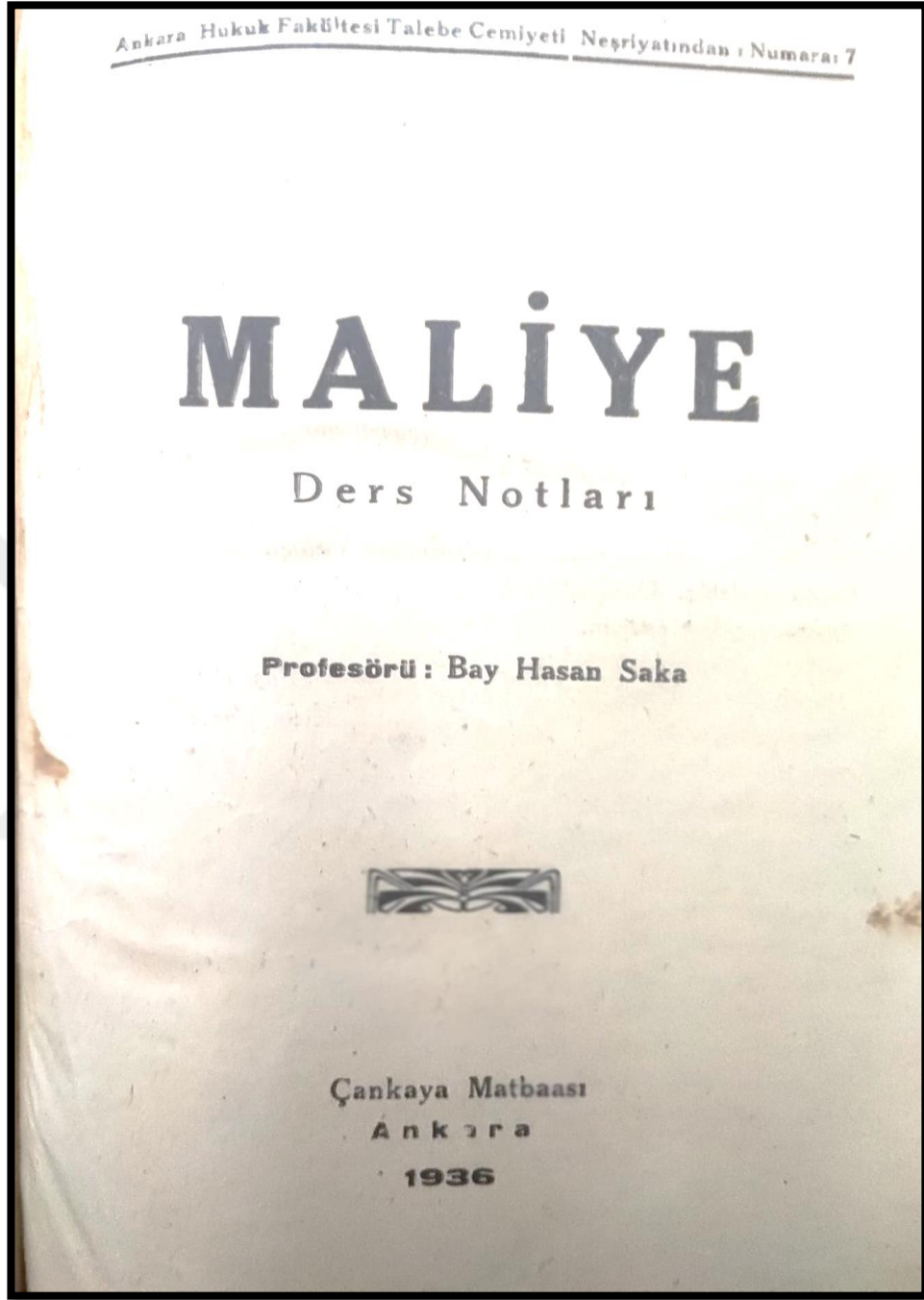

Ek 23: Hasan Saka'nın İlm-i Mali adlı eseri.¹⁰⁴⁹

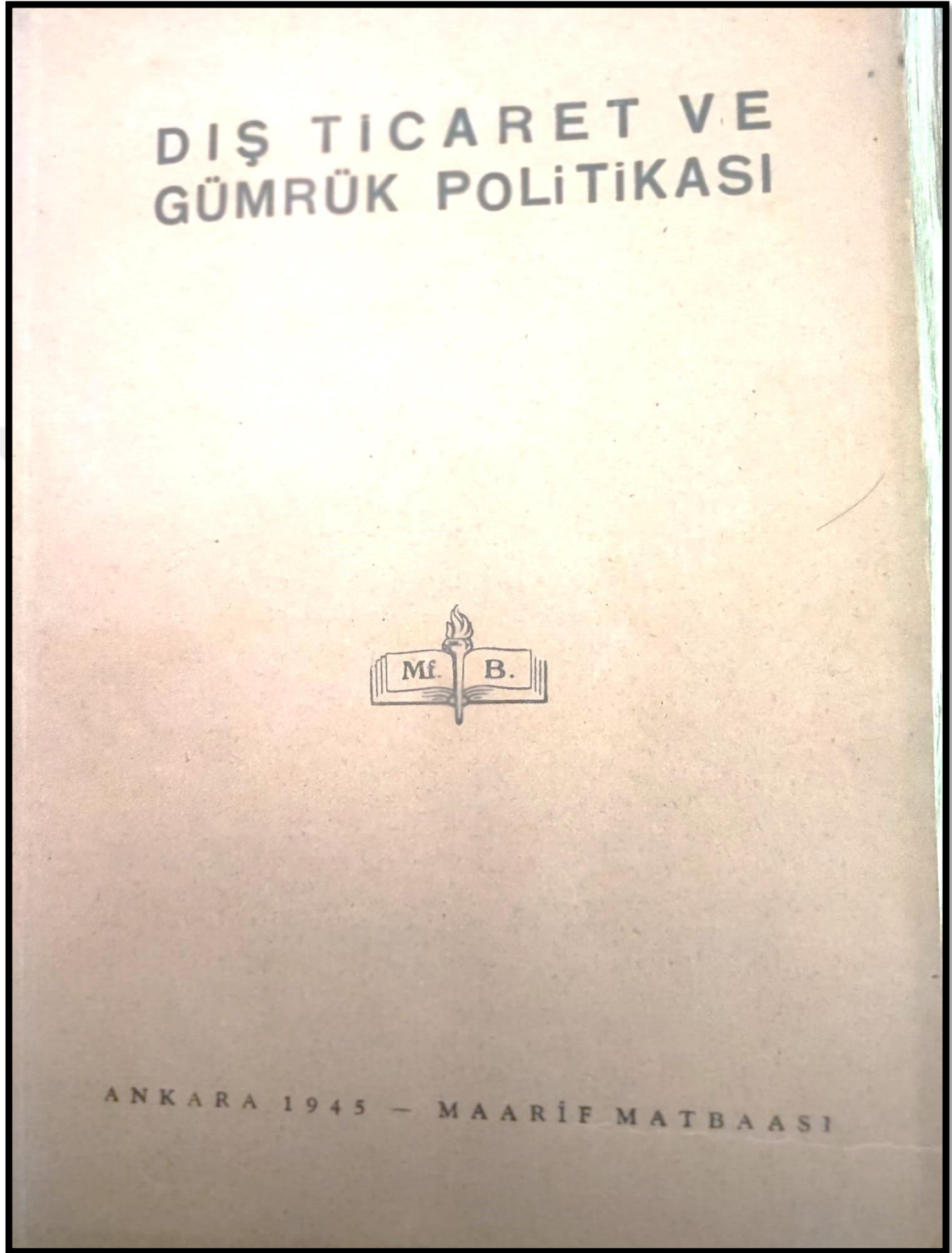
¹⁰⁴⁹ Hasan Hüsnü Bey, *İlm-i Mali*, Hukuk Mektebi Neşriyatı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1928.

Ek 24: Hasan Saka'nın Maliye Ders Notları adlı eseri.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁵⁰ Hasan Saka, *Maliye Ders Notları*, Ankara Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, Ankara 1936.

Ek 25: Hasan Saka'nın Dış Ticaret ve Gümrük Politikası adlı eseri.¹⁰⁵¹

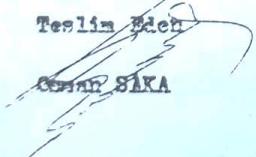
¹⁰⁵¹ Hasan Saka, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası*, Maarif Matbaası, Ankara 1945.

Ek 26: Hasan Saka'nın kütüphanesinin ailesi tarafından 10 Ağustos 1990 tarihinde Trabzon İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'ne teslim edilmesi.¹⁰⁵²

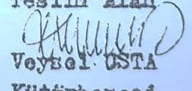
T.B.M.M. Albüm	-
Sivas Vagon ve Locomotif Atölyesinin Açılış Fotoğ.	-
Sayın Başbakanın Denenmeye Ziyaret Hatırası Albümü	
Vilayet Hususi İdareleri Faaliyetlerinden 1923 Albüm	
Singal Albüm	
Fotoğraflarla Türkiye A	
Fotoğraflarla Türkiye	
Belserenin Başlangıcı	W.Ruben
Türkiyeli Halk Ağzından Derlenen Dergisi	T.D.K.
Fındık	Kemal Peker
Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında İhtiya	Abnet Cevat
Sekizinci Milli Türk Tıp Kongresi	-
Türk Kültür Eserleri	Milli Eğitim Bak.
Birinci Mezarif Şurazı	" " "
Türkçede K lıme Yağna Y lları	Besim Atalay
Akdeniz Mesalesi	Cavit Oral
Leban Konferansı ve İsmet Paşa	

İski Türkçe eserlerden oluşan 27(yirmiyedi)kalem kitap ve yeni harflilerden oluşan 8(sekiz)sayfalık listede yazılı bulunan eserlerle 56(ellialtı) adet perçeveli fotoğraf tarafımızdan teslim alınmıştır. 10.8.1990

Teslim Eden

HASAN SAKA

Teslim Alan

VEYİSEL USTA
Kütüphaneci

¹⁰⁵² Cumhuriyet Saka'dan edinilmiştir.

